A-9917

Duplum

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

I

TÖÖRAAMAT GÜMNAASIUMI III KLASSILE

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

A-9917

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

I

TÖÖRAAMAT GÜMNAASIUMI III KLASSILE

TEINE, TÄIENDATUD TRÜKK

2295/6

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

2
Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
A 935 : 01488
71761
A-9917

Trükitud Noor-Eesti Trükikojas, Tartus 1935. a.

Esimese trüki eessõna.

„Eesti Kirjanduse ülevaade" I, mis on koostatud uute õppekavade alusel, tahab olla tööraamatuks keskkooli III klassile. Aine käsitelu lähtekohaks on valitud kirjanduslikud teosed, mille kaudu jõutakse vaadeldava ajastu toodangu mõistmiseni ja paralleelselt tutvutakse kirjandusteoreetiliste küsimustega.

Selle tööraamatu koostamisel on mitmeti täiendatud ja muudetud varemilmunud „Lühikese eesti kirjanduse ülevaate" I vihu II trükki ja II vihku. Samuti on puuduv osa — järelromantiline kirjandus — juurde kirjutatud.

Autor on saanud eluloolisi teateid: Jaan Bergmanni kohta õp. M. Vahtralt ja M. Sass'ilt (Paistus); Eduard Bornhöhe kohta C. Brunberg'ilt ja Julie Mick'ilt (Tallinnas); Fr. Kuhlbarsi kohta N. Raska'lt ja õpet. Kiviristʼilt (Viljandis); Jakob Hurda kohta Joosep Hurdalt (Himmastes); Jakob Pärna kohta Abram ja Karl Pärnalt (Tormas), B. Brandtilt ja E. Fabriciuselt (Lihulas); Jakob Tamme kohta J. Blumfeldtilt ja K. Elkenilt (Väike-Maarjas). Avaldan neile siinkohal suurimat tänu.

Palju tänu olgu üteldud August Rauale ja Rudolf Reimanile, kelle asjalikud arvustused on olnud tööle suureks kasuks ja virgutuseks.

Tartu, juulikuus 1932. *K. M.*

Teise trüki eessõna.

Käesolevas teises trükis on tehtud mõningaid muudatusi ja täiendusi. Nii on kirjanduslikkude ajastute liigitelul enam silmas peetud voolulist printsiipi. Vastavalt romantilise voolu kujunemisele väliskirjanduses on ka meie kirjanduses jälgitud eelromantilist, romantismi kõrgaja ja järelromantilist kirjandust. Kirjanduspalade esitamisel on püütud varasemaid tooteid täiendada ja uuemate teoste katkendeid vähendada. Kolleegide soovil on mõned palad (näit. „Kass, kes leseks jäänud“) ära jäetud ja asendatud uutega. Vahepeal ilmunud uute uurimuste tõttu on võidud ka sisulisi täiendusi teha.

Autor avaldab südamlikku tänu prof. Andrus Saarestele ja dr. August Annile, kes selle raamatu esimese trüki kohta on esitanud väärtuslikke arvustavaid märkusi. Samuti olgu tänatud kolleeg Kusta Martinson vaevarikka töö eest korrektuurpoognate lugemisel.

Elvas, augustikuus 1935. *K. M.*

A. Kirikukirjandus ja ilmaliku kirjanduse algus.

1. Kirikukirjandus (1535—1739).

Vanimad eestikeelsed trükkteosed ja käsikirjad on pärit 16. sajandist, katoliku ja usupuhastuse ajast. Eesti talupoeg oli sel ajal raskes pärisorjuses. Talupojal puudus liikumisvabadus, tal polnud mingit varandust, teda võidi müüa, osta ja kinkida nagu iga asja. Koole polnud eesti talupojalaste jaoks veel olemas. Ainsaks hariduskandjaks oli kirik. Viimase ülesandel hakkasid kirikuõpetajad soetama tõlkimise varal eestikeelset vaimulikku kirjandust, mis aluse pani eesti kirjakeelele ja hiljem tõuget andis ilukirjanduse tekkimiseks.

Üksikuid eestikeelseid sõnu ja **lauseosi** leidub 13. ja 15. sajandil ilmunud ladinakeelseis raamatuis. Nii esineb Läti Hendriku kroonikas „Origines Livoniae", mis ilmus 13. sajandi algupoolel, mitmeid muinaseesti nimesid ja sõnu, nagu **Sontagana** = soo taga, **Hydempe** = hiie pea, kylekunda = külakond, maleva = sõjavägi, Laula! Laula! Pappi! jm. 1240. a. ilmunud Taani valitsuse maksuraamat „Liber Census Daniae" sisaldab üle 500 kohanime. Samuti on leitud 15. sajandi lõpul väljaantud dominiiklaste kloostriraamatuist mõningaid eestikeelseid märkmeid. Näiteks: **Myna ... tha syno pera tulla** = Mina taha(n) sinu per(r)a tulla; vxpeyue, åppetut = ükspäev, õpetut jt. Need vanimad eestikeelsed mälestusmärgid omavad ainult keeleteaduslikku ja kultuurajaloolist väärtust.

Esimesi eestikeelseid palveid ja katekismusi. Varasemal katoliku ajal peeti jumalateenistust ladina keeli ja ei lubatud kirikuraamatuid tõlkida eesti keelde. Alles 16. sajandi algul nõudis kirik preestritelt, et nad peaksid jutlust rahvakeeles ja õpetaksid palveid ja kümmet käsku talupoegade lastele nende

emakeeles. Samast ajast ongi säilinud käsikirjas meie vanimad eestikeelsed palved: *Isa Meie, Ave Maria* ja *Usutunnistus,* millised on Kullamaa kirikuõpetaja Johannes Lelow poolt tõlgitud 1524. ja 1528. aasta vahel ning praegu tuntud *Kullamaa käsikirjana.*

Usupuhastuse saabumisel meie maale hakkasid kirikuõpetajad hoolsamini õppima eesti keelt ja pühakirjast soetama eestikeelseid tõlkeid, et võimalduks pidada rahvakeelseid jutlusi, nagu seda ette kirjutas luteri õpetus.

Kuna algeliseks nõudeks oli kümne käsu tundmine, asuti katekismuse tõlkimisele. Vanimaks eestikeelseks katekismuseks ja ühtlasi esimeseks eestikeelseks trükkteoseks osutub saksa jutlustaja Simon Wanradti alasaksakeelne katekismus, mille on varustanud eestikeelse tõlkega Tallinna Pühavaimu kiriku õpetaja Johann Kõll. Nimetatud alasaksa-põhjaeestikeelne katekismus on trükitud 1535. a. Wittenbergis. Katekismusest on alal hoidunud 11 katkendlikku trükilehte, mis leiutati 1929. a. novembris Tallinna arhiivraamatukogus. Selle leiutisega on eestikeelse trükkteose algus jõudnud ette naabermaist [1]).

Teised varasemad eestikeelsed katekismused on seni kaotsi jäänud. Katoliku ajal on oletatavasti käsikirjas valminud Saaremaa piiskopi **Kieveli** katekismus (1517.) ja trükis ilmunud Tartu jesuiitidekolleegiumi rektori Busäuse rooma-katoliku katekismus (1586.). Kuid nad nähtavasti hävisid järgneval sõja ja usupuhastuse ajal. Samuti on kaduma läinud katoliku õpetaja Bucciuse eestikeelne käsiraamat „Institutiones Aesthonicae", mis sisaldanud suurt katekismust, tseremooniate seletusi, katoliku hümne jm. Kindlamaid teateid on Tartu Jaani koguduse õpetaja Franz **Witteni** poolt väljaantud eestikeelse luteri väikese katekismuse kohta (1554.), aga seegi on jäänud kadunuks.

Katkend Wanradt-Kõlli (Koell'i) katekismusest a. *1535.*

Synu tachmas ſundküt kuth tahwas / nynda kaes maapeel. Nynda muyſta [2]) **ſe kolmandes palwe / Armas Iſſa erakeelda ſynu arman tachtman kaes** [3]) **/ medy lehaſen kuryan tachtman / Nynk ſen kuryan ſuckun / mea meil ſündnüt on / Seyſa kaes**

[1]) Esimene soomekeelne raamat — Agricola ABC-raamat — ilmus 1542; leedukeelse esikraamatuna trükiti luteri katekismus a. 1547 ja lätikeelne katoliku katekismus — 1585.

[2]) muyſta = mõista, saa aru; [3]) arman tachtman kaes = armsa tahtmisega.

armas Jssa ſedda kõhenrettyd [1]) ninck ſedda ylma wasta / keykeſes mea ſynu Jumalan auwu ninck tachtmas eb taha / Mynkpereſt meye emme wöy / ech meddy motluſten / ech tachtman kaes / meyſt omaſt heneſt / mued / kuth ſynu tachtmad waſta ygkez [2]) ſeyſtma ſynd needma...

Ülesanne 1. Lugege see katkend nüüdiskeeles. Nimetage sõnad, mis täpselt vastavad praegusele kirjaviisile. Missuguseid häälikuid märgitakse -y-ga? Kuidas märgitakse pikki täishäälikuid? Missugused eesti häälikud täiesti puuduvad? Missuguse käände lõpul on -n? Tooge näiteid kaasaütlevast käändest. Millega seletub -ü- esinemine teises silbis (sündnüt)? eitav partikkel **emme**?

Vanimaid jutlusi. 17. sajandi algul, rootsi-poola sõja ja katku ajal tehakse esimesi märgatavaid katseid eesti haridus- ja kirjandusloos. Tallinnas ja Tartus asutatakse eestikeelsed kirikukoolid, kus talupoegade lapsed võivad õppida. Samuti katsetatakse eestikeelseid teoseid trükki toimetada.

Selle aja tähtsamaks haridustegelaseks oli Tallinna Pühavaimu kiriku eesti koguduse abiõpetaja ja kooliõpetaja Georg Müller. Ta õpetas Tallinna kirikukoolis talupojalapsi nende emakeeles ja kirjutas mingi eestikeelse teose ning jutlusi.

Kirjandusloolised väärivad tähelepanu G. Mülleri 39 eestikeelset jutlust (1601—1606), mis on tänini alal hoidunud. Eestikeelse teksti kõrval esineb jutlustes saksa- ja ladinakeelseid tsitaate ja märkmeid. Jutluste trükkitoimetaja V. Reimani arvamust mööda on G. Müller kasutanud neid jutlusi mustandina jutlustamisel, kusjuures ta võõrkeelsed osad tõlkis eesti keelde. Sisult on Mülleri jutlused huvitavad ja elamusrikkad. Aine käsitlemisel lähtub jutlustaja kirikulaulest ja piiblisalmest, aga põimib pühakirja seletustesse põnevaid ja haaravaid lugusid elust. Ta kirjeldab loodusõnnetusi, kujutab katku koledusi ning piinu, jutustab sõjaviletsustest, sajatab katoliku preestreid ja manitseb vagu ning patustunuid tänulikkusele, tuues eeskujuks pühakuid ning kuningaid ja tsiteerides antiikseid kirjanikke. Meisterlikult ja kindla kava järele on Müller oma jutlused üles ehitanud.

Palju puudulikumad ja üksluisemad on Põhja-Eesti pastori ja praosti Heinrich Stahli jutlused, mis ilmusid ühes saksakeelse tekstiga neljaköitelises jutlusraamatus *Leyen Spiegel*, „Võhikute-peegel" a. 1641—1649. Need jutlused on kuivad püha-

[1]) kõhenret = kurivaim; [2]) ygkez = ikka.

kirja seletused, milles pole elamust ega isiklikku värvingut. Ka keelelt on Stahli jutlused saksapärasemad ja vigasemad Mülleri omist. Kuid et nad trükis ilmusid, siis leidsid nad rohket tarvitamist kirikuõpetajate poolt 18. sajandi teise pooleni. Kuna H. Stahl peale jutlusraamatu andis välja mitmed kirikuraamatud ja esimese eesti keele grammatika, jäi ta „kõigile eesti kirjakeele tarvitajaile pikemaks ajaks kõikumatuks autoriteediks" (E. biogr. leks.).

G. Mülleri jutlused aga püsivad vanima kirikukeele mälestusmärgina ja osutavad, et juba 16. sajandil oli välja kujunenud enamvähem kindel tarvitamisviis eesti kirjakeeles. Pealegi võib neis süvendatud vaatlusel aimata kunstikavatsuslikke püüdeid.

Katkend G. Mülleri 30. jutlusest 1. nov. *1605.*

Laewuri tõotus.

Wir ſollen nicht thuen wie iener Schiffman, da er auff dem Meer in groſzer gefahr war, nick motlis, eth täma oma Laiwa nick keickede kſ [1]), ke Laywa ſiddes ollit, piddy hucka menema, fiel [er] nieder auff ſeine Knie, rieff S. Nicolaum [2]) an, nick palwus, Ach ſina Jumal Nicolae, Kuy ſina mind ſeſinatze Laiwa, Hüide [3]), ninck keick nedtſamat, ke minu kſ Laiwa ſid: omat, häſti ninck terwe ülleawitat, Ny pea kudt mina Maa päle tulle, ſyſz taha mina ſinu auwux üx ſeſarn ſuhr Mechewaa [4]) Küynla laſcke teha, kudt ſeſinane Maſtpuh [5]) on. Wie ſolchs ſein Sohn, d' hind' ihm kniete, höret, paiatis täma halleda Süddame kſ: Ey lieber Vater, wor wollen wir ſouiel wachs nemen? Dem antwortet d' Vater: Olle rahwul minu mein Sohn, komen wir nur zu Lande, wir wollen die Wachskertze klein genug machen...

Ülesanne 2. Saksakeelsed osad tõlkides kirjutage see katkend praeguses kirjakeeles **kirjandusloo vihikusse.** Tutvunud Juhan Liiva jutuga „Peipsil" ja Koidula jutukatkendiga „Loigu perenaine" (vt. Koidula), võrrelge neid laevuri looga. Missuguseid ühiseid ja erinevaid jooni on antud kolmel jutukatkendil? Tuletage meelde, kas olete kuulnud sellist anekdooti rahvasuust, ja kirjutage see kirjandusloo vihikusse. Missugused kaks vastuolulist momenti esinevad sellelaadilistes juttudes? Millega seletub selle motiivi sagedane esinemine kirjanduses? Tutvuge motiivi küsimusega (vt. poeetika).

Kodu-, kiriku- ja lauluraamatuid. Meie rahva olukord paranes tunduvalt rootsi ajal. Kuningas Gustav Adolf oma heatahtlikkude korraldustega kergendas talupoegade majanduslikku sei-

[1]) keickede kſ = kõikidega; [2]) S. Nicolaum = püha Nigula (pöör dumine pühaku poole); [3]) Hüide = varandus; [4]) Mechewaa = meevaha [5]) Maſtpuh = mastipuu.

sukorda ja tõstis talurahva hariduslikku taset, asutades rohkel arvul koole, muu seas ka Tartu Ülikooli (1632). Selle tagajärjel elustus Eesti- ja Liivimaa kirikuõpetajate tegevus ja ärksamad vaimulikud hakkasid koostama saksa-eestikeelseid kirikuraamatuid, et hõlbustada saksa soost kirikuõpetajaile jumalateenistuse pidamist rahvakeeles.

Eestimaa silmapaistvama kirikutegelase Heinrich Stahli sulest ilmus säärane põhjaeestikeelne *Hand- und Haussbuch (Käsi- ja koduraamat)* neljas osas *1632—1638*. Nimetatud raamat sisaldab 5 peatükki, palveid, 144 kirikulaulu (osa laule on kaastöölised tõlkinud), evangeeliume, epistleid, õpetusi jm. Stahli „Käsi- ja koduraamat" on esimene tervikuliselt alalhoidunud eestikeelne trükkteos. Erilist tähelepanu väärivad II osas avaldatud kirikulaulud, mis on vanimad eesti keeles. Värsimõõduliselt on need laulud äärmiselt puudulikud, mille tõttu oli neid võimatu laulda [1]).

Samal ajal (1632) andis välja Joachim Rossihnius, Sangaste-Laatre õpetaja, samasuguse käsiraamatu lõuna-eesti keeles pealkirjaga *Catechismus Dr. Martini Lutheri, Evangelia und Episteln.* Käsiraamatu keel on pisut varjundirikkam ja puhtam, kuid üldiselt väga sarnane Stahli keelega. Nähtavasti on mõlemad kasutanud ühist käsitsikirjutatud allikat.

Stahli ja Rossihniuse käsiraamatute alusel tekkis kaks teineteisest erinevat kirikukeelt — Põhja- ja Lõuna-Eesti oma.

Au, kiitus olgu igaweſt.

H. Stahl.

ÜXpeines Jummalal üllewel olckut auw / ninck tenno temma armo eddes / ſemperraſt eth nüdt ninck eddeſpeite ennamb / meid ep lihckotap üchtekit wigga / üx heh meel Jummalal meiſt on / nüdt on ſuhr rahwo ilma jelleſietmatta [2]) / keickel wainul on nüdt üx otz.

J. Rossihnius, 1632.

Ützines Jummal üllewen olgko auw, Ninck tenname temmä armo eddes, Seperräſt eth nüdt ninck eddeſpeiti ep ennamb, meit likuta ep woj üttekit wiggä, ütz hä mehl jummalaſt meieſt om, nüdt om ſuhr rawo ilma jelles jetmäta [2]), kickil Wajnläſil om nüdt ütz otza.

---

[1]) Pole imeks panna, et G. Müller hurjutas koguduse laulu 11. jutluses: „...monikat laulwat echk maekawat, kudt ned rumalat Lambat segkamesse".

[2]) jelleſietmatta, jelles jetmätä = järelejätmata.

Ülesanne 3. Võrreldes mõlemaid salme kriipsutage alla erinevad häälikühendid ja vormid Rossihniuse tekstis. Missugused lõunamurdelised jooned esinevad Rossihniuse keeles? Millega seletub mõlemate salmide suur sarnasus? Laulus „Au, kiitust olgu igavest" vaheldub järjekindlasti lühike silp pikaga ⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ —; 1., 3., 5. ja 6. värsis (laulureas) esineb 8 silpi; 2., 4. ja 7. värsis 7 silpi. Määrake Stahli ja Rossihniuse värsside silpide pikkused ja arv ning võrrelge antud andmetega. Laulus „Au, kiitus olgu igavest" esineb korrapärane rõhuliste silpide vaheldus rõhututega, s. o. kindel rütm. Kas võib märgata rütmi Stahli ja Rossihniuse salmides? Missugused puudused olid Stahli ja Rossihniuse kirikulauludel ja millest sõltus koguduse lauluoskamatus? Õppida üldjoontes **rütm** ja **värsimõõt.**

Kuna Stahli värsimõõduta kirikulaulud ei suutnud oma otstarvet täita, tegi Tallinna energiline piiskop Ihering Põhja-Eesti õpetajaile — H. Gösekenile, R. Brocmannile, G. Salemannile ja M. Gilläusele — ülesandeks Stahli käsiraamat parandada ja uuendatult trükki toimetada. Raamatu redigeerijad, kes tundsid saksa värsiõpetust, pöörsid peatähelepanu kirikulauludele. Nad jätsid kõrvale Stahli laulud ja tõlkisid ise saksakeelsed laulud vastavas värsimõõdus ja riimis eesti keelde. Keeleliselt nad tegid vähe parandusi. Suurima osa lauludest tõlkis H. Göseken. Raamat anti välja lauluraamatu kaustas ja ilma saksakeelse tõlketa 1656. a. Seda *Käsi-, kodu- ja kirikuraamatut,* mille väljaandja oli kirikuõp. Abr. Winkler, kutsutakse esimeseks põhjaeestikeelseks lauluraamatuks.

Tartukeelne *Laulu- ja palveraamat* ilmus pärastise Puhja õpetaja Adrian Virginiuse poolt a. 1685. Selles avaldatud kirikulaulud on meetriliselt ja rütmilt ebatäpsad.

Viimane, Joh. Hornungi *Koddo ning Kirgo Ramat* (1695) pälvib erilist tähelepanu oma rahvapärase ja ühtlase keele poolest. „Siin leiame esimest korda tõsist eesti keelt. Küll ei ole ta vigadeta, — kuid igal pool ilmub tõsine püüdmine just nõnda kirjutada, nagu eestlane räägib"... (Ed. Ahrens).

1. Helfft mir Gottes Güte preiſen.

H. Göſeken. Lauluraamatust **1656.**

Nühdt Jumla Armo kihtkem
O Riſti Rahwas keick /
Ninck keickeſt Süddaſt hühdkem /
Seſt nüdt on otze Aigk;
See oigke Aigk on nühdt;
See Ahſt on Otza wotnut /
Se uhs on meile totnut[1]);
Sihs jetkem wannat Sühdt.

[1]) totnut = tõtanud.

O imostakem doch Süddas
Need armat Jumla Töhdt /
Kui armsast meitet piddas /
Mis meitel teggi Hehdt;

Och olcko Meele sees!
Kui Jummal Hehdt on annud /
Keick Kurja wasto pannut /
Ninck hoidnut kahjo ees . . .

2. Christus der uns seelig macht.

J. Hornung. 1694.

KRistus meie Önnistus /
Keigest Pattust wagga /
Sind se kurri Koggodus /
Ösel ajas tagga /
Kui sa ollid pallumas /
Nähti Werre Higgi /
Kui sind Engel kinnitas /
Tulli Judas liggi.

2. Astis jure andis Suud /
Kui üks kawwal Pettis /
Peetrus / ninda kui keik muud /
Siis sind maha jättis /
Üllekohhus Hulk sind wiis
Sure Kohto ette /
Naersid sind / ja pekstid siis /
Sundsid Surma Kätte . . .

Ülesanne 4. Missuguse autori keel esineb Gösekeni kirikulaulus? Võrrelge esitatud laulude keelt. Kuidas märgitakse mõlemais pikki vokaale lahtises ja kinnises silbis? lühikesi konsonante teise silbi algul, lühikeste vokaalide vahel? Kas mitte-eestilised tähed leiduvad mõlemate autorite tekstis? Kumma autori kirjaviis on ühtlasem ja selgem? Määrake mõlemate laulude värsimõõt. Kirjeldage Gösekeni ja Hornungi kirikulaulude värsimõõdulist erinevust Stahli ja Rossihniuse lauludest. Jälgige Gösekeni ja Hornungi laulu riimi. Kriipsutage ühesuguselt alla riimuvad sõnad. Missugused riimid esinevad neis lauludes? Korrata **riim.**

Esimesed eesti grammatikad. Eesti algse kirjakeele kujunemist mõjustasid suurel määral kiriklikkude käsiraamatute kõrval vanimad eesti keeleõpetused, mida umbkeelsed kirikuõpetajad kasutasid õpiraamatuina eesti keele omandamisel.

Esimese tallinnamurdelise grammatika „Anführung zu der Estnischen Sprach" avaldas tuntud kirikuraamatute autor H. Stahl a. 1637. See keeleõpetus on koostatud saksa grammatikate eeskujul ja sisaldab rohkesti mitte-eestilisi sõnakujusid. Raamatu lõpul (lk. 34—134) leidub saksa-eesti sõnastik, mis on esimene sellesarnane. Joh. Gutslaffi lõunaeestikeelses grammatikas (1648), mis on täielikum Stahli omast, käsitellakse esmakordselt sõnade astmevaheldust (Meggi-Mäje, Kuld-Kulla, Poick-Poja). Järgmises, Heinr. Gösekeni grammatikas (1660) saab alguse eesti tuletusõpetus. Täieliku pöörde eesti kirjaviisi toob **Joh. Hornungi** „Grammatica Estonica" a. **1693.** Selles antakse kindlad juhised häälikute märkimise kohta sõna algul, sees ja lõpul. Näiteks soovitatakse pikki vokaale järjekindlasti kirjutada kinnises silbis kahekordselt ja lahtises ühekordselt (**Juur** — **jures**). Hornungi grammatikaga lõpeb kauakestnud vigane kirjaviis ja eesti kirjakeel omandab ühtlase ilme. Täiesti jäetakse välja eesti kirjakeelest h pikendusmärgina ja võõrapärased tähed c, f, x, y

ja z. Hornungi grammatika osutab ka käänamise ja pööramise alal suurt edusammu. Siin ei tarvitata enam s a a m a abil tuletatud pöördevorme ja esitatakse rahvakeeles kuuldud õigeid i-mitmuse vorme, mida vähe tunti varasemais grammatikais. Ka lauseõpetuse alal tuuakse kujukaid näiteid. Vähem tunnustust on leidnud A. Thor Helle eesti keeleõpetus (1732), milles leidub ainult mõningaid uuendusettepanekuid. Nimelt soovitatakse tarvitada vorme h e a, p e a, s e a l ja substantiive kirjutada väikese algustähega.

Eespoolnimetatud saksa- ja ladinakeelsed grammatikad rajavad aluse üldjoontes eesti keeleõpetusele. Suurimat tähtsust omab neist J. Hornungi grammatika, mis algatas uue normitud ja ühtlustatud kirjaviisi.

Näide nimisõna käänamisest ainsuses:

H. Stahl	J. Hornung
Nom. ür Jummal	Nom. Jummal
Gen. öheſt Jummalaſt	Gen. Jummala
Dat. öhel Jummalal	Dat. Jummalalle
Acc. öhe Jummala	Acc. Jummalad
Voc. O ür Jummal	Abl. Jummalaſt, Jummalalt, Jummalaſſe, Jummalas
Abl. öheſt Jummalaſt, öhelt Jummalalt	

Ülesanne 5. Missugused võõrad käändevormid ja käändelõpud esinevad Stahlil ja Hornungil? Mitut õiget käändevormi tunneb Stahl? Hornung? Iseloomustage Hornungi uuendatud kirjaviisi (vt. tekstid lk. 11 ja 20). Kas artiklid s e e ja ü k s on omased eesti keelele?

Trükitud rahvaluuletooteid. Keeleliste nähuste kõrval on H. Göseken ja A. Thor Helle oma grammatikate lõpus avaldanud rahvasuust ülestähendatud vanasõnu ja mõistatusi. See osutab, et saksa pastorid juba varakult jälgisid rahva suulist vanavara ja kombeid. Eriti paelus nende tähelepanu ebausk, mille vastu nad agaralt võitlesid. Rahva ebausu kommete ja toimingute kohta kirjutasid J. Gutslaff ja Joh. Forselius üksikasjalised ülevaated (a. 1644 ja 1685). Ka üksikuid rahvalaule avaldati trükis. A. 1680 avaldati neljarealine katkend nõelamängulaulust *„Nedko Nedko Negelcken“* („Nõtku, nõtku, nõelakene“). Kelchi kroonikas *„Liefländische Historia“* ilmus 1695. a. rahvalaul *„Jörru! Jörru! jooks Ma tullen?“* („Jüri! Jüri! Küll ma tulen“). Järgmine trükitud rahvalaul — *„Tule tenne Titerken“* („Tule siia, tütreke“) — on avaldatud Brandi reisukirjelduses a. 1702.

Esimene trükitud eesti rahvalaul 1695.

Jörru! Jörru! jooks Ma Tullen?
Erra tulle Ellaken.
Micks ep ella eile tulnut:
Eile ollin Ella ürineſſe
Nüht ollen Wirbi wiekeſſe
Tulle Home Homikulla . .

Esimesi trükitud vanasõnu.

H. Göseken 1660.

Kus on teggiat / ſehl on neggiat.
Hedda hajab Herja kajwo ſiſſe.

A. Thor Helle. 1732.

Kes kibbedat kannatab, ſe maggusat waitſeb.
Nouga tööd tehhakſe, ei ſure wäega.
Te öiguſt, ſiis ſind kidab Jumal ning innime.

Esimesi trükitud mõistatusi.

A. Thor Helle. 1732.

Arwa mis ſee on: mis muldas ei mäddane, wees ei uppu ja tulles ei pölle.
Pitkem puid, pitkem maid, maddelam ma rohto.

Ülesanne 6. Missugune värsimõõt esineb eesti rahvalauludes? Määrake esimese trükitud rahvalaulu värsimõõt. Mis tähtsust omavad vanasõnad? Mispärast võitlesid pastorid ebausu vastu?

Uued Testamendid ja piibli tõlkimiskatsed. Siinsete vaimulikkude peapüüdeks oli piibli tõlkimine eesti keelde. Küsimuse algatas 1645. a. Tallinna piiskop J. Ihering, kuid tegusalt teostama hakkas suurt kavatsust Liivimaa superintendent Johann Fischer. Kuningas Karl XI andiski nõusoleku ja a. 1684 saabus kuninglik käsukiri tõlkida piibel tallinna ja tartu keelde, milleks saadi toetust 800 taalrit. Tõlkimistöö korraldus usaldati Fischeri hoolde.

Fischer oli varem eeltöid alanud ja tartukeelse piibli tõlkimise teinud ülesandeks õpet. Adrian Virginiusele. Tõlkimine edenes kiiresti ja juba 1686. a. ilmus Adr. Virginiuse sulest *Wastne Testament*. Nähtavasti oli tal abiks ta isa, Kambja õpet. Andreas Virginius, kes oli paremaid eesti keele tundjaid. Hiljem valmistas Adrian Virginius oma isaga tõlke Vanast Testamendist kuni Hiiobi raamatu 42. peatükini. Vastse Testamendiga pääses esikohale lõuna-eesti kirjakeel. See teos, milles esma-

kordselt esineb puhastatud kirikukeel, on tähtsamaid raamatuid eesti vanemas kirjanduses. Adrian Virginius, Vastse Testamendi autor, „murdis lõplikult läbi stahli keele traditsioonid. Ja sellega oli kirjakeele arengus suur samm edasi astutud." [1]) Vastne Testament soodustas mitmeti ka põhjaeestikeelse testamendi ilmumist.

Et piiblit tallinna murdesse tõlkida, kutsus Fischer Põhja-Eesti pastorid konverentsile. Esimene piibli konverents peeti a. 1686 Lätimaal Lindenhofis, teine aasta hiljem Pilistveres, kuna kolmas, Tartus kavatsetav konverents jäi pidamata. Konverentsid ei andnud soovitud tagajärgi. Valminud Uue Testamendi käsikirja [2]) läbivaatamisel tekkisid teravad lahkhelid keele ja teksti pärast. Tallinna õpetajad soovitasid Stahli vigast keelt ja luteri algteksti, kuna elava rahvakeele tundjad B. G. Forselius, Adr. Virginius ja J. Hornung kaitsesid uuendatud kirjaviisi ja konverentsi juhataja Fischer nõudis tõlke läbivaatamist kreekakeelse teksti alusel. Teksti suhtes jõuti teisel konverentsil kokkuleppele. Käsikiri kontrolliti kreekakeelse teksti järele ja Fischer andis Uue Testamendi Joh. Hornungile ümber kirjutada. Järgmisel aastal tegi Hornung ühes Virginiusega Pilistveres läbivaadatud käsikirja alusel Uue Testamendi tõlke, mille nad esitasid Fischerile. Aga kirikuülem Fischer ei suutnud piibli tõlkimistöid lõpule viia.

Uus superintendent Bergius tegi Palamuse, Pilistvere ja Suure-Jaani õpetajatele kohuseks ümber kirjutada Hornung-Virginiuse tõlge, et seda trükki toimetada. Kuid neil ei olnud võimalust oma ülesannet tol korral täita. Tartu langemisel a. 1704 põgenesid nad Tallinna, kus nad alles võisid asuda ühes Tallinnamaa vaimulikkudega õpet. Eberhard Gutsleffi juures Uue Testamendi tõlke revideerimisele ja puhtakskirjutamisele. *Uus Testament* valmis ühise töötulemusena „i l u s a s t i p u h t a k s k i r j u t a t u n a" 1705. a. [3]). See teos on alal hoidunud Stokholmi kuninglikus raamatukogus ja nimetatakse *Stokholmi käsikirjaks*.

---

[1]) G. Suits ja M. Lepik, „Eesti kirjandusajalugu tekstides", lk. 137.
[2]) Mille nähtavasti valmistas Läänemaa praost H. Göseken Iheringi ülesandel.
[3]) Vt. A. R. Cederbergi artikkel „Eesti keeles" 1927, lk. 60—66.

Põhjasõja ja katku vaibudes jätkusid uue hooga Uue Testamendi trükkitoimetamistööd. Selleks pakkus kaasabi Tallinna kirjastaja Brendeken. Käsikirja korraldas trükivalmis Kullamaa õpetaja Heinrich Gutsleff ja põhjaeestikeelne *Uus Testament* ilmus 1715. a. Selle teose saksakeelses eessõnas antakse esimene ülevaade eesti kirjandusloost.

Katkend testamentidest.

Ewangelium neljandel pühal Peiwäl / perräſt kolme kunninga Püha. (Matt. VIII pt.)

Waſtne Teſtament 1686.	Uus Teſtament 1715.
NJnk kui temmä Laiwa ſiſſe aſte / ſis läzziwa temmä Jüngre temmä perrä.	23. Ja kui temma Laewa aſtus / ſiis läkſid temma Jüngrid temma järrele.
24. Nink näze / ſuhr Tuiſk töſſi Jerwe pähl / nida et kah ſe Laiw Lainiſt ſaije kattetus: Ent temmä maggaſ.	24. Ja waat / ſiis tous ſuur Tuul Järwe pääl / ninda et ſe Laew Laenedega katteti / aga temma maggas.
25. Nink ne Jüngre aſtſiwa temmä mannu / nink errätiwa tedda ülles / nink ütliwa: Jſſand / awwita meid / meije lähme hukka.	25 Ning need Jüngrid aſtſid temma jure / ja ärrataſid tedda ülles / ja ütlid: Jſſand aita meid / meie lähheme hukka.
26. Sis üttel temmä neide waſta: Kuis teije ni pelglikko ollete / teije weiko Uſkja? Nink töſſi ülles / nink ähwwärd ſedda Tuhld nink ſedda Jerwe; ſis ſaije kohalt waik.	26. Siis ütles temma nende wasto: Miſpärraſt teie ninda arrad ollete / teie Nõdra-uſſuliſſed? ja tous ülles / ja ähwerdas Tuult ja Järwe / ſiis ſai ſe koggone waigſeks.

Ülesanne 7. Jälgige lõunamurdelisi keelendeid, võrreldes neid põhjaeestilistega. Otsige näiteid vokaalharmoonia kohta. Käsitlege võõrapäraseid vorme. Kummale tekstile kuulub teksti pealkiri?

Piibel. Peale Uusikaupunki rahulepingut a. 1721, mille alusel Eestimaa liideti Venemaaga, püstitati uuesti piibli tõlkimise küsimus. Tallinnamaa konsistoorium, nõu pidanud Liivimaa õpetajatega, otsustas piibli välja anda põhjaeestikeelsena. A. 1732 hakkas Jüri kiriku õpetaja Anton Thor Helle, kes oli hea eesti rahvakeele ja heebrea keele tundja, saadud ülesandel piiblit trükki toimetama. Töö juures olid tal kaastöölistena abiks: Uue

Testamendi trükkitoimetaja Heinrich Gutsleff, Tallinna õpetajad Vierorth ja Eberhard Gutsleff. Käsikiri valmis 1736. a. ja anti Liivimaa kubernerilt saadud laenuga trükki. Korrektuure luges kooliõpetaja Biek, kes kahjuks käsikirjast kinni ei pidanud ja saksapäraseid keelevigu raamatusse poetas. Piibli trükkimine jõudis lõpule kolme aasta pärast ja 1739. a. ilmus eesti-keelne Piibli Raamat.

Selle kapitaalse teosega ühtlustus ja fikseerus eesti kirjaviis. Tartu kirikukeel jäi kõrvale ja põhja-eesti murre võeti tarvitusele eesti ühiskirjakeelena.

Katkend piiblist.

Apokriwa.

Need on nisugused ramatud / mis ep olle kül ni kalliste petud kui pühha Kirri; agga ommeti head on luggeda / kust innimenne ka woib kasso sada.

Juditi Ramat. — 10. Peatük.

Judit lähhäb Olowernesse leri. 1739.

1. Ja se sündis, kui Judit löppes Israeli Jummala pole kissendamast, ja keik needsinnatsed sannad sai wäljaräkinud.

2. Tousis temma maast ülles, ja kutsus omma ümmardajat, ja läks alla sinna kotta, kuhho ta hingamisse päiwil ja omma Pühhade aeges wibis.

3. Ja heitis kotti-riet ennese ümbert ärra, mis temma selgas oli, ja panni omma lesse-riet pealt ärra, ja pessis omma ihho ülleüldes, ja woidis ennast pakso salwiga, ja seädis ommad juuksed, ja panni tanno ennese pähhä, ja panni ommad illusad rided selga, misga ta olli ehhitud, omma mehhe Manasse ello aeges.

4. Ja panni kingad ennese jalga, ja ehhitas ennast käe ja kaela kedidega, sörmustega, körwa-röngastega, ja keige omma illusa ehtega: ja ta teggi ennese silmad wägga illusaks, et ta piddi meeste silmad ärrapetma, kes ial temma peäle piddid waatma.

5. Ja omma ümmardajale andis temma ühhe nahklehkri winaga, ja krusi ölliga, ja täitis ühhe kotti jahhoga ja wigikakkudega, ja puhta leibadega, ja mähkis keik riistad kokko, ja panni tema selja peäle.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

10. — — — — Ja Judit läks wälja, temma issi, ja ta ümmardaja temmaga, ja linna mehhed waatsid temma järrele, senni kui ta mäe alla, ja orrust läbi läks, et tedda ei saand enam nähha.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

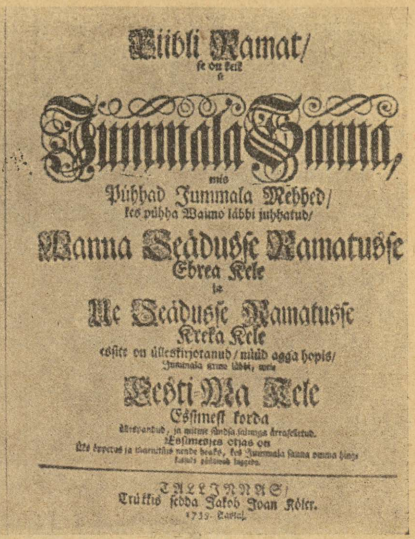

Piibli Ramat/
se on keik
Jummala Sanna,
mis
Pühhad Jummala Mehhed/
kes pühha Waimo läbbi juhhatud/
Wanna Seádusse Ramatusse
Ebrea Kele
ja
Ue Seádusse Ramatusse
Kreka Kele
eeſtit on ülleskirjotanud/ nüüd agga hopis/
Jummala armo läbbi/ uuele
Eesti-Ma Kele
Eſſimeſt korda
ülleſpantud/ ja mitme ſördis ſeletuſega ärrapeletud.
Eeſlimeſtes otsas on
Kits kirjotus ja tähendus nende peale, kes Jummala Sanna somma hinge
kaitsi pühhendi hakkab.
TALLINNAS/
Trükkis ſeddä Jakob Joan Kölln.
1739. Aastal.

Esimese eestikeelse piibli palge- ja tiitelleht.

20. Siis läkſid Olowernesſe üllemad teenrid, ja keik temma ſullaſed wälja, ja wiſid tedda telgisſe.

21. Ja Olowernes hingas ommas wodis kardinide tagga, need ollid purpuriſt, kullaſt, Maragdi ja kalliſt kiwwideſt, mis ollid ſisſe kootud.

22. Ja kui nemmad temmale ütleſid Juditiſt, tulli temma telgi oue, ja lampid hõbbe-kauſide ſees kanti temma eeſ.

23. Agga kui Judit temma ja temma ſullaste ette tulli, pannid nemmad keik temma illuſa näo immeks, ja temma heitis ſilmili mahha, ja kummardas temma ette: agga temma ſullaſed tõſtſid tedda üllesſ.

Ulesanne 8. Käsitlege, kuivõrd erineb esimese piibli keel praegusest kirjakeelest. Missugused arhailised (vanamoelised) jooned on omased piibli stiilile? Võrrelge piibli väljendusviisi Aino Kalda novelli „Barbara von Tisenhusen" stiiliga.

Lugege läbi piiblist Juuditi raamat ja kirjutage karakteristika Juuditist kirjandusloo vihikusse. Kes on käsitlenud Juuditi tüüpi eesti kirjanduses? saksa kirjanduses?

Eesti kirikukirjandus oma kahesaja-aastasel kestusel (1535—1739) on arenenud pikaldaselt, kuid pidevalt tõusvas suunas, alates katolikuaegsete puudulikkude palvetõlgetega ja jõudes haripunkti piibli ilmumisega. Käsikäes vaimulikkude

kirikuraamatutega kujunes eesti kirjakeel kord-korralt rahvapärasemaks, ühtlasemaks ja täielikumaks. Seepärast omab kirikukirjandus põhilist väärtust meie kirjakeele arenguloos.

Silmapaistvamaid kirikukirjanduse soetajaid ja eesti kirikukeele põhjendajaid ning arendajaid olid: Põhja-Eestis H. Stahl, J. Hornung ja A. Thor Helle; Lõuna-Eestis J. Rossihnius ja Adr. Virginius. Nimetatud kirjameestest võib täie õigusega pidada Joh. Hornungit eesti rahvapärase ja normitud kirikukeele isaks.

Meie kirikukirjanduse õitsenguks oli usupuhastuse aeg, millal tärkas ka ilmalik kirjandus.

2. Ilmaliku kirjanduse algus.

A. Luuletused.

Juhuluuletused. Esimesed ilmalikku laadi värsikatsed võrsusid eesti kirikuraamatute sünniaastail 17. sajandi esimesel poolel. Tallinna oli kogunenud kirjandusharrastajaid saksa haritlasi, kes tähtsamate perekondlikkude sündmuste puhul uudusena hakkasid sepitsema eestikeelseid laule ja salmikuid. Teoreetilisi juhendeid selleks saadi saksa lüürikult Paul Flemingilt, kes viibis 1635.—36. Tallinnas. Luuletaja P. Fleming tutvustas Tallinna luuleharrastajaile pastoreile ja kooliõpetajaile saksa kirjandusteoreetiku Opitzi värsitehnilisi uuendusi, nagu rõhuoludel põhinevat värsimõõtu ja kuuejalgset aleksandriini. Opitzi värsijuhised leidsid pooldamist ja juhuluule kujunes Eestis rohkesti viljeldavaks.

Tähtsamaks juhuluuletajaks oli gümnaasiumiõpetaja R. Brocmann, kes julges sakslastest esimesena ülistada hüljatud maarahva keelt. Brocmanni esimene juhuluuletus ilmus 1637. a. pealkirjaga:

Carmen Alexandrinum Esthonicum ad leges Opitij poëticas compositum (Opitzi poeetika reeglite järele koostatud eestikeelne luuletus aleksandriinis).

KVi önniß on ſe Mees / ke Iſſa pehle lohtap /
(Ke keickes Paigkas on) ninck Önne jerrel ohtap /
Kumb Jummal iſſi tohp / kumb Jummal annap neile /
Ke hehsti keiwat ehl / O Riſti rahwas / teile!

Seperraſt ſüddameſt ſünd / Peickmees / kihtan minna /
Eth ollet Meele kahs nii kouwe ohtnut ſinna /
So auwſa Ello ſees ſe ſuhre körge Önne /
Kumb Jummal annab nühdt; kui töddeꝛ teep mo Könne.

See Abbikahs on Ön / kumb Jummal iſſi lohnut
Ninck ſünnul tennapehw on Röhmuꝛ iſſi tohnut . . .

Peigmehe kiitusele järgneb pruudi ilu ülistus. Siis kirjeldatakse mõrsja isa rikkust. Laulik soovib noorpaarile jumala õnnistust ja palju lapsi. Lõpuks kujutatakse mõrsja saabumist oma mehe majja.

Järgmine Brocmanni pulmalaul on pühendatud tuntud kirikulaulude-tõlkijale Heinr. Gösekenile.

Oda Esthonica Jambico-Trochaica.

(Eestikeelne ood jamb-trohheuses.) **1638.**

„KVß olli töiſtkord kauniß Ilm
„Ninck olli ſoi / ninck mitte külm /

„Linna Werraſt
„Röhmo perraſt

„Ma kuhlſin Linnut Taiwa all /
„Äꝛ olli walgke / töine hall;

„Nende Sugku
„Lauliß Lugku . . .

„Ma leꝛin köndma Welja pehl;
„Sihs kuhlket / miß ma kuhlſin ſehl.

Mõlemas Brocmanni juhulaulus on täpsalt jälgitud Opitzi luulereegleid.

Teised juhulaulikud G. Salemann ja M. Gilläus arvestasid vähem Opitzi põhimõtteid. Pastor J. Möllenbeck luuletas isegi värsimõõduta salmikuid. Sisuliselt on pulmalaulud üksteisega väga sarnased, neis esinevad peaaegu samad mõtted.

17. sajandi lõpult on pärit alljärgnev eesti parim pulmalaul, mis kellegi tundmatu autori poolt on üles kirjutatud.

Armaß kalliß kuldene Wend.
Ep ſa ollet kuhlnud End [1]).
kuy ned pillit hüedawatt
pilly nappat [2]) pilly nappat kulewatt.

Minna ollen kuhlnut küll,
Meite killaß [3]) hüeap pill,
minno hüet pulmalle,
johma heyle johma heyle Pehwale [4]),

Tulle ka mo Armaß wend,
wiewitakem hendeß hend [5])
Pulma Rock [6]) on walmiſtut.
Keick ohn heſty, keik ohn heſty Ehetut.

Saiat kackut ollut Wien,
kil mißtarbiß ollep ſien,
kahllat kahnnat Oynikut [7]),
küpſetut küpſetut nínck kehtetut.

Saia wannamb [8]) hüap kahß,
Tulket pulmal, Röhmſaſt tahß
Nalia heitap pruht nínck peick
Röhmuß olkut wöhrat keick.

Söhket Johket kauniſte.
Tanziket kahß pahrieſte [9]),
ſenni kuie ſee kuckke heell.
kuhltax röhmſat olkut wehl,

Perket jallat kankeſte
waſto mad nínck tantzike
Neyzidel anket Zuhd,
Sedda techtket mitte muhd

Nende nore rahwale,
prutil nínck kaß peykole,
Sowikem keick ſüddameſt
Rahwu Jummal Iſſa keſt [10]),

Nende ſohla nínck Waii nap [11]),
olle happu tahrie kap,
Ruckie oddra kahra ſahlw [12]).
Jetko Jumal Jetko Jumal
Sui nínck tahlw

Armaß wend nied olckut kill
Rahwu olckut röhm nink pill
Tulle ſinna minno kahß
lehme otze, lehme otze [13]) mackama

See juhuluuletus sisaldab pulma-meeleolu kohast elevust ja hüplevat rütmi.

Peale pulmalaulude kirjutasid juhuluuletajad matuste puhul leinalaule. Parimaid leinalaule on kirjutanud G. Laurentius. Matuselauludes, mis on pikad ja kirjeldavat laadi, kujutatakse tavaliselt surija pääsemist maapealsest vanglast igavesele „pärismaale".

Esimene salm Keila pastori Heiderichi abikaasa surma puhul 1686. a. luuletatud G. Laurentiuse leinalaulust:

1686.

HEh ſelle, kumb ſiht hedda ſeeſt
Sahp aigkſaſt erraminna!
Kumb Risti, Waiwa, Murre eeſt
Sahp Röhmo ſisſe ſinna!

Ke Surma ette Ello nehp,
Nínck ürnes Jeſu jures jehp,
See woit ſa öndſax kihtma ...

[1]) End = mitte; [2]) nappat = (torupilli) suulised; [3]) killaß = külas; [4]) heyle Pehwale = häile päevile; [5]) wiewitakem hendeſz end = viibigem endi keskel; [6]) Rock = roog; [7]) kahllat kahnnat Oynikut = kalad, kanad, oiniklambad; [8]) Saia wannamb = saaja vanem; [9]) pahrieſte = paariti, paarikaupa; [10]) Jummal-Iſſa keſt = Jumal-Isa käest; [11]) waii nap = võinapp (kauss); [12]) ſahlw = salv; [13]) lehme otze = läheme otsekohe.

Juhuluuletused heidavad valgust eesti kunstluule tekkimisele, nad ei oma erilist kirjanduslikku väärtust. Juhulaulude tekkimisel kadusid luuletused proosas ja nende asemel hakati looma värsimõõdulisi kirikulaule ja ilmalikke luuletusi.

Ülesanne 9. Kirjutage katkend esimesest eestikeelsest luuletusest nüüdiskeeles kirjandusloo vihikusse. Tuletage meelde pulmalaule rahvaluulest. Võrrelge neid antud pulmalauludega sisuliselt ja vormiliselt. Määrake Brocmanni luuletuste värsimõõt! Missugustest värsijalgadest koosneb aleksandriin? Missuguses esitatud pulmalaulus esineb sõnakordus? Kirjeldage sõnakorduse väärtust laulus. Õppida **aleksandriin.**

Käsu Hansu nutulaul. Selle lõunamurdelise kaebeluuletuse algallikaks on jutustus *Jerusalemmi Lina Ärrahäetamissest*, mis ilmus a. 1691 Adr. Virginiuse lauluramatus ja a. 1695 J. Hornungi *Koddo ning Kirgo Ramatus*. Jutu sisu Hornungi järele on järgmine:

1695.

KUi Aeg hakkas Kätte joudma / et Jummal Jeruſalemma Linna / ning Juda Rahwa päle omma wimiſt Wihha tahtis lasta käia / ninda kuida Prowetid ja Iſſand Kristus iſſe neile ähwerdades ollid enne üttelnud / ſiis on niſugguſid Tähte enne nähtud: Üks Sawwaga Täht / otſego Möök / on Taewas nähtud / ſeſamma on terwe Aasta Linna kohhal ſeisnud / ninda / et iggamees ſedda on nähnud . . .

Kuid Jeruusalemma elanikud ei lase endid heidutada halvust endeist. Nad jätkavad oma jumalakartmatut ja pillavat elu. Rahva lõbujanu, ahnus ja viha ulatub juba niikaugele, et nad kihutavad valitseja minema ja lööwad lahku Rooma riigist. Keiser Nero läkitab sinna suure sõjaväe, kes vallutab kogu Kalilea-maa ja lõpuks asub Jeruusalemma linna piiramisele. Parajasti on kogunenud Jeruusalemma suured rahvahulgad paasapühade pühitsemisele. Kuna Jeruusalemma linn oli kolme müür-valliga kaitstud, kestis linna vallutamine kaua. Sel ajal vaevles linnarahvas näljas ja viletsuses. Lõpuks lõhuti müür ja sõjavägi hakkas linna laastama.

. . . Ninda riſoti / ſüttitadi ja põlletadi koggona Jeruſalemma Lin puhtaks ning ſutumaks ärra; Suremb oſſa Linna kiſſoti ja häwwitedi hirmſaste ärra. Monni Hone jäeti ſeisma Roma rahwa Söa Meeste Warjuks / kummad ſinna pandi ſedda Maad wahtima. Ka muud tühjad Kiwwi Honed ju wõgad [1]) Tornid jäiwad ſeisma Tähheks ning Tunnistuſſeks / et ſääl olli Lin ennemuiste olnud . . .

Sepärraſt piddagem Jeruſalemmi Linna Ärrahäwwitamiſt allati Meles / jätkem Patto teggemiſt mahha / ja pöörgem keigeſt Süddameſt Jummala pole...

Sama kurb saatus tabas Tartu linna Põhjasõja ajal. Kui Tartu elanikud, peale linna langemist venelaste kätte, julgesid

[1] Wõgad = võikad.

veel rootslastele õnne soovida nende võitude puhul mujal, siis vihastunud venelased purustasid ning lõhkusid tartlaste majad ja saatsid nad a. 1708 asumisele Venemaale Vologdasse.

See kohutav sündmus vapustas õrnatundelist Puhjakõstrit Käsu Hansu. Härdasti kaasa tundes kodulinna õnnetule saatusele koostas ta samal aastal oma nutulaulu, eeskujuna kasutades Jeruusalemma linna hävimislugu.

Käsu Hansu nutulaulus on Tartu elustunud. Ta ise kurdab oma õnnetut saatust sõnadega:

1708.

1. Oh! ma waene Tardo Liin:
Mes sündi nüüd siin minnoga
Perratu[1]) ma olle siin:
Kes woib mo päle kaeda?
Mo Pat mulle teggi sedda,
Et mul johtu ni suur Hedda,
Sedda pea nüüd tundma siin.
Oh! ma waene Tardo Liin.
2. Mes mul olli enne waja?
Kui mul Käßi häste keuß:
Torre Koa, torre Maija,
Sure Aida, Wilja teuß.
Kalli Kooli, Kerriku,
Illusast keik ehhitu,
Olli minno sißen siin:
Oh! ma waene Tardo Liin.
3. Ma olli wäega kullus Liin
Ülle kige Liwa[2]) Ma:
Kik ne kalli Assju siin,
Minno sißen olliwa,
Akkademi säeti,
Sure Kohto moisteti;
Enne minno sißen siin:
Oh! ma waene Tardo liin.
4. Wilja Kaup mul olli hä
Rohke olli minno Mööt,
Woißi torrest ellada,
Egga Meeß tei Patto Tööd.
Rohkeste ma sißе sai,
Kaßinast ma wälja möj[3]).
Nappist müdi Ollu, Wiin.
Oh! ma waene Tardo Liin...
10. Kohald körgiß lätsi ma,
Wimate siin elladen,
Elli ilma peljota,
Torrest, surest wallaten,
Eß mötle minna joht[4]) se pääl,
Et piddi sündma mulle sääl
Ütsik Hedda, Waiw ning Piin;
Oh! ma waene Tarto-Liin...
12. Pappi röökswa Kantsli pääl,
Et Hedda saab mul tullema;
Ent panni sedda naruß tääl,
Eß nakka joht waamb ollema,
Pappi Röökminne Tötteß jäi,
Hedda minno kätte sai,
Hedda sü[nd]i minno siin.
Oh! ma waene Tarto Liin.
13. Kui mo alla tulli tenn',
Kurri wäggew Wainlanne
Ülli hirmuß Wennalinne,
Olli wäega wihhane,
Mitto Pombid siß h[e]id,
Nida mo ta wäärda wöit[5]),
Hirmuß Hedda olli siin.
Oh! ma waene Tarto Liin...
19. Pallut, körwet[6]) Nahwast
Kui üts Tyrran Kunnaki, [waest,
Eß armatse joht Meest, ei Naest,
Knutiga[7]) neid lahhoti...

[1]) Perratu = päratu, mahajäetud; [2]) Liwa asemel on teise tindiga parandatud Liifflandi (wa asemele ffl andi); [3]) möj = müüsin; [4]) joht = üldse, sugugi mitte; [5]) wäärda wöit = alla heitis, vallutas; [6]) Pallut, körwet = põletas, kõrvetas; [7]) Knutiga = nuudiga.

20. Hirmuß Hedda ſe olli nätta,
Halle om ſeſt kirjota,
Meß ta Rahwal wöt ſiin tetta,
Wöt neid perran kiuſata...
21. Kui Ta ſedda Kulda ſai
Et Rooß pallaw päle paiſt,
Siß Ta Wenne=Male wej,
Kik ſe Liina Rahwaſt wäeſt,
Jßanda ning Emmanda,
Ülli halleſt igkiwa,
Wenne=Male minnen ſiin.
Oh! ma waene Tarto Liin...
25. Minno Jlluß, torre Näggo,
Minno kalli Kerriku,
Minno kallis Karw, ning Teggo,
Mo Kao, minno Pöningo
Kik om maḳha ſaddanu,
Ötſe ärra mäddanu,
Nida ſaiſa ma nüüd ſiin.
Oh! ma waene Tarto Liin.

Luuletus lõpeb sügava kahetsuse ja ohkega:

32. Oh! olleß mul ſe ön weel,
Kui teil' om, mo Welli nüüd,
Kittaß Jummalad mo Meel
Ning ei teſi ennamb Süüd,
Ent nüüd om möda Armo=Aig,
Se perraſt jä ma ötſe waik;
Kiwwi Uunik ma olle ſiin,
Oh! ma waene Tarto Liin.

Käsu Hansu nutulaul sisaldab ühetoonilist, naiivset ja lihtsameelset kaebust, mis väljub paiguti härdasti. Tartu murre lisab laulule kodusust. Vormilt läheneb nutulaul kirikulauludele. Kujundilisest puisusest hoolimata väärib Käsu Hansu nutulaul küllaldast tähelepanu esimese huvitava ilmaliku lauluna.

Ülesanne 10. Kandke nutulaulust 2 esimest salmi praeguses kirjaviisis, võimalusel lõuna-eesti murdes, kirjandusloo vihikusse. Kust on pärit Käsu Hansu nutulaulu aine? Tõmmake mõned paralleelid Jeruusalemma hukkamisloo ja nutulaulu vahel! Määrake nutulaulu värsimõõt! Missugused riimid esinevad selles luuletuses? Nimetage nutulaulu kordusriim! Pange tähele laulu tartumurdelisi jooni. Tutvuda teose **aine** ja laulu **refrääni** küsimusega.

Armastuslaule 18. sajandi lõpul. 18. sajand oli liiati luulekehv. Terve aastasaja kestel ilmus ainult kümmekond ilmalikku luuletust, needki peamiselt sajandi lõpul. Eesti rahval polnud sel ajal värsimeistreid, ta pidi oma vaimseid huve ja lüürilisi kalduvusi rahuldama vaid suulise luulevara ja vamulikkude lauludega.

Sellest ajast on tänini püsinud kaks tundeküllast armastuslaulu *Tomas ja Liso* ja *Minno römo olli Rosi,* millest esimene ilmus raamatus „Ehstländische poetische Blumenlese" (1779) ja teine avaldati ajakirjas „Teutscher Merkur" (1788).

Tomas ja Liſo. 1779.

T.
Tulle pimmedußſe warjo.
Tulle armas Liſoke.
Kus jo Luſt ja rööm on paris,
Kus ei ilmas murret ka
Eks ſind Öpitk melita;

Kennad nooud römusta,
Tulle pimmedusse warjo
Tulle armas Lisoke.

L.

Mitte Tomas, ma ei tulle
Lasse kaub kewwade
Minno walli emma ütleb:
Poisid ma pean pölgama,
Karjas ukspäine ma
Poisita pean olema,
Mitte Tomas ma ei tulle
Lasse kaub kewwade

T.

Pannen sulle Lindid pari,
Punnun kransit Juuksesse,
Miks peab meie noor ello
Nenda ärrakulluma.
Tulle minno järrele,
Orgo Jõe Kaldasse,
Pannen sulle Lindid pari
Punnun kransit Juuksesse!

L.

Punno sinna omma käega
Krantsi, Pohla-lehtidest
Minna tahhan Lintidega,
So kep ümbermässida
Aga praego pölga mind,
Emma tulleb, leiab sind
Punno sinna omma käega
Krantsi, Pohla-lehtidest.

T.

Minno karjad mis ma kaitsen,
Koer ja kep saab sinnule
Tulle moga römustama
Eida minno na-ale
Kuleb emma sedda Nouu
Önnistab Ta Laste Töö
Minno Karjad mis ma kaitsen,
Koer ja kep saab sinnule.

L. ja T.

Waggasest ja ikka röömsast,
Peame mei' ellama
Koggodus on meie Wainul,
Selge rahho, marja-ma
Lähme nüüd siis käsisiste[1])
Andma teäda muudele:
Surem ön ei wõi mull' olla,
Kui se, kui me sulle jään!

See on esimesi paremaid armastuslaule nii sisult kui vormilt, küllalt hoogus ja tundepuhas.

Järgmise luuletuse *Minno römo olli Rosi* autoriks peetakse Kaarepere mõisa omanikku v. Tiesenhauseni, kes selle laulu oma abikaasa surma puhul olevat loonud.

1788.

Minno römo olli Rosi
Römuks omma wennale
Pea oitsis pea närtsis,
Närtsis joudis surmale

Minno Rosi oitseb jälle
Sure issa rohhoajas
Joua aeg wi mind sinna
Kus ei surm meid lahhutab.

Nenda on need ilmsed römud
Ürikenn' on nende ön
Tänna paistab päw meil selgest
Homme pilwed kattawad

Ja se mötte Rosi peäle
Lühhendago meie aeg
Löpwad otsa meie römud
Oh siis löppeb kurbadus ka.

Kerge muld se katko kinni
Sedda kallest pörmokest
Lilled öitske haua peale
Oepik laulgo halledast.

1) käsisiste = käsikäes.

See haledasisuline leinalaul tuletab meelde üldlauldavat laulu „Tiiu tasane ja helde". Nähtavasti on *Minno rõmo olli Rosi* loodud luuletuse *Tio tassane ja helde* eeskujul, mis ilmus ühes viisiga juba 1784. a. A. T. Grahli noodiraamatus [1]).

Luuletused „Tomas ja Liso" ja „Minno rõmo olli Rosi" esitavad meie tärkava kunstlüürika väärtuslikemaid tooteid. Kahekõnes avaldatud „Tomas ja Liso" tuletab meelde karjastelaulu, kuna Roosi-laul kuulub sentimentaalse lüürika alale.

Ülesanne 11. Võrrelge eespool-esitatud kaht luuletust teineteisega värsimõõduliselt ja sisuliselt. Mis annab „Tooma ja Liiso" laulule dramaatilise ilme? Tooge näiteid refrääni kohta.

Frey vaimulikud laulud. Saaremaa pastor Peter Heinrich v. Frey, eesti luule esimesi teoreetikuid, hakkas parandama ja uuendama meie kirikulaule, et rahva seas rohkem huvi ja innustust äratada usuliste laulude vastu. Olles hea värsitehnika tundja ja eesti keele oskaja, suutis ta oma ülesande edukalt lõpule viia. Tema sulest a. 1793 ilmunud kirikulaulude kogu *Ued waimolikud Laulud* võeti mitmeisse kirikuisse lauluraamatuna tarvitusele. Frey vaimulikud laulud on kirjutatud kindlas värsimõõdus ja ladusas rahvakeeles.

Näit. esimene ja viimane salm P. H. v. Frey leinalaulust:

Trööstmisse-Laul, 1793.

ſelle haua jures laulda, kedda meie wägga! armastanud.

1.

Pühhi ärra ommad ſilmad,
olle rahhulge!
kenne pärraſt ſinna nuttad,
jo läks ärra ſe!
Oh! ſe maggus heäl ja ſanna,
keik, mis temmaſt olli känna,
temma illus näggo, ſe
maggab muldas pörmuske.

8.

Ehk lööb hinge kellokene
pea minnul'ge;
ehk mo wiimne tunnikenne
jubba tänna kä;
oh, mo Waim! nii kui ſa tead,
te ſiis iggal aial head.
Tulleb Jsſa kutſuma,
ſiis woid önſaſt' lahkuda.

Frey õhutas ka teisi kirjamehi luuletama vaimulikke laule, oode, epigramme jm. Laulude vormilise tasapinna tõstmiseks ja eesti luule värsitehnilise külje selgitamiseks avaldas Frey a. 1813 eesti esimese poeetika ajakirjas „Beiträge".

[1]) Vt. G. Suits ja M. Lepik „Eesti Kirjandusajalugu tekstides" lk. 153.

Frey tõlkeist on hästi õnnestunud Witscheli vaimulik ood „Pühapäeva hommikul".

Winckleri sõjalaulud. Napoleoni sõdade ajal olid Saksamaal moes lauldavad sõjalaulud. Sääraseid jõulisi sõjalaule järele aimates koostas Harjumaa Jüri koguduse õpetaja R. J. Winckler sõjalauliku *Eesti-ma Ma-wäe söa-laulud* 1807. Winckleri sõjalauludel, mille peamiseks ülesandeks oli luua meeleolu sõjaväes, pole kirjanduslikku väärtust. Populaarseks kujunes nimetatud lauludest vaimustada püüdev nekrutilaul:

1807.

Nüüd, mehhed, olgem tuggewad!
Üks kibbe tund on kä;
Meid kutsub sõtta sõa-heäl,
Ja keik, mis meil on armas weel,
Jääb meist nüüd järrele :;...

Kes langeb meie seltsi seest,
Se hüab surres weel:
„Oh, wennad, mehhed, woitlege!
Nüüd Jõsa-maa peäl' mõtlege!"
Ja surreb römoga :;:...

Winckleri teine luuletuskogu *Juttud* (1816) sisaldab saksa keelest tõlgitud Gellerti valme ja muid luuletusi, millistest väärtuslikum on filosoofiline luuletus „K a h e s u g u n e s u u r u s".

Lõunaeestilisi looduslaule ja muid lõunamurdelisi luuletusi sepitses Kanepi kirikhärra Johann Philipp v. R o t h. Need luuletused ta kirjutas enda asutatud Kanepi kihelkonnakooli õpilastele laulmiseks. Osa laule ta tõlkis saksa keelest, osa luuletas ta ise. Rothi luuletused on säilinud tänini käsikirjas, ainult üksikuid on trükis ilmunud. Oma looduslauludes kujutab Roth ilustavalt loodust ja maaelu. Teda peetakse esimeseks parimaks kodumurdeliste luuletuste loojaks.

Laul suwwe õddangust.

Jo se taiwas werretap [1])
Õddang [2]) jõwwap kätte
Jo se kaste hämmetap [3])
Kik mes puttub ette.

Hainale sai kostust [4])
Orrasel nink lillil
Eggäl üttel römustust
Mõtsal ni kui wäljal.

[1]) werretap = punetab; [2]) õddang = õhtu; [3]) hämmetap = teeb niiskeks; [4]) kostust = kosutust.

Karri tahhap koddo pool
Rõmuga jo tõtta
Perrenaiſel om jo hool
Teddä wasta wõtta
Rühhip aijaſt üsjäga [1])
Haina kostis wima
Perraſt andwa rahhoga
Lehma meile pima.
Welli tullep addraga
Pästap hobbeſt ärrä
Essä kannab mattiga
Talle walkit karu [2])
Wimäte me essiki
Murro pääl me sõmi
Leiba kõrwal rõmuga
Pima meije jome.
Kik weel enne magamiſe
Tõſtwa omma häle
Ütlewä weel tennämiſt
Maan nink osſa [3]) pääl.
Konna krookswa rõõmſaſt
Lehmä määgwa seggi
Sisſak [4]) laulap armſaste
Mes ta päiwa näggi.

Jllus õddang, ſinnuſt kik
Henda rõmustawa
Se kel om üts kunnink riik
Nink ſe kannataja
Kigil südda tunnistap
Et kik hä nink illus
Mes ſe loja tallitap
Kittuſt wäärt nink kallis.
Jummal kaep [5]) helteſte
Essi ka me päle
Et kül päiwlik muijale [6])
Paiſtap Rahwal jälle
Siiski kui meil tunnistap
Et ka õſel Jummal
Omma ilma wallitſep
Kittus olgu temmäl.
Südda om ni wallale
Neide ande ülle
Kas kül minna kunnagi
Ka ni helde olle
Ja ma tahha rõmuga
Waeſtele ka anda
Häddaliſi awwita
Omma häddä kanda.

Ülesanne 12. Missugune motiiv esineb Frey „Tröösti mise laulus“? Missugust värsimõõtu on kasutatud Winckleri luuletuses „Nüüd, mehed, olgem tugevad“ ja kas see on vastav võimsale sõjalaulule? Käsitlege lähemalt „Laulu suve õdangust“ sisu. Nimetage kirjanikke, kes on nüüdisajal loonud lõunamurdelisi luuletusi. Korrake vaadeldud eesti ilmalik luuletoodang ja õppige paar ilusamat salmi pähe.

1814. a. ilmub eesti esimene luuletuskogu — pastor Rosenplänteri koostatud 16-leheküljeline värsiraamatuke *„Lillikessed“*, mis sisaldab 8 luuletust. Needki vähesed laulud on suuremalt jaolt tõlked saksa keelest. Algupäraseist luuletusist leiduvad siin Winckleri nekrutilaul ja Frey luuletused „Panne surno tähhele“ ning „Mis innimene jouab“.

Luuletoodang a. 1637—1817 on äärmiselt väike. Kahe sajandi kestel ilmus ainult mõnikümmend vähenõudlikku eestikeelset luuletust. Needki vähesed luuleriismed pole sisemise elamuse tõlgitsused, vaid pigemini kirjutatud praktilise huviga,

[1]) üsjäga = sülega; [2]) karu = kaeru; [3]) osſa = oksa; [4]) sisſak = sisask (lind); [5]) kaep = vaatab; [6]) päiwlik muijale = päike mujale.

kas õnnesoovi salmiku või leinalauluna, kas kaebeluuletuse või sõjahümnina. Siiski jäävad need luulekatsed tähtsaiks ja huvipakkuvaiks kui näidised eesti ilmaliku luuletoodangu algusest.

B. Õpetlikud jutud.

Jut on se Koroke,
Öppetus on se Iwwa. (O. R. Holtz)

Kui rahvale oli kättesaadavaks tehtud kõige hädatarvilikum — testamendid ja piibel, siis hakati kirjutama väikesi jutukesi vaimulikkude teoste kaudseks seletuseks ja nende lugemisele õhutamiseks. Ühtlasi taheti juttudes esinevate eluliste näidete varal kuivi õpetusi illustreerida, et rahvale silmanähtavaks teha nende eksimusi ja nii neid kõlbeliselt kasvatada ja kõrgemale tõsta.

Eesti esimene ilmalik jutustus, nn. *Hanso ja Mardi jutt* leidub väikeses jutukogus, mis on säilinud tänini tiitelleheta raamatuna aastast 1739. Jutu pealkiri osutab kahekõnet, millist jutustuslaadi oli tarvitatud varemgi kujukuse ja elustavuse tõttu. Juba Anton Thor Helle grammatikas oli ilmunud selliseid dialoogilisi jutujätke.

Kaks talupoega Hans ja Mart jutustavad selles jutus teineteisele nähtud-kuuldud sündmusi, põimides sellega kaks jutustust kõnesoleva jutu raami. Nii esineb meie esimene ilmalik jutt raamjutustusena, kuigi algelisena ja kunstipärasuseta. Jutu autor on jäänud anonüümseks.

Katkend nimetatud jutustusest.

Üks hea jut, mis kaks talupoega Hans ja Mart iſekeskis aiawad.

1739.

TErre õhtuſt, mo hea jõbber, Mart.
M(art). Terre wend tullemaſt.
H(ans). Kuſt ſa nüüd tulled?
M. Et kuſt muido kui linnaſt tullen.
H. Mis ſa olled linna winud?
M. Wiſin piſſut Jummala wilja, mis Jummal olli annud, rukkid, woid ja ühhe lamba.

H. Kuida kaup ſündis, kas läks korda?

M. Jummal tännatud, hästi kül.

H. Mis anti siis rukki tündri eeſt?

M. Ma ſain pea ſeſamma hinna, mis auſad moiſa-wannemad ſawad.

H. Kuida ſe ön ſulle juhtus?

M. Et kule wennike, ma palluſin Jummalat, et ma omma pisſut warranduſt ilma pattota ſaaksin müa; ja armolinne Jummal juhhatas mind hea sõbra jure kes öiguſt teggi.

H. Kas ta wottis hästi waſto, andis ka monne hea pea täie jua?

M. Andis Jummala wilja ka, olgo tännatud, ni paljo kui pattuſſe kehha tarwidusſeks tarwis: agga ſedda ligajomiſt, kaardi mängimiſt mäſſamiſt ja praſſimiſt, ei ta ſedda ſallind mitte.

. . . . . .

H. Se armas Jummal parrandago mind waeſt, ja teiſed wallatumad innimeſſed; küllab ikka meie rummaluſſe ja wallatuſſe pärraſt mitto nuhtluſt meie waeste peäle tulnud, ehk tullewad weel raskemad järrele.

M. Tõsſi on ſe, mis ſa nüüd rägid, ſeſt Jummal on ähwardand nuhhelda neid, kes temma ſannaſt ei holi. Jummal annab ka monne korda ſedda pattuſtele ja waggadele unnes teäda, nenda kui hilja ühhes teädawas küllas on ſündinud.

H. Polle ma ſedda kuulnud, et ütle mulle ſe aſſi ülles.

M. Üks noormees on teiſel lehte-ku päwal enne koito unnes ilmſi näinud, et kirrikko aedas ſurnud innimeſſed kui loogus maas olnud, et ei woind jalgagi wahhele pista. Ka kirriko-aia tagga pollege maad ennam ei olnud ſurnud matta. Üht meeſt on piddand maetama, aga ſeäl polle muud rumi olnud kui üks weſſine ſoo ſarnane koht, ſinna on ka ſelle kehha mahha pandud. Se noormees on käsko ſanud ülles torni minna ja kellad helliſtama, agga ta ei woind reddelit möda üllesminna, ja kui ta kellade liggi ſanud, ſiis on ta leidnud, et kellade köied ärrakatkend olnud; kui ta mahhatulnud, ſiis on ta näinud, et kaks meeſt rami peäl ühhe ſurno metſa winud mahhamatta, et ei olnud ennam maad ei kirriko-aedas eggä ſeäl tagga. Pärraſt ſedda on tedda käſtud rahwale ſedda kulutada ja neid maenitſeda, et nemmad piddand pattuſt pöörma, et ſe aeg liggi joudnud. Kui ta üllesärkanud, ſiis on ta needſammad ſannad kuulnud: touske ülles, ja pöörge pattuſt, aeg on liggi joudnud, ei polle mitte paljo aega ennam.

Kui ta omma ſängi peält üllestousnud, ſiis on ta naene temma käeſt küſſinud, kas ta piddi haige ollema, ſiis waſtand temma: ei ma polle haige, ſiiski on ta tunnud ni ſuurt nõdruſt ommas ſüddames, otſekui olleks ta warſi piddand ſurrema; ſiis on ta põlweli mahha heitnud ſeina naale, ja ſüddameſt pallunud. et Jummal wottaks temmale weel ühhe tunnikeſſe ehk päwa aega

anda, et ta weel öieti saaks pattuſt pöörda. Pärraſt ſedda on ta üllestousnud, ja on liggi kaks tundi aega rahwaſt kallistе ſannadega maenitſenud, kuus inimeſt on olnud ſedda peält kuulmas.

H. Armas wend, kas ſe peaks öieti tõsſi ollema, ehk ſe on tühhi unnenäggo?

M. Se on töeste nenda ſündinud. Monned on öölnud: ſe on tühhi unnenäggo, monned: ſe noormees on joobnud, aga monned on hea nou wotnud Jummalat kangeste palluda, ja nende wimistega ollen ma ühhes nous...

Ülesanne 13. Arutlege „Hansu ja Mardi jutu“ keelt. Võrrelge seda raamjutustust A. Kalda „Barbara von Tiesenhuseniga“ „Hansu ja Mardi“ jutuga. Mis on raamjutustus?

Rahvavalgustusliku kirjanduse algus. Peale laastavat Põhjasõda raskenes tunduvalt eesti talupoegade olukord, vaimlises elus tekkis seisak ja kirjanduslik tegevus jäi täiesti soiku. Alles 18. sajandi teisel poolel hakati enam hoolitsema koolide asutamise ja ilmaliku kirjanduse soetamise eest. Selleks andis tõuke Lääne-Euroopas tärganud valgustusaja liikumine oma kõrgete ideedega inimeste vendusest ja vabadusest, mõistuse valgustamise vajadusest ja õpetuse harivast väärtusest. Tiivustunud valgustusaja aateist, nõudis Katariina II uute koolide asutamist ning talupoegade seisukorra kergendamist. Riigivõimu heatahtlik suhtumine talupoegadesse õhutas edumeelsemaid sakslasi töötama lihtrahva kasuks. Eriti olid mõjustatud valgustusaja ideist need saksa haritlased, kes olid õppinud välismaa ülikoolides. Märgates Eesti- ja Liivimaal harimatu pärisrahva haletsemisväärset olukorda, püüdsid ärksamad nende hulgast talurahva hariduslikku ja kõlbelist taset tõsta õpetlikkude juttude kaudu. Kuna need kirjamehed olid eranditult sakslased ja vähese kirjandusliku haridusega, tõlkisid nad oma õpetlikud jutud võõrkeelist eesti keelde. Algupäraseid teoseid nad kirjutasid õige vähe.

Meie rahvavalgustusliku kirjanduse algatajaiks olid: Arvelius, Willmann, Luce ja Holtz. Nende juturaamatud ilmusid 18. saj. lõpul ja 19. s. algul „marahva rõmuks ja õpetuseks“.

Arveliuse jutud noorsoole ja maksuta pühapäevased lugemised rahvale. Esimesena haaras sule rahvavalgustamise otstarbel aadliperekondade kodukooliõpetaja Friedrich G. Arve-

lius. Mõisalossides oli ta harjunud tähele panema äärmist viisakust ja häid kombeid. Seepärast oli Arveliuse üllatus suur, kui ta lähemalt tutvus eestlaste elu-oluga. Talutaredes ja mõisaväljal puutusid talle silma maarahva arenematus, lohakus, laiskus, rumalus, toorus, ebaviisakus jne., jne. Pahesid oli niivõrd palju, et kodukooliõpetaja ei saanud mahtigi tähele panna

Üks Kaunis
Jutto-
ja
Öppetusse-Ramat.
Sõbbra poleſt, meie maa-laſte heaks, ja nendele rõõmſaks ajawiiteks koggutud ja kokko pandud, kes aegſaste õppiwad luggema.
Tallinnas
trükkitud Lindwerõſe kirjadega, 1791.

Fr. Arveliuse juturaamatu tiitelleht aastast 1791.

rahva tublidust, sitkust ja püüdlikkust kurnava töö juures. Lühinägelik Arvelius, pidades talupoegade ebavooruste ainsaks põhjuseks nende halbu harjumusi (vargust, joomist jm.) ning andetust, ruttas rahvast, eriti aga vastuvõtlikku ja arenemisvõimelist noorsugu noomima, manitsema ja õpetama saksa keelest eestistatud juttude kaudu.

Kooliealistele lastele koostas Arvelius Rochowi saksakeelse lastelugemiku „Kinderfreund" alusel rahvaliku juturaamatu „Üks Kaunis Jutto- ja Öppetusse-Ramat". 1782. Teine jagu

ilmus a. 1790. Raamat sisaldab peamiselt eesti oludele kohandatud õpetlikke visandjutukesi, millistes põlastatakse rahva pettust, hooletust ja joomist, ülistatakse õiglust ning usinust ja manitsetakse talupoegi sõnakuulmisele oma mõisavanemate vastu. Rahva seas ei leidnud Arveliuse juturaamat erilist poolehoidu. Autor pidi kahetsusega väitma, „et sedda ramato surema himmoga ei otsita egga osteta."

Laialiste rahvahulkade valgustamiseks andis Arvelius välja teose: **„Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat. Ehk maggusad ja tulluſad juttud ja öppetusſed, kuida maarahwas woib röömſaste ellada, auſal wiiſil rikkaks ſada ja iſſi eneſele ja mu rahwale monneſugguſes häddas ja willetſuſſes abbi tehha" a. 1790.** Ka „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat" polnud algupärane teos, vaid oli eestistatud Beckeri „Noth- und Hülfsbüchleini" järele. Seda raamatut trükiti tuntud saksa teatrikirjaniku Kotzebue algatusel ja Tallinna asjaarmastajate teatri toetusel 10 tuhat eksemplari.[1]) Hinnata levitatud „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat" avas juturaamatuile tee eesti suitsutaredesse.

Nimetatud häda- ja abiraamat sisaldab peamiselt tervishoidlikke näpunäiteid ja moraaliõpetust. Seal noomitakse laisku, hooletuid ja joodikuid ning seatakse neile eeskujuks korralikke talupoegi.

Näiteks jutustatakse raamatu lõpp-peatükes Hinriki Villemist, kes oma arukuse ja hoolsuse tagajärjel maa ning maja omandab ja oma talupidamises hästi edeneb. Teda ei imestle ainult talupojad, vaid isegi mõisnik hindab ning austab Villemit. Tänutäheks ja igaveseks mälestuseks asetab mõisavanem eeskujuliku eesti talupoja Hinriki Villemi kalmule kivi mälestussõnadega:

Parremaks ſada, keik parremaſt tehha;
püdis ta ikka, ja römo ſeſt nähha;
palka nüüd Willem Jummala kääſt,
wottab ta hea teggude eeſt.

Selle hauakivile asetatud tööle virgutava salmiga lõpeb „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat", mis hinnata lektüürina levitas tulusaid õpetusi tuhandeile eestlasile.

[1]) G. Suits ja M. Lepik, „Eesti kirjandusajalugu tekstides", lk. 151.

Keelelt ja stiililt on Arveliuse jutud ladusad, lihtsad ning rahvalikud. Samuti areneb jutukeste sündmustik kujukalt ja elavalt.

Arvelius esimese rahvaliku jutukirjanikuna andis oma järglastele head eeskuju õpetlikkude juttude kirjutamiseks.

Näide Arveliuse jutu- ja õpetusraamatust.

Rehhe Pappid 1782.

Tetli Siim olli kaunis hea mees, agga keige omma asjade sees olli ta wähhe pitkalinne, ja ei kandnud öigeb hoolt ommas ammetis moisa rehhe-pappiks olles. Sel aastal olli hea wiljawoos[1]) olnud; aga Siimo rehhed andsid ikka kassinast wilja wälja. Sepärrast ähwardas Moisawannem wimaks tedda nuhhelda, kui ta rohkemast wilja ei sataks; sest ta arwas tedda wargaks. Mis nüüd nouuks Siimul? Temma olli rummal ja ebbauskone mees, sepärrast läks ta arstide ja lausojadte jure, ja maksis nendele rahha, et nemmad temmale piddid ütlema, kes temma rehhe jures wargal käis. Need ollid pettiksed, nenda kui keik nisuggune rahwas on, ja ütlesid selle peäle, kes agga esmalt nende meele johtus. Siimo meel olli hea, ja temma läks moisa, selle rahwa üle kaebama, kedda lausoja olli nimmetanud: agga kui selle asja järrele kulati; siis leiti sedda rahwast ilma süüta olewad, ja nüüd arwas Moisawannem weel ennam, Siimo ennast wargaks: sepärrast laskis ta tedda hästi nuhhelda, ja Siim sai ammetist lahti.

Temma assemelle woeti Kristo Herm rehhepappiks. Herm olli kerme ja walwakas[2]) mees: temma silm olli keikes paikus. Kui temmal esimest rehhe peksti; siis tabbas temma kohhe kaht noord meest warrastamast. Neid nimmetas temma moisa, ja need pandi wangi. Kui pärrast järrele kulati; siis nähti, et needsammad mehhed ollid, kes Siimo ajal ollid warrastanud. Siis saiwad need mehhed essite nahhapeäle; ja pärrast panni neid Herra ühheks astaks linna kunninga pajasse tagguma. Seäl nemmad hirmsa raske töe- ja nuhtlusse läbbi öppisid, warga ammeti mahhajätma. — Sest ajast ükski ennam ei julgend moisa rehhe jure wargale menna, sest et Hermal ni tärrawad silmad ollid. Herm satis ka ikka ennam wilja ommast rehhest, kui ühhesti moisas ümberkaudo ei saadut. Sepäraft andis Moisawannem Hermale head jotorahha, ja laskis teda keigest muu moisa töest lahti, et ta ükspäinis talwel rehhepappiks olli. Selabbi siis Herm suwwel keik omma murred omma enese tallo eest wois kanda; ja temma tallo olli pärrast keigerikkam külla sees.

[1]) wiljawoos = viljasaak. [2]) walwakas = tähelepanelik.

Waatke lapſed, mis hea aſſi ſee on, kui innimenne tru on, ja keik tarkaste tähhele panneb! Keik innimesſed armastawad ſedda, ja Jummal önnistab ſedda.

Aga teie, wanna rahwas, ſaage moistlikkuks, ja ärge püüdke laulojadte läbbi ſedda parrandada, mis teie holetusſe ſüü on: ſeſt keik laulojad on kelmid; nemmad petwad teie rahha teie käeſt ärra, ja peäleki teie nahk peab maksma.

Sirak ütleb: (p. 5, ſ. 17.) „Wargale tulleb ſuur häbbi!“

Ülesanne 14. Iseloomustage „Rehepappide“ peategelasi, võrreldes neid teineteisega. Mispärast on kõrvutatud jutus erinevad tegelased? Nimetage loetud muinasjutte ja jutustusi, kus esinevad kontrastsed tüübid. Missugune tendents on jutul „Rehepapid“? Kuivõrd erineb see jutt keeleliselt ja stiililiselt „Hansu ja Mardi jutust“?

Willmanni valmid ja jutustused. Järgmine jutukirjanik, Saaremaa Karja koguduse õpetaja Friedrich W. Willmann erines tunduvalt oma vaateilt eelmisest kirjamehest Arveliusest. Willmann ei jaganud Arveliuse arvamist, et eesti talupojad on loomult rumalad ja laisad, vaid selle vastu hindas veenvalt eestlaste iseloomu häid külgi, olles teadlik, et rahva arenematus ja ebausk on tingitud peamiselt raskest päris-orjusest. Seepärast nõudis ta talupoegade vabastamist orjusest ja nende lastele kooliharidust.

Willmann oli oma noorpõlve ja kooliaastad veetnud Läti- ja Saksamaal. Eestimaale kirikuõpetaja ametisse asunud, omandas ta peagi eesti keele ja hakkas eesti jututoodangut rikastama, et arenematuid eestlasi valgustada ja kasvatada. Kuna ta puudulikud kirjanduslikud võimed ei küündinud algupäraste teoste loomiseks, eestistas ta läti- ja saksakeelseid salme ja jutukesi. Suurima osa oma jututoodangust tõlkis ta läti kirjaniku Friedrich Stenderi teose „Fabeln u. Erzählungen“ (1766) järele.

Willmanni õpetlikud valmid ja haledasisulised jutud ilmusid „Eesti-Ma Rahwa kalendris“ ja teoses „Jutud ja Moistatussed.“ Nimetatud Willmanni juttudekogu võeti rahva poolt soojalt vastu, nii et seda tuli korduvalt uuesti välja anda (I trükk ilmus 1782., II tr. 1787., III tr. 1804. ja IV tr. 1838). Ta jutud taotlesid, nagu alljärgnev märge raamatu sissejuhatusest osutab, puhtkasvatuslikke püüdeid: Kui peegliſt nääd, et ſilmad mustad, ſiis peſſeb ſa neid puhtaks. Kui ſa öppetuſſeſt tunned, et

ſo ſüdda roiane, ſiis harri ſüddant. — Maailma illo kaub; waimo illo jääb ſulle iggaweste.

Kasulikke juhendeid kõlbluse alal jagas Willmann maarahvale eeskätt oma valmides. Kuid lugejate südant liigutasid pisarateni haledad lood ilmsüütute noorukeste kannatusist. Nii istutas Willmann esimesena eesti kirjandusse valmi ja sentimentaalse jutustuse.

Varem peeti Willmanni valme ja jutukesi algupäraseiks, aga viimasel ajal on teaduslikult tõestatud, et suurim osa ta toodangust on sõna-sõnalt tõlgitud läti[1]) ja osalt saksa keelest. Ometi on need valmid ja jutud suure loetavuse tõttu jätnud püsiva jälje eesti kirjandusse, näiteks 26 juttu on levinud meie rahvaluulesse.

Willmanni valm maarahva kalendrist.

Kon. 1787.

Üks kon, kes nitis ehk heinamaa ſees olli, näggi härja ja arwas nenda enneſe juures: kui ma agga tahhakſin omma nahko öigeti wennitada, ſiis ma ſaakſin kül ni ſuureks kui ſeſamma härg. Jubba ta hakkas ennaſt ülles puhkuma, ning küsſis teiste käeſt, eks ma ollen ni ſuur kui ſe härg? Teiſed naerſid tedda ja ütleſid: kül on waiak ſenni kui ſa ni suureks ſaad. Ta hakkab teiſt korda ennaſt üllespuhhuma, ning küsſib jälle, kas paljo waiak on? Kül on waiak ütleſid need teiſed. Siis ta ſai wihhaſeks ning hakkas nenda ennaſt üllespuhhuma et ta katki löhkus.

Oppetus.

Käſſi puſas, täi punges. Kes nenda kui ſe kon tahhab ſuurustelda ning parrem olla kui enneſe ſuguſed, ſe ſaab teistele naeruks, ning lähheb iſſe hukka. Sepärraſt jägo igga üks nende jures kes ta enneſe ſuguſed on ja murretſego mitte ſuremad asjad miś ülle temma moistus on.

Haledasisuline jutustus teosest „Jutud ja mõistatused".

Inkle ning Jariko. 1838.

Inkle, kes ristiinnimenne, ja üks noor kaupmees olli, läks omma kaubaga laewa peäle, et ta ſellega piddi ſenna maale minnema, kus keik innimeſſed pagganad ja mustad. Agga laew

[1]) Vt. W. Andersoni artikkel „Eesti Kirjanduses" 1925; lk. 385—396, 408—413.

sai kange tule läbbi ühhe kiwwi wasto katki pekstud. Waesed innimessed uppusid ennamiste keik ärra, ja kes patiga said male minna, neid mustad innimessed wõtsid kinni ja tapsid ja söid neid ärra. Noor kaupmees uius ühhe laua peäl ning tulli ka randa, ja jookšis siis metsa ja pugges eest ärra, et ta kartis, et mustad innimessed tedda ka piddid ärrasõma. Kui waene keik wärrises kartusse pärrast, siis tulli üks must paggana tüdruk, ja heitis armo temma peäle ja juhhatas tedda oma maiasse, mis warjul olli, et teised pagganad tedda mitte ei piddanud leidma ja ärraneelma. Selle tüdrukko nimmi olli Jariko. Tüdruk töi siis temmale ikka sallaja süa ja jua, ning mängis temmaga. Inkle hakkas tedda, ta helde süddame pärast, armastama, ja Jariko armastas tedda, ka. Essite könnelesid nemmad märkide läbbi, sest et teine teise keelt ei moistnud. Pärrast, kui nemmad juba monned sannad moistsid, olli keel walmis, ja Inkle räkis Jarikul, mis kaunis ellaminne risti innimeste seas piddi ollema. Temma lubbas ka, kui Jummal peaks neid ärraaitma, et ta tahtis Jarikut kalli riietega ehhitada, ning et ta siis piddi tölla sees sõitma. Jariko igatses risti innimeste seas ellada, ja tootas, et ta tahtis temmaga minna kuhhu mailma, ning et ta tahtis ennast lasta ristitada. Nemmad andsid ennast siis sellepärast te peäle ja wõtsid ni paljo toidust ennesega kui nemmad suutsid. Kül te olli pitk, ja nemmad käisid üksi umbne kõrbe ja metsa sees, sest nemmad kartsid neid mustad innimessed, kes neid ollekšid ärratapnud, kui nemmad aga nende kätte ollekšid juhtund. Wiimaks tullid nemmad ommeti ühhe linna, kus risti innimessed mustade seas ellasid. Siit läks Inkle omma Jarikoga laewa peäle, ja laew soudis senna linna, kus need koddanikkud mustad innimessed ostwad ja jälle ärramüwad. Se olli aga se koht, kus kurrat Inklit kiusas, et ta piddi oma musta Jariko, kes omma ello ja önne temma eest ohwerdand, ärramüma. Wõttis siis Jarikut ennesega kaupmehhe jure; ja se waene läks ka röömsa süddamega senna, sest ta ei teädnud mitte, mis piddi sündima. Sai ta senna tulnud, siis müüs ta tedda ärra, ja ütles kaupmehhe wasto: wõtta teda ennesele, nüüd on ta sinno pärralt. Waene langes omma põlwede peäle ja pallus tedda nuttes; ta tõstis ommad käed ja silmad taewa pole ja kisšendas: oh heida armo minno peäle; mõtle ommeti mis sa teed, on se tänno mo hea süddame eest, et ma sind so häddas aitnud; sest muido ollekšid mustad sind ammo ärrasõnud? Armastusšest sinno wasto ollen ma omma au, omma usko, omma leiba, omma pärris-ma, ommad wannemad ja ommad suggulasšed mahha jätnud ja sinnoga metsade kaudo ekšind. Innimene! üks Jummal on meil keik — ja temma leiab sind — Temma nuhtleb! temma nuhtleb! — usso, temma nuhtleb! Jah, kui sul ei olle armu minno pärrast, siis wata ommeti selle peäle, kes mo süddame al. Inkle küsšis: olled sinna siis käima peäl?

Se on wägga hea, nüüd saan ma weel ennam rahha. Temma ütles siis kaupmehhe wastu: teie ollete isse kuulnud, et ta käima peal, ma pean nüüd ennam rahha sama.

Armota Inkel! kuhho lähhäb sinno te? Olli ka nenda, sest kui ta siit laewaga ärralainud, siis sattus se laew Türgi-rahwa kätte. Temma sai ärramüdud ja temmal olli sandim pölli kui koeral. Ja et ta ei wöinud sedda ennam kannatada, siis jookšis ta ärra. Agga ta sai pea kinniwöetud ja Türgi-rahwa wisi järrel jalla tallade peale hästi pekstud, ja wimaks nülgisid nemmad ellusalt tedda ja siis puistasid nemmad sola temma peale, et tema hirmsal wiisil ärrasurri.

Jutustus Inkle ja Jariko kurb-õnnetust saatusest on rännanud kaugeil mail enne saabumist eesti juturaamatusse. — Jutu allikaks on prof. G. Suitsu uurimuse järele tõestisündinud lugu, mis Ameerika rändaja Lignoni reisikirjelduse kaudu oli saanud tuttavaks Inglismaal. Selle kirjelduse järele koostas inglise kirjanik Steele meeliliigutava raamjutustuse Inklest ja Jarikost, mis ilmus ingliskeelse ajakirja veergudel a. **1711.** Steele'i raamjutustuses jutustab keegi õrnatundeline leedi mälestuse järele Inkle ja Jariko loo. Kuulaja on niivõrd liigutatud, et ta pisarsilmi lahkub toast. — Edasi esineb jutt „Inkle und Yariko" saksa 18. sajandi kirjanikkude Gellerti ja Gessneri juttude- ja valmidekogus. Nende jutustuste järele areneb tegevus lõunamail ja Jariko esineb veetleva indiaanlannana. — Siit pääses Inkle ja Jariko lugu läti kirjanduse isa Fr. Stenderi teosesse „Fabeln u. Erzählungen" (1766). Selles teoses on kaunishingeline Jariko moondatud mustaks neegrineiuks [1]). — Lätist saabusid Inkle ja Jariko Willmanni vahetalitusel Eestisse.

Peale ilukirjanduslikkude toodete avaldas Willmann oma teose *Juttud ja moistatused* lõpul õpetusi mesindusest ja loomatervishoiust:

1) Öppetus, kuida keik ma-rahwas wöib ilma sure waewata, linnopuud piddada, ja se läbbi rikkaks saba: 2) Öppetus, kuida Teie ommad ellajad peate hoidma, et nemmad ei sa többiseks.

Nagu esitatud näited viitavad, on Willmanni toodete keel vigane ja võõrapärane. Väljendusviis on tugevasti mõjustatud läti- ja saksakeelseist originaalteoseist. Tõlkides pole Willmann juttude sündmustikku kohastanud eesti oludele, vaid on sõna-sõnalt orjalikult tõlkinud.

[1]) Vt. prof. G. Suitsu kirjutus „Olion'is" 1930, nr. 3. lk. 14—15.

Ülesanne 15. Eraldage antud valmis: 1) algus (ekspositsioon), 2) tegevuse arendus (dispositsioon), 3) lõpplahendus (konklusioon), ja kirjutage valm nüüdiskeeles kirjandusloo vihikusse, ära näidates nimetatud osad. Oppida **valm** ja tutvuda üldiselt kompositsiooni küsimusega. Missuguses suunas on „Inkle ja Jariko" aine eesti kirjandusse rännanud? Missuguseid tundeid sisendab „Inkle ja Jariko" lugejasse? Mida õpetab see jutt. Mispärast tõlkisid tolleaegsed kirjanikud suurima osa oma töist ja nii vähe kirjutasid algupärandeid?

Luce „Saaremaa juturaamat". Vabameelne kirikuõpetaja, agar haridustegelane ja arst J. W. L. v. Luce seab oma kirjatöödele *Sarema Jutto ramatus* a. 1807 kolm põhilist ülesannet: 1) arendada mitte usu, vaid vooruste ja eeskujude abil viletsuses vaevlevat rahvast; 2) anda rahvale näpunäiteid ja juhendeid tegeliku elu korraldamiseks; 3) jagada neile arstiteaduslikke õpetusi. Juttude ained ei laena ta võõrsilt, vaid tuginedes oma tähelepanekuile saarlaste elust kirjeldab juttudes rahva kombeid ja jutustab neilt kuuldud reaalseist elujuhtumeist. Nõnda on kirjanik mõned lood täiesti rahvasuust üles kirjutanud.

Näiteks kahetseb Luce, et ta pole suutnud oma sentimentaalse jutu *Hinso Jago wiimsed ellu päwad* peategelase kõiki jutustusi täpsalt üles kirjutada ja selle tõttu jutt jäänud katkendlikuks.

„Saaremaa juturaamatu" lõpposa moodustavad „Vana targa mehe kirjutatud paberilehed", milles asjatundja ja arukas Martin Ringe jutustab oma varapärijale Siimule juhtumeid oma elust ja annab kasulikke õpetusi tervishoiuks ja haiguste arstimiseks.

Jutu tegevustiku elustamiseks tarvitab Luce sageli dialoogilist väljendust. Kuid temagi toodangu õpetlik tendents on liiga läbipaistev ja annab teosele naiivse värvingu. Väljendusviisilt on ta jutukesed rahvapärasemad Willmanni omist, kuid neis leidub küllaltki võõrailmelist ja puudulikku.

Luce ja Willmann olid tol ajal tähtsamaid Saaremaa rahvavalgustajaid ja kirjamehi, kes muretsesid rahvale õpetlikku kirjavara ja edendasid haridust.

Eesti keele uurimise ja arendamise otstarbel asutas innustunud haridutegelane Luce ühes teiste ärksamate

kirikuõpetajatega esimese Eesti Kirjanduse Seltsi (Ehstnische litterarische Gesellschaft) Kuressaares a. 1817. Seltsi tegevus, mis ei olnud kuigi saavutusrikas, lõppes Luce surmaga 1842.

Jutt „Saaremaa juturaamatust".

Kosſilane. 1807.

Siin on wina! ütles Laes omma poia wasto, kui ta koio tulli. Lähheme nüüd kosſima!

Poeg. Miks nenda nobbeste? ſa polle jo weel ühtegit ſeſt lauſunud.

Iſſa. Agga ſagedaste ſe peäle mõtelnud, ſeſt ſe on jubba kaks aastad, et ſo emma on äraſurnud, ja et perenaene mitte perres ep olle.

Poeg. Ja ommeti on keik tö tehtud, ja keik wiſi pärraſt olnud, ſeſt Rudo andis meile mitte tunda, et perenaene wajak olli.

Iſſa. Woib kül olla, agga Rudo on ikka wöras: kes Jummal teab, kui kaua ta peresſe jääb.

Poeg. Ta jääks kül ſiis ikka peresſe, kui ma tedda naeſeks wottaksin.

Iſſa. Sedda ka ühtegit! Rudo on üks hea laps, agga waene laps, temmal ep olle muud ühtegit kui agga ſe, mis minna ollen temmale annud. Waat ſeäl on ſelle rikka Mardi tüttar Liſo, kui ſa tedda naeſeks wottad, ſiis ſaad temmaga hobboſed, lambad, lehmad, rahha, ja ſe tulleb meitele abbiks.

Poeg. Armas iſſa! ſe woib kül olla! agga ma ei tunne tedda mitte, kuidas ma woin tedda armastada. Ja kui ma woiksin tedda ſallida, ſiis ma tea mitte kuidas ta eddespidi minno wasto wöttaks olla.

Iſſa. Tühhi jut! Liſo on prüſk[1]) tüdruk, ta jouab omma tööga, ta on rikkas, mis ſa ennam tahhad?

Poeg. Ma ei tunne tedda mitte, armas iſſa! kas ta on wagga, ja Jummalakartlik, kas ta on hea süddamega, ja moiſtlik, kas ta woib mind, kas minna woin tedda armastada? Seſt mis ſa kidad temmalt, mis ſe on? ta on prüske, ta on joudſam omma tööga, agga ta woib többiſeks ſada! ta on rikkas, agga Jummal woib ſedda rikkuſt ärawotta, kui ta polle Jummalakartlik! mis mulle ſeſt ſiis on? Kuidas ma woin temma eeſt tööd tehha, keik waewa üksi enneſe peäle wotta, tedda harrida, kui ma tedda ei armasta? eht kui minna rikkuſt ennam armastan kui oma naeſt? Kui nüüd agga Jummal rikkuſt ärrawöttaks, jo mina ſaaksin kidde-

[1]) prüſk = priske.

waks, missuggusse harrimisse peäle woiksin minna siis lota, kui mo naene mind ei armastaks? Oh! ma ei woi mitte keik öölda mis ma mötlen, laste ülleskaswatamissest, ja monnesuggusse teise asjast. Agga armas issa! sa polle jo ka mitte rikkust sanud kui sa minno emma naeseks wötsid?

Issa. Olle wait! pojoke! rikkust kül! ma sain ühhe helde, tassase, moistlikko, Jummalakartlikko, oh! wägga hea naese — oh! et Jummal teda ni nobbeste ärrakorristas! — Sul on öigus kül! mo poeg! hüa Rudo sisse!

Rudo tulli tuppa.

Issa. Säh! Rudo, wotta wina! mo poeg tahhab sind naeseks wötta. Mis sa sest arwad?

Rudo kohkus ärra, se tulli temmale koggematta. Mitto kord olli ta sedda ommas süddames sowind, agga ial mitte usknud, et se wanna issa pidi sega rahhul ollema, et ta kui üks waene laps pidi perenaeseks sama: ta wottis wina wasto, ja hakkas ümber wanna kaela kinni, ja tännas tedda, ja tootas temmale et ta tahtis tedda armastada, kui omma issa.

Issa. Kül ma nään, et mo poial olli üks targem nou, Mardi Liso ei olleks kül mitte mo kaela ümber hakkand: olleks temma ka tootanud mind armastada, kes teab kui ta sedda tootust olleks piddand? agga nüüd ma tunnen sedda römo ommas süddames, teie wöttate mind armastada teie ja teie lapsed, teie wöttate teine teist armastada — Jummal önnistago teid keige ettewötmises, ja kinnitago teid keiges waewas, ja tassugo teile keik armastust ja harrimist, mis teie mulle wottate teha, teie laste läbbi.

Ülesanne 16. Missugused ühised motiivid esinevad selles jutukeses ja Juh. Liiva „Nõiatütres"? Käsitlege antud dialoogilist jutustust, kõrvutades seda kirjeldavate jutukestega („Rehepapid", „Inkle ja Jariko" jt.). Kuidas dialoogilises jutustuses areneb sündmustik? iseloomustatakse tegelasi?

Holtzi õpetlikud lugemised talurahvale. Tolleaegseks väljapaistvamaks ja viljakamaks kirjameheks oli Lääne- ja Harjumaa praost ning koolitegelane Otto R. v. Holtz, kelle sulest ilmusid a. **1817** *Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamiseks.* See võrdlemisi kogukas raamat üldilmelt ei erine eelnevate kirjanikkude teoseist, vaid jälgib juba ettetallatud õpetlikku suunda.

Needsinnatsed Luggemissed on sepärrast üllespandud ja kokko korjatud, et nad meie Marahwa moistust ja süddant selletakssid. Sest monni wihkab öppetust, agga armastab jutto. Kirriko Sanna ei maksa temma melest, agga kül mu könneleminne. Ehk nisugguste Luggemiste katte al tungib Öppetus nende süddamette sisse. (Väljavõte sissejuhatusest).

Raamatu sissejuhatuse kohaselt ongi esitatud moraaliõpetusega varustatud jutud, nagu *Jut on se Koroke, Öppetus on se Iwwa; Kes teisele auko kaewab, langeb ise sisse jm.* Eriti rõhutab Holtz oma juttudes jumalakartlikkust ja vagadust, sest „keik tulleb heaks neile, kes Jummalat armastawad."

Kulunud õpetuse kõrval aga paelub lugejat Holtzi jutustuste korralik keel ja kunstipärane stiil. Holtz on esimesi eesti stiilimeistreid jututoodangu alal ja hea eesti keele tundja. Temalt õppis eesti kirjakeelt ja sai kirjanduslikke äratusi noormehena lauluisa Kreutzwald, kui ta valmistus seminari õpetajaks.

Holtz ei jutusta ainult jutusündmustikku, vaid ta saab mahti ka loodust kirjeldada. „Otsekui vaikse idülli pehmed värvid paitavad meid ta looduskirjeldused, mis... nii suursugused ja luulelised on, et me saja-aastast kaugust, mis meid Holtzist lahutab, vahel tundvatki ei näi[1])". Tema looduskirjeldused on esimesi eesti jututoodangus.

Kirjanik Holtz alustas eesti kohtukeele, tõlkides tähtsad talurahva-seadused eesti keelde, nagu *Eestima Tallorahwa Seädus (1805), Eestima Tallorahwa Kohtu-Seädus ehk Walla-Kohtu kässoraamat (1817)* jt.

Näide Holtzi parimast jutust, mis a. 1814 ilmus Gresseli *Eesti-Ma Rahwa Kalendris* ja hiljem varemnimetatud juturaamatus.

Jut on se Koroke, Öppetus on se Jwwa

1817.

Jubba Leoke kulutas kewwadit. Pardid ja Luiged ja Kurred joudsid taggasi, ja igga Loom ronnis talwe-pessast wälja Suit terretama. Keik weed wa-usid alla, ja ikka soemad ilmad hakkasid tullema, ning Ma ikka rohhelisemaks minnema, et monnikord jo särgi wäel wois tule warjul olla, Kukked laulsid helledama heälega, ja Päsoke lendas kui Peiopois kes Saja tullemist kulutab. — Siis läks Kadri ühhel Pühha-päewa öhtul Sare Jürri perrese. Sest Wannemad ollid söbrad, ja ka nende Lapsed.

Agga senna perrese juhtus ka teise waila Jaan woöraks. Kül ollid selle Jani Wannemad temmale mitto tüttart ennesele Minniaks nimmetanud; ikka ta weel arwas, Poismehhel wähhe-

[1]) Fr. Tuglas „Kriitika" I, lk. 68.

mat murret ollewad. Ommeti nüüd tulli teine nou: Seſt ta näggi Kadrit, ja kummagi ſüdda tundis teiſe kutsmiſt. Siiski ei wibind Kadri ſenna jämata, waid läks pea jälle koio.

Agga et kül Jaan ſedda murretſema jäi, et Kadri ni usſinaste ärraläinud, wottis ta ſiiski möttelda: kas ehk ollegi ni wagga kui peält näitab, ſeſt mitto aſſi kulla karwa — ja küſſis omma Jſſa öe, Sare Jürri naeſe käeſt, mis head ehk alwa ta temmaſt piddi teädma? Ja ſe ütles: ei ſedda laſt woi laita; mul on temmaſt römo ni mitto kord kui tulleb, ſeſt temma meel jühhatab ka minno laste meelt. — Need ſannad wa=uſid Jani ſüddame pohja.

Jubba talw orras laenetas ja rohhi kattis keik kohhad, et kannapoeg ja kannagi kulli eeſt warjo ſaid. Jubba öitſes Tomikas ja Pihlakas, ja keik ſuggu lilled teggid heina ja karja=maad kennaks. Igga lehtpuu andis warjo, ja keik metſad helliſeſid Linnude heälteſt. — Siis tulli jälle Jaan ühhe laupäwa öhto willoga, kui öpik ja Rääk hüüdſid omma Jſſa ödde waatma. Ja kui ta ſenna küllaſſe ſai nägi ta Kadrit, wet kaewuſt wotwad, ning ütles, möda minnes temmale, tedda terretades: anna jua Tekäiale. Ja Kadri andis temmale jua omma puhta kappaga. Et ma ſedda kele=kaſtet ellades ei unuſta! hüdis Jaan, kappa taggaſi andes. Ja Kadri loi ſilmad mahha ütteldes: ärra pilka alwa an=net; winnas wet peäle ja läks koio. Agga ſenna perreſe, kus ta Janit teadis ollewad, ta ei läinud mitte. Seſt ta arwas: kui temma ſüdda nenda minno pole weab, kui minno ſüdda temma pole, ſiis otſib temma mind, ja ſe tüdruk ei maksa middagi, kes jookſeb Mehhe wasto.

Jubba rukki pöllud ſuitſeſid ja heina Loog pandi ſaussе. Jubba maſikas olli walmis, ja kaarlad[1]) jäid maggusaks ja poeſamarri hakkas punnama ning päike keik taewa=alluſt kui ſaunaks ſöendama. Siis ütles Pühhapäewa hommikul Jaan: tänna lähhän jalla Kirrikule; ſeſt Lojus on ääſtand ja himmuſtab hingamiſt; ka on ilm jälle ſelge wihmaſt mis odra aiab loma, ja pallawat on pehmitand. Agga kui ta Kirriko liggidale ſai, juhtus ta Kadri ſeltſi, kes teiste Küllaliſtega ka jalla ſenna läks. Jkka oli hea, mötles Jaan nüüd, et armo heitſin Lojuſſe peäle, ſeſt ſee eeſt könnin temma körwas. Siiski nad ei räkind wiit ſanna. Seſt kerge innimene kohhe walmis jutto aiama, agga aulik lööb kartma. Ommeti löppes te otſa, enne kui tahtſid.

Ei wahtind Kirrikus Jaan Kadrit, egga temma Janit, wait kumbki panni öppetuſt tähele lauldes ja kuuldes. — Töeste! Jummala Koiad on mitto innimesſe meleſt ni alwaks ſanud, et igga Öiglane körtſis tasſaſem on. Ja ommeti ka nemmad tahtwad, et Jummal neid peab hoidma — egga olle neilgi teiſt

1) kaarlad = murakad.

abbimeeſt ſurma häddas, kui Tedda. Oh kelago igga Wagga niſugguſt öälluſt! — Ei olle tarwis, et ta ſannaga nomib, ſeſt temma waggadusſe tödde makſab ennam kui ſanna ja juhhatab jo, nenda kui temma kawwalusſeta ello ſe künal on, mis keigepimmedamad pattonurgad walgeks teeb; ſeſt kes julgeb ſeäl patto tehha, kuhho *öige innimesſe* ſilm ullatab?

Agga Kirrikuſt wäljaminnes pallus Kadri ennaſt ühhe naabri naeſe wankri peäle, ja ſöitis temmaga ärra. Ja Jaan jäi agga ümberringi waatama — mötteldes: kuhho ta ommeti ſai? ehk on jo *teiſe* päralt, ja lööb ſepäraſt minno eeſt ärra! Sedda kartes, ja nenda isſe enneſes räkides läks ta üksi taggaſi, igga muud ſeltſi körwale jättes. Agga omma Wannemattele räkis ta omma luggu.

Jubba tuul aias ülle rukki-körre ja odra pea langes kummarkülle, ja talw-orras touſis werre-karwa. Jubba rehhe ſuits kuiwatas uut willa[1]), ja hone-ſöe[2]) römustas Wäljaliste ſüddant. Keik linno pojad hakkaſid emma ſurusſeks ſama, ja wars ja lamba tal emmaſt lahkuma. — Siis juhtus Kadri kord karja Korraliſeks. Agga Jani hobbune olli ſel öſel ärrakadunud, ja temma ſedda jo warra hommikult takka aiand — ning, rahwa juhhatamiſt möda, ikka liggemale Kadri külla pole ſanud. Ja ennä; Kadri istub ühhel pool pöeſa ja kuddub kinnaſt, ja hobbene ſööb teiſel pool. Mollemad otſin! mollemad leian! hüdis Jaan ſure römuga; ja Kadri ei näinud tedda mitte enne kui ta ſelle heäle peäle loi waatma, ärraehmatand keik, aino üksi olles; Seſt Karjane ſeiſis hopis teiſal. Jaan räkis temmale kohhe omma hobboſe luggu ülles, ning ütles ſeſamma jonega et Jummal mind ſeddawiſi ſinno jure juhhatand, ſiis kule mo süddame nou; ſa ſaid armſaks mo meleſt esſimesſeſt otſaſt[3]) kui ſind näggin — agga mis *Sinno* ſüdda ütleb?

Kadri kostis: rägi minno Wannemattele, ſeſt ilma nende teädmatta ei tea minna ühtegi — *ei ſiin* ſünni ſeſt räkida. Siis panni Jaan waljad omma hobboſe pähhä ja ütles ärraſoites: „Kidetud olgo Se, kes ſind on lonud!“

Agga ni pea kui Kadri koio ſai, ütles ta emmale: ei olle ma tännini weel middagi omma Wannematte ees warjul piddand, ſepärraſt tunnistan, et tunaeile kui karja hoidmas korral ollin, teiſe walla Jaan omma lojuſt otſides, minno jure juhtus, ja ſeſamma jonega mind enneſele abbikaſaks küſſis; agga ilma teie teädmatta ma ei annud temmale ühtegi otſuſt weel, et mo süüda kül temma pole on. Siis kostis moiſtlik emma: egga meiegi niſugguſt Meeſt ſulle ei kela: ommeti kallimaks ta meleſt ſaid, et Wannemattele andſid ſedda au. Seſt igga Wannem nääb omma

1) willa = vilja; 2) hone-ſöe = hoone-, toa-soojus; 3) esſimesſeſt otſaſt = kohe algul.

lapse pärrast mitto waewa, ja ei tahha muud tänno se eest, kui et lapse käsi hästi käib.

Jubba leht=pu olli omma kattet mahha heitnud, ja ükski lind ei laulnud ennam temma oksade peäl. Keik rohi olli jo närtsind ja Karjane ja lambolinne[1]) wärrisesid metsa=tulle paistel. Siis tullid ühhel laupäewa öhtul kaks Meest ratsa, senni kui Kadri issa aue. Perre koerad haukside ja teiste perrette koerad tagga järrel, et se jut kohhe ülle küla weres; sest Ku paistis otse kui künal ja Jaan ja temma Issa=mees ollid need kaks Tulliat. Kadri südda loi kema, ja temma Wannemad wotsid nende terre=tamist ja nende winad illusaste wasto.

Jubba kandsid keik jäed ja järwed, ja lumme kord kattis orrud ja mäed. Kus wanker söitnud, seäl aias nüüd reggi ja saan, ja kus lamba= ja kitse=tall hüppand ja hanne ja pardi poeg oiund, seäl seisid nüüd süggawad hanged; ja kus lapsed palja jallo mänginb, seäl möus kuub ja kassokas, et roigas agga prak=sus ja seinapalk paukus. Sel öhtul wasto pühhapäwa, kui keik tähhed hiilgasid, tullid Jani ja Kadri pulma Woörad Peio ja Neio Kotta kokko, ning leidsid seäl lauad ja lauapealist walmis, et keik römoga maggama läksid . . .

Ruttust kaub ello kärra
Kätki woitleb Hauaga
Rahwas kaswas, öitseb ärra,
Tulleb, lähhäb seismatta.

Senna, tänna ello weab
Kui ta meie sonntes keeb;
Önnis, kes keik nenda seab
Et woit waggadusse!' jääb!

Sest, mis kadduw siin meil näitab,
Teise ello jour on se;
Wagga ello waimo toidab,
Patto rööm on ürike

Ülesanne 17. Kirjutage mõned looduskirjeldused kirjandusloo vihikusse. Missugune ülesanne on neil looduskirjeldustel? Võrrelge jutustuse looduspilte üksteisega. Jälgides jutu stiili, nimetage näiteid võrdluse, sõnakorduse ja verbaalse metafoori kohta. Määrake selle jutu põhiidee. Arutlege luuletust „Ruttust kaub ellu kärra". Tutvuda **looduskirjelduste** ja verbaalse **metafooriga.**

Ülevaade jututoodangust. Vaadeldud õpetlikud ja haleda-sisulised jutud olid meie rahvale kasulikuks lugemisvaraks 18. sajandi viimasel veerandil ja 19. sajandi algul. Nende kaudu kajastusid valgustusaja ideed meie maal ja eesti ilmalik proosa-kirjandus sai alguse.

[1]) lambolinne = lambur, lambakarjus.

Selle aja juturaamatute peaülesandeks oli valgustada talupoegade mõistust ja harida nende südant. „Et õpetused paremini luusse ja lihasse mõjuksid ja ühtlasi ka huvitavamad ja lõbusamad lugeda oleksid, anti neile kas jutu, valmi või, harvem, salmi kuju.“ [1]) Enamik talurahvast luges neid raamatuid õhinal, kuid ärksamad polnud teostega rahul, sest juttude väljendusviis oli võõrapärane ja puudulik. Kord kaevanud keegi mõistlik suure ranna mees oma kirikuõpetajale: „Pannakse sel ajal paljogi ma kele ramatud trükki, agga sest on kahjo, et need, kes kirjutavad, ei tunne ei maarahva meelt egga temma keelt.“ [2])

Keeleliselt olid vigased eriti Willmanni tooted ja „Hanso ja Mardi jutt“. Rahvapärast keelt taotlesid enam-vähem Arveliuse ja Luce juturaamatud. Ent kunstikasvatuslikke võtteid võis märgata vaid Holtzi jututoodangus.

Vaatamata suurtele puudustele, oli neil juttudel küllalt suur mõju järgneva eesti omapärase proosa arengusse.

C. Näitekirjanduse algus.

Eesti näitekirjanduse algus on tublisti maha jäänud luule- ja jututoodangust. Alles 18. sajandi lõpul algasid sellekohased üritused. Kirjamees Arvelius katsetas oma õpetlikku Ramma Joosepi juttu ümber töötada näidendiks — *Ramma Josepi Jubelei, üks römu ja õpetuse mäng, ühhes joones,* mis takistuste tõttu ei valminud.

Edasi on teateid, et Pärnus a. 1816 etendati ühevaatuselist saksa- ja eestikeelset näidendit *Der Talkus,* mille koostasid saksa soost teatritegelased Kotzebue ja Knorring. Kuid esimene puht-eestikeelne näidend — *Permi Jago unnenäggu* — tuli ettekandmisele a. 1824. Selle kolmevaatuselise lustmängu autor on Tallinna näitleja P. A. J. Steinsberg.

Nimetatud näitemängu teema pääses eesti kirjandussse a. 1782 Willmanni teosega „Jutud ja mõistatused“, kus esineb samasisuline jutustus — *Jonud tallopoeg.*

[1]) G. Suits „Sihid ja vaated“, lk. 64.
[2]) „Eesti Kirjandus“, 1932, lk. 181.

Üks ſuur ja rikkas Herra, kes Tallinna läks, leidis keſk te peäl ühhe jonud tallopoega kui ſurnud maggamaſt. Küll ſulaſed tedda rapputaſid, et ta piddi üllasärkama, aga ei aitnud ühtegit. Nüüd tulli ſelle herra mele lusti temmaga piddada. Ta käskis ſepärraſt, et ſee tallomees piddi tölla ſisſe ſama pandud, ja kui nemmad linna temmaga ſaid, ſiis piddid ſullaſed wannad hilbud temmaſt ärrawötma, teiſed kallid rided temma ümber pannema ja ſiis tedda woodi töſtma. Se peäle käskis herra, et ſullaſed piddid teda üllespaſſima ja austama kui omma herrat. Nüüd pallus herra keik ommad ſuggulaſſed, prauad ning preilid kokko, et ka nemad piddid enneſele lusti temmaga teggema. Sai nüüd ſe tallomehhe unni lahkund, ſiis ta teggi ſuud laiali lahti ja watis enneſe ümber kui üks pertik[1]), ja ei teädnud mitte, kus ta piddi ollema ning mis ſe piddi tähhendama. Seddamaid tullid ſullaſed kummardades ſisſe, ja teiſed töid temmale wet ning rättiko, teiſed jälle wina, kokid ja keikſuggusſed kallid ja maggusad asjad. Temma, kes keige eilſe päewa ſöömatta olnud, nelas nüüd ning lakkus öiete peäle. Sai ta sönud, ſiis juhhataſid ſullaſed tedda ſure tuppa, kus ſakſad kous ollid. Need kummardaſid tedda ja hirwitaſid ja palluſid, et ta peddi mahhaistuma. Temma agga kui lööp[2]) innimenne ei tea mitte, mis ſündind. Keik illuſaste hiilgab, keik kummardawad ja auustawad tedda, ſepärraſt hakkab ta ſeda keik uskuma ning arwab ennaſt taewas ollewad. Juba ta jälle käſſib, et laud peab kaetud ſama. Laud ſaab kohhe kaetud, ning ſea lihha ja ſaia, kallad, pardid, ounad ja jodawad wina ſawad rohkeste peäle pandud. Mees istus ſiis mahha ja hakkab jälle ſisſe nelama ning panneb ka keik taskud täis, mis ülle keik täieſt ſuuſt naerſid. Kui nemmad nüüd ollid sönud, ſiis läkſid nemmad nüüd keik aeda, ja need prauad ja preilid andſid kummardades temmale käsperi marjad[3]) ja ounad, ja mees panni ikka nahka. Pärraſt hakkaſid kaartid temmaga mängima, mis läbbi ta ennam rahha ſai, kui ta keige omma ello aia ſees olli näinud. Wiimaks läkſid nemmad temmaga tantſima, ſiis olli kärra öige lahti, ſeſt kül woib arwada, kuida temma tantſis. Olli ſe keik ſündind ja keik immeteud temmaga tehtud, ſiis nemmad andſid temmale jälle ni paljo wina ja öllut, et tal kül olli, ja ta jäi jälle maggama. Need kallid riided ſaid ärrawoetud ja need wannad nartſud jälle ümberpandud ning nenda, jonud ſai ta jälle ſenna widud, kuſ nemmad teda ollid leidnud. Sai temma üllesärkand, ſiis näggi ta ennaſt jälle wanna pölwe peäl, ſepärraſt arwas temma, et ta unnes taewariiki römo näinud.

Esitatud „Joobnud talupoja“ loo on Willmann eestistanud läti keelest (vt. lk. 37). Kuid samalaadset teemat on mitmel

[1]) pertik = pärdik, ahv; [2]) lööp = lööp, alp; [3]) käsperi marjad = kirsimarjad.

puhul varem käsitletud väliskirjanduses. Juba idamaises muinasjuttude kogus *Tuhat ja üks öö* esineb selletaoline jutustus.

Näitekirjanduses on kujutanud joobnud talupoja tüüpi taani dramaatik Ludvig Holberg oma viievaatuselises näidendis *Mäeotsa Jeppe* (1722.) ja saksa näitekirjanik Kotzebue kahevaatuselises jandis *Lakard* (1805.). Viimase näitemängu järele ongi Steinsberg koostanud „Pärmi Jaagu unenäo", mis on tänini käsikirjas alal hoidunud. Samanimeline J. V. Jannseni naljamäng, mida a. 1873 etendati „Vanemuises", on seni jäänud kaotsi.

Steinsbergi lustmängu sisu on järgmine:

Permi Jago unnenäggu [1]).

Jant 3 osas.

Tegelased:

Permi Jaak ein Bauer Hans Bedienter
Liiso dessen Weib Maddis ein Krüger [2]).

I vaatus. Talueit Liiso saadab mehe linna kraami tooma.

Liiſo. Sedda minna ſinnole kinnitan, Jaak, et ſa illuste wiſi perraſt koik ſe kraam, mis ma ſinnule nimetaſin, mulle linnaſt toob. — ja laſſe ennaſt mitte petta. Need kaupmehhed ja poe-poiſid, on ſured kelmid, ühhe lehhe tubaka eſt, nemad pettawad poole rubla eeſt; na ſamoti kui meie ſõbber Ilwes — üks ſööma aeg makſab ikke üks leiſikas linnu.

Jaak. Erra karda; mis ſa minuſt arwad, — mina olle mitte ni rumal, kui ma wälja paistan.

Liiſo. Minna annan ſelle tarwis ſinule üks rubla lubi rahha [3]), — agga — ärra jo mitte wanna wiſi järrele.

Jaak. Armas Liiſokenne, ſina rägid nenda et ma ilm minb lakkokoeraks peab; — ja peale ſedda mulle ni arro kätte andnud, et mit uks koppikas wina tarwis ülle jäeb, —

Liiſo. Se olle ka mitte tarwis, minna tunnen ſind wennike — egga ſul ühhe ſuu täiſt ei ſoa

Jaak. Sinnu oigus, — agga kui ennam olle, ma wõttan ka ühhe ſuu täuwe wasto — pai kulla ſukru Liiſokenne, anna weel paar koppikad tee rahha

Liiſo. Ei mitte üks poluska [4])! — kui ſinna koik asjad illoste koio tood, ehk ſiis ſoab üks klaas wina anda —

---

[1]) Kuna Steinsbergi näidendi „Pärmi Jaagu unenäo" käsikiri on ajuti kaotsi läinud, siis on võidud allpool esitada katkeid ainult prof. G. Suitsu artikli järele „Eesti Kirjanduses" 1927, lk. 417—432.

[2]) Krüger = kõrtsmik ; [3]) lubi rahha = väike paberraha ; [4]) poluska = poluška, veerand-kopkas.

Jaak asub teele ja tuletab vahetevahel meelde, mida ta ostma peab: „nelja kümne koppika eest üks paar pastlaid, kolme kümne koppika eest punast wärwi, kahhe kümne eest kübbara musta, ja kümne eest marjad.“ Ta ei suuda kiusatusele vastu panna, koputab Matsi kõrtsi uksele.

Jaak. Terre omikuſt, wanna wadder, too mulle üks ſuu teis wina.

Matz. Kas ſull on ka raha?

Jaak tahab viina võlgu saada. Kuid kõrtsmik tähendab, et võlaarve olevat liiga suur, nagu osutavat must tahvel — „seal on need kipsud[1]) jubba wägga rohkeste“.

Nupukas Mats soovitab Liisolt saadud rubla eest viina osta: „Kule ütle Liisole, ku temma sedda rublat pärrib, et sa olled tend linnas rendi peale pan'dnud — Uindi jures —.“ Kõrtsmiku kaval nõu meelitab Jaagu jooma. Viina maitstes Jaagu tuju tõuseb, ta tellib järjest lisa ja annab Matsilegi. Lõpuks jääb joobnuks, kukub maha ja uinub magama.

Juhtumisi satub sinna Jaagu naine Liiso, kes kurtes ja nuttes raputab roidunud Jaaku. Kuid Jaagu uni on sügav, ta ei ärka. Mõisniku ülesandel viib mõisatoapoiss Hans joobnud Jaagu mõisa, et temaga kometit mängida ja sellega teda joomatõvest parandada.

II vaatus. Jaak ärkab tugitoolis, pärani silmi vahib hämmastunult ringi.

Jaak. Mis kallid pillid minna kulen? — (ſieht ſich erſtaunt um). Kus minna ollen? Mis illus tubba ſe on? — ſe ond üks ſakſa maja. Mis minnuſt ond nüüd ſaanud? — Mis kallid ſidi rideb minno ſeljas? — Jummal andku mino pattod andeks. Minna ollen wiſt ärra ſurnud. — Oh! kallis pühha waim! — Minna ollen nüüd taewas — mina kuulſin need taewa inglid pillidega ja Poſaunitegga. — Sedda minul meeles, et ma Matzi juures wina wõtſin — wisſeste ollen minna wägga rohkeste tend ſanud ja ollen omma pattu ſees ärra ſurnud! — (weint) ui, ui — mis minno armas Liſo ütleb, kui temma mind ſurnud leiab! Oh! minul on wägga alle meel mo kalliſt Liiſod mahha jätta!

Pikkamisi koduneb Jaak mõisalossi säravas saalis. Sööb tublisti ja joob hõisates kanget viina. Võimutseva parunina määrab ta kupjale isegi kuuskümmend kepihoopi. Oma Liisole jääb aga Jaak truuks. Kui ta ette ilmub preili von Trommelblutiks rõivastatud Liiso, siis lükkab Jaak ta käe tõrjuvalt tagasi, hüüdes haletsevalt: „Kus mo Liiso on, Liiso soab aus praua.“

[1]) Kipſud = kriipſud.

III vaatus sünnib nagu esimenegi kõrtsiesisel. Jaak toibub ja ärkab unest. Ta on hirmul oodatava karistuse pärast. Ent Liiso kohtleb teda ülilahkesti. Jaagu imestus on suur, kui Liiso tõmbab ta vöö vahelt ja taskust linnast toodud asjad välja, mida toapoiss Hans oli mõisniku käsul Jaagule kaasa pannud. Jant laheneb järgneva dialoogiga:

Jaak. Liſokenne! ehk kurri waim tahhab minò petta! tema näitaß mulle taewa riki — ja pärraſt panneb temma minò pörgu.

Liiſo. Se woib küll olla, kui ſinna ſe joomine mitte mahha ei jätta!

Jaak. Minna lubban ſinnole mitte enam paljo wina wötta, wahel arwaßte üks Laaß.

Liiſo. Soab nähja! Agga kui ſinna jälle jooma akab — ehk ſiis tulleb ſinnul üks teine unnenäggu peale, miß irmuß onò.

Jaak. Oitgu Jummal! Se tennane unnenäggu olli hea küll. Kule Liiſokenne, Minno ſüdda onò römuß! laula ſinna Pilli luggu, minna teen torro [1]!

Teatrinäitleja Steinsberg pole oma janti „Pärmi Jaagu unenägu" orjalikult tõlkinud Kotzebue teose järele, vaid on viimase näidendi mitmeti ümber teinud ja lihtsustanud eesti algelise näitelava jaoks. Selle kaunis rahvaliku näidendiga algab a. 1824 eestikeelse näitemängu ajalugu.

Aastal 1829 on Pärnus etendatud näidendit laulude ja tantsudega pealkirja all *Liso ja Ado* ehk: *See kawwal Peigmees* ja selle jätku *Liso Ada kihlatuse päew*. Kahjuks pole need näidendid tänini püsinud.

Pärnu on saanud esimeste eestikeelsete näidendite hälliks ja etendamiskohaks sealse eestimeelse pastori Rosenpläntera aktuvsel algatusel.

Ülesanne 18. Võrrelge „Pärmi Jaagu unenägu" jutu „Joobnud talupojaga". Jälgige „Pärnu Jaagu unenägu" ülesehitust, ära määrates näidendi kompositsioonilised osad (algus, arendus, hariaste ja lõpplahendus). Missugused tõkendavad motiivid esinevad „Pärmi Jaagu unenäos"? Missuguseid koomilisi elemente leidub käesolevas jandis?

D. Kalendrid ja nädalalehed.

Eestimaa rahvakalendrid. Ajalehtede puudumisel olid tähtraamatud 18. sajandil ainsad perioodiliselt ilmuvad väljaanded, mis pakkusid rahvale pidevalt lugemismaterjali. Nad olid väikesed, kaustalt ainult peopesa-

[1]) teen torro = puhun sarve.

suurused, kuid mitmekesise sisuga. Algul esinesid kalendri lõpposas õpetused ja mitmesugused tarvilikud teated, aga 18. sajandi viimasel veerandil hakkas seal ilmuma ka jutukesi ja luuletusi.

Esimene alalhoidunud tähtraamat **„Eesti-Ma Rahwa Kalender"** on trükitud a. **1731** Tallinnas Köleri trükikojas. Üldtuntud olid 18. ja 19. sajandil Lindforsi ja Gresseli tähtraamatud. Lindforsi kalendris on avaldatud Willmanni valmid („Teekäibia ning Ingel"; „Kas, mis lesseks sanud" jm.) ja luuletused, nagu: „Laul", „Lapse uinutamise Laul", „Kewwade laulda" jne. Gresseli „Eesti-Ma rahva Kalender" sisaldab Holtzi väärt-teost „Jutt on se Koroke, Õppetus on se Iwwa!"

Kirjanduskehval 18. sajandil, mille keskpaiku pikemat aega ühtki kirjanduslikku toodet ei ilmunud, olid Eestimaa rahvakalendrid meie rahva vaimsete huvide elustamise ja virgutamisega tähtsaiks tegureiks eesti vaimuelus.

Kaks esimest eestikeelset nädalalehte. Eesti ajalehtede eelkäijaks on perioodiliselt ilmunud nädalalehed, milliste väljaandmist katsetati juba 18. sajandi keskpaiku

18. sajandi kolmandal veerandil kujunes Põltsamaa Liivimaa tööstus- ja hariduskeskuseks. Mõisaomanik major Lauw asutas Põltsamaale mitmesugused vabrikud, apteegi ja haigemaja, kuhu ta kutsus ametisse eriteadlased välismaalt. Haigla juhatajaks tuli a. 1766 Riiast energiline arst dr. Peter Wilde, kes sinna asutas samal aastal trükikoja ja jätkas Lätis alustatud saksakeelse arstiteadusliku ajakirja toimetamist. Tutvunud siinse talurahva viletsa olukorraga katsetas ta kirikuõpetaja A. W. Hupeli kaasabil välja anda ka väikest **eestikeelset arstiteaduslikku nädalalehte.** Hupel tõlkis dr. Wilde mõned saksakeelsed õpetliku sisuga kirjutused eesti keelde ja avaldas nad kavatsetud nädalalehes „Lühhike õppetus", mis hakkas **1766.** a. lõpul Põltsamaal igal nädalal ilmuma. Ajakiri oli niivõrd väike, et järgmised numbrid, nn. „tükid" jätkasid eelmisis numbreis alatud ainsat kirjutust. Selle nädalalehe ilmumise kestusest puuduvad lähemad teated. Tänini on säilinud 41 numbrit (163 lehekülge).

Esimese eestikeelse nädalalehe tiitelleht.

Lühhike öppetus **1766.**
mis ſees
monned heab rohhud täeda antakſe, nihäſti innimeste kui ka weiste haigusſe ning wigaduste wasto,
et ſe
kellel tarwis on, woib moista, kuida temma peab nou otſima ning mis tuleb tähhele panna igga haigusſe juures,
Selle körwas on weel muud heab nöud, öppetusſed ning maenitſusſed leida,
keik
meie Eesti ma rahwa kasſuks ning ſiggidusſeks ülleſpandud

esſimenne tük
Trükkitakſe Poltſamal 1766

Teist, juba suuremat ajakirja „Tartoma rahwa Näddalilehte“ andis välja Põlva koguduse õpetaja Gustav Oldekop ühes Kanepi pastori Joh. v. Rothiga a. **1806.** See oli väikesekaustaline õpetliku sisuga ajakiri, mida ilmus 41 numbrit. Kahjuks pole nimetatud tartukeelsest nädalalehest ainustki eksemplari tänini alal hoidunud.

Tagasivaade kirikukirjandusele ja ilmaliku kirjanduse algusele.

Esimene eestikeelne trükkteos ilmus a. 1535 ja esimest eestikeelset näidendit etendati alles 1824. a. See on kolmesajaaastane vahemaa, mille kestel ilmus vähem teoseid kui praegu ühe aasta jooksul. Sellest nähtub, et meie kirjandus oma algsajandeil edenes visalt, milline asjaolu oli tingitud peamiselt meie rahva selleaegseist raskeist ühiskondlikest oludest.

Ordu- ja usupuhastuse aeg pärandas meile trükituna vaid katekismuse. Pidev kirjanduslik tegevus algas rootsi ajal. Siis ilmusid tähtsamad teosed kirjanduse alalt: käsi- ja koduraamatud, lauluraamatud ja testamendid. Samal ajal tehti eeltöid eestikeelse piibli väljaandmiseks ja loodi juhuluuletusi. Vene aja esimesil aastakümneil valitses kogu Eesti- ja Liivimaal vaimupimedus. Ainsaks lugemismaterjaliks olid sel ajal kalendrid. Uuesti elustus kirjanduslik looming 18. sajandi viimasel veerandil, millal anti välja rahvalgustusliku kirjanduse esimesed tooted ja loodi mõned kunstiväärtuslikud luuletused. 19. sajandi algul jätkus õpetlik jututoodang, muutudes kunstipärasemaks.

Võrreldes üksikute kirjandusliikide algust, märkame nende vahel ligi saja-aastast vahemaad. Esimene ilmalik luuletus loodi a. 1637, esimene jutt kirjutati a. 1739 ja esimest näidendit etendati 1824. a.

Luule käis ees ja näitas proosale teed. Pole siis imestada, et luuletoodang varem jõudis oma arengu tippudeni.

Kas ſiis ſelle maa keel
Laulo tules ei woi
Taewani tousteS ülleS
Iggawuſt[1]) ommale otſida?

1) Iggawuſt = igavikku.

Ex libr. univ. Tart.

Eesti vanimas kirjanduses kajastuvad kõige algelisemal kujul välismaise eelromantilise kirjanduse põhijooned. Siin leidub ühelt poolt liigutavat halemeelsust, sentimentaalsust ja teiselt poolt manitsevat õpetlikku tooni, rahvavalgustuslikku moraliseerimist.

B. Eelromantiline kirjandus.

Ajalooline tagapõhi. 1816. ja 1819. a. vabanesid eesti talupojad pärisorjusest. Kuid igatsetud priius ei andnud talurahvale loodetud kergendusi.. Talupoeg sai küll i s i k l i k u l t priiks, aga ta oli maata ja varanduseta. Ta pidi mõisnikku edasi orjama, et endale ülalpidamist hankida. Seepärast ei tekitanud priikslaskmine erilist vaimustust. Kreutzwald lausub priiuse tuleku kohta: „Ka mina sain 13 aasta vanaduses ühes oma vanematega vabaks, aga ei märganud mina ega mu vanemad sellest midagi, kõik jäi niisamuti, kui ta enne oli. Mina käisin Rakveres koolis, ega ma kuulnud kellegi hõiskamist ega paistnud mu silma rõõmutuld. Sedasama värki oli lugu tervel Eestimaal.“ [1]) Ometi võis talupoeg teoorjuses endale varandust koguda ja enam hoolitseda oma perekonna eest. „Ja juba see võimalus kihutas inimesi nagu loomusunnil taga mineviku viletsusest välja püüdma.“ [2])

Teoorjuse esimesil aastakümneil olid majanduslikud olud Eesti- ja Liivimaal väga rasked. Maal valitses terav majanduslik kriis, mille all kõige enam kannatas talurahvas, sest mõisnikud suurendasid teoorjuse koormat. Otse väljakannatamatuks muutus talurahva olukord ikaldusaastail.

Alles 19. sajandi keskpaiku hakkas talurahva majanduslik seisund paranema. Riigivalitsuse poolt anti Uus talurahva seadus (1849, 1856), mis tõi talupoegadele märgatavaid kergendusi.

---

[1]) J. Bergmann „Mis mäletan mina Koidulast?“ (käsikiri).

[2]) G. Suits „Sihid ja vaated“, lk. 62.

Eesti talupoeg omandas õiguse hakata rendiperemeheks ja osta talumaid päriseks.

Kuigi rahvas elas 19. sajandi teisel veerandil ainelises kitsikuses, võis meie kultuurielus märgata tõusutendentsi. Lääne-Euroopast ulatusid siia uued ideed, mis andsid tõuke elavaks kirjanduslikuks tegevuseks.

Eelromantism väliskirjanduses. Juba 18. sajandi teisel poolel pääses Lääne-Euroopas võidule uus kirjandusvool — romantism, mis mõistuse ainuvalitsusele kuulutas kadu. Külma mõistuse asemel juhtisid romantikud tähelepanu inimese sisemaailmale, tema tundmustele.

Romantismi eelkäijana tärkas Inglismaal tundeline, nn. sentimentalistlik kirjandus. Selles kujutati kaasakiskuvalt, pisarateni liigutavas toonis lihtsate inimeste kannatusrikast elu. Sentimentalistlikud teosed olid halemeelsed, aga ka moraliseerivad. Neis jagati moraaliõpetusi lugejale.

Nagu eespool panime tähele, leidus sentimentalistlikke jooni juba eesti varasemas rahvavalgustuslikus kirjanduses. Kuid võidule pääses sentimentalism alles meie teoorjus-aegses kirjanduses.

Eelromantilise kirjanduse iseloomulikuks küljeks oli mineviku idealiseerimine. Innustunult ülistati rahvaste „kuldset" muinasaega. Rahvaste mineviku tundmaõppimiseks koguti vanavara, eriti rahvaluulet.

Nagu sentimentalism nii sai ka rahvaluuleharrastus alguse Inglismaal. Piiskop Thomas Percy andis välja kogu vanu inglise ja šoti rahvalaule ja ballaade *Reliques of Ancient English Poetry* („Säilmed muistsest inglise luulest"). Samal aastal ilmusid šotlase James Macphersoni sulest Ossiani laulud, milledes ülistati šoti mägielanikkude sangaritegusid. Mõlemate teoste mõju oli laialdane. Percy valimik õhutas rahvaluulet koguma ja trükis avaldama. „Ossiani laulud" vangistasid lugejaid oma kaduvusromantikaga. Nende valimikkudega algas muinasaja idealiseerimine.

Rahvaluule peaharrastajaks kujunes sakslane Johann Gottfried Herder. Tema sulest ilmus a. 1778 kaheköiteline valimik kogu maailma rahvaste muistseid laule „Stimmen der Völker in

Liedern" („Rahvaste hääled lauludes"), mis sisaldas ka 8 eesti rahvalaulu. „Nende laulude tuhandeist ilmutusist kuuldi kõnelevat inimsoo emakeelt" [1])

Muistse rahvaluule avastamisega käis kaasas rahvuslik uuestisünd. Vanad rahvalaulud osutasid, et iga rahva vaimumaailm erineb teistest. Süvenedes oma rahva minevikku ja luulesse püüdsid romantilisse voolu kuuluvad kirjanikud oma teostes kujutada rahvuslikke jooni. Nii omandas romantiline kirjandus tugeva rahvusliku värvingu Patriotismi esilepuhkemist soodustasid omakorda tähtsad ajaloolised sündmused — Prantsuse revolutsioon ja Napoleoni sõjad. Rahvad, keda Napoleon tahtis vallutada, kaitsesid südilt oma rahvuslikku iseolemist. Neile sai patriotism kõrgeimaks hüveks.

Muinsusharrastusi Eestis. Herderi äratav eeskuju andis siinseile eestisõbralikele saksa soost haridustegelasile tõuke eesti rahvaluule, kirjanduse ja keele uurimiseks. Siinseist väljapaistvamaist tegelasist oli kõige enam haaratud muinsusharrastusist Pärnu pastor Johann Heinrich Rosenplänter. Oma üleskutsetega ta õhutas kõiki tähtsamaid kiriku- ja koolitegelasi eesti keelt ja kirjandust uurima ning rahvaluulet koguma. Rosenplänteri poolt algatatud vanavara uurimise mõte innustas mitmeid haritlasi tööle. Uurimistööde ja kogutud materjali avaldamiseks hakkas Rosenplänter välja andma teaduslikku ajakirja *Beiträge zur genaueren Kenntnis der ehstnischen Sprache,* mis ilmus kahekümnes vihus a. 1813—1832. Selle ajakirjaga tekitati sakslaste ringkonnis huvi ja lugupidamist eesti keele ja kirjanduse vastu. Ajakirja ümber olid koondunud kõik selle aja tähtsamad vaimsed jõud, nagu Kr. J. Peterson, Ahrens, Masing, Hupel, Knüpffer, Schultz-Bertram jt. Rosenplänteri ajakirjal on suur tähtsus eesti kultuuriloos. „Selle läbi ühendati esimest korda töötajad eesti kirjanduse ja keele alal, kanti kokku tähtis kogu aineid keele, rahvaluule ja kirjanduse uurimiseks, õhutati teaduslikku ja tegelikku huvi eesti keele ja kirjanduse vastu" [2]).

[1]) M. Kampmann, „E. Kirjandusloo peajooned" II², lk. 11.

[2]) V. Ridala „Eesti Kirjanduslugu" I, lk. 195.

Pärast ajakirja *Beiträge* seismajäämist kujuneb folkloristlikkude harrastuste keskuseks Õpetatud Eesti Selts, mis asutatakse 1838. a. Seltsi korraldusel kogutakse kavakindlalt rahvalaule, uuritakse eesti keelt ning kirjandust. Siin tärkab ka „Kalevipoja" koostamise idee.

Tähtsamaks rahvaluuleuurijaks oli sel ajal saksa soost koolitegelane Alexander Heinrich Neus. Ta kogus eesti suulist vanavara, avaldas ülevaateid meie rahvaluule kohta ajakirjades ja lõpuks andis välja oma kuulsa rahvalaulukogu *Ehstnische Volkslieder* (1850—1852) kolmes andes. Selles teoses selgitas Neus lähemalt eesti rahvalaulude keelt ning värsiehitust ja esitas 119 rahvalaulu, mis andsid kaunis kujuka üldpildi meie rahvaluulest. Neus algatas oma rahvalauluvalimikuga eesti rahvalaulude teadusliku uurimise.

Eesti keele alal olid eriti tegevad O. W. Masing ja Ed. Ahrens. Masingi soovitusel võeti tarvitusele õ-täht. Kuusalu kirikuõpetaja Eduard Ahrens rajas oma eesti keele grammatikaga (a. 1843) eesti uue kirjaviisi. Ahrensi põhilisemaid uuendusi eesti õigekirjutuse alal olid esitised: 1) kirjutada lühikesi täis- ja kaashäälikuid järjekindlasti ühekordse tähega (näit.: *ase, jagu, hani;* mitte: *jaggo, asse, hanni*); 2) kirjutada pikki täis- ja kaashäälikuid kahekordselt (näit.: *küünal, hooletu, vaagen;* mitte: *künal, holeto, vagen*). Esiti võitlesid paljud kirjanikud ja teadlased Ahrensi uuenduste vastu, nii et uus kirjaviis võidule pääses alles 19. sajandi kolmandal veerandil.

Eesti eelromantiline kirjandus jaguneb nii sisult kui vormilt kahte teineteisest erinevasse valdkonda: 1) sentimentalistlik moraliseeriv jututoodang; 2) klassikalised ja romantilised teosed, kus on ülekaalus seotud kõnes kirjutatud luuletooted.

A. Jututoodang.

Aateliste liikumiste tähe all algab 19. sajandi kahekümnendate aastate kirjandus. Talupoeg on pärisorjusest vabanenud. Temasse suhtutakse kirjanduses südamlikumalt. Eesti keel on hindamist leidnud haritlaste keskel. Kirjamehed ei julge enam

vigaselt kirjutada, nad püüavad oma teoseis kasutada elavat kõnekeelt. Nii kirjutab O. W. Masing: „Agga sest et omma waesust makele polest wägga hästi tundsin, ei sanud mul sedda julgust ollema, et warreminne sulge olleksin ussaldanud kättewõtta, enne kui teie kele olleksin õskand ilma wiggata kirjutada.“ [1])

Teoorjuse ajal jätkub rahvavalgustuslik kirjandus. Jutud muutuvad väljendusviisilt rahvapärasemaiks ja sisult eesti oludele vastavamaiks. Pöörde vanema kirjanduse arengus tekitab produktiivne kirjanik ja eesti keele uuendaja Otto Wilhelm Masing.

1. Otto Wilhelm Masing (1763—1832).

O. W. Masing sündis 1763. a. Tartumaal Lohusuus rannakabeli köstri pojana. Kuigi koduseks keeleks köster Masingi perekonnas oli saksa keel, mõistis O. W. Masing juba lapsena oma kodukoha murret. Algõpetust sai ta oma haritud emalt, kes ta viis Narva gümnaasiumi. Kuna Masing oli gümnaasiumis andekamaid õpilasi, saatsid vanemad oma poja praost Asveruse heatahtlikul nõuandel Saksamaale õpinguid jätkama. Mõisnik v. Paykull oli valmis edasipüüdjat noormeest rahaliselt aitama, kuid Masing oma nooruse uhkuses loobus toetusest. Ta õppis Halle ülikoolis usuteadust (1782—1786), teenides endale ülalpidamist tunniandjana, kooliõpetajana ja keeledotsendina. Masing ei piirdunud ülikooliaastail usuteaduslikkude õpingutega, vaid omandas kaunis põhjalikke teadmisi ka muis aineis. Peale seda ta matkas krahv Mannteuffel'iga pikemat aega Lääne-Euroopas, avardades oma silmaringi ja tutvudes võõraste maade ja rahvastega. Masing oli kirikuõpetajaks Lüganuses, Viru-Nigulas ja Äksis. Kõige õnnelikumana ta tundis end Viru-Nigulas, kus ta töötas vahetpidamatult ligi 20 aastat (1796—1815). Õnnelikud hetked vaheldusid siin kurbadega. Ta naitus Tartu raehärra Ehlertzi tütrega ja neil oli palju lapsi. Kuid ühel aastal kaotas ta surma läbi poja, naise ja tütre. Tulikahju hävitas suure osa tema varandusest kirikumõisas. Üle elanud rasked saatuselöögid, siirdus Masing Äksi, kus ta veetis oma kirjanduslikult viljakad vanadusaastad. Ta tundis vanaduseas end nooruslikuna. „Peaaegu 70-aastasena särasid ta silmad nagu 25-aastasel noormehel“.

O. W. Masing suri 1832. a. ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule Ehlertzi kabelisse. Martin Lipu algatusel asetati kabeli seinale a. 1906 kaks marmortahvlit pühendistega tõe ja õiguse eest võitlejale.

[1]) „Eesti Kirjanduslugu“, 1932; lk. 183.

O. W. Masing asus eesti kirjanduspõllule alles viiekümneaastasena. Seda hoogsamalt ta töötas oma vanaduses. Ta koostas vaimuliku sisuga raamatuid, et rahvale selgitada pühakirja ja usuelu; soetas ilmalikku lugemisvara laialistele rahvahulkadele; toimetas ja andis välja nädalalehte ja kalendreid; kirjutas õppivale noorsoole täielise ABC-raamatu ja *Arwamisse-Ramatu;* täiendas ja rikastas kirjaviisilt ja sõnavaralt eesti keelt; tõlkis seadusi jne. Ilukirjanduslikke tooteid sisaldab peamiselt ajakiri *Marahwa Näddala-Leht.*

Masingi jututoodang. Valgustusaja ideede kandjana püüdis Masing pakkuda rahvale sisuliselt huvitavaid ning õpetlikke, keeleliselt häid jutte ja kirjutusi. Oma põnevate lugemispaladega kavatses rahvakirjanik laialiste hulkade silmaringi arendada ja võidelda varem ilmunud haledasisuliste, vigaste jutustuste vastu.

Ta esimene rahvalik raamat *Pühhapäwa Wahheluggemissed* ilmus a. 1818. Raamat sisaldab huvitavaid õpetlikke jutustusi kaugeist maist ja nende elanikest, nagu laplastest, indiaanlastest, Aafrika ja Kamtšatka asukaist ja muist. Põneva sisu ja rahvapärase keele tõttu oli Masingi rahvaraamat rahva seas väga loetav, ehkki tal ei olnud erilist kirjanduslikku väärtust.

Kirjaniku kuulsuse tõi O. W. Masingile ajakiri *Marahwa Näddala-Leht,* mida ta toimetas järjekindlasti 4 aastat (1821. kuni 1823. ja 1825. a.). Varem olid küll ilmunud nädalalehed „Lühike õpetus" ja „Tartumaa rahva nädalaleht", kuid nad olid enam kohalikku laadi. Masingi nädalaleht oli määratud kogu eesti rahvale. Seal esines sõnumeid ja kirjeldusi kodu- ja välismaalt, jutukesi, luuletusi ja vanasõnu. Poliitilised artiklid puudusid täiesti, kuna neid ei lubatud tagurlikkude valitsusvõimude poolt. Leht ilmus igal nädalal 8-leheküljelisena harilikus raamatukaustas.

Kujukalt ja tõetruult kirjeldati nädalalehes rahvaelu ja talupoegade tüüpe. Näiteks katkend jutustusest „Sündinud asjad"

Sündinud asjad. 1822.

Sakka wàllas Lüggandusse tihhelkõnnas; olli üks ellatand wägga auus ja nõukas tallopoeg, nimmega Maddi Rein. Temmal olli kolm poega, kes kõik naesemehhed, ja paljo perret majas. Wanna mees ei tahhnud issi ennam töed; waid watas omma

perre järrele, ja õiendas agga maja töed. Kui aeg iggawaks tahtis minna, siis läks mõnnikõrd hea ilmaga merrele, wõrku wälja wõtma; ehk nikkerdas ajawiteks üht ja tõist tühja paljast; agga muist olli ikka istumas, mütsikene peas, ja piip suus, Piibliramatud luggemas.

Mõisa olli wersta pooltõist küllast, ja olli wanna kärdner temma armas sõber; sedda käis saggedaste watamas, ja se ka jälle tedda. Kärdner olli ka wägga tubli ja õiglane mees, kellest muud ei olnud laita, kui sedda et ta ennast targemaks arwas, kui ei sündinud arwata: ning sedda ennesest kindlaste uskus, et waim temmale sedda andnud kõik Prohweti kirjad mõista, ja Joannese Ilmutomise raamatud ärraselletada. Kui siis wanna Reinoga ühhes olli, siis selletas neidsinnatsid siinsammas nimmetuid raamatuid, kennest üks teadmata ja õppetamata innimenne pissut jõuab mõista, sest et neid luggedes, paljogi õppitud tundmist tarwis lähheb, kui sest õiged arru sada, mis nemmad kulutawad.

Kõige ennamiste ollid mõllemad Prohwet Tanieli ramatud, Jerimia Nutto-Laulu, ja Joannese Ilmutamise ramatud luggenud, ja Kärdner neid Reinole selletand ja wiimaks sedda head innimest nenda ärrasegganud, et ta wiimseks õtse kui pool rummalaks sai, ja liggi pooltõist aastad igga näddalas kõrd, kaks, ehk kolmli õppetaja jures käis, omma waewatud süddamele jahhutust ja kergitust õtsimas.

Tähhen das õppetaja temmale kül kõik hästi; näitas temmale ka sedda, et need kirja tükkid, mis Kärdner ommas sõggedas rummaluses halbiste olli selletand, nenda polle mõista, kuida temma neid mõistis, ... ja ütles: et kui siis jälle Piibli-ramatud kätte wõttad; siis ärra hakka mitte prohwetide peäle, ... waid sélle assemel loe sedda, mis Onnisteggija Jesus Kristus omma pühha suga õppetand, ja mis pühhad Apostlid Ehwangeliumitésse ülespännud ...

Agga ei sanud sest sinnatsest nõuandmisest suurt kassu ollema, innimese mõtted lätsid ikka seggasemaks, ja temma süddame tust ja waew suremaks. Unni ja isso kadbusid ärra; ja hakkas waene ennast kõrwal hoidma, egga tahtnud omma tubli moriga, kellega peäle nellikümmend aastad abbiellus olli ellanud, ei sõnnagi räkida, weel wähhemalt laste ehk laste lastega, kes kõik hea issa waewa pärrast sures kurwastuses ja murres olliwad.

Sündis siis, et ühhel õsel üllestõusis; tuld käskis üllestõtta, ja kõik perret palwele tulla. Kui ollid lõpnud laulmast ja pallumast, siis ütles: „lapsed nüüd on mul wiimne luggu käes! Jummal on mind kiusaja kätte, ja temmale melewalda minno peäle andnud, ning on temma tännasest esimesest kukkelaulust, ühte puhko, minno ees seismas, mind hirwitamas ja pilkamas, egga lahku mo kõrwast, waid näitab mülle keelt, kui ma ristikest ette löen.“

Sélle hädda, hirmo ja waewa ſees ſeiſis temma ſeitſe ehk kahhekſa näddalad, ja käis mõnnikõrd päwa taggant õppetaja jures . . . Küsſis tedda ſiis õppetaja, miks ta kirrikũsſe ei piddand tullema ning miks ukſe ees piddi ümberpõrama ja ärraruttama?“ Jah! kostis willets: kui ma kirriko ukſe ette ſaan, ſiis hakkawad kõik kirriko ſeinad ja mürid kisſendama ja ütlema: minne ärra ſinna rojane oma rojaſe waimoga, ſul ei wõi ſiin ei asſet ehk teggemiſt olla! —

Mõnni aeg pärraſt, . . . tulli keſkmine poeg ütlema, et õnneto enneſele wiletſad ſurma teinud.

Neiſtſinnatſiſt, ſiin üllemal nimmetud ſündinud asjuſt . . . nähhikſe ſedda . . ., et ſe, mis teadmatad innimeſed, ſel ehk teiſel kõrral, kurradi kiuſamiſt ütlewad ollewad, muud ep olle, kui üks waimo haigus . . .

Samuti esitas Masing ülevaateid Eesti- ja Liivimaa tähtsamaist paikadest, jutustades seal sündinud huvitavamaist ajaloolistest lugudest.

Kirjanduslikult väärib tähelepanu alljärgnev jutukatkend Porkuni preili õnnetust saatusest, millise loo on Masing jutustanud Kelchi kroonika alusel.

Wanna põlwe aeg ja tännine aeg.

(Katkend) 1825.

Rakwerre maakõnnas, Weike Maarja kihhelkõnnas, on ſuur *Borkholmi*[1]) mõiſa, mis wägga perrekas, et ſel ajal, mil wiimſeſt kätku meie maal olnud, katk mitte ſinna, nenda kuida ka Willandimaal Kolga Jani (Klein Johannis) kihelkonda putund, kedda ſéllepärraſt ka liig perreka öeldakſe ollewad. Olli wanna põlwe ajal ſeſamma Borkholmi mõiſa ühhe raudride mehhe käes olnud, kedda neil päewil rittariks nimmetati, ja olli temma omma mõiſat wállide, müride ja tornidega kindluſeks tehnud, mis aeg nüid jo ärrahäwwitand, ja neid kiwwikangruks[2]) teinud kuid praego nähtakſe. Se wäggew innimene olli Sakſa-maalt ſeie tulnud asſuma, ja omma nooremat õdde ka tänna[3]) tonud: agga olli ſeſinnane noor hing, nore innimeſe nõdruſeſt, meesterahwaga õnnetumalt ekſima ja raskeks ſama. Kui wend ſedda teada olli ſanud, mis ühhel Jõulo laupäewal ſündind, ſiis olli ta waeſt ekſijat ſeälſammas paigas kõtti lasknud toppida; ſuurt kiwi temmaga kotti ſisſe pánna; jäesſe hauku raiuda, ja tedda jõkke lasta, et igaweſeſt ſinna jätta[4]).

---

1) Borkholmi = Porkuni; 2) kiwwikangur = kivihunnik; 3) tänna = siia (soome k. tänne); 4) Kelchi kroonika.

Maarahva Nädalalehes ja muis väljaandeis tarvitas Masing uuendatud, hääldamisele kohandatud kirjaviisi. Nii ta võttis tarvitusele õ-tähe (kõik, õhtu, võikjad 'varemed'), rõhumärgiga eraldas lühikest konsonanti pikast (*murre* on südames ja *mùrre* on keeles) jm. Ühtlasi ta rikastas eesti kirjakeelt sõnavaraliselt ja tarvitas oma töis ohtrasti rahvakeelseid kõnekäände. Masingi uuendatud kirjakeel ja paljuloetavad rahvalikud raamatud tekitasid pahameelt vanameelsete saksa haritlaste seas. Nad ignoreerisid ta keeleuuendust ja rahvavalgustuslikku kirjandust.

Nädalalehe ülesandeid ja arvustajate arvamusi peegeldab allijärgnev eessõna.

No I 1825.

Marahwa

Näddala-Leht.

Januari ku 7. päwal.

Eeſtſõnna.

Et meie Näddala-leht, mis kolm aastat järsko ollime murretsend wäljaanda, meile kül muud polle saatnud, kui agga kullutuſt meie enneste kahjuks; mõnda melehaiguſt, muiſt ka wihkamiſt, ja paljo ilmaſüita teotuſt ja auſa nimme ärra laimamiſt: ſiis on meil õmmetige mitmeſt kõhhaſt ustawad ja armſad ſõnnumed tulnud, et meie mitte asjata ſedda lehte polle kirjutand, waid et ta meie ſüddame iggatſemiſe järrele, ſeäl ja teäl, nõnda head ſemet on külwand . . .

Tundjad ja mõiſtlikud mehhed, on meie töeſt ja nõuſt õiete kül arwand, ja ſedda ka Sakſa-maa kirjades awwalikult kulutand, et meie ommas Näddala-lehhes muud põlle õppetand, muud kui ſedda, mis tallopoja rahwale ommane, ja mis temmal häddaſt tarwis teada ja mõista, kui ommas põlloharrija ſeiſuſes Jummala ja innimeste ees kõlblikuks tahhab ſada; äbbausſo paeluſt lahtipeäſeda, ja kõige ſélle kahjo ja hädda eeſt, mis wannaſt perritud rummaluſ toob ja teeb, warjul ólla . . .

Mõnned on meie keelt tahtnud ſandiks ja hulluks laita: ühhed ütlewad ſedda meie enneste lodud ja tehtud ollewad, kenneſt ei ſaks egga tallopoeg tarkuſt jõua ſaada; . . . tõiſed on ſellepärraſt pahhameleliſed, et meil mõnned ued kirjatähhed ja märgid olleme prugitawaks wõtnud . . .

Laitko ſedda, mis ſiin olleme üttelnud . . . Kolmkümmend ſeitſe aastat on täis ſanud, et meie omma rahwa kelega ennaſt olleme tuskand ja waewand, ja näeme ſiiski weel mõnda tumme-

duſt temma ſees ollewad, mis meie ſilma ees weel polle tahtnud ſelgida.

Pallume ſiis, et meid makele pärraſt tahakſite waewamata jätta! Meie olleme teinud, mis olleme jõudnud . . . Wanna ſõnna ütleb:

kui wigga näed leita,
ſiis tulle ja aita! —

Rahvamees Masing oskas tabada lugejate maitset oma nädalalehes ning neile pakkuda meelepärast ja kasulikku ajaviidet. Eriti paelus lugejaid ladus keel ja ilmekas väljendusviis. Kuid kõige selle juures puudus ta ilukirjanduslikes tooteis sügavam kunstiline elamus.

Peale selle algatas O. W. Masing eesti esseekirjanduse, et saksa soost haritlaste eesti keele oskust tõsta ja teritada. Sellekohases raamatus *Ehstnische Originalblätter für Deutsche* (1816) ta esitas filosoofilisi arutlusi maailmavaateliste ja üldiste küsimuste kohta. Vaatamata huvitavale käsitlusviisile ja korralikule keelele leidis raamat vähest poolehoidu eestivaenuliste sakslaste keskel. Näit. katkend:

Eluwõõraſt haritlaſeſt.

. . . Ättelge nüüd issi, kuidas ſe hea woib olla, et õppetud innimenne ennam ei teaks kui agga ühtſuggu tundmiſt? Jah! kui temma Kingſep, ſiis ep olle ſenneſt ſanna laſuda, agga kirjamoiſtja, kas ſe kingſep? Ei! ja kui niſuggune ennam ei tea egga moiſta kui teiſed; kui temma neis aſjus mis ellusſe putuwad, teiſteſt weel rummalamki tahhab olla, mis ta ſiis makſab? Eks ta ſiis olle üks kelloke mis elliſeb, ja waſk mis kummiſeb, üks wanna tõugaſõdut[1]) ramat, mis tolmotand ramatokappi nurgas hallitamas on?

Oma hästi-õnnestunud saavutisena nimetas Masing *Lihwlandi-ma Tallorahwa Seäduse* tõlget (a. 1820), millisega ta rajas eesti kohtukeele, luues mitmed, tänini tarvitatud õigusteaduslikud oskussõnad.

Kokku võttes mainitagu, et O. W. Masingi rikkaliku proosatoodanguga laienes eesti juttude ainestik ja märgatavalt edenesid jutustuste keel ja stiil, vabanedes võõrapärasusest ja puisusest.

[1]) tõugaſõdut = tõugu sõdud.

Ülesanne 19. Jälgige õ-tähe ja rõhumärgi tarvitamise ulatust, tuues sellekohaseid näiteid. Nimetage tekstidest: 1) kujukaid rahvapäraseid ja 2) võõrailmelisi lauseid. Käsitlege Masingi keelt sõnavaraliselt. Tutvuge võrdlevalt Porkuni preilit ja Barbara v. Tisenhusenit käsitledavate toodete motiivistikuga. Jälgige mainitud aine esinemist kirjanduses ajalises järjestuses (vt. poeetika). Arutlege Masingi „Maarahva Nädalalehe" tähtsust.

Masingi valm „Päts". Rahvalik mõistuluuletus *Vändra metsas Pärnumaal* on üldtuntud kogu Eestis lauldava lauluna. O. W. Masing on selle valmi loonud saksa valmi- ja jutukirjaniku Gellerti mõistuluuletuse „Der Tansbär" eeskujul [1]). Kohandades valmi sisu eesti oludele on Masing püüdnud mõistu kujutada oma rasket ülesannet ajakirjaniku ja keelemehena, keda teised haritlased ei tahtnud mõista ja teda teravalt arvustasid. Valm on kirjutatud lihtsas ja rahvalikus keeles, kuid lamedas ja ja kulunud stiilis.

Päts. 1821.

(Üks mõistujut.)

Wendre metſas Perno maal
lasti wana karru mahha;
pojad jäiwad emmaſt mahha,
wõeti, widi turrule,
Perno linna kaubale.
Juhtus karrotantſitaja
parrajaſt ſeäl ollema,
ja ta wanna tantſikarru
ram [2]) ja wanna ollema.
Se ſiis õstis karropojad
õppetas neid istuma,
kübbaraga tantſima,
ja mõnda tempu teggema.
Ammetid kõik kätte antud,
rõngad ninna ſõõrme pantud,
läkſid perremehhega,
möda maad ſiis tantſima;
ja, et mõiſtſid tantſo lüa,
olli perremehhel ſüa,
kes kui rängaſt wõttis wina,
waestel liaſt teggi pina . . .

Võõrsil väljaõppinud karupoegade hulgast põgeneb Päts, kõige tugevam neist, kodumaale.

Wendre male jõudis Päts,
alles olli wanna metſ;
alles mitmed meſſipuud
kedda norelt olli tundnud
neile andis ellaſt ſuud.
Kus mo täddid? kus mo tutwad?—

Seal ta hakkab oma kunsti teistele etendama.

Juhtuſid ſiis piddud ſeäl
wana Ottil muſtal karrul,
olli ſiis ka Pätski ſeäl
tõiste karrudega warrul;
räkis, mis ta ilmas näinud,
mitmed maad ta läbbikäinud;
kuida Pohla karro ſuggu,
kenneſt wägga petaks luggu,
tark ja weider tantſimas,
weddopulka weddamas,
kukkerpalli, raſtaſt [3]) lömas...

[1]) Vt. „Olion" nr 3, 1930.
[2]) ram = ramb, jõuetu.
[3]) raſtas = ratas.

Suud ja ſilmad lahti peaſ,
kulis Pätſi iggameeſ.
Wimaks iggatſeſid nähha,
kuida Pohla tantſi tehha:
palluſid ſiis Pätſikeſt,
et tantſiks, eht ka nattikeſt.

Päts ſiis tõuſis tantſima
ja tantſi luggu jorroma.
Püsti jalgel kehha känaſ;
liikmid imelikult wänaſ;
käppa wäljaſirrutaſ,
laiali neid la=utaſ;
panni kõrd neid rinde peäle
kõrd neid ſeätis puſa peäle.
Hüüdſid kõik, keſ ollid ſeäl:
wata immet ilma peäl! –

Päts, kui lõppis tantſimaſt,
kummardaſ neid pohla wiſi;
ſowis head öed kõigile,
ja ruttaſ koddo rahhule.

Kõik keſ õiglamad ſeal ollid,
ütlid: Päts on kallis meeſ!
ei ta tahha kitelda,
ei rummalamaid põlgada.
Agga ollid tõiſed ſeäl,
keſ wanna wiſi armaſtaſid,
targaks ennaſt arwaſid,
ja targemaid ka wihkaſid:
Need ſiis pahandaſid meelt,
prukiſid ka omma keelt;
teggid hirmuſ ſure kärra,
läkſid murdſid Pätſi ärra.

* * *

Sedda iggal ajal nähtud,
et ſell' ikka waewa tehtud,
keſ kui targem tõega,
rahwaſt püüdnud walguſta.

Ülesanne 20. Willmanni valme tuntakse vähe rahva seas, kuid Masingi „Päts“ on praegu kõigile tuntud. Millega see seletub? Kas on tabavalt võrreldud selles valmis väljaõppinud karu saatust rahvavalgustaja omaga?

2. Krahv Mannteuffeli jutud.

Peeter Mannteuffel, üheksa mõisa ja kahe karjamõisa pärishärra, oli ainuke aadliseisusest kirjamees, kes püüdis eesti talupoegi oma õpetlikkude jutupaladega kasvatada ja harida. Ta oli iselaadi mõisnik, meisterdas lennumasina, kirjutas eestikeelseid jutte ning luuletusi, tegeles kunstide ja teadustega. Eestlastele hubaseks ajaveeteks ta koostas *Aiawite peergo walgussel* (1838) ja tulusaks õpetuseks *Willem Nawi ello-päwad* (1839). Viimane, puht-karskussisuline teos kirjeldab joomise pahesid eredais värves ja manitseb karkusele.

Kuid väärtuslikum on „Ajaviide peeru valgusel“, milles esineb väikesi valme ja pikem pealkirjata jutustus. Selles jutustuses kujutatakse detailselt ja realistlikult mõningaid tähtsamaid sündmusi rahvaelust, nagu rukkilõikust, pulmi jm., põimides jutustusse lüürilisi luuletusi, mis on

loodud rahvasuust kuuldud aineil. Suurem osa jutustusest arendatakse dialoogis. Jutuvestjaina esinevad: taluperemees ja perenaine, nende poeg, kes jutu lõpul naitub, eeskujulik sulane Jüri Tarvel ja tüdruk Leenu; siis lobiseja saunanaine Maret, kelm Taakel jt. Mannteuffeli väljendusviis on selgejooneline ja keel rahvapäraselt lihtne. Arvatakse, et Mannteuffeli käsikirju keeleliselt on parandanud Kadrina kirikuõpetaja A. Knüpffer.

Peale mainitud juturaamatute on Mannteuffel loonud elurõõmsaid, iharaloomulisi luuletusi, mis on säilinud käsikirjas.

Katkendeid teosest „Ajaviide peeru valgusel".

Lõikuſelaul. 1838.

1. Sirriſe, ſirriſe, ſirbikenne,
Kolliſe[1]), kolliſe, köwwer raud!
Kelle ſirp nüüd ette jouab
Selle wasto peigmees ſouab.
2. Kasſime kergeſte koio pole,
Lähhäme lauldes läbi metſä.
Kelle heäl ſeal ſelgeſt kostab,
Sellel peigmees mütſi ostab.
3. Jouame jookstes ſoja ſauna,
Wihhake wöttab wiimſe tolmo.
Illuſam hiilgawad lahtid juukſed,
Parremad paistawad punnaſed palled.

Pulmad.

Pulma päwal olli leik körwale kantud, oue puhtaks pühhitud; reie al ſeiſid iggas nurkas nored kuſuſſed; wenniteste[2]) möda ollid kuſuſſe topſud, mis kül illus olli nähha. Oue wärrawas ſeiſid kaks kuuske püsti, kaks ollid loga wiſil kokko ſeutud. Et tubba walgem olleks, olli perreeit laſknud linnad möda ſeina lüa. Üks walgustaja rippus laeſt, illuſa paela külles ja kandis nelli tünalt. Pulma-laual olli igga aſſeme kohhal taldrik, ja ſuur ſeppiko tük peal. Laual olli ſea lihha, hanne pradi, kogid ja kapstad; mitme kanno ſees ſeiſis öllut.

Leik olli walmis; otaſid agga pulmaliſſed tullema.

Sai pulma ſaia[3]) külla liggi, läks peiopois naggo tuul, pulma maiaſſe teäda andma, et tullewad; ſadeti temmaga nore rahwale toop öllut. Peiopois, toop körges käes, läks öiskades tuhhat nelja tagaſi . . .

Ollid leik wankreſt mahha tousnud, naesterahwas rided heinteſt puhhaſtand, pölled ſeädnud, küſis peiopois: ollete walmis? Wastati: jah! Astus ette, löi möögaga risti ukſe peäle, astus tuppa, löi weel kolm risti, wasto hommikut, wasto lounat ja wasto öhtut, hüüdis waljo heälega: Kaddugo kurjad waimud;

[1]) kolliſe = kõlise; [2]) wennites = venitispuu, murispuu (haampalkide otstel lamav palk, millele toetuvad sarikate alumised otsad); [3]) ſaia = saaja.

teie pühhad inglid, wötke meie noort rahwaſt hoida, toge nende maiaſſe önne, et keik neile heaks tulleks. Siis wöttis noriko käeſt kinni ja wiis ſöma-lauа tahha, ſeddamöda istuſid keik pulmalisſed ſöma-lauda.

Kui ollid ſönud, töi perreeit lapſokesſe, panni noriko ſülle, ütteldes: Annan ſulle, armas tütar, laſt hoida, ſe on naeſe esſimene murre; kui ſul lapſi jäggatud, ſiis kaswata neid Jummala auuks ja liggimeste römuks, ſeſt wannematte murre on omma laste eeſt hoolt kanda: — nemmad peawad wastuſt andma Jummala ees.

Wasto öhto töi peio-pois toli, panni padja peäle ja illuſa waiba ſelle üle. Iſſamees linnotas [1]) noriko, ja panni pölle ette, ütteldes, nenda kui pulmas petakſe kui mütſi pähhä pannakſe: „Jätta tüdruko kombed mahha, pea meeſt meles ja kanna maia eeſt murret. Et ſe ſulle mele jääks, annan ſulle hobi. Löi, naggo paitamisſe wiſil plakſo palle peäle. Siis keik naeſed hakkaſid laulma. Kui laul olli otſas, ütleſid naeſed: nüüd noor naene ehhitud. Ta tõuſis toli peält ülles ja kummardas keikide wasto. Norik olli ue kohhaga wägga rahhul. ja keik perre tedda armastas.

— —

Eesti-ma rahwas! olgo ſe teile mällestuſeks, et teie mo meleſt armſad ollete.

Rawwila moiſawannem

P. Gr. Mannteuffel.

10mal Mai-ku päwal 1838 aastal.

Ülesanne 21. Mis liiki laulude hulka kuulub „Sirise, sirise, sirbike"? Käsitlege pulmakombeid Eestis. Iseloomustage Mannteuffeli stiili ja pulmapäeva kirjeldist. Kuivõrd tundis Mannteuffel eesti talupoja elu-olu? Kuidas suhtus Mannteuffel eesti rahvasse?

Sentimentaalsete rahvaraamatute eestikeelsed tõlked. 19. sajandi esimesel poolel levisid meie kodumaal haledasisulised saksakeelsed rahvaraamatud, millised sisaldasid südantliigutavaid lugusid süütult kannatanud tegelasist. Tolleagsed haridustsaanud köstrid ja kooliõpetajad hakkasid neid paljuloetavaid raamatuid eesti keelde tõlkima. Eriti pühendusid tõlkimistööle Pärnu energilised köstrid. Heinrich Gottlieb **Lorenzsonn** tõlkis eesti keelde inglise kirjaniku Defoe maailmakuulsa noorsoo lemmikraamatu „Noorem Robinson" (1822) ja Caspar Franz **Lorenzsonn** eestistas prantsuse kirjandusest võrsunud loo „Jenowewa ellust, üks wägga armas ja halle luggemine" (1839). Liigutav Jenoveva lugu õhutaski teisi kirjamehi tõlkima muid haledasisulisi rahvaraamatuid eesti keelde. Faehlmanni koolipõlve sõber W. Nedatz eestistas keskaegse jutustuse „Krisel

[1]) linnotama = linutama; linikut, tanu pähe panema.

dis ja Markgrahw Walter" (1843), milline lugu esines juba itaalia novellikirjaniku Boccaccio jutukogus „Decamerone". Tartu eestikeelse algkooli õpetaja Johann Thomassoni sulest ilmusid: „Puust rist; üks kaunis luggemine neile troostiks, kes willetsusse sattunud" (1840). „Irlanda, ehk puhta ello wõit. Üks halle luggemine, mis igga innimesse kassuks wäljaantud" (1844) jt. — Need hale-armsad jutukesed said haruldaselt populaarseks lihtsameelse rahva keskel. Pisarsilmil tundsid lugejad kaasa jututegelaste õnnetule ja kannatusrikkale saatusele.

Nimetatud rahvaraamatute tõlked esitasid vähenõudlikku väljendusviisi ja lihtlabast keelt.

3. Suve Jaan (1777—1851).

Suve Jaan e. Johann Sommer on ainulaadne vanema ajastu kirjanik, kes oma teoseis on jäljendanud vene autoreid. Tema on maetud Pärnu alevikalmistule, kus ta hauale asetatud suurelt raudristilt loeme: *Johann Sommer. Geboren in Reval den 12-ten Dezember 1777. Gestorben in Pernau den 6-ten Januar 1851.* Suve Jaan omandas hariduse Tallinna vene kreiskoolis ja Venemaal, seejuures tutvudes lähemalt vene kirjandusega. Tagasi tulnud Eestisse, oli ta viis aastat kooliõpetaja Rakveres ja üle kahekümne aasta töötas Pärnu kreiskoolis, õpetades vene keelt ja joonistamist. Oma õppeaine muutis ta õpilastele huvitavaks ning meelepäraseks. Elava keele omandamiseks ta etendas õpilastega venekeelseid näidendeid. Südamlikult õpetajalt Suve Jaanilt sai kirjandushuvi ärratusi muuseas Faehlmann Rakvere kreiskoolis. Väljapaistvale noorsoo kasvatajale J. Sommerile annetati autähti ja ta ülendati rüütliseisusse. A. 1837 ta vabanes vanaduse tõttu õpetajaametist ja pühendus täiesti eesti kirjandusele.

Ta kirjutas kaks pikemat jutustust: 1) *Wenne süda ja Wenne hing. Suwwe Jaani mällestamised surest Wenne ja Prantsuse sõast* (1841), mis pühendatud „Sure ja auuliko hooste wäe Kindrali, Sandarmi pea-peäliko Krahw Benkendorwile" ja 2) *Luige Laus. Suwwe Jaani sõbradele, 1843.* Mõlemad teosed on loodud vene haledasisuliste rahvaraamatute eeskujul.

„Luige Laos". Võimas sõjalaev „Tuvike" oli parajasti reidil ootamas oma hakkajat kaptenit, kes oli haigestunud Tallinnas, kui saabus Luige Laose väeteenistusse astumishetk.

Luige Lauſe kord tulli nüid ka kätte, ſoldatiks minna. Temma olli üks noor, kahhekümne kahhe aastane, tuggew, julge, kärme ja rammus mees; agga ta kohkus wägga, kui temmale ſedda kulutati, ja nuttis kibbedaste, kui ta pea paljaks aeti, ... et ta wanna ſeitsmekümne aastane issa omma waeſuſe ſisſe ilma temma abbita piddi mahha jääma; emma olli jo ſurnud ...

Kuid Laosel tärkas hea mõte. Ta palub isa, et ta väepealikule üles annaks redus oleva nekruti. Isa on mures ülesantava sõduri oodatava karistuse pärast.

Wanna Luik istus pimmedas toas, kui wanna waim, ning ſojendas omma külmi käſſa kolde äres. Temma paljas pea ja temma pitk walge habbe läikiſid kui kõddo pu pimmedas ... Wanna Luik istus weel hulga aega omma paiga peal, ſuur tühhi ja kolle tubba ja temma ſeggaſed mõtted, ollid temma ſeltſimehhed. Siin, mõtles ta issienneſes, ollen ma omma lapſe, poiſi ning ka mehhe põlwe ellanud, ollen ſiin römo ning ka kurwastuſe päiwi näinud, agga ni raske pole mo südda weel olnud, kui ta nüid on. Poeg, poeg, ſinna juhhatad minb üht rasket ja werriſt teed minnema, ütles ta taſſuſe hälega ja ohkas raskeste. Temma aeg läks iggawaks, ta tõuſis ülles ja läks õue; õhto läks jo pimmedaks, ſüggiſene tuul lahhutas ta pitka walge habbeme laiale, pakſud pilwed käiſid taewa al, ja üks kaarnas lendas temma toa kattuſe peale. Se ei to mulle head, ütles wannamees, läks tuppa, lükkas toa ukſe kinni ja panni pibo peale tuld, agga ſe ei maitsnud; ta heitis sängi põhkude peale, agga hund ei tulnud temma silmi.

Vanake teatab väejooksikust pealikule. Talle saadetakse 25 rubla, kuna redus olnud pojale Laosele antakse 250 hoopi. Peagi on Laose kangelastegu kõigil teada. Kogu sõjaväe ees avaldatakse talle austust ning lugupidamist ja annetatakse 285 rubla, millise summa ta kingib lahkumisel oma isale ja vennanaisele. Vana Luige härda õnnistuse saatel asub Laos teenima mereväkke sõjalaevale „Tuvikesele", kus ta kohtab oma sõdurist venna Aabramiga. Sõjalaeval jätkuvad Laose imestus- ja imetlusväärsed sangariteod.

—

Lauſel olli jo nores põlwes julge ja mehhine südda; temma kulis hea melega, kui wannad targad innimeſed ſeſt, mis ollid kuulnud ehk luggenud, juttu ajaſid, ja kui ta ühheſt auwäärt ja julgeſt teuſt kulis räkiwad, ſiis rõõmustas ta ennaſt ſelle üle ni wägga, et ta südda kumaks läks, ta palged punnaſid, ſilmad läikiſid ja rõõmſa hälega hüidis: Wata, ſe olli mees! Niſuggune tahhan minna ka olla! —

Aasta mööda nud, puhkeb sõda Rootsi ja Vene vahel. Sügisel 1790. a. koguneb rootsi suur sõjalaevastik Naissaare ümbrusse. Vene väikest mereväge varitseb tõsine hädaoht. Venelased avavad aegsasti tule, et vaenlase laevastik ei pääseks lähedale.

Tükkide [1]) mürrin olli ni kange, et laewad wärrisesid, mailm põrrus, taewaallune kohhas sest waljust paukumisest ja raksumisest; tule õhk kumas sest kangest pallawast, merri punnas werrest, linnud ja kallad põgenesid mailma otsa ärra, ja kõik mis silma nähha olli, uppus otse tulle ja suitso sisse, ja ses paksus suitso pimmeduses ollid mehhed rängaste ja surma wasto wõitlemas.

Võitjaks jääb vahva vene laevastik. Rootsi sõjalaevad põgenevad, neid järgib kohutava kiirusega võimas „Tuvike". Õnnetuseks „Tuvikesele" tõuseb merel äkki metsik torm.

Tuul läks ikka kangemaks ja merri ülleannetomaks; päwatähhe wiimane punna kustus õhto pool taewas; paksud pilwed katsid taewast kui musta linnaga kinni; pimme ö laotas kui kurri kaarnas ommad mustad tiwad wuhhinal ülle merre ja upputas kõik omma pimmeduse sisse ärra. Ei olnud tähhekest taewas nähha, kange torm katsus omma rammu, merri paisus ja laenetas hirmsaste, ja üks kerge illus sõalaew lendas ö pimmeduse ja kest laenete hukkatuse wahhelt kui üks merrelind wallidaste eddasi...

Seddawisi wennis se pitk ja pimme ö hirmo ja kartuse sees möda. Waesed, õnnetomad laewamehhed, märjad ning külmad kui kallad, otasid wärrisedes koitu...

Ööpimeduses põrkas „Tuvike" vastu kivimürakat ja vene hiiglalaev vajus põhja. Paati pääses ainult 38 laevnikku. Needki ei mahtunud kõik paati. Viis meremeest — nende hulgas ka Laose vend Aabram — pidi vabatahtlikult liisu läbi merre hüppama.

Abram langes omma wenna Lause ümber, hakkas tuggewaste temma kaela ümber kinni ja ütles: Minna lähhän nüid, mo wend, jä nüid Jummalaga! Kui so käsi hästi käib, ärra unnusta mo naest ja lapsi! Ei mitte, Abram, wastas sure hingega Laus, sinna olled naise mees, olled laste issa; minna ollen üksi, minno järrele ei nuta kegi, — tõmmas ennese wenna kaelast lahti, wiskas kübbara paati, lõi ristikese rinna ette ja — merre laene kattis tedda kõikide silma eest ärra.

Merre viskunud meremehed leidsid hukkunud laeva lauad ning luugid ja jõudsid lainete kaasabil järgneval õhtupoolikul paadile järele.

Päike jõudis jo õhtusse, kui nemmad need rõõmsad sõnnomed kuulsid: Waadake, kus ma paistab! Ma, ma! hüidsid kõik rõõmsa süddamega hunnest ülles ärkades. Nemmad jõudsid ma äre, kui päike alles kaunis kõrges olli... Linnud lirrisesid pude latwes, lõokesed laulsid taewa al, ja kukked laulsid liggidal küllas; teine poolt wennis külla karri ülle mäe kojo pole ja karja poisikeste sarwe häled kõlasid metsas. Maggus lilleste hais lehkas ümberkaudo, kündjad kündsid wäljade peal... Nemmad ollid omma tundmise pooleşt kui lapsed,... nende kõhhud ollid tühjad, aga nende süddamed ollid rõmu täis, nemmad ollid nüid omma waewa kiusatusest päästnud...

[1]) tükk = suurtükk, kahur.

Keisrinna Katariina ülendab Laose vahvuse pärast keiserliku paadi alamohvitseriks ja tema venna Aabrami vabastab väeteenistusest. Peterburis päästab tubli Laos lootsikust jõkke kukkunud lapse ja toob põlevast majast poisikese välja.

Olgo tulle wõi weehäddas, mo Luik on ikka kange mees.
Ta kuub on jämme, ja muft kui muld, agga kue al on pene kuld.

Suve Jaani „Luige Laos" on esimene pikem jutustus meie vanemas kirjanduses. Teos üldilmelt on ebaühtlane ja katkendlik. Jutustuse moodustavad pisisündmused, ootamatud vahejuhtumid ja anekdoodilised lookesed, mille vahel lähem side puudub. Üldse tundub „Luige Laos" kompositsiooniliselt algelisena. Paremini on õnnestunud jutus üksiksündmuste — lahingustseenide, tegelaste elamuste, loodusliku ümbruse jm. kirjeldamine. Säärased osad jutustusest on kaunis kunstilised ja ehtsad, nagu osutavad eespool-esitatud katkendid. Eriti elamusrikkad on Suve Jaani looduskirjeldused, mis on kohastatud tegelaste meeleoludele. „Ta kirjeldab traagilist päikese veeru, suuri tuuli mustade pilvedega, tormist merd ning vihmase öö üksindust — seda kõike suurte klassiliste joontega, romantiku terava valguse ja varjude jagamisega." [1]) Need kunstipärased looduskirjeldused ja lahingupildid ei pääse aga täiel määral mõjule, kuna nende vahele on põimitud pisarateni liigutavad, väheusutavad. kinolised elupäästed, alandlikud ülistused vene keisrikojale ja moraaliópetused lugejale. Keelelt ja stiililt on jutustus „Luige Laos" parimaid tolleaegsete kirjandusteoste hulgas. Jutus esineb rohkesti ilmekaid ja hästi leitud võrdlusi ning metafoore, mis muudavad teose väljenduselt piltlikuks ja elavaks.

Venesõbraline Suve Jaan on meisterlikumaid ja rahvalikumaid jutukirjanikke enne J. V. Jannsenit. „Luige Laoses" on ta esimesena kujutanud eesti tublit, vahvat, ennastsalgavalt ohvrimeelset sõjasangarit Laost, keda kõik imestlevad ning aukartuses ülistavad.

Ülesanne 22. Kirjutage „Luige Laosest" mõni ilusam katkend nüüdiskeeles kirjandusloo vihku. Leidke näiteid võrdluse ja metafooride kohta ning hinnake neid! Missugune side on esitatud looduskirjelduste ja tegelaste meeleolu vahel? Iseloomustage Luige Laost. Käsitlege selle teose ideestikku. Milles seisab antud teose kirjanduslik väärtus? Läbi lugeda **„Luige Laos"**, korrata **looduskirjeldused.**

---

[1]) F. Tuglase „Kriitika" I, lk. 71.

4. Johann Voldemar Jannsen (1819—1890).

A. Jannsen kösterkoolmeistrina ja ajakirjanikuna.

Noorpõlv. Johann Voldemar Jannsen sündis V a n a - V ä n d r a mõisa veskis 4. mail 1819. a., „kui Eesti rahva priius oli 40 päeva vana," põlvnedes möldrite suguvõsast. Jannseni vanaisa M a t s oli haruldase kehajõuga eesti iseteadev maamees. Ta hukkus jõkke ühes appihüüdva uppujaga, keda ta oli rutanud päästma. Jannseni isa, nn. M ö l d r i - A a d a m, oli tavaline talumees.

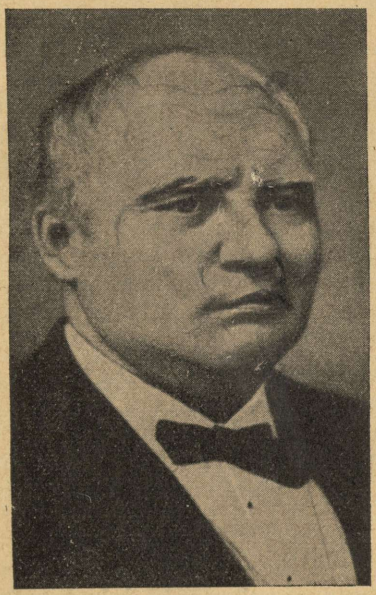

J. V. Jannsen.

Varasema lapsepõlve veetis Jannsen Vana-Vändra veskis, mis asetses keset mõisahooneid Pulga jõel. Elavaloomulisel poisil polnud kuskil püsi: ta liikus veskiruumes, mängis mõisaõues, ronis puude otsa, sulistas jõe ääres jne. Aga meelsasti ta kuulas veskitoas, oma „suurkoolis", veskiliste vestlusi, naljatlusi ja jutustusi, mille kaudu ta tutvus rahva muistsete kommetega ja elava rahvakeelega.

Seitsmeaastasena kaotas Jannsen oma isa. Tema ainsaks kasvatajaks jäi arukas ja südamlik ema Mall, kes oskas kujukalt jutustada huvitavaid lugusid ja põnevaid sündmusi. Tark ja lõbusatujuline ema pärandas Jannsenile elurõõmsuse, huumori ja jutustamisande.

Varsti naitus Jannseni ema uuesti. Ühes sellega vaheldusid Jannseni muretud lapsepõlveaastad karjapõlvega. Ühe suve ta oli karjas Uue-Vändra metsatalus Maganarul [1]) ja teise suve kirjanik E. Särgava esivanemate talus Särghaual. Jannsen oli lõbus ning rõõmus karjapoiss. Harva oli ta tõsine ja murelik.

12-aastasena pandi Jaansen köster Kochi juurde kihelkonnakooli, kus ta kui vaeslaps hariduse omandas valla kulul. Koolis ta õppis erilise innu ja usinusega. Vändra kirjanduslikkude kalduvustega kirikuõpetaja Körber, märgates Jannseni väljapaistvat andekust ja kuulates ta ilusat lauluhäält, võttis noormehe hiljem enda juurde kutsariks. Körberi juures õppis Jannsen vabal ajal saksa keelt, samuti orelit ja klaverit mängima. Kasutades Körberi suurt raamatukogu, ta tutvus saksa rahvakirjanikkude teostega. Körberi õhutusel edenes Jannsen jõudsasti oma õpinguis keele, kirjanduse ja muusika alal.

Peale köster Kochi surma a. 1838 valiti iseõppinud laulu- ja muusikamees Jannsen Vändra köstriks. Köstri kohustuste kõrval oli tal ülesandeks õpetada lapsi. Kösterkoolmeistrina jätkas Jannsen saksa kirjanduse lugemist. Erilise andumusega ta luges vaimulikku kirjandust, mis kujundas ja arendas tema vagatsemiskalduvusi.

1843. a. algul nais Jannsen saksa soost põlvnenud, endise köstri Kochi vennatütre Emilie, kes oli iseloomult uhke ja äge. Abikaasaga kandusid Jannseni elurõõmsasse kodusse Kochide närvlikkus ja haiglus. Samuti tekkis peale naitumist aineline kitsikus, mis perekonna suurenemisega kord-korralt raskenes.

Kirjanduslikud üritused. Kuna kösterkoolmeistri väike palk ei võimaldanud perekonnale lahedat äraelamist, hakkas Jannsen a. 1845 katsetama kirjanduspõllul, jälgides oma õpetaja Körberi eeskuju. Ta alustas oma toodangu uute eestikeelsete vaimulikkude laulude soetamisega, tõlkides eesti keelde vaimuliku laulukogu *Sioni-Laulu-Kannel*. Sellele järgnesid hiljem teine ja kolmas anne. Lauluraamatud oma selge, rahvapärase keele tõttu levisid kiiresti rahva sekka.

Aga Jannseni peapüüdeks oli eestikeelse ajalehe toimetamine. Tagurlikud valitsusvõimud ei andnud selleks luba ja ta

[1]) Ants Pauluselt saadud teade.

pidi esialgu piirduma perioodiliselt ilmuva juttudekogu *Sannumetoja* väljaandmisega. Mainitud teosega algas Jannseni pidev kirjanduslik tegevus. Vabanenud oma igapäevseist ametitalitusist, ta põgenes oma kirjutuslaua taha, eestistas seal saksakeelseid jutte ja pani kirja mõned algupärased lood rahvaelust.

Kuid kirjanduslik tegevus ei andnud loodetud tulu ja Jannseni perekonna aineline olukord jäi endiselt raskeks. Pealegi muutus Körberi ja Jannseni vahekord vaenuliseks. Endine aitaja ja ärataja hakkas kadestama oma kasvandikku, kes tubli haridustegelasena oli võitnud rahva seas suure poolehoiu ja lugupidamise. Et Jannseni elu-olu raskendada, vähendas Körber köstri sissetulekuid, võttes omavoliliselt endale köstri leerimaksupuud.[1]) Säärane teguviis mõjus masendavalt Jannsenisse. Ta otsustas loobuda köstriametist Vändras ja siirduda kooliõpetaja kohale Pärnu, lootes seal leida lahedamaid töötamistingimusi ja paremaid elamisvõimalusi.

Kooliõpetajana Pärnus. 1850. a. kevadel saabus Jannsen ühes perekonnaga Pärnu Ülejõe agulisse, Kalameesteküla. Seal ehitati parajasti koolimaja kaskealuse maantee äärde. Samal sügisel valmis ehitis ja Jannsen asus sinna oma perekonnaga elama, pühendudes õppetööle. Ellukutsutud algkooli esimese juhataja-õpetajana hakkas Jannsen algõpetust andma sealsete talunikkude, popside, käsitööliste ja kalurite lastele. Ta oli tubli ja hea kooliõpetaja. Jutte ja lugusid ta oskas hästi ja elavalt jutustada, nii et õpilased kuulasid teda suure huvi ja tähelepanuga. Kelme ja hooletuid lapsi ta ei sallinud, neid ta käitles äärmiselt kurjalt ja karmilt[2]).

Jannseni majanduslik olukord oli Pärnus äärmiselt raske, kuna kooliõpetaja palk oli väike ja perekond suurenes iga kahe aasta tagant ühe lapse võrra. Pealegi lebas tema abikaasa sageli haigevoodis. Jannsen kurdab oma päevaraamatus (30. I 1851): „Minu süda on õige rõhutud. Töödega, mis mulle vähe sisse toovad või mitte midagi, olen ma nõnda koormatud, et mulle aega mõtlemiseks üle ei jää, ja kui ma siiski mõtlema pean, siis see on: Mida pean ma sööma, mida jooma, kust seda-teist kätte saama? 60 lapsega peab aja päeval tululikult mööda saatma, kahes keeles õpetama, peale selle õhtuti veel 2—3 eratundi, niisama kahes keeles, ja pealegi veel üks orelitund ja — tõsine puudus majas! Issand, kallis Lunastaja anna mulle kannatust,

[1]) Köster Rossmanni teade Vändra koguduse konvendi prokolliraamatu järele.

[2]) Leena Vimsonilt, Madis Kodaralt ja Jaan Mihhelsilt saadud teateil.

alandust ja usku! Kaitse minu tervist ja õnnista heldusest kõike minu nõrka tegevust!" [1])

Külarahva vastu oli Jannsen väga lahke ja vastutulelik. Kui keegi tema juurde läks nõu küsima, siis ta andis sõbralikult juhatusi ja seletusi. Ümbruskonna-elanikud austasid teda ja püüdsid talle oma kaasabi pakkuda põllutöös, võttes suurel arvul osa tema korraldatud talgutest. Aga tema abikaasa oli sõnaaher ja kõrk, ta ei rääkinud kunagi taluinimestega. Koduseks keeleks Jannseni perekonnas oli saksa keel. Samuti kasvatati seal lapsi, eriti ema poolt, saksa vaimus [2]).

Rahvavalgustajana asutas Jannsen Ülejõel laulukoori ja kogus enda ümber Kalameesteküla ärksamad mehed. Pühapäeviti käisid inimesed koolimajas, nooremad laulmas, vanemad juttu ajamas. Kooliõpetajana pidas Jannsen ka külavanema-ametit.

Pärnus jätkas Jannsen „Sõnumitooja" väljaandmist ja hakkas 1857. a. suvel toimetama *Perno Postimeest*, eesti esimest ajalehte.

Perno Postimees ehk Näddalileht.

Postimehhe esfimenne terretamine. **1857.**

Terre, armas Eesti rahwas!
Minna, Perno Postimees,
Kulutama ollen wahwas
Keik, mis fünnib ilma fees,
Annan teäda fulle heaks,
Et ka finno rahwas teaks,
Kuida keik ma-ilma maad
Ellawad ja teggewad.

Awwalikkud kulutusfed,
Rigi käsfud; feäduſed,
Sündind asjad, mällestusfed
Ja keik teiſed teädusfed
Sündko fiin, ehk teiſes rikis,
Saab fiin leida nende likis,
Mis fe kirri teäda annab,
Iggamehhe kätte kannab.

Kirrikudeſt, laste koliſt,
Pöllo-tööſt ja harrimisfeſt,
Mitmeſt asjaſt, iggaſt poliſt,
Ellajate kaswatusfeſt:
Nende terwiſt, arsti-rohto,
Hädda aial abbi-ohto
Luggedes fa leiad fiit;
Agga mitte ebba wiit!

Andko nüüd fiis Jummal full'
Head meelt ja moiſtuſt ka,
Joudo, römo, toiduſt kül,
Wagga ello ellada;
Jummal faatko armuſt ka,
(Sedda pean fowima:)
Et, kui korra föbraks fame —
Hästi kauaks föbraks jäme. —

Perno Postimehhe peaülesandeks oli esitada teateid ja sõnumeid kodumaalt, võõrsilt, kiriku- ning koolioludest ja paganaist. Nimetatud sõnumeis anti rahvale näpunäiteid majapidamises ja põllunduses, äratati huvi koolihariduse vastu, virgu-

[1]) „Eesti Kirjandus" 1916, lk. 187.
[2]) L. Vimsoni ja J. Mihhelsi teateil.

tati laulukooride asutamist, jagati tervishoidlikke õpetusi ja õhutati päriskohtade ostmise mõtet. Peale praktiliste õpetuste pakuti lugejaskonnale mõnusaks ajaviiteks huvitavaid jutustusi ja jutujätke. Aga poliitilised kirjutised puudusid täiesti.

Jannseni toimetatud *Perno Postimees* levis kulutulena eesti suitsutaredesse. Lehelugejaid leidus mõne aasta möödudes üle paari tuhande. Jannsenile tõi *Perno Postimees* küll ülemaalise ajakirjaniku ja rahvamehe kuulsuse, kuid lehe toimetamistöö ei andnud talle hädavajalikku tulu, sest ajalehemüügist saadud sissetuleku võttis endale lehe väljaandja Borm, makstes toimetajale vaid ühe kümnendiku.

Rahvajuhina Tartus. Osalt majanduslikel põhjusil, osalt ideelistel ülesandeil lahkus Jannsen oma perekonnaga 1863. a. detsembris provintsilinnast Pärnust ja asus kultuurikeskusse, ülikoolilinna Tartu elama. Kiiresti ta nõutas ajalehe väljaandmise loa ja hakkas toimetama ning omal kulul välja andma sama aasta lõpul ülemaalist ajalehte *Eesti Postimees*. Jannseni uus nädalaleht levis ruttu talurahva seas. Algul oli lehel 1700 lugejat, aga nelja aasta pärast juba 2800 lehetellijat. Lehe rohkearvuline levik kergendas tunduvalt Jannseni perekonna ainelist olukorda.

„Eesti Postimehes" avaldas Jannsen peale tavaliste sõnumite ja teadete ka artikleid rahvuslikest ja poliitilistest küsimustest. Ta ise kirjutas tagasihoidlikult, kuna tema kaastööline C. R. Jakobson arvustas ägedasti kooliolusid ja nõudis uuendusi. Nii omandas Jannseni toimetatud nädalaleht poliitilise värvingu ja kujunes varsti eesti rahvuslikkude ja haridustegelaste püüete ning aadete kandjaks.

Ärkamisajal tundsid eesti ideelised kultuurikandjad end vastastikku sõprade ja liitlastena. Nad püüdsid üksteist toetada rahvuslikus kultuurtöös ja olla omavahel tihedas kontaktis. Ühiseks kogunemiskohaks tolleaegseile rahvajuhtidele oli Jannseni maja Tartus, Tiigi tänavas. Seal võis näha külalistena mitmel puhul meie nimekamaid rahvustegelasi, nagu C. R. Jakobsoni, Fr. R. Kreutzwaldi, Jakob Hurta ja paljusid teisi. Seal viibisid ka hõimlased Soomest ja Ungarist.

Külalisi koheldi Jannseni mugavas kodus südamlikult. Jannsen lõbustas seltskonda humoristlikkude jutuvestetega ja Koidula köitis võõraid oma kõne tundesügavuse ja huvitavusega. Ülevas meeleolus veedeti aega sesvaimses keskkonnas, arutledes rahvusküsimusi ja plaanitsedes tulevikukavatsusi.

Tol ajal oli Jannsen kõigis ettevõtteis algataja ja teostaja. Ta rakendas ametisse noored haridustegelased ja asutas kultuuri-

liste ja majanduslikkude ülesannetega seltse, nagu eesti laulu-seltsi „Vanemuise“ (1865) ja Eesti Põllumeeste Seltsi (1871). Erilise hoogsusega ta töötas „Vanemuise“ teatri- ja lauluseltsis. Ta juhatas koorilaulu ja korraldas näitemänge. Rahvast käis teatris rohkesti. Koguni Vändrast tulid Jannseni sugulased ja tuttavad teatrietendustele. Rahvamees Jannsen võttis oma kau-ged külalised ülilahkesti vastu. Ka nemad — liht-taluinimesed — leidsid mõneks päevaks ulualust ses koduses majas.

Jannsen oli neil eluaastail täis elujõudu ja ettevõt-likkust. Vaimustusega ta kõneles teatrist ja rahvahariduse edendamise vajadusest. Ta oli väga rõõmus ja lustiline mees. Sageli oli ta poolviltune suu naerul. [1])

Jannseni suurimaks ettevõtteks oli esimese ülemaa-lise laulupeo korraldamine. Laulupidu õnnestus hästi. Lauljaid ja kuulajaid kogunes esimesele eesti laulupeole, mida peeti 1869. a. juunikuus Tartu Toomi varemete läheduses, kõi-gist maanurgist suurel arvul. Kokkutulnud rahvahulkade vai-mustus oli kirjeldamatu, kui nad kuulsid 762-pealise koori võimsaid isamaalaulude helisid.

„Igaüks tundis, et rahvas oma üldsuses oli ärganud, et see polnud enam hulk üksikuid isikuid, kes elasid ise-kildkondades ja kogudustes üksteisest eraldatuina ning askeldasid oma viletsais peatoidusemuredes, vaid et oli olemas üksmeelne eesti rahvas.“ [2]) — Saabunud oli eesti rahvuslik kevad ja teostunud Jann-seni ammuigatsetud mõtted.

Vanadusaastad. Laulupeoga jõudis Jannseni tegevuse hiilge-ajajärk lõpule. Jannsen oma vähese hariduse ja rahuarmas-tava iseloomu tõttu ei olnud võimeline kergendama rahva ma-janduslikku seisukorda. Pealegi ta oli liiga sõbralikus vahekor-ras meie talurahva rõhujate balti mõisnikkude ja kirikuõpetaja-tega. Seepärast ta sattus vastuollu käremeelse poliitilise võitleja C. R. Jakobsoniga, kes ägedalt nõudis balti võimumeestelt talu-poegade olukorra parandamist. Selle tagajärjel tekkis lõhe eesti rahvuslikus liikumises. Jakobsoni poolehoid suurenes, kuna Jannseni mõjuvõim jäi kord-korralt tagaplaanile. Jannsen oli vana, ta ei suutnud taluda vastaste teravat pilkamist ja maha-tegemist. Teda tabas 1880. a. halvatus, mille tõttu ta pidi oma kümme vanadusaastat veetma tegevusetult. — J. V. Jannsen suri 1. juunil 1890. a. Tuhandepealine rahvahulk sängitas oma tähtsa ärkamisaegse tegelase Tartu Maarja surnuaiale. Mõni aasta hiljem püstitas „Vanemuise“ selts teatrisõprade rahalisel toetusel hauasamba Jannseni kalmule.

---

[1]) Elise Jannsenilt saadud teated.
[2]) Dr. H. Rosenthali muljed, vt. A. Kalda „Tähelend“, lk. 109.

Ülesanne 23. Missugused iseloomujooned avalduvad Jannseni noorpõlves? Kirjeldage Jannseni haridusteed! Mispärast võitles Jannsen Vändras ja Pärnus majanduslikkude raskustega, kuna ta aineline olukord oli Tartus võrdlemisi hea? Mistõttu eesti esimesel laulupeol oli suur mõju rahvahulkadesse? Arutlege Jannseni languse põhjusi.

B. Jannseni kirjandustooted.

1. Asjaarmastajana kirjanduspõllul.

Teatavasti alustas Jannsen oma kirjandusliku tegevuse Vändras vaimulikkude laulude tõlkimisega. Sellega ta rikastas meie vaimulikku luulevara. Siirdunud Pärnu Ülejõele, asutas Jannsen laulukoori ja andis välja laulmise otstarbel ilmalikkude laulude kogu „Eesti Laulik. 125 uut laulo neile, kes hea melega laulwad ehk laulo kuulwad“ (1860). Nende laulude viisid ilmusid järgneval aastal Jannseni noodiraamatus „120 uut laulowisi“. Jannsen laenas nii laulusõnad kui ka viisid saksast. Laulusõnade tõlkimisel ta kasutas igapäevast kõnekeelt, tähele panemata jättes laulude kõlalise külje. Seetõttu ei ole Jannseni tõlgitud lauludel kirjanduslikku väärtust.

Esimese laulupeo puhul ilmusid temalt laulud ühes viisidega „Eestirahva 50-aastase Jubelipiddo-Laulud Tarto Wannemuine-seltsist wäljaantud“ (1869). Selles laulukogus on ülekaalus vaimulikud laulud, millistest mitmed on üldtuntud, nagu „Kõik taewad laulwad Jehowale kitust“, „Sionis kõik wahid hüüdwad“ jt. Ilmalikest lauludest on tähelepandavamad selles kogus isamaalaulud *Mo issama, mo ön ja rööm* ja *Suur römopääw on tulnud.*

Meie praeguse hümni koostas Jannsen soome-rootsi luuletaja Runebergi laulu „Maamme“ („Meie maa“) eeskujul ja laenas heliloojalt F. Pacius'elt viisi. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ on Jannseni loodud luuletustest kõige õnnestunum ja ideerikkam.

Mo issama, mo ön ja rööm. 1869.

Mo issama, mo ön ja rööm,
Kui kaunis olled sa!
Ei leia minna ial teal
Se ſure laia ilma peal,
Mis mul ni armas olleks ka,
Kui sa mo issama!

Sa olled mind jo sünnitand
Ja ülleskaswatand;
Sind tännan minna allati
Ja jään sull' truiks surmani,
Mul kõige armsam olled sa,
Mo kallis issama!

So ülle Jummal walwago,
Mo armas issama!
Ta olgo sinno kaitsia,
Ja wötko rohkest önnista,
Mis ial ettewöttad sa,
Mo kallis issama!

Suur rõmopääw on tulnud.

Suur rõmopääw on tulnud
Meil rõmolaulud suus,
Et Jummal helde olnud
Ja suures truuses :,:
Wiiskümmend aastat aitnud
Meid wabbalt ellada
Ja siamaale lasknud
Köik hästi siggida. :,:

Kes laulda wõib, se laulgo:
Mei' Keiser elago!
Tal' Jummal terwist andko
Ja Tedda kaitsego :,:
Mis heldus istutanud,
On heldus kossutan'd:
Meil' Keiser priust annud
Ja Keiser kaswatan'd. :,:

Eespool-esitatud Jannseni algupärane peolaul „Suur rõõmupäev on tulnud" iseloomustab kogu tema luuletoodangut. Nagu sellest laulust nähtub, puudub Jannseni luuletustes sügavam tundmus ja lüüriline elamus. Riimidena kasutatakse tema lauludes peamiselt muutelõppe, nagu: *-nud, -da, -gu, -ni* jne. — Jannsen edendas oma laulukogudega küll meie laulukooride tegevust, aga luuletuste kunstilise külje ta jättis täiesti sööti.

Vähese väärtusega on ka Jannseni näitemängud, mis on loodud sama asjaarmastuslikku huviga nagu tema laulud. Need kergesisulised jandid — „Pärmi Jaagu unenägu", „Miljonär wangis ehk kihlwedu 5000 rubla pääle" ja „Tuhalabida walitsus" — on kirjutatud vastavate saksakeelsete näidendite järele.

Jannseni kolmevaatuselise näitemängu „Pärmi Jaagu unenägu" sündmustik vastab üldjoontes meile tuntud Steinsbergi samanimelisele jandile. Täiendusena esineb Jannseni näidendis kolm lisategelast (kutsar Kaarel, toatüdruk Anken ja köögitüdruk Marihken). Ka lõpplahendus on Jannsenil täielikum. Uue motiivina etendatakse tema naljamängu lõpul mõisateenijate vahelist kosimist.

Võrdluseks Steinsbergi näidendiga paar katkendit Jannseni „Pärmi Jaagu unenäo" referaadist, kuna näidend pole tänini säilinud.

„Pärmi Jaagu unenägu" .. on näitemäng kolmes waatuses. Selle mängu sees tulewad 7 inimest ette. 1) Pärmi Jaak ise, üks talu pobelik [1]), kes wiinaorjuse all raskeste kinni on ... Wiinahimus igatses tema alati rikkaks ja suureks meheks saada, et oma loaga — wiina wõiks jua. 2) Jaagu naene Liisu oli muidu tubli perenaene .... aga kahju, südame pooleşt oli tema ka ühel hoobil seitsmearaline tulehark, kes ilma käksumise ja räksumiseta midagi ei wõinud teha ... Pükşid oliwad Liisu jalgas ja Jaak oli naist wõttes tanu alla saanud. 3) Kõrtsmik Mats oli mees ..., kes seda priskem elas, mida rohkem Jaagu sarnatsed wiinaorjad teda waatamas käisiwad ... 4) Toapois Hans oli pärisherra teener ... 5) Kutsar Kaarel ... 6) ja 7) Toa Anken ja köögi Marihken, mõlemad kenad

[1]) pobelik = pobulik, pops.

lomakeſed ja kumbkil paar ſilmi pääs, mis poiste ſüdamed tulipalawaks ajaſiwad, kui nende ſiſſe juhtuſiwad waatama.

Lõpplahendus. Pitka aegamööda hakkab ta [= Jaak] wiimaks aru ſaama, kuida joobnuga mängitud ja nüüd tuleb tal häbi ja kahetſemine ſüdamesſe ja wõtab kindlat nõu, wiinaorjuſeſt koguni lahtilüüa. See ſulatab ka naeſe ſüdant, et oma käkſumiſt ja räkſumiſt toutab mahajätta ja edespidi õige naeſe wiiſil oma Jaaguga elada. Selle tõutuſe pääle andwad teineteiſele kät ja ſuud ja pidawad ka edespidi ſõna.

. . . Aga Liiſul on tina jalgus, ta ei ſaa weel paigalt ära, hakkab Jaagule kosja juttu rääkima, kuidas mõiſas pea kahekordſed pulmad tulla ja mõlemad paarid praegu kirikumõiſaſt tagaſitulemas olla, Hans ja Anken, Karl ja Marihken. Need olla pea kõrtſi eeſt möödaminemas ja ſääl ei wõida Liiſu mitte rahuliſte magada, kui ta pruutpaariſi ep oleks näinud. Jaak annab wiimaks järele ja pea tulewad ka noored paarid, kus nad ſiis kõik kokku ſaawad ja wastaſtiku õnne ſoowiwad. Jaagu wiimne ja ſüdamelik õnneſoowimine on aga ſee, et nende abielu ja ettewõtmiſed *mitte Pärmi Jaagu unenäuks* ei ſaakſiwad.[1])

Ülesanne 24. Missugune ülesanne oli Jannseni laulukogudel ja kuivõrd nad seda täitsid? Kellele meie tolleaegseist kirjanikkudest ei võinud meeldida Jannseni riimivaesed luuletused? Püüdke selgitada, mispärast võeti meie hümniks *esimesel* eesti *laulupeol ettekantud* laul „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm". Leidke täiendavaid jooni Jannseni „Pärmi Jaagu unenäos", võrreldes seda Steinsbergi jandiga, ja hinnake neid näidendi huvitavuse seisukohalt.

2. *Jutukirjanikuna.*

Jannseni lemmikalaks oli jutukirjandus. Siin ta saavutas hinnatavaid tagajärgi oma hea jutustamisoskuse ja rahvaliku väljendusviisiga. Kösterkoolmeistrina ta puutus talurahvaga alati kokku. Seepärast ta tundis hästi rahva hingeelu ja teadis, missugused lugemispalad erutavad hulkade lugemisnärvi.

Tutvunud saksa noorsoo- ja rahvakirjaniku W. O. *Horn*'i teostega, otsustas Jannsen eesti rahvale kirjutada samasuguseid töid. Kuna Horni sulest ilmus sel ajal perioodiliselt rahavaraamat *Spinnstube*, siis tärkas Vändra köstril mõte nimetatud teose eeskujul hakata toimetama eestikeelset õpetlikku juturaamatut *Sannume-toja*'t. Selle kavatsuse teostamine ei tekitanud Jannsenile erilisi raskusi, sest ta ei tarvitsenud algupäraseid teoseid kirjutada, vaid võis eestistada Horni töid, mis sobisid ka meie rahvale mõnusaks ja kasulikuks ajaviiteks. Nii laenas Jannsen saksa rahvakirjanikult Hornilt „Sõnumitooja" väljaandmise idee. Samuti ta tõlkis mitmed „Sõnumitooja" jutud peaaegu sõnasõna-

[1]) „Eesti Postimees", 1873, nr. 36—36.

liselt Horni „Spinnstube“ järele. Eestistamisel ta kohastas need lood eesti oludega ja lisandas juttudele huumorit ja moraali [1]).

Samul põhimõtteil andis Jannsen välja oma jutukogu *Püssipappa essimessed külla-Juttud rahwale.* Nähtavasti ta kasutas selle töö koostamisel Horni teost „Des alten Schmidt-Jakobs Geschichten“. Peale nimetatud teoste ilmusid Jannseni jutud „Pärnu ja Eesti Postimehes“ ning lisalehes „Jutututuba“. Kogusummana on Jannsen kirjutanud 224 juttu, millest suurima osa on ta tõlkinud Horni juturaamatute järele.

Jannsen soetas kahesuguseid jututooteid: 1) ajaloolisi jutte ja 2) õpetlikke külajutte. Ajaloolised jutustused ta eestistas täpsalt, ilma eriliste muudatuste ja täiendusteta. Tema tõlgitud ajaloolistest juttudest on tuntumaid: „Vürst Menšikov“, „Rootsi Raudpea“ ja „Saardami linna puusepa sell“. Need rahvalikult kirjutatud ajaloojutud tutvustasid rahvale tähtsamaid ajaloolisi isikuid ja sündmusi.

Enam pälvivad tähelepanu Jannseni tõlgitud ja algupäraseid külajutud. Säärased jutud „olid Saksamaal 19. sajandi keskel moes. Seal kirjeldati külaelu realistlikus toonis, kuid idealiseeriti seda õpetlikkuse ja sentimentalismi lisandamisega.“ [2])

Raske on lugedes eraldada Jannsenil tõlgitud jutte algupäraseist, sest tegelased on kõigis teoseis varustatud eesti nimedega ja jutud on väljendusviisilt väga sarnased üksteisega. Teadusliku uurimise varal on viimasel ajal tõestatud, et pea kõik Jannseni külajutud on võõrsilt laenatud. Algupäraseiks peetakse ainult mõnda tema kirjutatud juttu, nende hulgas ka „Maatarku“ ja „Uut variseri“.

Ma targad. 1857.

(Katkendid)

... Wiſo külla ... olli täis ebbausko, nago koer kirpa. Keik ſuggoſed kunstid ja kombed ollid neil jures, ja üllealtſe keik ſured „Ma tarkade“ auustajad. Jummal taewas ja öppind tohter linnas, need ei moiſtnud nende Ma tarkade wasto mitte A-B-D. Nenda kui walged liblikad kapſaste peäl lendawad, kelle

[1]) Marie Tork, „Jannsen Horn'i laenulisena“, „Eesti Kirjandus“ 1933,
[2]) A. Jürgenstein „Eesti biogr. leksikon“ II, lk. 168.

munnadeſt kapſa uſſid ſünniwad, nenda ſigginewad Ma targad ſeäl, kus rahwas pimmedusſes ellab ja neid uſſub. Tõugud ei ſiggi jo ka maial, kui mäddand lihha ſees. No ſiin Wiſo küllas olli agga üks ainus touk, ja hea ſuur.

Nenda arwata werſt maad küllaſt emal, ühhe waino künka peäl ſeiſis üks pool ſakſa, pool tallo modi maia ühhekſa pärna al nimmega Pühha-kiwwi. Walge korsnas olli maial peäl ja paar klaasaknaid ka ees; agga ſeinapalgid ollid tahhumatta. nurgad ſawwi ja lehma-ſſönnikuga] märitud, ölleſt kattus peäl ning puwarreſed risti harja peäl, nago igga tallomaial. Toa ümber olli kartohwli ja kapſa aed ja ukſe ees kapſa aia körwas üks pärrato ſuur kiwwi, nago weike heinakuhhi, kel ka, nago heina-kuhjal isſeärranis aed ümber olli (ſeſinnane kiwwi olli Wiſo küla Sinai mäggi; ſinna ei tohtind üksti loius egga innimenne liggi minna). Oues ſeiſid 9 pärnapuud ümber toa ning olli pallawa päwaga nende willus wägga kenna istuda, ja ſeäl ſeiſid ka mitto pinki ſelle tarwis walmis. Nattuke maad maiaſt emal, jookſis weike jõekenne möda, mis pallawal ſuwwel ka koggoni ärrakuiwas.

Se kohhakenne olli kül weike, agga iggapiddi, isſeärranis ſui aial, wägga kenna. — No kes ſeäl ſees ellaſid? Inglid mitte, waid innimesſed ja pealegi öige pahad innimesſed. Meeſt hüti Pütti-Jürri ja naiſt Tulli-Anno. Nende wannemad ollid prirahwas ja Tarto maalt wannaſt tulnud. Jüri issa olli metſawaht olnud ja Jürri olli ſeddaſamma ka. Et nad Tartlaſed ollid, olli nende tõlbiſt keleſt peage tunda ... Keik asjad teädis Jürri ja wois nou anda, olgo tõſſi woi walle, keik haigusſed tundis temma ja keikide wasto teädis ta abbi ...

Rahho olli neil ilma lapſeta parirahwal wägga wähhe; ſeſt allati tullid ja läkſid abi otsjad ja nou küſſiad. Nenda olli ühhel päwal Pütti-Jürril ja Annal jälle paljo teggemiſt, agga wasto õhtut tulli weel üks perrenaene külla poolt, püt teiſe ja puddel teiſe kä otſas, Pühhakiwwi pole.

Sedda nähhes pahhandas Tulli-Anno ja ütles: „Ta om üts rahwas, kea ſul kala pääl ſaiſab, ni kui kärblaſe haige ſilma weren.“

„Toſt pole wigga mihhastage, kui enge häste mannu towa!“ — ütles Jürri, wõttis püſſi kätte ja kargas takka ukſeſt wälja. Kuhho ta lippas, ſedda ſame pärraſt kuulda.

Tulli-Anno istus akna alla ja hakkas ſukka kubduma, ja kuddas ni kibbedaste, et ta otſego ei olleks näinudke, et naene tuppa astus ja terretas. Terwiſt wasto wõttes tõstis ta pea ülesſe ...

Tulli-Anno: „Pääd paljo waljemb könnelema ... — Mis ſis weas on?“

Naene: „Mul enneſel polle kül, tänno Jummalal, wigga middagi, agga mo wa' teine pool on üsna tühjas ... Ta ſõi

rohkeste kahhe=mehhe eest . . . Nüüd ei woi waene kuskil ennam ellada . . .“

. . . Warsi pärrast sedda astus Pütti=Jürri eest uksest sisse, püs ölla peäl, nago üks mees, kes praego metsast omma ammeti peält on tulnud. Ta puhhus ja ähkis ja pühkis higgi otsa peält, kus kül higgi ei olnud.

Külla naene hakkas omma endist kaebdust ja tunnistust jälle eest otsast peäle . . . ja andis [puddeli] tohtre kätte ja otas nüüd ristis kättega, mis targa suust piddi tullema.

„No se om hä, se om hä!“ — wastas tark, — aias nüüd jallad laiali, hoidis puddeli wasto walget, seggas ja wahtis, seggas jälle ja wahtis. „Hm, hm! — ümmises temma, — to haige om üts meesterahwas, nenda neljakümne aastaja ümber — püstja rinnun ja nabba ümber — keerlep prilla sängin maas — ent polle ka immes panna — kae mes täl köttun om — laiba, kartohwli, munna, sibbula, poslamasla, püsirohho ja kiik särrast asjo — om immes panna, et weel ärra es koolno . . .“

Tohter andis nüüd puddeli jälle naese kätte, läks kambre, panni sedda ja teist kokko ühhe puddeli sisse, mis hästi oksele aiab, ja käskis naest igga pole tunni järele sest mehhele ühhe lemelussika täie sisse anda, ja sedda senni kaua tehha, kui wallo tagasi jääb. Rohhe, mis naene sai, wöis küll omma 10 kop höb. wäärt olla, agga 5 naela wõid ja 100 koppikune höbbetük olli tohtre palk, ja et mees, kellest keik arwasid: se kärwab! — pärrast ommeti jälle terwets sai, se läbbi sai Pühhakiwwi tohter weel sedda kuulsamaks . . .

. . . — Kui Pütti=Jürri toast püssiga wälja kargas, ei läinud ta mitte metsa, waid toa peäle ehk pöningule. Pöningul olli ahjo kohtas üks torro, mis sui aial lahti seisis ja mis läbbi se, kes pöningul olli, keik selgeste kulis, mis al toas rägiti . . . — Moistad sa nüüd, kust Jürrile se suur tarkus tulli, misga 1 höbberubla ja 5 naela woid pole tunniga kätte sai? — . . .

Jutus *Ma targad* kujutatakse rahva seas levinud e b a u s u k o m m e t. Antakse tõetruu pilt nõidade elust ja halastamatult paljastatakse nende ebatarkus — rahva p e t m i n e. Nähtavasti on Jannsen selles jutus kirjeldanud isiklikke tähelepanekuid külaelu varjukülgedest. Jutu väljendusviis on paiguti labane ja naturalistlik.

Uus wariser ehk ilma kõrtsita ja kõrtsiga külla. 1860.

(Katkendeid).

I

... Korwi külla olli metsa külla, 8 wersta postmaanteest, 12 wersta moisast kaugel; seddasamma wäärt maad olli ka kirriko ja — kirriko kõrtsi. Omma iggapäise ello polest ollid Korwi rahwas õppetaja melest keige parremad: wannad ja nored moistsid ja armastasid Jummala sanna, tülli egga rido ei petud, kohtokäimist egga kiusoamist ei sallitud, pulmad ja warrud peti wisi pärrast ja kirriko te olli tallatud; agga kirriko kõrtsimehhe melest ollid nemmad keige pahhemad: wina ei jodud, tühja lorri ei aetud, kaarta ei lödud ja kõrtsi te olli üsna rohtund. Waese wäljasamisse pärrast ollid keik perremehhed rendi peäl. Arwa käisid töpäwal ommast küllast wäljas: paar korda moisas, paar korda linnas, sellega assi otsas ja sest olli küllalt. Jõuakad perremehhed ollid ennamaste keik, olli leiba ja leiwakõrwast ning ka omma rahhakoppik asja wahhendamiseks kukrus. Et ühhe Korwi perremehhel 10 lehma, 3 pari tö-härgi, paarkümmend lammast ja 4 hoost olli: se polnud immeasti middagi. Agga nad möistsid ka nisuguside sanno, mis waesust maiast emal hoidwad ja warra kaswatawad.

„Ohho! — ütleb monni — mis siis wigga rikkaks sada, kui nad noiad ollid ja sanno moistsid."

Pea, pea, söbber! Nisuggusid sanno moistame meie keik, ehk peaksime moistma: „Tetööd ja pallu Jummalat" — se olli Korwi rahwa noidus, mis wannad moistsid ja lastele õppetasid. Mis igga üks isse tahtis, sedda ta teisele sowis ja minno melest peaks sesuggune tarkus ristiinimeste seas tuttaw assi ollema. Korwi rahwas moistsid sedda, mönni kül ennam, mönni wähhem, keik innimesse polle ihho egga hinge polest ühhe pitkusse; agga ülleültse läksid Korwi külla asjad löbbusast eddasi, kui nad iggal pool jubba nenda lähhäks ja Korwil ka nenda ollekside jänud...

II

Matsi Peetril ellas sel aeal Maddis Salle, üks tassane jummalakartlik mehhike, kes kellegi lapse peäle ei läinud, kui tedda rahhul peti. Ta naene Marri ja wiis last hingasid jubba kümmekond aastat kirriko aedas ja tüttar An olli ta ainus lapse warra, kedda ta jummalakartusses kaswatas. Teist naist wõtta Maddisse südda ei kannud; ta wõttis pärrast Marri surma, kus An alles 10-aastane olli, ühhe ellatand lesse naise perrepiddajaks ja nenda olli ta tännini läbbi aianud ja tüttart kaswatand. Liggi 10 aastat olli nimmetud lesk naene Maddisse maia tallitust teinud ja An tedda, nago omma emma armastanud; agu

nüüd tulli, mis keigil tulleb: ta surri ärra ja maeti mahha. Mis nüüd heaks nouks? Mis muud, kui An piddi perrenaese rangid oma kaela wötma. Maddis isse olli jubba mönda aastat kiddur, löhheja innimenne, kes paljo hinge tagga ei sanud ja haigus teeb 50 aastase mehhe seitsmekümneseks. Olli se imme assi, kui tal ka mönni kord mötted wäimehhe peäle löid? Perremeest olli tarwis, An olli selle ealinne — mis ta piddi otama? peale sedda ei seisa saialeib ja nored tüttarlapsed muidogi mitte kaua wärsked, ja se temp piddi ommeti ka tehtud sama. Aga kedda wötta? — Mitmed Korwi külla poisid nilpasid kül keelt Anne peale, agga kaup ei tahtnud sündida; ei olnud ommaks lodud.

Sel aial juhtus nüüd, et Luhha körtsimehhe kolmas poeg, Jakob Wörk, postmaantee äreşt, liiskowötmisse pärraşt koddowäi kohta otsis ning Matsi Peetri Anneşt kuulda sai. Warsi olli mees Korwil, watas Anne ja näitas ennaşt Annele ning otas, kas südda lustib. Ennäh, lustis jah? Jakob tulli üks kord — kaks kord — kümme korda ning igga kord ütles ta südda: se ta on! Jakob olli wäljaspiddi kenna priske pois, nago noor kuuşk, peälegi ni tassane ja lahke, mis seäl immeks panna, kui Anne südda ka tikşuma hakkas ja Wanna Maddis möistis peagi ärra, kuşt tuul puhhus; agga ta ütles: „Armas tüttar, ma näen kül, kuida loud on; agga ma usşun, et se mitte korda ei lähhä. Jakob on sure maantee äärtse körtsimehhe poeg: mis önne se meile toob?“ — Jah, nenda räkis issa, agga tütre südda löi jubba teişt luggu ja on tüttarlapse südda kord tikşumas, şiis on moistlikkud sannad ennamaste wette wisşatud. Jakob moistis ja teadis ka, et raswaga tihhased pütakse ja teggi nenda. Ta warrastas esmalt Anne ja pärraşt wanna Maddisse südame takka peäle, ja senna polnud tal muud tarwis, kui et mönneks aiaks lamba nahha hundi selga tombas. Tulli ta Korwile (ja sedda teggi ta nüüd saggedaste), şiis olli ni tassane, ni wagga ja lahke, nago polleks ta şiit kurjaşt mailmaşt olnudke; ta norrutas pead, pöritas silmi, hoidis käsşi ristis ja öhkas ni şüggawaşt, nago eht wariser. Tulli jut körtşideşt, winaşt, kaardilömisseşt eht muişt pahha asjust, şiis teggi Jakob, kui olleks kegi tale kewa wet kaela wiskanud; ta ei tahtnud seşt „uskumata mailma laste pimedusse tenistuseşt“ midagi kuulda egga nähha; ta kahetses ja öhkas allati, et körtsimehhe poeg olli ja seäl paikus piddi ellama, kus temma suggune wagga mees head ei kuulnud egga näinud; ta kitis Korwi ello taewaşt sadik ja ütles, et ta südda tedda nago ahhelattega selle külla pole tombada, kus körtşişt ja „mailma kärraşt“ kaugel, üht „waikişt pühha ello“ woiks ellada . . .

III

Nenda hakkas sui löpma ja süggise kätte jöudma, ilmad läksid willumaks, agga Jakobi waggadus pääw päwalt ikka pallawa-

maks. Matsi Peetril olli ta jubba ammo tuttaw mees ja — mis ma sest salgan? — Anne tuwwisilmad watasid hea meelega ta peäle. Illust meest tahhab jo igga tüdruk, kui mees hea ja waga peäle on, nago Jakob Wörk olli — on sedda parrem. Keik külla ei räkinud ennam muud, kui et Jakob Matsi Peetri koddowäiks piddi sama. Kui külla tüdrukud ehk poisid Annega sest asjast räkisid, aias ta mokka otsast kül wasto, nago se tüdrukute wiis on; agga südda tiksus: jah, jah, jah! „Olgo mis on — ütlesid wannemad innimessed — agga kui asjad töeks lähwad, saab An hea mehhe, kellega wagga abbiello woib ellada.“ Seddasamma lotis ja otis An isse ka . . .

VI

Suiste essimesse pühha hommiko olli wägga illus ilmake; soe ja wagga; kassed lehkasid, tommingad öitsesid, käggud kukkusid, päsokesed laulsid toa harja peäl ja aiateiwas, et lust olli kuulda. Wannemad innimesssed, kes koddo ollid puhkanud, hakkasid kirriko pole töttama, nored poisid, kes ösel öitsel olnud ja kesskhommikuni magganud, tullid nüüd wainult koio ja läksid Matsi Peetri akna alt möda. Jakob olli rinnuli akna peäl, waskega piip suus, saia korw körwas ja kui poiste terwist olli wastowötnud, hüdis temma:

„Söggedad, kuhho te' josete? Eks pistke ka jallad meie tuppa, aiame sanna, kaks jutto; tänna polle jo törutto tagga!“

Poisid löid peatama, mötlesid, waatasid ümber, läksid korraks sisse. Egga üks kord keddagit ei te,“ — nenda mötlewad keik, kes pahha tööd ettewötwad.

Kolmatkümmend, Jakob olli tänna lahke, ka mahhe, nago sulla wöi! Ta andis neile kät, pakkus istet, tubbakast pipu, pärrast ka süddame karrastusseks sutäis suhkro napsi ja saia peäle — „no egga tänna kallil hommikul kegi makso hakka wötma, isseärranis omma söbrade käest.“

Nenda olli hakkatus tehtud.

Poisid piddid esmalt kül warsi ärraminnema, agga Jakob aias ni maggust jutto, tund kaddos tunni järrele, karri tulli jubba lounale, poisid ollid alles Matsi Peetril, mönnel ka jubba pea kihhamas ja silmad kirjud.

Pärrast lounat tullid keik jälle taggasi, töid ka paljo teisi kasa, sest „naps ja saiad ollid wägga maggusad.“

Kus warresid kous on, senna lendab weel teisi jure. Mitto ei teädnud issegi, mis neid Matsi Peetrile aias, agga nad läksid ommeti, sest et teised ka läksid ja essimesse pühha öhtul olli Korwi külla norem rahwas jubba keik Matsi Peetril kous, ning Jakob möistis ni mönnusaste nende aega wita, et mitto tunnistasid! „Nisuggune mees olleks meil ammo piddand siin ollema, siis ollekssime ommast norest ellust ka maggu tunnud.“

Wannemad innimeſed, kui kirrikuſt koio tulles kuulſid ja näggid, mis Matſi Peetril ſündis, kohkuſid kül ärra, luggeſid ka monned omma poistele Lewiti ramatuſt peatükkikeſt ette, mis körwad ugama aias: agga mis ſe ſuurt aitas? poiſid wastaſid: „Egga meie kurja polle teinud, muud kui wiskaſime kurni ja löime rataſt; teiſed ollid ka ſeäl.“

Jakob olli eht wariſer. Senni kui rahwas weel jua ei möiſtnud ja wähhe wötſid, andis ta ilma hinnata, agga panni wimſe tinga[1]) üllesſe. „Kül nad pärraſt makſawad — ütles temma isſeenneſes — ma pean neid esmalt nattuke harjutama.“ . . .

VII

. . . Jani laupäwa öhto olli kääs. Törwa ton pölles pleekaia tagga wäljal kuſuſſe otſas, pleekaed kubbiſes innimesſi täis, wiol kiikſus ja torropil ürgas: („Küllilu, küllilu, källiluuuu! ſäreluuu — ſäreluuu!“ ja wahel ſekka: „Teine küllilu, teine ſärelu, — teine wiltkinnas, teine labbakinnas, — teine ſukkaſäär, teine wanna pöid — uuuu!)[2])

Eeſt otſa wahtiſid Korwi tüttarlapſed ſedda keik, kui immeasja. Luhha Kaie, Maie ja Rinut läkſid kige peäle. Oh ſa pärdik, kui illuste nemmad laulſid! „Kaſike ja kaſike!“ tulli igga ſanna järrel, muud mul ennam meles ei olle; agga illus ta olli, muido ei olleks Korwi tüdrukutte ſuud mitte wet jooksnud. Uega möda läks üks ja teine ka kige peäle. Oh, oh, kui ſe ſüddame köddiſema aias. „Kadri, Madli, Els, tulge katſuge ka! Ega teie kigelaua külge kinni ei jä! Tönniſt Jürrit kigutawad — tasſa, tasſa!“ Üks, kaks, kolm — Korwi tüdrukuttel oli kige ammet kääs, nago ſeal wilja maggo ſuus. Pil ürgas, kiik kääkſus, külla neiud laulſid — mis Korwil ennam tarwis olli? — Jah, agga pil, illus pil jookſis üska mahha. Kige himmo olli täis — lähme rehhealla! Suur rehheallune olli puhtaks pühhitud, möda ſeina äärt nored kaſſed pandud, kaks ſuurt lattert rippuſid laudi al — mis ſiin wigga . . . tantſida? Agga kes möistis Korwil tantſida? Jakob omma öe Kaiega olli esſimenne paar, pärraſt Maiega, pärraſt Rinoga. kunni pea ſuitſis, korda möda aitaſid Wioli-Mart ja Torropilli-Pärt ka ſekka. Korwi poiſid ei moiſtnud, agga mis tal ees on, eks katſume! Eeſt otſa läks hulluste kül, agga ſam ſammult parremaks ja pärraſt nenda, et

„Hiir hüppas, kaſs kargas,
Wanna karro löi 'rummo“.

Tüdrukud ei tahtnud naljalt platſi tulla. Agga mis eeſt ſiis Kaie, Maie ja Rinut ſeäl ollid? Teine leſtaſjalg ſaab teiſe ikka

[1]) Tinga — kopika, sendi;
[2]) Tunnen mönda kohta, kus need ſannad wägga tutwad on.

wimaks pörmandale. Korwi neiud tantsid kül esmalt nago lambad haige jalgega, agga tüdrukuttel on, nago olleks neil paggan jalgus, nad katsuwad ja öppiwad, kunni waltsiwad, nago tulispask pörmandal. Nenda Korwil ka. Jakob, meie endine wagga Jakob, olli mees neid öppetama, ühhe wöttis, teise laskis ja ennego puhte [1]) kätte tulli, möistsid Korwi tüdrukud . . . tantsida, ehk kui sedda mitte, siis olli neil tantso himmo kä ja sepärast öerus Jakob käsi ja kihheses: sedda ma tahtsin! . . .

VIII

Sest Janipäwast sadik olli Korwil nago püsti kurrat lahti. Mehhed hakkasid joma, kaarta löma, riidlema ja karwopiddi kiskuma; naesed öppisid meestest ammetit, läksid ka aiawiteks Matsi Peetrile, mekkisid esmalt, rüpasid pärrast, lakkusid wimaks, nago weised. Poisid läksid häbemattaks, tüdrukud rettiks [2]), eksinud lapsed tekkisid Korwile, kust neist enne kegi ei teadnud. Laiskus ja holetus ja nende järrele waesus ja nappus tullid uksest ja aknast sisse. Jummala sanna ei prugitud enam, pühha päewa ei petud ennam, kirikus ei käidud ennam, tööd ei tehtud ennam ehk tehti joobnud peaga. Pari aasta pärrast hakkasid maggasinist leiba toma, jälle pari aasta pärrast tehti jubba parile oksjon. Kuus aastat läksid möda ja kahheksa uut perremeest ollid jubba wannade asemele tulnud ja ükski neist, kes lahti sanud, ei pannud sedda ennese egga wina süüks, waid Jummala nuhtlusseks, mis wasto innimenne ei wöi parrata. . .

Agga kuida wariseri luggu läks? mis temmast sai?

Endisest wariserist sai pärrast essiminne sadduser, kes kellegist ei holinud, jöi ja lakkus, nago eht weis. Wagga Anneke, kel koera ello olli, ei kannud sedda kaua, waid läks jubba teisel aastal issa järrele mulda ja maeti temma körwa. Monne ku pärrast wöttis Jakob teise naese, agga mitte ennam Korwi küllast, waid Langi körtsimehhe wöeratütre K a d r i, paks nosso ninaga tüdruk, nago tuhhakot, agga sel ollid kihwad suus ja silo-okkad selgas. Nüüd olli Jakob önnega kous. Se kallis naeseke jöi temmaga wöido ja kiskus tedda hammastega. Waesus tulli kätte ja Jakob sai wimaks maia pealt lahti. Ued perremehhed, kes Korwile tullid, hoidsid Matsi Peetrist emal, ehk neid kül sellepärrast naerdi ja igga söimonimmega nimmetadi. Teine saks, kes kahjo ärratundis, hakkas peäle käima ja sel saksal, kelle järrel körts olli, läksid ka wimaks silmad lahti ja seitsme aasta pärrast kautadi körts Korwilt jälle ärra ja se olli suur ön. . .

* * *

[1]) Puhe = esimene koidupuna; [2]) rett = rekk, lohakas.

Öppetusſed, mis ſeſt juttuſt woikſime wötta, paiſtwad jubba jutto ſees iggalt poolt wälja ja on lühhidelt need:

1. Kus kõrts ja wiin wooras, on Jummala ſanna tuttaw ja armas, nago enne Korwil.
2. Kus wähhe ekſitajaid, ſeäl wähhe ekſiaid.
3. Sadan ei tulle allati ſabastega, waid ſaggedaste ſukkis.
4. Ärra kida enne öllut, kui ta täieste ſeisnud ja ſelgunud on.
5. Ärra uſſu mitte ſedda, kes ütleb: „Jſſand, Jſſand," waid ſedda, kes temma t a h t m i ſ t teeb.
6. Ütleb kegi: ma ollen ſo ſõbber! ſiis tahhab ta middagi; agga nõua ärratunda: armastab ta ſ i n d e n n a ſ t, ehk ſedda, m i s ſ u l o n?
7. Paljo innimestel ou lamba näggo ja hunti teggo; agga uſk õppetab läbbi nahha näggema.
8. Liig palla päike näitab wihma ja ei paista kaua: liig hiilgaw waggadus näitab ſaggedaste, et ta ſilma näo ning kele otſa peäl keik kous on.
9. Jeä=keldri kattukſel wõiwad ka lilled kaswada, agga ſeeſt on keik külma jeät täis, nenda woib ka Ahab, Herodes, Judas Jakob Wõrk wagga ſanno räkida ja südda on rõõwliauk.
10. Kui kerge on ühhe ainſa kelmil mitto hukka aiada ja kui raske mitmel üht ainuſt kelmi parrandada. Kuſt ſe tulleb?
11. Kuſt Jummala ſanna kaub, ſeal hakkawad keik kurjad kombed, nago ſened sõnniko otſas kaswama.
12. Jummala ſanna on õige walgus, õige toit: wõtta ſedda ärra ehk panne wakka alla, ſiis on pimmedus ja ſurm lahti.

Olgu ſeſt tosſinaſt kül. Leiab luggeja isſe weel monni terra, no ſedda parrem.

Nagu Jannsen ise tähendab jutu sissejuhatuses, kujutatakse „U u e s v a r i s e r i s" ühe eesti küla elu-olu. Küla pärisnime ta jätab aga nimetamata, kuna „küla alles seisab ja tema rahvas, anna Jumal tervist, ka alles elab." Seda autori märkust silmas pidades, võib arvata, et ta on käsitlenud „Uues variseris" mõnd küla oma kodukihelkonnast Vändrast. Tõsielu ei kopeerinud Jannsen tõetruult, vaid kasutas üldainena ainult üksikuid nähtusi, neid oma kirjandusliku arusaamise kohaselt teisendades ja tervikuks liites.

„Uue variseri" sündmused arenevad ebausutava kiirusega. Teose algul on Korvi küla eeskujulikemaid — külaelanikud on eranditult jumalakartlikud, töökad ja rikkad. Ent kui tuleb sinna kõrtsimehe poeg Jakob Võrk koduväiks, asutab kõrtsi ja meelitab inimesed jooma, siis muutub külarahvas üleöö patuseks,

hooletuks ja vaeseks. Me otse imestame, kui kergesti Jakob Võrk oma kavatsused teostab. Kõik läheb tal hästi, ei mingi takistus ega komistuskivi tõkenda tema tegevust. Jannseni-aegne lugeja pidi küllalt lapsikust omama, et seda kõike tõekspidavalt uskuda. See omakorda peegeldab Jannseni arenematust ühiskondlikes küsimusis.

Jannseni peaülesandeks oli lugejaskonda õpetada ja kõlblalt kasvatada. Seepärast ta avaldas oma juttude p e a m õ t t e d õ p e t u s t e n a, kirjutades nad kokkuvõttena teose lõppu. Nii esitab „Uus variser" p õ h i i d e e n a 12 õpetust, „mis paistavad juba jutu seest igalt poolt välja."

„Uue variseri" keskseks kujuks on peategelane Jakob Võrk. Oma silmakirjaliku vagatsemisega on ta teosele andnud nimetuse *Uus variser*. Kirjanik on kaunis kujukalt teda s i l m a k i r j a t e e n r i n a iseloomustanud. Tuletagem meelde, kuidas Jakob Võrk enne naitumist palvetamisel õhkas, nii et rinnaluud ragisesid, aga pärast pulmi palveajal haigutas ja tukkus.

Ülesehituselt jätab „Uus variser" tervikulise mulje. Peategevus areneb k o o n d a t u l t, kuna kõrvalsündmused puuduvad. Teose sündmustikku elustavad teravad k o n t r a s t i d, nagu: variserlik Jakob Võrk ja vagatseja Madis Salle, kõrtsita ja kõrtsiga Korvi küla jms.

Jutu peaväärtuseks on l a d u s keel ja p i l t l i k väljendusviis. Eriti tõstavad „Uue wariseri" kujukust ja pildirikkust rahvapärased võrdlused ja metafoorid, millistele on omane sageli humoristlik värving.

Kokkuvõttes mainitagu: Jannseni „Uus variser" on kunstipärasemaid ja laiaulatuslikumaid õpetlikke jutte meie rahvavalgustusliku kirjanduse alal.

Jannseni tõlgitud juttudes on lemmikkujuks m ö l d r i - tüüp ja eelistatavamaks teemaks v a e s l a p s e vilets elu. Selle ainestiku käsiteluks ta sai äratust oma lapsepõlvest. Teatavasti olid tema esivanemad möldrid ja ta jäi varakult vaeslapseks. Nagu Jannseni algupäraseis teoseis nii esineb ka tema tõlketoodangus esikohal moraliseeriv ja õpetlik toon.

Selleaegne lugejaskond hindas Jannseni teoseid. Tema jutte loeti erilise huvi ja innuga. Juturaamatute suur levik virgutas

Jannsenit pidevalt kirjutama jutte. Kirjanduslikult kõige viljakamad olid tema Pärnus veedetud aastad.

Jannseni rohkearvuline jututoodang moodustab hariastme eesti proosa arengus 19. sajandi keskpaiku. Tema juttudega pääses eesti kirjandusse p i l d i r i k a s ja rahvapäraselt l i h t n e väljendusviis. Samuti leidis eesti k ü l a e l u esmakordselt l a i a u l a t u s l i k u m a t käsitelu tema teoseis. Sellega algatas Jannsen meie külajutu.

Oma rikkaliku jututoodanguga äratas Jannsen huvi kirjanduse vastu laialistes hulkades, sest ta juturaamatud ja ajalehenumbrid olid loetavamad lugemispalad ärkamisajal. Nad pakkusid lugejaile mõnusat ajaveedet ja kasvatasid ning harisid rahvast.

Rahva õpetamine ja kasvatamine oli Jannseni elutööks. Selle eesmärgiga olid kirjutatud tema teosed ja seda väljendavad ka tema põhilaused: „Karda Jumalat, austa keisrit, armasta ligimest ja vendi truust ja õiglasest südamest! Eesti mees! jää igas riides ja iga nime all e e s t i m e h e k s, siis oled aus mees oma rahva ees."

Ü l e s a n n e 25. Milleks kirjutas Jannsen „Maatargad"? Kust on on pärit selle jutu aine? Kuidas kirjeldatakse „Maatarkades" tegevuspaika? Mispärast kõneleb nõiapaar lõuna-eesti murret? Missugust kirjaviisi kasutab Jannsen? Tutvuge lähemalt „Uue variseri" sündmustikuga. Kirjutage kirjandusloo vihikusse tegelasi iseloomustavad katkendid. Iseloomustage Jakob Võrku. Leidke näiteid kõnekujundite kohta. Missugused looduskirjeldused esinevad „Uues variseris"? Mida õpetavad Jannseni põhilaused? Õppida **tegelaste karakteristika** (vt. poeetika).

Ülevaade jututoodangust Masing-Jannseni ajastul. Jututoodangu arengus 19. sajandi teisel ja kolmandal veerandil võib märgata järkjärgulist edenemist. Jutustused muutuvad kogukamaiks ja neid ilmub aasta-aastalt rohkem. Tähelepandavat osa etendavad sel ajastul Masing ja Jannsen. Mõlemad rahvamehed on väga produktiivsed ja võidavad rahva poolehoiu ladusate jutustajatena ja ajakirjanikkudena. Eriti levivad rahva seas Jannseni rahvalikud jutujätkud.

Jututoodang teisenes ka oma põhilaadilt. Kui varasemais jutukatkendeis oldi õpetusega äärmiselt pealetükkiv ja hurjutav, siis Masing-Jannseni ajastul õpetlik toon pehmenes. Rah-

vale läheneti armastusega ja suurema arusaamisega. Teoseid kirjutati esijoones õdusaks ajaveeteks. Neis kujutati võimalikult tõetruult rahvaelu kõigi ta rõõmude ja muredega. Jutustustes tarvitati pea eranditult rahvapärast keelt ja kujukat väljendusviisi. Juturaamatud oma huvitava sisu ja rahvaliku stiili tõttu olid paljuloetavad. Nende lugemine muutus meie rahvale hädavajaliseks tarviduseks ja harivaks harrastusalaks.

Eesti proosakirjandus täitis Masing-Jannseni ajastul peamiselt rahvavalgustuslikke ülesandeid. Teoseid läbis moraliseeriv-õpetlik tendents, mis oli omane ka meie varasemaile jutujätkudele. Kuid õpetlikkuse kõrval leidus tolleaegseis jutustusis ka idüllilisi maaelupilte, mis olid kujutatud sentimentalistliku värvinguga.

Suve Jaani ja J. V. Jannseni toodanguga jõudis eesti õpetlik sentimentalism oma arengu hariastmesse.

B. Luuletoodang.

Hoopis iserada sammus tolleaegne luuletoodang. Õpetlikkuse asemel avaldusid luuletustes klassikalis-romantilised stiilitunnused.

1. Kristian Jaak Peterson (1801—1822).

Eesti esimene suurlüürik Kristian Jaak Peterson sündis Riias 2. märtsil 1801. kirikuteenija [1]) pojana. Alghariduse omandas ta kiriku- ja kreiskoolis. Saadud rahalise toetuse varal lõpetas ta Riia gümnaasiumi. Juba koolipõlves avaldusid andeka ja püüdliku Petersoni teaduslikud ning kirjanduslikud huvid. Ta katsetas koostada rootsi keele grammatikat ja lõi vabas ning võimsas rütmis oode ja karjastelaule antiikkirjanikkude eeskujul. Gümnaasiumi lõpetanud (1819), jätkas Peterson oma õpinguid Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Loobus aga teisel aastal ülikooliõpinguist, kuna ta vabameelsed vaated olid vastuolus ülikoolis õpetatavate vagatsemist nõudvate kirikudogmadega. Jala rändas Peterson Tartust Riiga, luuletades matkal südamliku ja kurvatoonilise lahkumislaulu kodumaale.

[1]) Ta isa oli pärit Viljandimaalt Karula vallast Kikka talust.

Laul, kui ma Tartust lätsin Riia pole, omma wannemad watama: tehtud on se laul Tulekõrtsis.

Jummalaga nüüd meie maa!
Ei ma nüüd kõnni
Sinno kassemetsadessa,
Kus lilled on õitsemas,
Ja laulemas linnud
Illuste puude warjoella.

Saggedaste istsin
Tassa oia kaldas
Mõtteldes teie peäle,
Mo 'allid wannemad!

Sinno 'alli peake
Tulleb ikka mo melesse,
Kui pääw on õitsemas ülles,
Kui päwa silm on minnemas,
Sure loja süllesse, —
Armas isakenne!
Emmake, wend ja õdde
Teie jure nüüd tulen!
Jummalaga meie maa,
Illusam pääw mulle paistab
Ella wannematte maias.

Sama meeleolu tõlgitseb Kr. J. Petersoni parim proosakatse „Üks jutt“:

Talve olli jo male tulnud. Linnud ollid vait. Külmane tuul puh hus metsas ja ajas lund angole. Metsas istus lummise männapuu al, pissokesse tulle jures Jaak, kes ühhe linna läks omma armsad vannemad vatama. Ta olli üksi metsa sees, tulle leek tousis ülles, ja puu raksus põlledes. Jaak, teekäimissest vässinud, vottis omma pibo, ja tubbakokotti; ja pibo põllema pannes 'akkas ta issiennese jures seddavisi mõtlema:

„O Jummal! Kaugel veel on mo armsad vannemad, ja nende poeg on siin üksi sures metsas talve käes. — Kül nüüd mo vanna issake aiab jutto emma, öe, ja vennaga, ja kül temma küssib ka: kus on nüüd meie armas Jaak? — Ei nemmad tea sedda mitte, et Jaak ikka nende pole jouab. O! Kui röömsad savad ollema, kui nende silmakessed savad mind näggema tuppa tullevat. Siis loen ommad laulud nende jures. Ja issakenne 'akkab siis laulma ja tantsima. Emma 'eidab pärrast maggama, ja siis aian minna vanna issaga 'ead juttu puddel õllut ees ja pibud suus.“

Nenda mõtles Jaak, tousis ülles, kustus tuld ärra, panni omma punga jälle selga, moök rabbises temma kõrval. Siis 'akkas minnema senni kui emma vannemate jure sai. Kui suur temma ning nende rööm olli, sedda voib iggaüks issi arvada, minna sedda ei voi siin kirjotada.

Elurõõmus ja patriootlik Kristian Jaak Peterson armastas soojalt ja hellasti oma kodumaad ja vanemaid. Tal oli „usku enese, oma rahva ja keele tulevikku — sel ajal, kui sarnast usku veel kellelgi ei olnud.“ [1]) Oma tulise ja julge iseloomu tõttu julges ta eesti talutaadi rõivais käia Riia tänavail, sellega tekitades Riia sakslaste seas pahameelt ja kaotades oma paremad sõbrad.

[1]) G. Suits „Meie esimene luuletaja“ teoses „Võitluspäevil“, 1905.

Tartust Riiga saabunud, asus Peterson lahendama keeleteaduslikke küsimusi, elatudes tundide andmisest. Ta õppis isegi Ameerika ja Aasia keeli ning tõlkis saksa keelde *„Soome mütoloogia"*, mis ilmus ajakirjas „Beiträge" (1821). Peale selle ta kogus rahvalaule ja avaldas kirjutusi eesti kirjakeele kohta.

Raske ning ülejõukäiv töö ja kurnav tiisikushaigus murdsid ülekeeva noorluuletaja ja teadlase tervise. Ta suri kahekümneaastasena 23. juulil 1822. ja maeti Riia Jakobi koguduse surnu-

Kr. J. Peterson.

aiale. Nagu ette aimates oma peatset surma laulis Peterson vaikses leinas *„Mardi Lutterusse päval"*:

Surma warjole minnema
Peab maarahwa laulja:
Järrele jäwad temma
Laulud armsale rahwale. . .

Luuletaja Gustav Suits, kes Kr. J. Petersoni toodangu unarusest päästis, lausus 1905. Petersoni luuletooteid hinnates:

„Heledalt loitis hämaras tema elutuli, loitis ja kustus. Siis jäi jälle kõik kauaks ajaks pimedaks. Sest ei olnud need ajad vabaduse ja luule pühatule ajad.

Kr. J. Peterson oli aga meie esimene luuletaja. Langegu tema mälestus noorisse südameisse!“ [1])

Mõtteteri K. J. Petersoni päevikust.

1. Kalliks pidama oma aega olen palju inimesi õpetanud.

2. Mul oli palju sõpru, aga talupoja-kuuega tõde võttis nad ära minu käest. Ehk sagedasti küll inimesed ütlevad: „Meie ei vaata mitte kuue peale, vaid selle peale, kes kannab teda,“ siiski oma südames nad mõtlevad: „Ilus kuub on ikka parem kui sant kuub.“

3. Kuuldes inimesi tantsima õppivat, pean ma naerma: mispärast ei õpi nemad ka magama? Meil on ju küll elurõõme, miks siis veel õppida rõõmus olema?

4. Kui ma Riia linnas olin, tuli üks sõber meie maalt tubakat ligi tuues, mis seal oli kasvanud.

Seda tubakat, sest et ta meie maalt oli, tarvitasin ma ainult pühapäeval!

5. Peame olema head inimesed!

6. Õige õnn on minu arvates see kallis rahu, mis headusest tulles igaühe meeles on elamas. Aga kuidas see rahu neil võib olla, kui igaüks tühi asi, nõnda kui rikkus ja au, ja kõik need tühjad kombekesed, nende meele segaseks teevad kui jõe, mis ei tea, kuhu ta peab jooksma.

7. See püüd, et inimene teiste õnnistuseks elab, on headus, ja kõigest sellest on teada, et meie iseenese ja teiste õnnistuseks peame elama.

8. Kristus tuli seepärast, et inimesi õpetada, kuidas nad peavad mõistuse läbi õndsaks saama ning teisigi armastama, see on, ka teiste õnnistuseks elama.

Ülesanne 26. Kirjeldage antud luuletuse, jutu ja päeviku katkendite alusel Kr. J. Petersoni vaateid ja püüdeid. Iseloomustage meie esimest luuletajat. Missugused väärtuslikud iseloomujooned esinevad Kr. J. Petersonil?

Kr. J. Petersoni oodid. Oma kõrgeväärtuslikuma luuletoodangu on Peterson kirjutanud 1818. a. Riias ja 1819. Tartus. Sisult ja vormilt jagunevad ta luuletused kahte ossa 1) oodid ja 2) karjastelaulud e. pastoraalid.

Tulihingeline poeet K. J. Peterson, olles lugenud kreeka oodide rajaja Pindarose ja roomà ning saksa lüürikute kõrge-

[1]) G. Suits „Meie esimene luuletaja“ teoses „Võitluspäevil“, 1905.

lennulisi oode, asub ise looma oma nooruse energia külluses kiituselaule Jumalast, inimesvaimust ja loodusest. Luuletamisel ei piira teda, nagu eelkäijaid kirjanikke, moraalireeglid ja õpetuse kitsad raamid, vaid ta luuletab vabalt, et aga oma pakitsevat elamust ja meeleolude tormilist siseliigutust sõnastada. Valgusallikana tahab ta laulda oma mahajäetud maarahvale.

Laulja.

Ni kui wahtoſe jõe
Mürriſewad laened,
Mis kaljo pealta
Langewad orro ſisſe;
Ni kui taewa pitkne
Musta pilwede alla
'Jrmſaste kärkatab:
Nenda on jooksmas laulo
Jllus tulline oia.
Ni kui walgusſe 'allikas,
Seiſab auustud laulja
Omma wendade keskeella.
Kärkatab pitkne,
Ja metſad on wait:
Laulja on töstamas
Omma 'eäle, wallamas
Suusta laulo kaste,
Ja temma ümber,
Wait kui merre kaljud
Rahwad on kulemaies.

Sügisloodust vaadeldes tekivad kirjanikul mõtisklused kaduvikust. Närbuvad lehed ja langevad kuivale heinale; ilusad lillekesed närtsivad hõbedase allika veerel; linnud lakkavad laulmast ja lendavad lõuna poole; allikas ummistub kaljurahnudest ja kuivab; variseb kaljutipp piksest tabatuna ja kotka pesa hääbub; tuhmub ja kaob päikese valgus ja inimesegi ilu närtsib hallis vanaduses: kõikjal häving ja kadu. Kuid kunagi ei kustu ja igavesti püsib inimese vaim, Jumala vaimu võrdkuju. — Neid mõtteid on Peterson arendanud oodides *„Süggise"* ja *„Innimeste vaim"*.

Süggiſe.

Süggiſe lehhed,
Mis 'aljas metſas
Kewwadel õitſinud, teie
Närtſinud külmas tules,
Padi karwaga,
Tammipuu ladwasta
Ollete mahha langemas
Kuiwato 'eina peäle;
Ja murrelik ſeismas
Lilled ja illus puu!
Sinno willoſes warjus
Ennam ei laulamas
Waggad taewa linnud;
Seſt naad ſüggiſe uius
Lounapole jo lendamas,
Kus ſojema päwa tulli
Mürtide peäle paistades
Merresta üllestousmas.
Surrewa aasta pärraſt
Nuttes, taewasta
Rangode[1]) lapſed
Süggiſe kanged wihmad,
Kurwa näolisſe oia
Laeste peäle mahha

[1]) Rangode = rankude (paksude pilvede).

Tullemas; öhkudes
Suiaia[1]) ſurma pärraſt
Süggiſe tuled on puhhumas
Lanes ning palias metſas,
Pilwede tagga pääw
Murrega on leinamas.
Nenda närtſimas
'Allis wannadusſes on ka
Jnnimeste illo! —
Agga ülles taewasſe
Torredama päwa wasto,
Mis ikka kummades,

Jlmas ära ei kustu,
Maiſed ihho paelad
'Audasſe warjole pannes,
On ſiis lendamas ta waim;
Ellamas kus tähhed
Siin öſel, ſeäl päwal,
Kus kuu 'öbbedasſes
Jggawesſes tulle merres,
Kus päwa kuldas
Pääw on paistamas; waim!
Seäl olled ſa ellamas
Sure Jummala jures!

Lennukas ood „Kuu“ algab usutlevate ja kahtlevate tunderõhuliste küsilausetega. Kas maakeelne luule tõesti peab külmuma karedas kliimas nagu lõunamaa mürdike? Kas eesti keel luulekandlel ei suuda sisendada igavikuhelinaid? Nooruslik luuletaja igatseb ülistada taevatähti ning kuu kuma ja otsida vaimus Jumala vägevust.

Kuu.

Kas laulo 'allikas
Külmas pohja tules
Minno rahwa melesſe
Omma kaste ei walla?

Kui ſiin lummiſes pohjas
Jlluſa 'aiſoga mürtike
Willoſes kaljoorros
Ei woi öitſeda kauniste:
Kas ſiis meie maa keel,
Mis kui tassa oiake
Omma illo ei tundes
Einama läbbi, ſinniſe
Taewa kullajes tulles
Rahhoga on jookslemas;
Egga torreda ,eälega,
Omma rammo ei tundes
Taewa mürristamisſega
Kui merri on 'üüdmas

Kas ſiis ſelle maa keel
Laulo tules ei woi

Taewani tousteš ülles
Jggawuſt[2]) ommale otſida?
Siis ma wottan teid
Selge ſinniſe taewa
Tähhed, maa peält
Kõrge isſamaa pole
Römoga wadates, laulda;
Siis ma laulan ſind
Öſe kuningas, kuu!
Kes ſa pilwede ſüllesta,
Ni kui pungasta lillike,
Löbbuſa walge pallega
Üllestouſed taewa al,
Kus tulliſed tähhed
Mahha on langemas
Sinno eeſt musta
Pimmeda uio ſisſe. —
Nenda innimeste waim!

Olled ſa uios[3]) uiomas
Kui ſo mõtte on otſimas
Jummalat tähhede alta!

---

[1]) Suiaia = suveaja; [2]) Jggawuſt = igavikku; [3]) uios = udus

Oodis „Sõprus“ kirjeldatakse lähestikku kasvavaid tammepuid, milliseid kui hingetuil esemeil puudub vastastikune sõprustunne. Kuid võimsa inimessüdame armastus oma sõbra vastu on igavene.

Sõbradus.

Jaggo a.

'Aljan metſan on kaswaman
Tammipu, tammipu jures.
Ühhe emma lapſed
Tullewad nende jured
Selle emma willoſen, lillitſen
Pouen kokko,
Ning taewa ſelgen tulen
Nende lehhed on mängiman
Teine teiſega walgusſe
Jlluſa 'allika laesten [1]);

Wastojaggo a.

Ja lomade emma on
Kännitud [2]) ku aimoga
Tulista teda [3]) käiman
Walgusſe 'allika ümber

Jaggo b.

Agga 'ingeto ei tunne
Armastusſeta ei ma
Armasta kaunista päwa,
Tammipu ei omma wenda

Otslaul.

Sa innimeste waim,
Kallim kui taewa tulliſed
Päwad; üllem kui tähhed,
Sa kes nende teda
Omma moistusſega
Mis tarkusſe merresta
Jummal ſo melesſe walland,
Targaste olled ſeädman,
Sinna ſurmato waim
Tunned önſan ſüddamen
Armastusſe önnistuſt;
Seſt römoga melen
Teiſe ſurmato waimo
Armastud kuio kanden,
Ei ſa karda wihhaſe
Merre touſewad laeſed,
Ei taewa mürristamiſt,
Mis rangode süllesta
Paistawa tulda wiskaman
Nõdra ſurreliko peäle;
Jggaweste ellaman,
Jggaste [4]) armatſeman
Olled ſa omma ella
Sõbra ſiin ja taewan!

Kr. J. Peterson tarvitab oma ülevate ja paatoslikkude oodide sõnastamisel omapärast keelt ja väljendusviisi. Laused on keerukad, ebatavalise sõnajärjestuse ja mitmete perioodidega. Rütmilised lauluread vahelduvad vabamõõduliste värssidega. Rohkesti esineb oodides tunderõhulisi küsi- ja hüüdlauseid, võrdlusi, kontrastseid pilte jm. Peaaegu kõik stiilivõtted on rakendatud tundeliigutuse väljendamiseks.

Kõrgeandelise Petersoni p a t e e t i l i s e d o o d i d osutasid esimesena eesti keele kunstilisi väärtusi ja p a n i d a l u s e

[1]) laesten = lainten (lainetes); [2]) käunitud = kaunistatud; [3]) tulista teda = tuulista teeda; [4]) iggaste = igavesti.

eesti omapärasele, kunstiväärtuslikule luuletoodangule.

Ülesanne 27. Kirjutage üks Petersoni ood nüüdiskeeles ja vastavas värsimõõdus kirjandusloo vihikusse ja õppige pähe. Jälgige võrdlusi „Lauljas". Nimetage näiteid epiteetide ja metafooride kohta oodidest. Kuidas märgib Peterson sõnaalgulist **h**-d? Missugused vanad käändelõpud esinevad ta luules? Koostage oodide kohta kavad, ära näidates, millega algavad oodid, missugused kontrastsed ja võrdlevad pildid neis esinevad. Õppida **ood** ja **kõnekujundid.**

Kr. J. Petersoni karjastelaulud. Tunduvalt erinevad Petersoni oodidest ta idüllilised karjastelaulud, mis koosnevad antiiksete pastoraalide eeskujul enamasti dialoogidest. Peterson on püüdnud karjastelauludes järele aimata eesti rahvalaulude vormi, kasustades trohheilist värsimõõtu, alliteratsioone ja assonantse. Kuid ta pole suutnud täielikult neid kohandada rahvalaulude väljendusviisile, mispärast mõned laulud on muutunud ebatasaseiks ja viimistlematuks. Sisuliselt tunduvad Petersoni karjastelaulud lihtsameelsete ja sentimentaalsetena. Neis kirjeldatakse ülistavalt loodust ja kujutatakse karjaste õnnelikku elu loodusrüpes.

Karjaste-laul. Ot ning Pedo.

Ot.

Wada kalli järwe peäle,
Kui se wessi on sinnine!
Sinnine kui taewa laggi
Kullane kui päike illus.
Jstugem siin järwe äres
Alja rohho padja peäle.
Wõtkem laulda wastastikko.

Pedo.

Agga kes on laulomoistja?

Ot.

Seäl jo tulleb wanna Ado;
Kui ta laulis norel eal,
Egga kui ta pilli aias.
Kuulsid tedda metsa linnud—
Kule, Ado meie laulud,
Ütle, kes on parrem laulja.

Ado.

Kül ma tahhan kuulda teida
Armsad, nored poisikesseb.

Ot.

Jlusaste paistab
Kuu meil' öse aial
Kui ta taewastagi
Pilwe pouestagi,
Omma palle mössep
Tassa oia kastes.

Pedo.

Torredaste läigab
Päewa walgus meile,
Kui ta koidotullest,
Musta merre peäle,
Aiamas on kulda.

Ot.

Kallis on se kaske;
'Õbbe on ta ümber;
Temma jure alta
Laksub tassa oia:
Ta on paiolinno
Warjolinne maia.

Pedo.

'Aljas tam seäl tousеb;
Pilwedes on temma
Ladwas, jõe wahtus
Seismas on ta jallad.
Temma otsa peälta
Laulab illus öpitk.

Ot.

Pessastagi lennab
Armas päso ülles,
Ülle tammi otsa;
Innimeste sõbber
Olles, laulab temma
Taewa selges tules.

Pedo.

Kaljo peälta tousеb
Kotkas päwa pole,
Uiub päwa kuldas;
Innimeste silmad
Ei woi tedda nähha

Ot.

Aiake on illus,
Kus ni paljo lilla,
Kui siin 'aljas metsas
Pude kännusida,
Kui seal põllulagi
Wilja kõrresida.

Pedo.

Illusam on orgo
Kus ni paljo puida,
Kui on sõapõllul
Mehhi, kui on taewal
Selgi tähhesida.

Ado.

Kuulge poisid mis ma ütlen:
Igga teistailluſt laulab.
Agga sinno laul, o Otto!
On kui tassa oiakenne
Mis on jooksmas allikasta;
Sinno jälle, Pedo armas,
On kui sure jõe wessi
Kaljo peälta langemais.
Sulle tahhan pilli anda,
Sulle annan kauni sarwe.

Eriliigi moodustavad Kr. J. Petersoni lüüriliste laulude hulgas ainsale armastatud sõbrale Alole pühendatud luuletused, millistes väljendub sügav sõprus-armastustunne. Oma intiimseid tundepuhanguid väljendab luuletaja otseselt, varjamatult. Õnnejoovastuses viibib Jaak armsa Alo läheduses, ääretus kurbuses ta leinab kadunud ainsat sõpra. Lohutuseks on tal vaid õilis lootus, et ta peale surma kohtab oma armsamat taevalikus õndsuses.

Karjaste laul, egga [1]) Jago leinolaul.

Römolaulu ma ei leia,
Seſt mo ainus illuſakenne
Ei mind ennam armasta —
Warjus seisab minno maia,
Leinowarjus minno südda. —
Kus sa ella armokenne?
Sinno pärraſt nuttesſagi
Nään ma agga surma kuio

[1]) egga = ehk.

Orro ſees, ja oia kaldas.
Kus nüüd on ſo kaunid ſilmad,
Illuſad kui taewa tähhed?
Kus naad on nüüd paistamas?
Kus ſo illus lilliſu [1]) on,
Kus ta nüüd on laulemais?
Puhhu tasſa tulekenne,
Temma kulda juuste läbbi;
Kanna minno leinalaulo,
Öhkudes ta mele wasto.
Lenna, lenna päſokenne
Temma ella palle ette,
Ütle talle minno kurbduſt. —
Weel ſiin öitswad minno aedas,
Temma waewa lillikesſed;
Weel ma kulen laulewada
Temma paolinnokesta;
Weel ma wallan ſilmastagi
Leinokaste temma pärraſt! —
Tulle jälle minno jure! —
Kül ma annaks ſuud ſo ſule
Annaks kät ſo käele,
Kui ſa minno ellakenne
Olleſſid mo ſüllesſagi.
Koidopiir, o kule minno,
Kule minno leinoheäle;
Sia to mo illuſada,
Illoſada ellakesta; —
Ikka ollen armastamas
Omma ainſat armokesta!

Alo laulud lähenevad sisult anakreontilisele, elunaudingut ülistavale luulele, mida viljeldi 18. sajandil saksa kirjanduses. Kuigi Kr. J. Peterson põlgas maisi lõbusid, on ta siiski eestistanud mõned kreeka luuletaja Anakreoni luuletused, nagu „Ma pean jooma“ ja „Naised“.

Naeſed.

'Ärjadel on ſarwed
Kabjad 'oostellagi,
Jänneſella jallad,
Karrula on 'ambad,
Uiomas on kalla,
Lendmas linnokenne;
Meestella on moistus.
Kus ſiis naiſed jänud?
Mis on naestel? — Illo,
Mooga aſſemella,
Oa [2]) aſſemella.
Naene, illus olles,
Woitleb tulda ärra.

Peab tõsiselt kahetsema, et Anakreoni luuletõlked sattusid O. W. Masingi arvustava pilgu alla, mille tõttu Kr. J. Petersoni luuletoodang ei pääsenud kohe trükki ja pidi aastakümneid käsikirjas „hallitama“ Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogus. Ometi tänapäeval on tema kirjanduslik pärandus kõikide kirjandusloolaste poolt täit tunnustust leidnud.

Kr. J. Petersoni on peetud esimeseks uue aja hääleks eesti kirjanduses.

Ülesanne 28. Mis on esitatud karjastelauludel ühist ja erinevat (värsimõõdus, keeles ja stiilis) rahvalauludega? Mil määral esinevad alliteratsioon ja assonants neis lauludes? Tooge näiteid „Otu ja Peedu“ laulust

[1]) lilliſu = lillesuu.
[2]) Oa = oda.

kliimaksi kohta. Missugusena kirjeldab kirjanik loodust ja oma sõpra? Hinnake üldiselt Kr. J. Petersoni toodangut. — Õppida **karjastelaul** ja **kliimaks.**

2. Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850).

Friedrich Robert Faehlmann sündis Järvamaal Haomõisas 20. dets. 1798. a. opmani pojana. Ta isa oli orjusest vaba, iseloomult heasüdamlik, rõõmsaloomuline mõisavalitseja. Kaht-

Friedrich Robert Faehlmann.

lemata räägiti kodus eesti keelt, sest Faehlmann omandas lapsena emakeele. Seistmeaastasena ta kaotas oma tiisikust põdeva ema. Tema võeti mõisaomaniku v. Paykulli perekonda, kus ta sai saksa kasvatuse. Juba lapse-eas ilmnesid Faehlmanni arstlikud kalduvused ja huvi emakeelse rahvaluule vastu. Kiiresti möödusid ta esimesed eluaastad: suved keset kaunist Hao mõisa loodust, mängides ja marjul käies; talved mõisa peretoas, kuulates mõisamoonakailt ennemuistseid lugusid.

Algõpetuse saanud saksakeelses kodukoolis, õppis Faehlmann viis aastat Rakvere elementaar- ja kreiskoolis. Kooliõpilasena ta osutas erilist usinust ja arukust. Tal

kujunes harjumuseks õppida kesköönі, nii et ta tervise pärast oldi mures. Vabad hetked veetis kaasõpilastega vallimäel ja lossivaremeil.

A. 1814 siirdus Faehlmann Tartu gümnaasiumi omi õpinguid jätkama. Kuna vanaldane isa ei suutnud küllaldaselt hoolitseda poja elatamise eest, muutus ta koolielu Tartus aineliselt raskeks. Tuba oli talvel sageli kütmata, toiduks ainult leib, siirup, heeringas ja vesi. Kuid õpihimuline, edasirühkiv noorur ületas kangelaslikult ainelised raskused ja lõpetas 1817. a. gümnaasiumi.

Järgneva aasta algul astus Faehlmann Tartu ülikooli arsiteaduskonda „kindla tahtega siit ellu kaasa võtta tublid teadmised". Ülalpidamise hankimiseks ta asus üliõpilasena kodukooliõpetaja kohale dr. Monkewitzi perekonda. Seal ta tutvus oma tulevase abikaasa (Henriette Reidemeistriga), samuti aga ka selle varakult tiisikusse surnud sõbrannaga, „kes oli ta silmade all õitsele puhkenud ja keda ta armastas oma noore südame täie tulega"." [1]) Paari aasta pärast lahkus Faehlmann dr. Monkewitzi majast, et pühenduda täiesti õpinguile. Peale arstiteaduslikkude ainete ta kuulas võrdlevat keeleteadust, kirjandusajalugu, esteetikat jm. Õpingute kõrval luges ilukirjandust, eriti Goethet ja Schillerit, et „värskendada oma väsinud vaimu vahetevahel kerge luulepala läbi". Arstiteaduse alal ta töötas harukordse andumuse ja põhjalikkusega. Suvevaheaegadel viibis ta Hao mõisas ja käis talutaredes rahvaluulet kogumas.

Juba 1824. a. hakkas Faehlmann Tartus praktiseerima vaestearstina, ehkki tal ülikooliõpingud olid veel lõpetamata. Vaatamata oma ainelisele kehvusele andis kõigile kaasatundja ja abivalmis Faehlmann vaesemaile alati maksuta arstiabi. Seepärast ei vabanenud ta ise kunagi majanduslikest raskusist. Lõpetanud 1827. a. lõpul ülikooli, jätkas oma arstlikku tegevust Tartus. Mõne aasta pärast oli Faehlmann otsitavamaid arste. Tööd oli tal arstina niivõrd palju, et ta vaid öötundidel võis anduda keeleteaduslikele ja rahvaluulelisile harrastusile. Aastal 1832 ta naitus apteekri tütre Henriette Reidemeistriga, keda talle oli soovitanud ta endine mõrsja omal surivoodil.

Faehlmanni sõpradeks olid kirjanduslikkude huvidega ametikaaslased, nagu Kreutzwald, Schultz-Bertram jt. Ühes sõpradega ta kavatses eestisõbralikke haritlasi organiseerida, et kavakindlalt teostada eesti keele uurimist ja vanavara kogumist. Faehlmanni algatus leidis poolehoidu ja a. 1838 asutati Õpetatud Eesti Selts. Sellest ajast alates elustus Faehlmanni

[1]) K. E. Söödi kirjutis „Eesti Kirjanduses", 1929, lk. 243; vt. ka „Piibujutt".

tegevus eesti keele ja rahvaluule alal. Ta pidas sageli seltsis ettekandeid, toimetas seltsi väljaandeid, õhutas kaaslasi (Kreutzwaldi) kirjanduslikule tegevusele ja asus kavatsetava kangelasloo *„Kalevipoja"* ainete kogumisele.

Tuleb imestada Faehlmanni suurt töövõimet tema viimaseil eluaastail. Praktilise arstina päeval ja ka öösel tegev, loengud ülikoolis eesti keele ja arstiteaduse alal, seltsi juhtimine, „Kalevipoja" koostamine jm. Laia tegevusvälja kõrval veel teravad tülid mõisnikkude ja kiriklastega vabameelsuse ja rahvusluse nimel. — Ülekoormav töö mõjustas kurnavalt ta hädist tervist. Faehlmann suri a. 1850 ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule.

Nii varises enneaegselt maamulda tarmukas töömees Faehlmann, kes südamelt oli suur r a h v u s l a n e. Oma rahvast aitas ta arstina, aga veel enam kirjanikuna. Ta tõstis aupaistesse põlatud orirahva nime.

Iseloomult oli Faehlmann väga hinnatav inimene. Ta oli kõikumatu oma vaateis ja arvamustes. Vankumatult ta kaitses oma armastatud rahvast, nagu tõendab seda tema tüli parun Nolckeniga. Arstiametis ta oli haruldaselt kohusetruu ja humaanne. Oma meeleoludes kaldus Faehlmann ühest äärmusest teise: kord oli ta kurbtõsine ja vali, siis jälle ülemeelikult lõbus, huumorine ja lahke.

Hinnates väsimatu töömehe Fr. R. Faehlmanni suuri teeneid arsti ja kirjanikuna ning keele- ja rahvaluuleuurijana, püstitas tänumeelne eesti seltskond ta kalmule hauamonumendi (1928) ja Tartu Toomimäele ausamba (1930).

Faehlmanni kirjanduslik looming. Faehlmanni kirjanduslik looming pole ulatuselt suur. Ometi need vähesed teosed on põhilise väärtusega selleaegses eestikeelses kirjanduses.

Tema toodangu võime jagada kolme ossa: 1) s e n t i m e n t a a l - k l a s s i l i s e d luuletooted, 2) õ p e t l i k u d jutujätkud ja 3) m u i n s u s r o m a n t i l i s e d müüdid.

Sentimentaal-klassilise värvinguga on kirjutatud Faehlmanni vaimulik ood „Suur on, Jumal, su ramm" ja „Piibu jutt".

Vaimulik ood. Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis on säilinud käsikirjas Faehlmanni vaimulik ood *„Suur on, Jumal, su ramm"*, mis ilmus trükis ühes saksakeelse tõlkega alles peale Faehlmanni surma a. 1852. Vastavalt Petersoni oodidele on jälgitud selles oodis antiikset oodiluulet, nimelt Asklepiadese salmimõõtu.

Faehlmanni ood on kirjutatud sama kõrgelennulises stiilis nagu Petersoni oodidki. Selles ülistatakse Jumala vägevust,

igatsetakse tagasi möödunud aegu ning mängupaiku ja troostivas lootuses tervitatakse õnnistatud isamaad.

Vormilt on Faehlmanni ood korrapärane ja sümmeetriline. Selle laused on ilmekad ja paljuütlevad.

Suur on, Jummal, so ram [1]); surem so elde meel.
Pitse marrude irm karristab pattuseid,
Agga Jummala eldust
Kidab taewas ja mets ja nurm.

Röem on pölganud mind. Ükst ma nuttaksin,
Kui ei mälletus wel, lotus ei töstaks mind
Taewas naeratab lotust
Agga mälletust mets ja nurm.

Terre mönnigi paik, armas ja kallis mul,
Kus ma monnigi kord önnega wibisin,
Kulin öpiko laulo,
Kalla mängimist watasin.

Tulle taggasi wel — taggasi tulle wel
Önnis önnelik aeg köige so röemoga —
Silma pilkude wasta
Ello aja ma annaksin.

Lotus, Jumala täht, sinna sa kutsud mind,
Kuhho mönni jo läks röemoga öisates:
„Terre! näen ma sind jälle,
Terre önnistud issa-ma!“

Ülesanne 29. Iseloomustage Faehlmanni kooli- ning üliõpilasena ja arstina. Mis põhjustasid tema varast surma? Määrake vaimuliku oodi põhiidee. Missugused pöördsõnalised metafoorid, sõnakordused ja tunderõhulised hüüdlaused esinevad Faehlmanni oodis? Mis poolest erineb Faehlmanni ood Kr. J. Petersoni omist?

Epigrammid ja „Piibujutt“. Tabavalt ja lühidalt on Faehlmann avaldanud mitmesuguseid mõtteteri ja tõdesid oma epigrammides, nagu: „Hea ja paha“, „Üks kui mõnigi teine“, „Kes on aus“, „Kerge ja raske“ jm. Tema epigrammid ilmusid „Marahva kalendris“ a. 1840 pealkirja all „Järvamaa vanamehe õpetused“. Need mõttesalmid on kirjutatud eleegilise distihhoni värsimõõdus.

[1]) ram = ramm, võim, jõud.

Kes on auus?

Auus on se mees, kes õiguſt teeb ja Jummalat kardab
Olgo ta troni peal, olgo ta ilpude ſees.

Enam väärib tähelepanu Faehlmanni pikem dialoogiline luuletus *„Piibujutt“*, mis on samuti loodud distihhonis. „Piibujuttu“ nagu muidki Faehlmanni luuletusi on väärtuslikumaks peetud enam värsitehniliselt kui sisuliselt. Ometi omab see luuletus ka huvitavaid sisulisi väärtusi. Faehlmann kirgliku suitsetajana on osanud hästi kujutada ja edasi anda neid mõnusaid unistusi, mida tekitab truu seltsiline — piibuke. Ta pessimistlikud arutlused sõpruse ja õnne kaduvusest ning varakult surnud armsama kui „igavesti hea“ mälestamine tunduvad usutavaina ja läbituntuina. „Piibujutus“ on esimest korda kasutatud eesti uut kirjaviisi.

Piibo jut. **1846.**

Jaan.

Tere mo wennike Mihkel! kuda ſo käbalad käiwad [1])?
Kas on rukis jo küps? Mis ſiis ſo naiſoke teeb?
Kas on ilm ſo meeleſt [2])? Eks ommiko tuul oleks parem?
Mereſt kiſub ta wet, ommikuſt kuiwa weel ſaaks.
Aga wennike Mihkel, alati ſa noſokeſt imed,
Kõhtu ei täida ſuits, kukro ta tühendab kül.

Mihkel.

Ära ſa wennike naera, laſe mo piiboke rahul!
Kõigile oma au, piiboke! ſinule ka,
Kõik maa-ilm on mo ümber, kui mo piiboke aurab,
Inimeste õn wiirab [3]) ja mängib mo ees.
Alasti näitab maa-ilma ilu piiboke mulle,
Kutſub tagaſi weel kadunud rõemu ja eab;
Näitab lootuſt ka mulle tõusta kõrgele ſinna —
Sinna kus looja ees patune alastuſt ſaab.

Jaan.

Palju, wennike Mihkel, oled ſa tootand ja pakund,
Wastako piiboke nüüd mis ſa mull' lubaſid kõik.
Mis ſiis inimeste õnneſt piiboke ütleb?

[1]) käbalad käiwad = käsi käib; [2]) meeleſt = meelepärast; [3]) wiirab = viirastub.

Mihkel.

Ta on piibo ſuits. Nä' kui ta rõngasſe a'ab,
Nüüd ta keerleb ja õitſeb, lahkub ja koguneb jälle —
Aga natuke tuult — otſas on ſuits nii kui õn.

Jaan.

Mis ſa mo wennike kül maa-ilma ſõbradeſt mõtled?

Mihkel.

Nad on piibo ſuits. Kui on mo piiboke täis,
Kül taſt ſuits ſiis tõuſeb ja keerleb ja mängib mo ümber;
Kui ön tubakal ots, otſas on ſõbrad kui ſuits.
Oigete ſõbrade kujo oled ſa piiboke iſe —
Oitſego minul õn, kurwastus waewako mind,
Ei muſt piiboke lahku, õnne ta õpetab kanda,
Kurwastuſes ta kinnituſt annab ja nõu'.
Nõnda mo tuwike oli, keda oitſin ja kaitſin,
Pääwal mo mõte ta, unes ta paistis mo ees.
Põlwekene kül ſul rõemu oli ja waewa,
Leidnud olin ma kõik, aga mul pudus ka kõik.
Otſiſin taſakeſti, peidetud põeſaste warjus,
Kus mo tuwike käis üksi ja mõtete ſees
Kuni mo nime ma kuulin ta lillede-uuledeſt koſtma,
Kohe ſiis lendades langeſin kaela ma tall' —
Ja nüüd oli mo käes mis leidſin ja otſiſin ammu,
Lilled õitſeſid mul, taewas elaſin nüüd.
Kül on mõnigi talw jo puhunud üle ta aua,
Jka mo tuwike weel armas ja kallis mul on.
Jka mo ſüda weel naerab, kui tuleb piiboke meelde
Mõnda kadunud ead — kadunud? igawad[1]) ead!

Jaan.

Kuda ſo piiboke ſulle näitab taewagi tõusta?
Teine korda kül läks — ſeda mul tähenda weel.

Mihkel.

Juba piiboke kustub. Näe kus wiimine ſuits weel
Üle katukſe ſeal tõuſis ja kadudes läks.
Kõrgele tõuſeb ta ſinna, kus ſirawad tähtede aſtmed —
Jumalaga! wii mõnele terwiſid mult!
Sinna ſa ingeke tõtad, peastetud ilma waewaſt,
Et mo ihoke ſiin tuhka ja pormu kül jääb.

---

[1]) igawad = igavest.

Jaan.

Selle riistapuu nõuan, ehk müüksin wiimise iwa;
Andeks! piiboke, mis teadmata laitsin ma sind.
F.

Faehlmanni vähesed luuletooted on vormilt laitmatud ja sisult mõtteselged, eriti kunstiväärtuslik on ood „Suur on, Jumal, su ramm". Nähtavasti omas Faehlmann head luuletamisannet.

Ülesanne 30. Määrake epigrammi ja „Piibujutu" värsimõõt. Jutustage, kuidas Faehlmann on käsitlenud „Piibujutus" inimesõnne, suhtumist sõpradesse ja oma armastust. Mis laadi luuletus on „Piibujutt" sisult? Võrrelge „Piibujutu" keelt vaimuliku oodi keelega. Arutlege üldiselt Faehlmanni luuletoodangut. Tutvuge **epigrammi** ja **distihhoniga.**

Õpetlikud jutud. Innustunud tolleaegseist rahvavalgustamispüüdeist kirjutas Faehlmann mõned eestikeelsed proosapalad, mis ilmusid maarahva kalendreis (1842—1850). Ta jutukestest on õpetlikku laadi *Tühhi jut, tühhi lorri* ja *Willets,* ning humoristlikud — *Kribus-Krabus* ja *Kalendritegija kimbus.*

Tühhi jut, tühhi lorri on Faehlmanni hinnatavaim algupärane töö. Selles ta valgustab viljaikaldust, usuvahetust ja väljarändamist. Põnevuselt aga paistab silma *Kalendritegija kimbus.*

Kalendriteggija kimbus. 1846.

Kui sa, armas luggeja, minb weel ei tunne — mino ammet om jo mittu aastat kalendrit tehha. On ka selle tö jures palju kohhendamist ja pea waewamist, enam kui sa mõtled ja tead. Arwa köik asjad kokku — et ku ei kummuli juhhu, egga pääw pahhempiddi wõi tähhed teisipiddi; et Janipäewal lund ei saa egga odre kolmekuninga päwa ümber ei külwata. Wata jo segi ea tük tööd. Agga se kõige kiuslikum assi on se kalendri teine jäggo, kus juttud ja õppetused sees on. Egga seal kriipski luggejate meleşt ei olle — iggaühhel oma laido-kius.

Jstusin minewal teisipäwal tö kallal, et pea otsas auras — uks läks lahti ja wõeras mees astus tuppa, näust taunis wihhane, ja küssis, kas kalendriteggija koddu. Mina mehhe aput näggu kartsin, salgasin ennast ärra ja wastasin: nüüd kül koddu ei olle, agga kellu kolm päraşt lõunat kül saaks koddu ollema. Mees küssis kas ehk kalendriteggijate tuttaw ollen, ja mina ütlesin ja. Wõttis is prassides ja ussutades nõnda rääkida: „Tarto linnas teewad alendri ja ennam Wirro keelt kui Wõrro keelt sees. Kas siis

selget Wõrro keelt ei oska sisse panna?“ ... mees ... lubbas kellu kolm taggasi tulla ja kalendriteggijale lõhna anda ...

Wanna naine lompri jallaga astus tuppa, ja nõnda laddinal ja wollinal akkas juttu wiskama, et sõnnadel wahhet ei olnud. „Siin need kalendriteggijad on, ülle=aea Nora juhhatas seie. Kas sa näed! nemmad ka kalendriteggijad — kus siis selle aasta ilm jäi? ... Ja wanna tarkust ei ennam koggoni kalendrisse ei panda, ei ennam kuppo laskmist egga werre wiskamist, ei laste wõerutamist, egga kapsta kaswatamist. Sellepärrast on ka meie põlwe noor rahwas ni rummal.

Kül tullen kellu kolm taggasi, kül ma kalendriteggijatele prundi wirrutan!“

Ei olnud palju aega rahho, juba jälle uks läks lahti, ja kaks meest korraga astusid sisse. Esimene sillitas pead ja köhhis kolm korda, ja kummardas ja akkas pikkalisle tõmbama: „Kalendri pärrast tullin mina sõnukest ütlema. Jumala sõna kõigis paigus kallis — miks need ramato lehhed kalendris siis ilmliko lorriga täis tehhakse — kas ei wõiks Jumala sõna igga lehhe peal olla? ...“ Sedda wisi ütles se esimene; agga mul wastamist tarwis ei olnud, sest teine kohhe pani wasta: „Mis sa rägid? Mina tullin kalendrit laitma, et wägga palju Jumala sõna sees, ja wägga pissut õppetust. Kes kalendrist ussu kinnitust ehk inge parrandust otsib? Seda otsigem lauloraamatust ehk Biblist — olgo se kalendriramatokene se ainuski, kust teist asja õppime; on ka õppetus ja teine tarkus inimestele tarbeks ...

Mino lotus olli, et laitjad kellu kolme aeal enam taggasi ei piddanud tullema, iggaüks jo oma wõrra olli kuulnud. Kui agga kel kolm löi, näggin et trop inimesi otse kohhe mino majja pole tulli, tuttaw üks ja teine ulgas, teised wõerad; wana moor teiste tagga longates kargo naal; jubbagi treppist ülleşse tungisiwad Mis nüüd tehha! Lippasin isse ukşest wälja, lassin köik sisse minna ja pörasin ukse lukku. Ukse praokeşest watasin ja kulin, mis teggiwad ja ütlesiwad. Üks mõtles teise kalendriteggija ollewa ja wana moor arwas et nad köik kalendriteggijad kokku tulnud. Agga ei olnud palju tarka sõna kuulda, iggaüks ajjas oma tõnni. Üks kissendas kalendri kallist innast, teine kirja kriipsudest, kolmas tahtis tedda õhhemaks ja neljas paksemaks tehha, üks sowis tedda lauloramatuks ja teine rahwa kulutajaks. Ja pea olli kärra nõnda seggamine kuulda, kui laada aeal meie Otsa=kõrtsis. Mõtlesin siis omas meeles: kui köikide nõuo ja sowimise järrele akkaksime kalendrit teggema, ta aina seddasama wisi wälja kostaks. Wanamoor olli aina waikne nurgas ... Aga kui lorrin ja kärrin õite suureks olli läinud, siis teggi ta omma äle wärrawad lahti, panni käe pusa, paremasse kätte wõttis kargo ja andis suga ja karguga lõhna: „Kas sa ninnatarku ei näe! Kalendrisolkijad ollete, agga mitte kalendrikohhendajad! Siin on kriipsud, siin on kujjud, se ta paksus,

ſe ta laiuß — agga kuß mo Pramburi wäggi jäi, kuß mo kuppo-laſkmine?“ Ja kudda ta ſinna ja tänna karguga ullatas, jookſiwad targad ühheſt nurgaſt teiſe, nago lamba karri undi eeſt. Nüüd teggin äkkitſelt ukſe lahti, ja üks olli warmam teiſeſt wälja putka-mas, wana moor tagga järrele. Waene jodik komistas ja kukkus ukſe ette mahha, ja olli ſiin, kui ikka jodik, ulitſa poisſide naeruks ja pilkamiſeks.

Nõnda ſe kalendrilaitjate koggobuß otſa läks. Kui agga weel teine kord niſugguſeid laitjaid peaks ollema, ſiis nimetago ennaſt aegſaste, et wana morile ka ſaaks ſõnumeid ſata.

F.

Esitatud pilkejutt on dramaatiliselt ja koondatult üles ehitatud, mis tekitab huvitavust ja põnevust. Jutu sõnastus on ilmekas ja huumorine. Arvatavasti on Faehlmann kujutanud jutus „Kalendritegija kimbus“ isiklikke kogemusi kalendritoimetamisel.

Nii keelelt kui stiililt ulatuvad Faehlmanni eestikeelsed jutud meie vanema proosatoodangu väärtuslikumate teoste hulka. Teatud sugulust võib leida Faehlmanni sõnastuses Masingi stiiliga.

Faehlmann „Kalevipoja“ alustajana. Juba varakult tärkab Faehlmannil mõte korjata rahvasuust muistseid jutte Kalevipojast. Õppevaheaegadel ta käis selleks oma sünnikoha Hao mõisa ümbruses materjali kogumas. Et talurahva usaldust võita, rõivastunud ta talupoisiks. Kuid kahetsusega peab Faehlmann a. 1833 mainima: „Kalevipojast pole ma veel midagi võinud paberile panna.“

Esmakordselt nimetatakse Kalevipoega H. Stahli jutluseraamatus *Leyen-Spiegel*. Hiiglase tähenduses esitab teda A. W. Hupel. Lähemalt kirjeldab Kalevipoega rahvalaulude korjaja A. Knüpffer, nimelt kui vägimeest, kes on muiste puuadraga maad kündnud ja naisi taga ajanud. Enam hakatakse huvituma Kalevipoja muistendeist, kui siia ulatuvad teated soome rahvalauliku Lönnroti uurimisretkedest ja *Vana Kalevala* ilmumisest a. 1835. Siis iseloomustab kirikuõpetaja Schüdlöffel *Kalevipoega* oma pikemas kirjutises (1836) võimsa eestlaste kangelasena, gigantilise kehaehitusega ja hiiglasuure jõuga. Ja kolme aasta pärast (1839. algul) tutvustab Faehlmann

üksikasjaliselt Kalevipoja elulugu ja sangaritegusid rahvasuust kuuldud lugude ainetel oma saksakeelses referaadis *Kalevipoja kangelasteod ja seiklused,* millest allpool on esitatud tähtsamaid motiive.

Kalevipoja kangelasteod ja seiklused.

Kes oli siis Kalevipoeg? Tema oli, lühidalt üteldes, üks meie seast, vanade jumalate soost ja Vanaisa lemmiklaps. Ta tegi tööd ja kannatas ühes meiega ja meie eest...

Vana Kalev oli vägev valitseja üle maa ja mere olnud... Ta suri. Tema armas naine leinas teda nuttes, kaevas oma kätega haua, pani tema sinna ja kandis kive mälestuseks kalmule... Seal libises kivipank maha; ta istus kivile ja valas suuri leinapisaraid. Pisaraist tekkis Ülemiste järv Tallinna juures ja kivi võite veel nüüd näha järve kaldal...

Kolmas poeg sündis, kasvas üles ja sai võimsaks meheks. Ta seisis kord oma mõlema vennaga Saadjärve ääres Tartu ligidal ja ütles nendele: „Heitkem liisku valitsuse pärast!"... Kui nad teisele poole kaldale olid jõudnud, siis nad nägid, et tema kivi oli kõige kaugemal... Tema oli nüüd valitseja meie maal, ja ta võttis kätte mõõga ja adra. Adraga kündis ta terve maa üles...

Võõrad ähvardasid maale tulla, seepärast ta otsustas maad kindlustada ja kaitsta. Ta läks läbi Peipsi, et teiselt poolt kaldalt laudu ja palke tuua... Ta pani koorma maha ja haaras oma mõõga, et kadedat sortsi karistada, kes suured lained temale vastu oli puhunud; aga sellel olid väledad jalad ja ta näitas oma taldu... Kui tema võimsast norskamisest hakkas maa värisema, tuli sorts jälle sinna ja haaras mõõgast kinni... Suure vaevaga vedas ta selle ära, aga ühest ojast ülehüppamisel kukkus see tema käest.

Kui hoobid ikka sagedamaks läksid, siis haaras Kalevipoeg 12 tosinat laudu ja hakkas ennast kaitsma. Aga iga hoobiga ta purustas ühe laua... Seal kuuldus peenike hääl: „Serviti, serviti, Kalevipoeg!" Kohe täitis ta juhatust ja lõi vastased nii põhjalikult põgenema... Nüüd roomas siil välja... Kui K. teda nagu kord ja kohus oli tänanud, siis ta kiskus tüki oma kasuka küljest ja viskas selle siilile.

Soome lahe randa olid vaenlased maale tulnud, ja tema jõudis neile vastu oma sõjaväega Assamalla küla juures, Väike-Maarja ja Rakvere vahel. Kuidas ta neid siin taga ajas, ja kindlasti poleks ükski neist oma laeva enam näinud, kui talle mitte õnnetus poleks juhtunud... Pahaselt seisis kangelane oma truu hobuse laiba juures ja vandus selle koha ära, kus ta

hukka sai. „Jää sooks kuni ilmaotsani ja ole ainult konnadele eluasemeks...“

Tema mõõk oli Peipsi ligidal ojakeses... Ta jalutas kord Peipsi ääres ja... tahtis ojakesest läbi minna... Mõlemad jalad lõikas mõõgatera temal ära... Seal lamas muidu nii tugev keha liikumata maas, armuheitmata surma poolt vangistatud. Tema kustunud silm aga lõi särama Vanaisa elumajades „Silm tal säras selgeesti Taevataadi tareessa“. Vaim, murepaelust pääsenud, lehvis üles õndsate jumalate elumajadesse... Temale anti siis ametiks põrgus korra järele vaadata ja kuradit karistada, kui ta ei taha Vanaisa sõna kuulda.

Kõik eespool toodud lood, nagu: Kalevi surm, Kalevi naise hauavalmistamine, vendade kiviviskamine Saadjärvel, siili vahelooke, Assamalla lahing ja Kalevipoja surma stseen on Faehlmann „rahvaluule alusel edasi jutustanud... ja hulga ehitusaineid Kalevipoja jaoks kokku kogunud.“ [1])

Veel samal aastal, kui Faehlmann pidas oma kõne Õpetatud Eesti Seltsis, oli eestisõbraline haridustegelane Schultz-Bertram käinud Helsingis ja toonud sealt kaasa esimese eksemplari „Kalevalat“ Tartusse. Saabunud kodumaale, pidas Schultz-Bertram innustava kõne, õhutades lisateateid koguma Kalevipojast ja rõhutades koostatava kangelasloo ajaloolist väärtust. „Mõtelge, millist ülevat mõju avaldab rõhutud rahvasse teadmine ta ajaloolisest olemasolust ja suurusest. Kas ei tundu see temale samuti, nagu kerjusele, kellele äkki öeldakse: „Sa oled kuningapoeg“... Kui anname rahvale kangelasloo ja ajaloo, on kõik võidetud“. Siin algatati Kalevipoja muistendite liitmise mõte, milline töö usaldati Faehlmanni hoolde.

Faehlmann asus esialgu innuga saadud ülesande teostamisele. Ta pöördus rahvaluuleharrastajate haritlaste poole üleskutsega, et nad korjaksid ja saadaksid temale vastavaid rahvaluulelisi aineid. Ise ta kaalutles, kuidas liita rahvasuust kogutud materjali tervikuliseks kangelaslooks. Kuid peagi jäi laiaulatuslik algatus soiku, kuna ainete kogumine teostus visalt ja Faehlmann oli seotud muude tööaladega. Kord elu peaülesandena püstitatud rahvusliku eepose koostamine meelestus väsimatule töömehele hiljem vaid harukorril. Nii palub Faehlmann

[1]) M. J. Eiseni artikkel Fr. R. Faehlmanni albumis 1929, lk. 67.

mõnes Kreutzwaldile läkitatud kirjas saata Kalevipoja lugusid. Mõnikord hellitab Faehlmann lootust täiesti loobuda arstlikust tegevusest ja pühenduda rahvaluulele. Veel surma eel ta peab kõne Kalevipoja eluloo peajoontest ja surivoodil kõneleb vaimustusega eesti muistseist lugudest, kavatsedes matkata Kalevipoja sünnikohta ning korraldada pikemaid uurimisretki läbi Liivi- ja Eestimaa. Kuid varajane surm katkestas kõik kavatsused. Paljud üles tähendamata jäänud väärtuslikud teated Kalevipojast hääbusid tema surmaga.

Kuigi Faehlmann ei suutnud koostada „Kalevipoega", siiski ta algatas kangelasloo mõtte ja rajas üldiselt selle põhisündmustiku. Ta pärandas Kalevipoja algvisandi, millega eespool tutvusime, ja saksakeelseid värsse kavatsetud kangelasloost, mida Kreutzwald hiljem kasutas Kalevipoja koostamisel.

Faehlmanni müüdid. Peale Kalevipoja lugude kirjutas Faehlmann saksa keeles 8 rahvaluulelist laadi muistendit: *Koit ja Hämarik, Loomine, Emajõe sünd, Vanemuise laul, Vanemuise kosjakäik, Keelte keetmine, Endla järv ja Juta, Vanemuise lahkumine,* mis ilmusid trükis 1840—1852. Faehlmann esitas nimetatud müüdid puht-rahvaluuleliste toodetena, väites, et ta on täpsalt tõlkinud saksa keelde rahvasuust kuuldud emakeelsed ülestähendised. Esialgu ka hinnati neid kui väärtuslikemaid rahvaluuletooteid ja ei jõutud imestada, kuidas eesti rahvas omab nii kunstilist luulevara. Aga varsti kuuldus kahtlusi nende müütide rahvapärasuse üle. Nüüdisajal ollakse veendunud, et enamik Faehlmanni müütilistest muistendeist on loodud võõrsilt, eriti soome muinasusust, laenatud aineil. Samuti on korduvalt tõendatud, et mitmed müütilised lood omavad rahvaluulele võõraid stiililisi võtteid.

Koit ja Hämarik, Faehlmanni kauneim muistend, põhineb rahvasuust kuuldud lühikesel teatel, et koit ja eha jaanipäeva aegu hetkeks kohtavad ja teineteisele kätt annavad. See väike sõnum inspireeris niivõrd Faehlmanni, et ta lõi väärtusliku romantilise kunstitoote. — Ta alustab muistendi huviäratavate tunderõhuliste küsilausetega ja rajab neile kogu müüdi ülesehituse. Kuna säärast kunstikavatsuslikku võtet ei tunne rahva-

luule, pole mingit kahtlust, et kõrgelennulises stiilis kirjutatud muistend „Koit ja Hämarik“ on Faehlmanni individuaalne loometöö. Seda väidet kinnitab omakorda isikustatud Koidu ja Hämariku harukordne südamesoov: jääda igavesti peiuks ja mõrsjaks, milline suursugune mõte on vaevalt pärit rahvasuust.[1]) „Koit ja Hämarik“ on tõlgitud ka võõrkeeltesse.

Koit ja Hämarik.

Lühike rõõmuaeg, laulu- ja lillerikas lühemate ööde aeg on meie põhjamaa rahvale valju talve pikkade kannatuste vastu palgaks. Sel põhja looduse peo ajal, kui Koit ja Hämarik teineteisele kätt annavad, kõneles üks vanataat oma lastelastele Koidu ja Hämariku armastuse loo — ja ma jutustan siin edasi, nagu ma seda olen kuulnud.

Kas sa tunned lampi Vanataadi eeskojas? Praegu on ta looja läinud, läigivad jooned taevas, ja juba tungib valguskuma idasse, kus ta sedamaid täie iluga tervet loodust peab teretama. Kas sa tunned kätt, mis päikese vastu võtab ja puhkama saadab, kui ta oma teekäiku on lõpetanud? Kas sa tunned kätt, mis kustunud päikese põlema süütab ja teda uut teed taevatelgil paneb käima?

Vanataadil oli kaks ustavat orja sest soost, kellele igavene noorus oli kingitud, ja kui lamp esimesel õhtul oma teekäigu oli lõpetanud, ütles Vanataat Hämarikule: „Sinu hooleks, tütreke, annan ma loojaläinud päikese. Kustuta ta ära ja hoia teda hoolega, et ta kahju ei teeks.“ Ja kui päike teisel hommikul jälle oma uut teekäiku pidi algama, ütles Vanataat Koidule: „Sinu amet, pojuke, olgu lamp põlema süüdata ja uue teekäigu vastu valmistada.“

Ustavalt täitsid mõlemad oma kohust ning ühelgi päeval ei puudunud lamp taevavõlvil, ja kui ta talvel taevaserval käib, kustub ta õhtul varemini ning algab hommikul hiljemini oma teekäiku; ja kui ta kevadel lillesid ja laulu äratab ja suvel vilja oma palavate kiirtega valmistab, on talle üksnes lühike rahuaeg antud, ja Hämarik annab kustuja otsekohe Koidu kätte, kes ta sedamaid jälle uuele elule süütab.

Ilus aeg oli kätte jõudnud, millal lilled õitsesid ja lehkasid; linnud ja inimesed täitsid välja Ilmarise telgi all lauludega. Mõlemad vaatasid teineteisele liiga sügavasse sõstrakarva silmadesse, ja kui kustuv päike Hämariku käest Koidu kätte läks, pigistati ka vastastikku kätt ja mõlemate huuled puutusid kokku.

[1]) Vt. R. Palgi kirjutis „Eesti Kirjanduses“, 1928, lk. 580—583.

Aga üks silm, mis iialgi ei uinu, oli tähele pannud, mis vaiksel südaöö ajal salaja sündis. Teisel päeval kutsus Vanataat mõlemad enese ette ja ütles: „Mina olen teie töötegemisega rahul ja soovin, et teie täiesti õnnelikuks saaksite. Võtke siis teineteist ja pidage oma ametit edaspidi mehena ja naisena!“ Ja mõlemad vastasid ühest suust: „Vanataat, ära riku meie rõõmu! Lase meil igavesti peiuks ja mõrsjaks jääda, sest peiu- ja mõrsjapõlves oleme oma õnne leidnud, kus armastus on ikka noor ja uus.“ Ja Vanataat täitis nende palve ja õnnistas nende ettevõtmist. Üksnes korra aastas neli nädalat saavad mõlemad südaöö ajal kokku, ja kui Hämarik kustuva päikese armukese kätte paneb, pigistavad mõlemad seepeale kätt ja annavad suud, ja Hämariku palged punetavad ja kujutavad roosapunaselt taevast vastu, kuni Koit valgustaja jälle põlema süütab ja kollane paiste taevaserval uuesti tõusvat päikest kuulutab. Vanataat ehib veel ikka kokkutulekupeoks väljad kõige kaunimate lilledega ja ööbikud hüüavad Koidu rinnal liiga kaua viibivale Hämarikule naljatades: „Laisk tüdruk! Laisk tüdruk! Öö pikk!“

Järgnevais muistendeis —*Loomine, Vanemuise laul, kosjaskäik ja lahkumine* — jutustatakse: Vanemuisest, kes ilustas maailma, nii imeilusasti mängis ja laulis, et kogu loodus ta mängu ning laulu kuulas, vanakesena kosjas käis ja lõpuks pettunult lahkus; edasi targast meistrist Ilmarisest, kes taevatelgi oma sepipajas valmistas; siis lõbusatujulisest pillerkaaritajast Lämmeküsest ja osavast kütist Vibuasest. Need muistenditegelased tuletavad meile elavalt meelde peakangelasi soome eeposest *Kalevala*. Seepärast on ilmne, et Faehlmann mainitud muistendite loomisel on kasutanud soome mütoloogilisi aineid, mis olid tol ajal siinseile haritlasile üldtuntud Kr. J. Petersoni tõlgitud ülevaate kaudu *Soome mütoloogia*.

Faehlmanni enda loodud on ka muistend *Endla järv ja Juta*, mille tegevustik areneb Laiuse kihelkonnas asetseva Endla järve ääres. Müüt algab muistendiliselt ilusa tegevuspaiga kirjeldamisega ja siis siirdutakse jutustama alljärgnevat muistset lugu.

Endla järv ja Juta.

(Katkend.)

...Selle järve ääres elas Vanemuise nägus tütar Juta kuldsete käharjuuste ja imeväelise linikuga. Järv oli tema päralt, ja tema kaitse all seisid oru ja järve hingelised, loomad ja kalad. Mäe otsas kuulasid inimesed imelikku häält orust: Juta laulu ja

tema armastuse kurtmisi. Ta oli lauluvanakese tütar, ta oli inimeseks saanud luule. Tema peig, Ilmarise poeg Endel, oli surnud — surelikud olid kõik kangelased ehk olevused jumala ja inimeste vahel, siiski oli nende elul rajatud iga, mille üksnes Vanaisa määras. Ta nuttis kibedaid pisaraid oma armsama pärast, kuni Ilmarine talle kuldse liniku valmistas. Kui ta liniku silma ette pani, siis vaatas ta õnnelikku minevikku, ja see tuli talle nõnda meelde, nagu elaks ta seda uuesti. Mõnikord laenab ta surelikele inimestelegi oma liniku, ja sellest tuleb, et neile laulus ja jutus minevik uuesti hingesilmade ette astub.

Seda ainet on kasutanud Fr. Kuhlbars oma ballaadis ja A. Jürgenstein *Juta*-nimelises näidendis.

Rahvasuust kuuldud ainetel põhinevad ainult 2 muistendit: *Keelte keetmine* ja *Emajõe sünd*. Esimeses muinasloos jutustatakse, kuidas eestlased esimestena omandavad Vanaisa enda keele, teises müüdis aga kirjeldatakse Emajõe saamislugu järgnevalt:

Emajõe sünd.

Vanaisa oli maailma loonud ja selle üle laotanud taevatelgi hiilgavate tähtedega ja särava päikesega. Maa peal kasvasid ning sigisid taimed ja loomad tundsid rõõmu elust. Aga elajad ei kuulanud vanaisa käsku; nad hakkasid üksteist vihkama ja taga kiusama. Kord kogus ta nad kõik kokku ja ütles nõnda: „Ma olen teid loonud, et igaüks elust rõõmu tunneks, teie aga hakkate üksteist vihkama ja murdma. Ma näen, teile on tarvis muretseda kuningas, kes teid valitseks ja talitseks. Tema vastuvõtmiseks peate talle jõe kaevama, et ta selle kaldail rõõmutseks; jõgi kaevake aga ilusasti sügav ja lai, et väikesed loomad kõik ta sees aset leiaksid. Ta nimi olgu Emajõgi...“

Vanataat lahkus koosolijate juurest ja kõik läksid sedamaid tööle. Jänes ja rebane mõõtsid jõe koha: jänes hüppas ees, rebane jooksis järel ja ta saba loha taga näitas, kuhu Emajõgi pidi saama. Mutt kündis esimese vao, määr tegi tööd sügavas, hunt kaapis, karu kandis, pääsuke ja teised linnud olid kõik ametis.

Kui jõgi valmis kaevatud, tuli Vanaisa tööd vaatama. Ta oli kõigega rahul. Ta kiitis iga töölist. „Mutt ja karu, teie olete nähtavasti kõige usinamini töötanud, sest et te üle pea sopased olete; hea küll, jäägu need sopased riided teile mälestuseks auriietena; sina, hunt, oled tublisti töötanud nina ja jalgadega — sinule jäägugi must nina ja jalad. Aga kus on vähk?... Vähk oli praegu mudast välja roninud ja pani pahaks, et Vanaisa teda

ei näinud. Meelepahaga hüüdis ta: „Vanamees, kus su silmad on, et sa mind ei näe? Nad on sul vist seljataga!“ — „Sina ninatark“, oli vastus, „sinu omad silmad olgu sest peale seljataga.“ Oli Vanaisa selle nuhtlusega valmis, näeb ta üht hilpharakat, kes oksalt oksale lendab, oma ilusat ülikonda päikese käes läigitab ja muretult laulu vilistab. „Hilpharakas, vihmakass“, hüüab ta, „kas sul midagi muud ei ole teha kui end ehtida?“ — „Vanamees,“ vastab see, „töö on räpane; mina ei taha oma kullakarva kuube ära rikkuda ega oma hõbekarva pükse mustaks teha — mis sina ise selle kohta ütleksid?“ — „Riidenarr!“ hüüdis vanake murelikult, „sestsaadik olgu sul mustad püksid, ja karistuseks ei pea sa janu iial kustutama jões, vaid pead veetilku jooma lehtedelt ning rõõmust laulu üksnes siis vilistama, kui teised loomad varju poevad ja läheneva kõue ees hirmu tunnevad.

Jõgi oli nüüd valmis. Vanataat valas kuldkausist vee sisse, tegi oma hingeõhuga elavaks ja määras, kuhu poole vesi peab jooksma.

Nii leidub tõelisi rahvaluule muinsusriismeid Faehlmanni muistendeis võrdlemisi vähe. Ent seda suurem on nende kunstiline väärtus. Nad on esimesi ehtsaid romantilisi kunstitooteid eesti kirjanduses.

Oma kauniste saksakeelsete müütidega tutvustas Faehlmann eesti luule ilu saksa õpetlastele ja kirjandusharrastajaile, tekitades neis suurt huvi meie rahvaluule vastu. Eesti luulevara hinnati seetõttu niivõrd, et teda kõrvutati teiste kultuurrahvaste kirjandusega.

Kokkuvõttes ei saa tähistamata jätta, et Faehlmanni luule- ja jututoodang moodustab kunstiväärtuslikuma osa meie vanemas kirjanduses. Nii kindlakujulise värsimõõduga ja hea stiiliga luuletusi nagu Faehlmann kirjutas pole enne teda ükski eesti kirjanik loonud. Samuti tuleb Faehlmanni kõrgesti hinnata „Kalevipoja“ algatajana ja müütide loojana.

Ülesanne 31. Millest oli tingitud kalendritegija traagika? Kirjutage Faehlmanni Kalevipoja loos esinevad motiivid kirjandusloo vihikusse. Missugune idee tiivustas Faehlmanni ja tema kaaslasi „Kalevipoega“ koostama? Kuidas Faehlmann suhtus kangelasloo koostamisse? Hinnake Faehlmanni müüte rahva- ja kunstluule seisukohalt. Missugusesse kirjandusvoolu kuuluvad Faehlmanni müüdid?

3. Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882).

Lapsepõlv. Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis Virumaal, Rakvere lähedal J õ e p e r e mõisas 14. detsembril 1803. Tema isa oli mõisa kingsepp ja elas poja sündides mõisa lähedal Ristmetsa vabadiku kohal. Poisikese olles vaevalt pooleaastane siirdusid vanemad K a a r l i mõisa, kus isa sai aidameheks ja

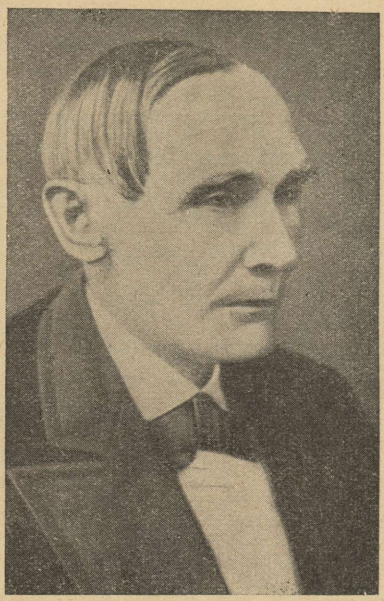

Friedrich Reinhold Kreutzwald

ema pereemandaks. Siin veetis väike Aida-Vidri (nagu nimetati teda mõisas) oma muretud lapsepõlveaastad. Suvepäevil ta mängis moonakalastega murul, talveõhtuil kuulas huviga ketrus- ja rehetoas muinaslugusid. Eriti haarasid teda vana mõisateenri Kotlepi jutustatud lood kangelasest K a l e v i p o j a s t, nõidadest jm. Kotlep näitas terasele kümneaastasele poisile Kalevipoja pea-aset, tema kurnipaiku ja hobuse jalajälgi. Nii algasid Kreutzwaldi rahvaluulelised tähelepanekud õige varakult. Ta ise kõneleb oma lapsepõlve mälestades, et ta juba väga noorena rõõmuga õppis tundma vanaaegseid lugusid laulu- ja jutuvormis. Ta ei osanud küll veel eraldada kauna ivast, milline arusaamine tulnud alles hiljem, kunas ta ka kahetsenud, et ta polnud mõistnud mõnda osa paremini tähele panna.

Kooliaastad. Algõpetuse lugemisoskuse näol omandas Kreutzwald emalt. A. 1815 algas ta oma katkendlikku kooliteed, astudes Rakverre köster Gööki elementaarkooli, mille ta lõpetas poolteise aastaga. Nüüd pandi ta õpinguid jätkama Rakvere kreiskooli, kus osutus õpihimuliseks, töökaks ja korralikuks õpilaseks, nagu tõendavad hinded säilinud tunnistustel. Vaatamata oma püüdlikkusele pidi Kreutzwald vanemate vaesuse tõttu poolteise aasta pärast kreiskoolist lahkuma.

Tema isa oli saanud 1815. a. „kauase ustava teenistuse eest" vabaduse, mida kasutades vanemad asusid 1818. a. elama Ohulepa mõisa Harjumaale. Kreutzwald aga pandi Tallinna

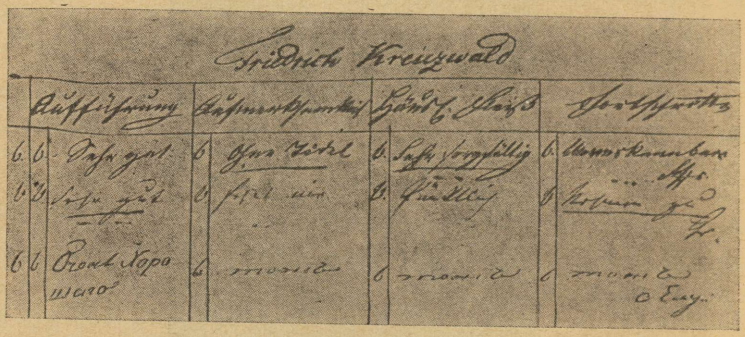

„*Friedrich Kreuzwald.*

Aufführung.	*Aufmerksamkeit.*	*Häusl. Fleiss.*	*Fortschritte.*
Sehr gut	Ohne Tadel	Sehr sorgfältig	Unverkennbar
Sehr gut	fehlt nie	Pünktlich	Nehmen zu
Очень хорошаго	тожъ 'sama'	тожъ	тожъ."

Fr. R. Kreutzwaldi veerandaastane koolitunnistus.
(1. aprillist — 1. juulini 1817.)

ühte kaubakontorisse õpipoisiks. Kuna varsti selgus, et kaupmeest temast ei saa, tuli ta Ohulepale vanemate juurde.

Siin algas Kreutzwald rahvalaulude üleskirjutamist. Temale jutuvestjaks oli vana mõisa toapoiss Jakob Fischer, keda mõisas hüüti Toapapaks. Vanake võis tosinate kaupa jutustada tõsiseid ja naljakaid lugusid, millede hulgas ei puudunud ka lood Kalevipojast. Nii on Toa-Jaagupil osake tähtsust „Kalevipoja" saamises ja Kreutzwaldi kirjanduslikkude huvide arenemises. Aastal 1819. avanes Kreutzwaldil uusi võimalusi õpingute jätkamiseks. Tallinnas kavatseti asutada rahvakooliõpetajate seminar ja leiti, et Kreutzwald kui andekas noormees võiks valmistuda seminariõpetaja kutsele. Talle võimaldati prii korter ja ülalpidamine ühe koolidirektori perekonnas ja ta võis õppimist maksuta jätkata Tallinna saksa

kreiskoolis. Pedagoogilist haridust jagas talle Saksamaalt tulnud erikasvataja. Kirjandust ja eesti keelt õpetas tuntud kirjamees O. R. v. Holtz, kelle õhutusel elustusid ja arenesid Kreutzwaldi kirjanduslikud kalduvused. Selle kooli lõpetas Kreutzwald 1820. a.

Kuna seminar jäi asutamata, võis ta endale vabalt koha valida. Ta õiendas algkooliõpetaja eksami ja töötas Tallinnas ning hiljem lühikest aega Peterburis kodukooliõpetajana. Vabal ajal õppis ta vanu keeli ja ka muid õppeaineid. Tänu sellisele edasipüüdlikkusele lõpetas ta 1825. a. eksternina gümnaasiumi ja astus järgneval aastal Tartu ülikooli arstiteaduskonda. Siin tutvus ta Faehlmanniga, ja nende ühiste huvide tõttu tekkis sõprus, mis kestis Faehlmnni surmani. Kreutzwald ei unustanud ülikoolilinnas oma lemmikala — kirjandust, vaid kuulas huviga loenguid kirjandusest ja esteetikast ning luges paljusid kuulsaid kirjanikke. Ta kavatses ülikooli lõpetada 1831. a. Kuid siis pääses kodumaal koolera lahti, mille vastu Kreutzwald koos mõnede teiste noorte arstiteadlastega astus võitlusse. Seetõttu õiendas Kreutzwald ülikooli lõppeksami 1832. a. ja omandas arstidiplomi. Järgmisel aastal siirdus ta Võrru linnaarsti kohale.

Kreutzwald Võrus. Võrru asunud, abiellus Kreutzwald samal aastal sakslase Marie Elisabeth Saedler'iga, kelle vanemate juures ta Tartus olnud korteris. Välimuselt ja hingelaadilt erines abikaasa Kreutzwaldist. See kasvult tüse ja lüheldane naine oli küll energiline ja osav perenaine, kuid tal puudusid vaimsed huvid. Seetõttu jäid abikaasad vaimumaailma poolest teineteisele võõraks. Neil oli kaks tütart ja poeg. Eriti armastas isa nooremat tütart Marie Ottiliet, kes oma lapseliku südamlikkusega valmistas palju rõõmu tööst väsinud isale. Kahjuks suri see õrnatundeline lapsukene juba 15-aastaselt. Oma unustamatu tütre mälestusele pühendas Kreutzwald jutustuse „Paar sammukest rändamisteed".

Looduslikult kauni ümbrusega Võru linnake kujunes Kreutzwaldile mugavaks tegevuspaigaks. Algul oli tal ainelisi raskusi, sest ta arstis vaeseid tihti maksuta, kuid hiljem arenes ta tööpõld laialdaseks, nii rikaste kui vaeste hulgas. Ta oli osav haiguste tundja ja kujunes otsitavaks arstiks, kelle vastutulelikkust ja kallimeelsust mäletavad tänini Võru vanemad elanikud.

Aukartuses ja tänupisarais tuletavad hallpäised vanakesed meelde oma kadunud kallist arsti mainides: „Kreutzwald oli väga hea tohter. Kas oli öösel või päeval, alati ta tuli haiget vaatama. Ta aitas kõiki, vaestelt ei võtnud raha. Oli väga kallis mees, kõik armastasid teda".

Võrus töötas Kreutzwald vahetpidamatult 44 aastat (1833—77). Vaikne Võru oli talle sobivaks kodulinnaks. Ta ehtis oma maja ja aia rikkalikult lillede ja puudega, luues endale meelepärase kodu, kus ta armastas elada idüllilises üksinduses. Vabanenud haigete vastuvõtust, ta siirdus kõige meelsamini oma vaiksesse töötuppa, mis asetses maja teisel korral. Siin andus ta oma armastatud kirjanduslikule tegevusele. Selles mälestusrikkas kambrikeses süvenes lauluisa segamatult oma lemmikteostesse ja lõi ise värsse, koostas kangelaslugu „Kalevipoega" ja kirjutas õpetlikke jutte. Kõiges selles leidis tema süda kosutust eluraskustes. Tema raamatukogu oli suur ja täiuslik: seal leidus ikka parimat ja uusimat kirjandust. Et oma üksinduses pidevalt kontaktis olla kultuurmaailmaga, selleks oli Kreutzwald elavas kirjavahetuses mitmete kodu- ja välismaa õpetlaste ja kirjanikkudega. Kauaaegsem kirjavahetus oli tal Faehlmanni ja Nocks'iga. Teistest tähtsamaist olgu nimetatud Neus, Schultz-Bertram, Hurt, J. Krohn jt. Ent erilist tähelepanu väärib kirjavahetus tulihingelise naisluuletaja Koidulaga. Kreutzwald oli Koidulale kirjade kaudu isalikuks sõbraks ja heaks õpetajaks. Koidula omalt poolt jagas lauluisa vaimseid huvisid ja elustas tema hinge oma noorusliku hoo ja vaimukusega.

Vanadusaastad. Raske töökoorma tõttu vananes Kreutzwald varakult. Kuid endise eneseohverdavusega täitis ta oma arstiameti kohustusi ja jätkas lakkamatult kirjanduslikku ja rahvavalgustuslikku tegevust. Oma vanaduspäevil oli ta edasipüüdlikumatele talumeestele sõbralikuks nõuandjaks põllunduse ja aiapidamise alal, noortele andis juhatusi näitemängude ettekandmiseks.

Saabus Kreutzwaldi 70-aastane juubelipäev. Rahvahulgad läksid rongkäigus oma head arsti ja kuulsat kirjanikku õnnitlema. Ent Kreutzwald sõnas neile tänupisarad silmis: „Ma pole nende tervituste väärt".

A. 1877 lahkus Kreutzwald vanaduse tõttu arstiametist ja siirdus Võrust Tartu oma tütre Adelheidi perekonda elama. Siin jätkus ta kirjanduslik tegevus. Ta koostas arstliku käsiraamatu *Kodutohter* ja viimistles oma luuleteost *Lembitu*'t.

Kreutzwaldile avaldati tema viimseil eluaastail paljude asutiste ja isikute poolt lugupidamist ning austust. Seltsid valisid ta aupresidendiks ja nii haritlaskond kui ka lihtrahvas nimetas teda rahvaisaks, eeposeloojaks ja lauluisaks. Kreutzwald tõrjus need aunimed tagasi oma vastustes austuseavaldajaile: „Palun Teid alpe nimesid, nagu „luuleisa" minu

kohta tarvitamata jätta“[1]). „Niipalju kui kasin aeg ja jõud mulle lubasid, olen ma püüdnud kodumaa ja suguvendade kasuks tööd teha“[2]).

Veel viimsel eluaastal nähti Kreutzwaldi tänaval jalutamas. Ta oli kössi vajunud, must sametkuub seljas. Väliselt näis ta vaikseloomulisena, kuid sisemiselt oli ta äge, sarkastiline ja vaimukas nagu varemgi.

Lauluisa Fr. R. Kreutzwald *suri* külmetuse tagajärjel 13. augustil 1882 ja ta sängitati Tartu Jaani koguduse kalmistule. — Talle püstitati 1926. a. sügisel Võrus *mälestus-sammas*.

Ülesanne 32. Iseloomustage Kreutzwaldi õpilasena, üliõpilasena ja arstina. Kirjeldage tema suhet oma nooremasse tütresse, lihtrahvasse, saksa seltskonda. Võrrelge tema elulugu Faehlmanni omaga.

B. Kreutzwaldi toodang.

1. Eelharjutusi.

Saksakeelne luuletoodang. Kreutzwald pole üleöö tõusnud eesti lauluisaks, vaid ta on pidanud enne „Kalevipoja“ koostamist palju katsetama ja harjutama luulepõllul. Tema esimesed luuletuskatsed on kirjutatud saksa keeles, kuna ta oli omandanud hariduse saksakeelseis õppeasutisis ja ta lektüüriks oli peamiselt saksa kirjandus.

Kreutzwaldi saksakeelsed luulekatsed valmisid umbes 1824.—45. a. Sel kahekümneaastasel vahemaal ta luuletas kolme liiki laule: 1) *juhuluuletusi*, 2) *elamuslüürikat* ja 3) *ballaade*. Juhuluuletused pühendas Kreutzwald oma tütreile, parimaile sõbrule ja tuttavaile. Nad on vähese kirjandusliku väärtusega, algaja puudulikud värsikatsed. Kunstipärasema osa ta saksakeelsest luuletoodangust moodustab elamuslüürika. Siin väljenduvad Kreutzwaldi noorpõlve unistuslikud meeliskelud armsast isamajast ja autori usulised veendumused. Kreutzwald loomuliku religiooni pooldajana austas *looduses* avalduvat Jumalat. „Ühte Jumalat, nägematut, palvelen ma looduses, kus ma *tema* võimus olen teadunud, seal ma jälgin tema jälgi.“[3]) („Der Gottesdienst“).

Arvatakse, et Kreutzwaldi kirjutatud on 5 saksakeelset ballaadi: „Beverini piiramine a. 1207“, „Kuradikoopa tekkimine“, „Lugu laulikust ja Rakvere ilusast krahvitütrest“, „Porkuni

[1]) Kreutzwald tundmatuile Järvamaa meestele 5. IV. 1881.
[2]) Kreutzwald P. Porro-Vardjale 28. VII 1879.
[3]) Prof. G. Suitsu tõlge „Postimehes“ 1930.

preili" ja „Kalevipoeg".[1]) Esimeses nimetatud ballaadidest käsitleb autor ülistavalt eestlaste isamaa-armastust pidulikult sõnades: „Oma esivanemate püha pinda, oma jumalate suitsevaid altareid, oma vabadust, naisi ja lapsi kaitseb eestlane, ja oma au."[2]) Kolmes vahemises lugulaulus jutustatakse rüütli- ja krahvipreilide armastusest ja nende traagilisest elulõpust. Viimases ballaadis iseloomustab Kreutzwald, vabalt kasutades üksikuid rahvasuust kuuldud teateid, hiigelsuurt mehemürakat, koll-elajat Kalevipoega, kes tunduvalt erineb kangelasloos esitatud peategelasest.

Vaadeldud Kreutzwaldi saksakeelsed luuletused tekkisid tolleaegse saksa kirjanduse otsesel mõjustusel. Kreutzwaldi isikuline loomevõime oli veel arenemas ja kujunemas.

Rahvavalgustuslik kirjandus. Arstina tutvunud lähemalt rahva hädade ja muredega, jõuab Kreutzwald veendumusele, et senist rahvavalgustuslikku tööd on hädavajalik edasi arendada. Oma sõbra Faehlmanni virgutusel ta hakkas saksakeelseid õpetlikke jutujätke tõlkima eesti keelde, neid kohastades meie tolleaegsete oludega.

Esimese rahvaraamatuna ilmus Kreutzwaldilt a. 1840. karskussisuline tõlketeos *Wina-Katk*. Sellest ajast alates kujunes temast innustunud karskusaate propageerija. Joomapahede selgitamise kõrval levitas Kreutzwald rahva sekka tulusaid õpetusi maarahva kalendrite kaudu. Ta toimetas 30 aastat järgemööda õpetlikku laadi „Ma-rahva kassulist kalendrit". Samal ajal ilmusid trükist tema eestistatud, üldtuntud noorsooraamatud *Reinowadder Rebbane* (1850) ja *Kilplaste* „imevärklikud, väga kentsakad, maa-ilmas kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud" (1857). Nende põnevasisuliste jutustustega seltsisid Kreutzwaldi rahvaraamatud kaugeist maist ja rahvaist pealkirjaga „Maa- ja merepildid" (kolmes osas ,1850—1861), kus jutustati sellekohaste saksakeelsete teoste järele imelikkudest lugudest ja juhtumeist Lõuna-Aafrikas, Tseiloni saarel ja pakasel Põhjamerel. Kõige rahvapärasemaks Kreutzwaldi õpetlikkude juttude seerias osutus õpetusraamat „Sipelgas" (I—II, 1843—1861) motoga: „Mine sipelga juurde, sina laisk, vaata tema majapidamist ja õpi!" Selles teoses pole Kreutzwald unustanud tähistamast eesti muistsete jutundite ja rahvalaulude väärtust. „Tänini pole eestlastel veel midagi nii kuulsaks saanud, kui nende rahvalaul... Meie eesti rahvalaul jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele"![3])

[1]) A. Anni „Eesti Kirjandus" 1926, lk 562—76, 629—634.
[2]) Mag. A. Anni tõlge „E. Kirj.", 1926.
[3]) „Sipelgas" II, 1861.

Kreutzwaldi rahvavalgustuslik jututoodang, mis suurimalt jaolt tõlgitud saksa keelest, on kirjutatud kasulikuks õpetuseks ja meeldivaks ajaveeteks nagu varemadki sellelaadilised juturaamatud. Raskepärase keele tõttu polnud tema rahvaraamatute levik suur. Ometi oli nende tõlkimine ja koostamine Kreutzwaldile vajalikuks eelharjutuseks enne eestikeelsete kunstiteoste loomist.

2. „Paar sammukest rändamisteed".

A. 1853 üllatab Võru arst Kreutzwald eesti lugejaskonda omapärase jutustusega *Paar sammokest rändamise-teed.* „Kesk ümbruse hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romantilisest hingest, raske tõelisest tundest" [1]).

Nagu eespool nimetatud, kaotas Kreutzwald 1851. a. oma noorema tütre Marie Ottilie, keda ta väga armastas. Sügavas leinas mälestades oma vara surnud armsat tütrekest, tuleb talle meelde varem loetud, saksa kirjaniku Jean Paul Richteri romantiline idüll *Rõõmsa koolmeistrikese Maria Wuzi elulugu Auenthalis,* milline teos oli kirjutatud kirjanikule lähedaste, kadunud kalliste sõprade mälestusraamatuna. Mainitud teose mõjustusel tärkab Kreutzwaldile mõte, avaldada oma südamlikud mälestised kaotatud tütre Marie Ottilie lühikesest eluloost jutustusena. Oma proosatöö raamina ta kasustab Jean Paul'i idüllilist teost kooliõpetaja Wuzi elukäigust, seda kohastades meie oludega. Sellesse eestistatud juturaami ta põimib enda loodud kujutise noorena hauda varisenud eesti tütarlapsest Suntsi Marist.

Paar ſammokeſt rändamiſe-teed. 1853.

Üks

elo-puu külleſt nopitud mälestuſe-leht

Kuis oli ſinuí elo ja ſuremine nii pehme ja merewaik, mino unuſtamata lapſoke! Waik lahe kewadine taewas ei ripunud pilwes, waid õitſewa lille puhkes ſino kitſalt piiratud elo ümber; ja ſino aastakeſed olid kui kullerkupu kõikumiſed tuule õhus ja ſino ſuremine ühe õispuu mahawariſewa õilmete ſarnane, miſ kui walged lumekibemed õitſewa õdede rüppe langewad — ja

Rõõmsa koolmeistrikese Maria Wuzi elulugu Auenthalis. (Jean Paul, 1793)

Kuidas oli sinu elu ja suremine nii pehme ja meriwaikne, sa rõõmus koolmeistrike Wuz! Waikne leebe hilissuwe taewas ei piiranud sinu elu mitte pilwestikuga, waid lõhnaga: sinu aastad olid nagu kõikumised ja

[1]) Fr. Tuglas eessõna „Paar sammukest rändamise teed", II tr. 1922.

juba wäljaspool hauasängi magasid ja pehmeste.

Aga nüüd, mino sõbrad, enne kui pikemalt jutustan, tõstke järid ahjo ligemale tulejala ümber, naisterahwas wõtawad wokid ette ehk sukawardad näpule; Tio tõstab sõögilaua kaljakiboga minno ette, kust igamees keelekastet leiab, ja siis tahan teile rahosängi läinud lapsokese kena elokäiki westa. Sina, Armas Mart! kellele Looja õrnemad hingamise-tarblased põue walmistanud, mis neid ainokesi tulewastokestawaid elorõemusi, igapäiwitsist majalikuist olemisest wäljaauratud, oma kärjetesse oskab tõmmata, et hingeõhust sulanud mesi südant soendab; — sina, poeoke! istu mino põlwede ette pakukese otsa, ja toeta pead, kui silmawesi lauguši raskendab, mino naale! — Meie oskame rääkimata teine teise mõteb; sina ei wõi mind jutu jälgilt kõrwale eksitada, mis woki taga tukkumine iga kord teeb.

Juba kaua enne Rootsi aega, mõningad arwawad enne „wana katko", elasiwad Ehanurme külas Suntsi suguwõsa esiwanemad, üks Hiost pärilte sohk,... mis wanast üks priisugu oli olnud ...

sinu suremine nagu liilia warisemine, mille lehed puistawad alles seiswatele lilledele — ja juba wäljaspool kalmu sa magasid pehmesti.

Nüüd aga, minu sõbrad, enne kõike asetage toolid ahju ümber, nihutage laud joogiweega meie põlwede juurde ja tõmmakem eesriided ette ning öömütsid pähe, ja ärgu keegi meist mõelgu suurele maailmale ja Palais royal'ile teiselpool tänawat, juba seepärast, et ma jutustan Teile rõõmsa koolmeistrikese rahuliku eluloo — ja sina, minu armas Christian, kuna sul on wastuwõtlik süda ainsateks tulekestwateks elurõõmudeks, kodusteks rõõmudeks, istu vanaisa-tooli leenile, kust ma jutustan, ja wahel nõjata end minu wastu. Sa ei eksita mind sugugi.

Rootsi ajast saadik olid Wuzid Auenthalis kooliõpetajaiks, ja ma ei usu, et ühtki neist süüdistati pastori wõi tema koguduse poolt...

Katkendeid Suntsi Mari eluloost.

Mari armastas wanemid ja kõiki, mis ial pisukese elu piiri ligemale juhtus: aga tema armastus oli üks sügaw waikse woolamisega jõgi, kelle ojamine[1]) midagi liiko muido ei näita, kui üks leheke, mis waikse laine rüppe satus ja nüüd laenega ühes edasi läheb. Mari waga, sõnakuulelik süda ja mõistus oskas wanemate tahtmist nende silmast ära mõista, ja ei teinud ial, mis neil meelt oleks wõinud kurwastada ...

Tema ei olnud weel kolmeaastane, seäl walmistas ta kase tohust puurikesi, kuhu sisse sügise wilus roidunud kärblasi korjas, neid ahjo ligidale soea elama pani ja iga pääw laualt koristatud leiwaraasokesi oma kasolastele toiduks puuri andis, ehk piisakese piima jua pakus. Aasta iljemini leiame Ehanurme kutsikad ja kassi poead Mari sõbruse kaitse warjul, ja mõni oma suuhu wõttew palokene libises kutsikate suuhu. Mari rõemustas kõik pääwa hommikust õhtuni ika mingi uue õnne peale. Üles ärkades rõemustas ta selle peale mõteldes, kuida kutsikad õue minnes tema wasto pidid tulema. Pani ema tuld leeme wee pcea alla, siis rõemustas Mari, kui mõtles, et leem lõunefs temale, ja kausi ja

[1]) ojamine = voolamine

paea põhi koerale lakudes rõemo saab tegema. Pilwesel ilmal rõemustas ta selle silmapilgu üle, kus päikese tera kate alt wälja poeb; talwel kewadise ilo peale. Õhtul magama minnes teise hommiko ärkamise peale, ja laupäewa õhtul iseäranis weel walge särgi peale, mis ema pühapääwa hommikul temale saab andma..

Mari ei olnud weel wieaastane, kui ema käest lugemise tähti õpima hakas, mis nii hõlpsalt edasi läks, et Mihkli pääwa ja wana Jõulo wahel Aabitsa selgeks sai ja suuremt Aast kuni kukeni kõik lugeda oskas. Isa ei saanud salamahti koolimisest midagi teäda, sest laps paius ema, lugemise kooli senni warjul pidada, kunni laste armastaja, meie Õnnistegija sündimise pääwa mälestuse püha käte jõuaks. Suur, wäga suur oli Suntsi Reino rõem, kui Jõulo laupääwa õhtul tütrikese Abitsi lugemist esimest korda kuulis. Esiotsalt pidas Rein seda silmakirjaks, arwas et Liiso naljakombel mõned tükikesed Abitsist lapsele pähe õpetanud, mis nüüd laps nõnda teheš, kui oskaks kirjatähti — raamat nina ees — temale kuulutas ...

Seitsmeaastase! Maril oli lugemine selge kui wesi, ja nüüd ei annud tema isale enne mahti, kunni temale kirjotamise tähtede jälgi juhatati. Et seäl juures suka warras ja nõel näpu wahel ei wõerdunud, selle eest kandis ema muret. Ette antud suka winklid ja muud näpu tööd kahanesid weike sõrmede kiirusel ja Maril oli ikka weel enne widewiko aega kassi- ja koerasõbrakesi waatamas ja nendega mängimas käia. Aga kahekssamal aastal, kus leetrite tõbi Ehanurme külas laialte liikus, langes ka Marike leetrite käte ja oli pärast leetreid wäga wõimato wiis nädalad haige. Liiso ei saanud mitmel nädalal riidešt lahti, aga ka Rein istus mito ööd walwades lapsokese sängi ees. Ühel ööl näitas igapidi lugu, kui oleks miniko tund praego käes olnud. Wannemad seisid käed ristis ja silmad pisaras sängi ümber, ja lapsokesel ei nähtud enam weresoone tuikamist ega hinge auro suust — keha oli külm kui surnul. — Seal tõmbas surma-ingel oma raske käe lapsokese pealt tagasi: hingamine tõusis ja weri hakas soontes jooksma; tema jäi raske une sisse magama, mis kaks ööd ja pääwa kestis, siis wast awandas silmi ja maigutas suud, kui juua ihaldas. — Enam pool aastat läks aega, kui tõwest turnatud lapsoke toibuma hakas ...

Mari ei olnud weel wiieteistkümne-aastane, aga juba kõige õppimisega walmis, ja mis palju enam tahab ütelda: emal ja isal ammogi igas tükis kõige targem nõuandja, kus neil seda tarwis läks. Imelikult oli Jumal waga tütarlapse mõistust wara küpsetanud. Siiski elasiwad tema sees kaks waimo: üks oli üsna laps kõige ülemal lapse kombel, teine tark wana inimene. Kes niisugust lugu ei ole näinud, wõiks asja imeks panna, ehk mõtelda: seda wõib kül kirjotada ja trükki panna, siiski, kes teab, kas lugu tõest nõnda olnud? Aga selle elopuu lehe külge ei ole ma meelega

tahtnud mingi muud wilja liſada, kui üksnes ſeda, mis puu iſe kannud ja kewadel enne ſuwe küpſetanud: kõik on tõſi!

Unustamata jääb mulle ſee waikne kena Lehe-kuu õhtokene, 1 Mai 1821, kui widewiko aeal Suntſi wärawaſt mööda minnes kogemata õue ſilmad tõstſin ja Reino toa ukſe kõrwas kurbtus-rasket pead piida naale toetades pingikeſe peale istumas nägin. Mina astuſin ligemale ja teretaſin, aga Rein ei pannud mind ega minu teretamiſt tähele; tema mõted näiſid kaugel temaſt ära olewat. Palged olid temal kahwatanud, ſilmalaud nutuwee turſul. Kui tük aega ſeal olin ſeisnud, wõtſin tema käeſt kinni, kät pigistades. Tema wahtis kui raskeſt uneſt ärkades tük aega mino peale, kui olekſin üks wõeras ja temal tundmata olnud; wiimaks ütles ta haleda healega: „Wäga hea, ſõber! et täna õhto ſiia jõudſite, kus murepilwed mind kiputawad lämmatama. Meie Mari on ſuremiſel!“ Ja nüüd woolas piſarate jõgi kahwatanud palgeid mööda maaha. Need ſõnad olid ka mino ſüdant lihkunud, ei jõudnud ma ſõnakeſt temale trööstimiſt kuulutada. Rein mõistis mino mõted rääkimata, tõuſis ülesſe, wiis mind kambriſſe, kus Liiſo märja ſilmadega ſängi kõrwal istus . . . Üks kirsſipuu oks õitega, kimbukene kanawarbaid ja jaanililleke ſi olid Mari ſängi peal, aga õiekeste kenadus ja õhk näitaſid temal kui wõerad. Kuis oli minewal ja enne ſeda igal kewadel nende ilo tema ſüdant rõemuſtanud, aga nüüd ei tunnud lapſoke neid enam . . .

Tema[1]) oli ükskord minule iſe ütelnud ja kaa oma käega ühe piſokeſe raamatu ſiſſe kirjutanud, mis nalja pärast oma wiimaſeks ſeäduſeks nimetas: midagi ei wõi kenam ja kergem olla, kui ühel ſelgel pääwal ſurra, kus hing luku pandub ſilmade läbi weel kõrget päikeſt näeb ja ſeal astub tema külmaks jahtunud kehaſt laia ſiniſe walguſe-mere ſiſſe wälja . . .

Keſkõö põueſt astuſiwad weel Mari mõlemad lapſepõlwe sõbrad üksкord tema sängi ette, uni ja unenägo, otſe kui olekſid tahtnud temalt jumalaga jätta . . .

Meie istuſime kolmekeste Mari sängi ümber. Kõrw ei kuulnud mul muud kui haige hingetõmbamiſt ja mino taſko kella tikſomiſt, mis tema lühikeſt elo otſa mõetis . . . Mul tuli meele, et ſeſama nüüd ſurma koeaks muudetud tuba 15 aasta ja nelja nädala eeſt meie haiget wasto wõtis, kui tema ſeie ilma astus . . .

Sest ta oli mulle öelnud — ka tema wiimses traktaadikeses seisab —, miski poleks kaunim ja kergem, kui ühel selgel päewal surra: hing näeks wee läbi suletud silmade kõrget päikest ja tõuseks närbunud kehast awarasse sinisesse walgusmerre . . .

Öösel kell 11½ tulid Wuzi kaks parimat noorussõpra, uni ja unelm, weel kord tema woodi ette, et teda otsekui jumalaga jätta . . .

Ma olin üksinda toas. — Ma ei kuulnud muud kui haige hingetõmbamist ja mu taskukella tiksumist, mis tema lühikese elu lõppu mõõtis... Mulle tuli meelde, et sama tuba, mis nüüd mustaga ehitud, oli haua eelruumiks, kuhu haige oli asunud 43 aastat tagasi, arwates homsest 13. maist.

Ihm hatte geträumt, er ſchwankte als ein Kind ſich auf einem Lilien-

[1]) Lõpposas esineb peaaegu sõna-sõnaline tõlge. Allpool on kõrvutatud ainult üksikud katkendid, seejuures paar lauset algkeeles, et otsustada, kuivõrd täpsalt on Kreutzwald tõlkinud.

Tema oli unes näinud, kuida ta kui laps ühe lillepeenra peal kükkunud, mis kügelaua kombel tema jalgade alla paisunud, laud oli üleѕpidi tõuѕtes rooѕipilweks koko ojanud, mis ѕiis temaga kuldaѕte hommikute koitudeѕt läbi ѕuitѕewa lillewäljade ära läinud ... Seѕt on kül, mino ѕõbrad! Kel lõi praego õhtul kakѕteiѕtkümme, tunninäitaja põrkas uue pääwa peäle ja tuletas meile kahekordѕet magamiѕt meelde, magamiѕt lühikeѕel ja magamiѕt pikal ööl. —

beete, das unter ihm aufgewallet — dieѕes wäre zu einer emporgehobnen Roѕen-Wolke zuѕammen gefloѕѕen, die mit ihm durch goldne Morgenröthen und über rauchende Blumenfelder weggezogen ...

Es iѕt genug, meine Freunde — es iѕt 12 Uhr, der Monatzeiger ѕprang auf einen neuen Tag und erinnerte uns an den doppelten Schlaf, an den Schlaf der kurzen und an den Schlaf der langen Nacht ...

Võrreldes „Paari sammukest rändamisteed" „Rõõmsa koolmeistrikese Maria Wuzi elulooga Auenthalis", on ilmne, et Kreutzwald on laenanud Jean Paul'ilt jutustuse algosa ja lõpplahenduse, s. o. teose üldraami ja ideestiku[1]). Võõrsilt laenatud ainestikust ta on suurema osa esitanud täpsas, sõnasõnalises tõlkes, vähimat osa ta on püüdnud muuta ja lisandada, asendades võõrapärased tegelaste ees- ning perekonnanimed ja tegevuspaikade nimetused eesti nimedega, et jutustusele anda eestilist ilmet. Kuna Jean Paul piirdub oma teoses ainsa peategelase, koolmeistrikese Wuzi elulooga, on pidanud Kreutzwald oma proosatöö alguses Wuzi ümber nimetama Suntsi Reinuks, jutu lõpposas aga kujutama sama, juba neljakümnekolme-aastast koolmeistrikest viieteistkümne-aastase külatüdruku Marina.

Kreutzwaldi puhtisikulise loometööna esineb jutustuses „Paar sammukest rändamisteed" peamiselt Suntsi Mari sünni- ja lapsepõlve-aastate kujutis. Samuti on tema omad õpetlikud ja seletavad vahemärkused, mis on põimitud eestistatud jutusündmustiku vahele. Üldse on Kreutzwaldi enda loodud jutuosad kirjeldavat, jutustavat ja iseloomustavat laadi. Kuid Jean Paul'ilt on pärit jutustuse lüürilised ja idüllilised katkendid. Kogusummana osutub Kreutzwaldi tööst ligikaudu kolmandik tõlkeks Jean Paul'i varem nimetatud novelli järele.

Vaatamata et käsiteldav Kreutzwaldi jutustus on osalt võõrast algupära, ѕiiski on ta tähelepandavamaid teoseid nii ѕisult kui ka ѕtiililt tolleaegses eesti krjanduses. Kreutzwald on ѕuutnud „Paar sammukese rändamiѕtee" laenatud ja iѕiklikult vahelepõimitud ning juurdeloodud osad niivõrd tihedaѕti ükѕteiѕega ѕiduda ning ühtluѕtada, et kogu teos jätab terviku ja algupärandi mulje. „Eesti proosaѕtiili ajaloos oli raamatuke igatahes uudis oma tunderaѕke ѕentimentaal-romantilise tooniga ja tõuѕutatud kujundirikkuѕega" [2]).

[1]) Vrdl. H. Sakaria kirjutiѕt „Eesti Kirj." 1926, lk. 337—341.
[2]) Mag. A. Anni kirjutis „Biogr. leks." II, lk. 234.

Ülesanne 33. Kirjutage „Paari sammukese rändamistee“ algus ja lõpposast katkend nüüdiskeeles kirjanduslikku vihku, alla kriipsutades J. Paul'i teosest erinevad osad (õpilastest valigu iga rühm klassis endale **erikatkendid**). Arutlege neid erinevusi. Iseloomustage Suntsi Marit. Kuivõrd ta vastab Kreutzwaldi tütrele Marie Ottilie'le? Leidke kõne ja lausekujundeid. Mis suhtes erineb Kreutzwaldi keel nüüdiskeelest?

3. „Kalevipoeg“.

Saamislugu. Peale Faehlmanni surma tehti Kreutzwaldile ülesandeks jätkata ja lõpule viia kangelasloo „Kalevipoja“ koostamistöö. Selleks saadeti talle materjalina *Õpetatud Eesti Seltsi* arhiivis leiduv sellekohane käsikirjaline ainestik ja kadunud Faehlmanni ülestähendised Kalevipoja lugudest. Nagu teame, oli Faehlmann koostanud saksakeelse ülevaate Kalevipoja seiklustest ning surmast ja oli loonud ka sissejuhatavad saksakeelsed salmid kangelaseeposele.

Faehlmanni märkmeid kasutas Kreutzwald koostatava kangelasloo üldraamina. Selle alusel ta hakkas eesti eepost üles ehitama. Kuid töö algul selgus talle, et kogutud materjali oli liiga vähe. Olgugi et ta ise oli noorpõlvest saadik jälginud Kalevipoja lugusid, ei piisanud ainestikust tervikulise kangelasloo loomiseks, kuna puudusid mitmed pikemad vahelood. Seetõttu näis Kreutzwaldile Kalevipoja ennemuistne jutt lagunud hoonena, mille seinapalgid osalt kadunud, osalt tuulest ära viidud.

Kreutzwaldi virgutusel algas 1850. a. Kalevipoja ainestiku täiendav kogumine. Ta ise korraldas lühemaid uurimisretki Võru ümbrusse ja Setumaale. Teistelt kogujailt oli materjal aga visa tulema. Ent see ei heidutanud Kreutzwaldi, kes andumusega oli pühendunud kangelasloo loomisele. „Kalevipoja“ koostamine tundus talle elutööna. Härda palvega ta pöördus surma poole: *„Paikene kulla surm! wiiwita natoke aega, kunni ma tööga walmis saan“* [1]).

Lõpuks saabusid lisateated Kalevipoja lugudest mitmest kihelkonnast (Kodaverest, Palamuselt, Laiuselt, Tormast ja Viljandist). Soomest saatis ainestikku „Kalevala“ koostaja Lönnrot. Saadud lisamaterjalid, eriti aga isiklikult Setust kogutud rahva-

[1]) Kreutzwald Sachsendahlile 19. VI 1850.

laulud, viisid Kreutzwaldi ekslikult veendumusele, et lugulaul Kalevipojast on muiste liikunud rahvasuus pikema terviku-liise rahvalauluna. Seepärast ta pidas oma rahvuslikuks kohustuseks kogu Kalevipoega käsiteldav ainestik, mille valdavama osa moodustasid sidumata kõnes loodud jutundid ja muistendid, valada rahvalaulu-vormi. Selle eksliku arvamuse tõukel hakkas Kreutzwald kangelaslugu värssidesse valama, olgugi et ta varem oli kavatsenud seda proosas kirjutada ja ainult sinna vahele värsikatkendeid põimida.

Kreutzwaldi elutöö edenes kiiresti. Juba kolme aasta pärast valmis „Kalevipoeg" esialgsel kujul, s. o. 12 loos. Aga Kreutzwaldi ei rahuldanud nn. „Väike Kalevipoeg", vaid ta kogus lisamaterjale, koostas uusi lugusid ja püüdis kogu kangelasloo muuta enam rahvalaulu laadiliseks. Nii ta põimis eepose algusse vaheloo Linda pulmadest ja lugulaulu lõppossa ilusaima loo Kalevipoja retkest maailmalõppu. Mõne aasta möödudes, nimelt 1857—1861. a. ilmus Kreutzwaldi loodud ja liidetud „Kalevipoeg" täielikult *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes* (IV—V) trükituna ühes saksakeelse tõlkega, koosnedes 20 loost ja kogusummana 19.047 värsist. Rahvale määratud eestikeelne trükk ilmus 1862. a. Kuopios.

Ainestik. Kangelasloo põhiainena kasutas Kreutzwald rahvasuust kogutud rahvalaule, muinasjutte, mütoloogilisi ja etnograafilisi teateid, mis kas otseselt või kaudselt olid seotud Kalevipojaga. Kuna nimetatud ainestik ainult osaliselt käsitles Kalevipoja elu ja seiklusi, pidi koostaja lisamaterjali laenama võõrsilt ja ise mitmed osad juurde looma.

Ainestiku liitmisel võttis Kreutzwald aluseks, nagu varem nimetatud, Faehlmanni sepitsetud saksakeelse algvisandi. Faehlmanni Kalevipoja jutundis esineva *Kalevi naise* nimetas Kreutzwald *Lindaks*, tuginedes Schultz-Bertrami vastavale kirjutisele [1]). Et Lindat ja Salmet käsitleti samas rahvalaulus, võis ta liita selle jutustava rahvalaulu täielikult kangelaseeposega. Kalevipoja sünniloo ja lapsepõlve kirjutas Kreutzwald muinasjutu aineil, täiendusena kasutades rahvalaule. Faehlmannile tundmatuks

[1]) A. Anni, „Kalevipoeg eesti rahvaluules", lk. 158.

jäänud *Kalevipoja retke Soome* kirjutas Kreutzwald juurde, seejuures kasutades osaliselt ehtsaid rahvateateid. Sinna põimis ta vahele soome *Kullervo õe-eksitamise loo,* et kangelaste saatust traagilisemaks muuta. Järgnevate sündmustikkude (võiduviskamine Saadjärvel, kündmine ja kuninga valimine, võitlused sortsidega jne.) jutustamiseks pakkusid rikkalikku materjali rahvajutundid ja Tartumaal asetsevad Kalevipoja s ä n g i d. Rahvusvahelisi muinasjutte kasutas Kreutzwald kirjeldades retke maailmalõppu ja põrguskäike. Viimase, 20. loo ta koostas peamiselt Faehlmannilt saadud aineil.

Juba ainestiku mitmekesisus ei võimaldanud koostada ühtlast teost. Pealegi esines suurim osa materjalist sidumata kõnes, mida pidi värssidesse valama Seepärast tuli Kreutzwaldil ületada raskusi nende erinevate materjalide liitmisel.

Sündmustik ja kompositsioon. „Kalevipoeg" koosneb sissejuhatavaist lauludest „Soovituseks" ning „Sissejuhatus" ja k a h e k ü m n e s t (20) loost. Jälgime allpool „Kalevipoja" sündmustikku ühenduses kompositsiooniliste vaatlustega.

A l g u s e h k e k s p o s i t s i o o n.

„Kalevipoja" ekspositsiooni moodustavad alguslaulud „S o o v i t u s e k s" ja „S i s s e j u h a t u s" ning e s i m e n e ja t e i n e lugu.

Sissejuhatavas laulus „S o o v i t u s e k s" pöördub Kreutzwald antiiksete kirjanikkude eeskujul laulujumala poole, et see laenaks talle kandle, kuna ta igatseb laulda vahvamate meeste tegudest ja Kalevite käikudest, mis ta „kaua kaisula kandnud, põues peidula" pidanud. Aga õnnetuseks on muistsed kangelased varisenud mulla alla, nad ei kuule enam tema häält. Laul kostab vaid võõraste kõrvu. Luuletaja kurvastub, et ta peab üksinda, leinakuulutaja käona kukkuma.

„Soovituse" 4 esimest salmi on tõlgitud Faehlmanni saksakeelsete värsside järgi, muu osa on Kreutzwaldi enda loodud. Neis meeleolulistes salmides väljendub Kreutzwaldi kurvameelsus ja üksindustunne.

Laena mulle kannelt, Wane=
[muine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
Muisteſe põlwe päranduſeſt
Jhkan laulu ilmutada.
Ärkage, hallid muistena ealed!
Sõudke ſala ſõnumida,
Parema pääwade pajatuſt,
Armſama aegade iluſt.
Tule ſa, lauliku targa tütar!
Jõua Endla järweesta;
Pikalt ju hõbedaſſes peeglis
Siidi iukſid ſilitaſid. [warjud!
Wõtkem tõe woli, wanad
Näitkem kadunud näguſi
Wahwama meeste ja nõidade
Kalewite käikiſida.
Lendagem lustina lõuneella,
Paari ſammu põhja poole,
Kus neid kaſuſi kanarpikus,
Wõſu õitſeb wõeral wäljal.

Mis mina kodu nurmelt no=
[pinud,
Kaugelt wõeral wäljal künnud,
Mis mulle toonud tuule oogu,
Laened lustil weerelanud;
Mis mina kaua kaiſula kandnud,
Põues peidula pidaſin,
Mis mina kaljul kotka peſas
Ammuſt aega ellaſt audund:
Seda ma lauluna lõtſutellen
Wõera kuulijatte kõrwa;
Armſamad kewadiſed kaimud
Wariſenud mulla alla,
Kuhu mo lustina lööritusi,
Kurwastuſe kukutusi,
Jhkawa meele igatſuſi
Koolja kuulmesſe ei kosta.
Ükſinda lindu laulan ma lusti,
Kukun ükſi kurba kägu,
Ealitſen ükſi igatſuſi,
Kunni närtſin nurmedella.

„Sissejuhatuses“ kutsub Kreutzwald esile muistsed mälestised Kalevitest, kurdab elukaduvusest ja heidab valgust lugulaulu loomissaladustesse.

Lehwi muiste mälestuſi
Kalewide kuulutuſi
Kalmukünka kerkimaie,
Udu auruſt paiſumaie,
Kanarpikuſt kaswamaie,
Sambla ſoosta ſuitſemaie! . . .

Kiireſt kauwad meie päewad,
Tuhatnelja elu tunnid
Ruttes kalmu küngastele,
Lendes rahu lepikusſe,
Kolletawa koolja ſängi . . .

Laulik lues luguſida,
Weerewaida wärſiſida;
Wõttab pihu wõlſi wallaſt,
Tüki teiſe tõſi taluſt,
Kolmandama kuulu külaſt,
Laenab liſa meele laekaſt,
Mõtte mõiſa magaſiſta . . .

1. loo sissejuhatavas osas jutustatakse muinasjutu aineil Kalevi tulekust põhjapiirilt Viru randa. Sellega liidetakse pikem rahvalaul Salme ja Linda sünnist ning kosjadest. Salme läheb oma kolmandale peigmehele Kuule, Linda, libe neitsi, aga kuuendale kosilasele Kalevile kui kangele mehele. Üli-lõbusaile pulmile järgneb neiude kurb lahkumine kodutalust, millega lõpeb esimene lugu.

2. loos kujutatud Kalevi surm ja Linda lein on meile tuttavad Faehlmanni ülestähendiste kaudu. Kiiresti sirgub võimsaks meheks Kalevi viimne võsu.

Kalewide kallim poega
Linda leina lepitaja,
Kaswis karjapoisiliseks,
Kosus künnimeheliseks,
Tõusis tamme tugewuseks ...

Wiimne Kalewide wõsu,
Kaswas kaljuks kindlusella,
Tõusis wendadest targemaks ..

Lindale ilmuvad lesepõlves mitmed kosilased, nende hulgas ka Soome tuuslar, aga Linda saadab nad põlgusega tagasi.

„Kalevipoja" algus ehk ekspositsioon tundub pikana ja venitatuna. Sellesse on põimitud liiga palju kõrvalepisoode. Lugulaulu sissejuhatav osa on immutatud kaduvusemeeleolust. Selles osas on märgatud Ossiani laulude mõju.

Arendus ehk dispositsioon.

Eepose laiaulatusliku sündmustiku areng algab kolmanda looga. Loo algul viibib Kalevipoeg merekaldal, hiljemini ta läheb vendadega jahile. Sealt rõõmsana tagasi tulles, märkab ema kadumist ja ruttab kadunut otsima. Ei isa tea talle teed juhatada. Kurvana ja nõutult seisab Kalevipoeg merekaldal ja vaatleb lainetemängu. — Tutvume lähemalt eepose kolmanda looga, mis on õnnestunumaid lugusid kangelasloos.

Kolmas lugu.

1. Kalewipoeg ja paharetid.

Põualise pääwa paistel
Jstus merekalda ääres
Kalewide noorem poega,
Waatas laente lustimängi,
Wete woode weeremista
Kerge tuule keerituſel.
Äkiliste ähwardelles
Puistas musta pilwe põuest
Tuule oogu tuiskamaie,
Pani laened paisumaie,
Kohisedes kerkimaie.
Äike sõitis rauda sillal
Waske ratusil wankriga,
Tuiskas tulda tulleesſa;
Sädämeida sõitenesſa;
Pikker taati põrutelles
Kärinada käidanesſa
Wiskas wälku wäledaste.
Kurjad waimud kohkunesſa
Kuulsid karistaja eale,
Põgenesid Pikse paku
Laia mere laenetesse. . .
Hüpasiwad kõrgelt kaldalt
Kukerpalli mere põhja,
Wahtus wete woodiesſa.
Kalewide poega kargas
Nende jälgil laenetesse,
Langes kotka kiirusella
Kurjalaiste kaela peale;
Püüdis neid kui wähke urkast

Kauni kaelakoti täie ;
Mere pinda tõusenessa
Ujus kangelase poega
Tüki kalda ligemalle,
Paiskas kotist kurjalaisi
Wõimsal wiskel kalda peale
Pikse raudawitsa alla,
Kus neid puruks kolgitie,
Hundi roaks hukatie.

2. Kalewi pojad jahil.

Kalewide wennikesed
Läinud koduat kolmekeste
Lustil metsa luusimaie ;
Eit oli jäänud ükssinessa
Koeu kirstu kaitsejaks,
Warakambri warjajaks,
Taalderi toale tugiksa.
Eit pani paea tulele,
Keetis rooga poegadelle,
Kohendas tulda korrale,
Kaitses tule kibemeida
Et ei leek peasekš lake,
Kirg ei lennaks katukselle.
Ni on sõlgirinna seadus,
Leekuningana kohus.
Kalewide noored poead
Läinud metsa luusimaie,
Linnu jälgi ajama,
Karu jälgi otsimaie,
Põdra jälgi püüdemaie,
Metsärga waatamaie,
Metsakriimu kiusamaie.
Karu oli kaeras käinud,
Mesipuiel wõersis olnud.
Põdra nähtud põllu ääres,
Hunta hulges karjamaale ;
Raatmaal rohkest rebasida,
Jäätmaal paliu jänessida.
Oli neil kolm koerukesta :
Üks oli Jrmi, teine Armi,
Kolmas murdja Mustukene.
Poead olid metsa paksus
Koerte jälgil karu leidnud,
Mesikäpa männikusta
Kiskus Jrmi, katkes Armi,
Murdis maha Mustukene ;
Koerad said karu kätele.
Noorem wenda, poisikene,
Kõitis karu üle õla
Jalgupidi ripumaie ;
Tahtis kanda koduje,
Liha söögiks, nahka kateks.
Pojad läksid põllu peale,
Läksid laanest lagedalle ;
Seal tuli wasta sarwiline,
Wana põder wennikene.
Koerad põdra kiskumaie,
Sarwilista surmamaie ;
Kiskus Jrmi, katkes Armi;
Murdis maha Mustukene ;
Koerad said põdra kätele.
Noorem wenda, poisikene,
Wiskas põdra üle piha
Karu kõrwa ripumaie ;
Tahtis kanda koduje,
Liha söögiks, nahka kateks.
Poead läksid kuusikusse
Metsaärga püüdemaie ;
Palus olid metsapulli
Koerte jälgil mehed leidnud
Kiskus Jrmi, katkes Armi,
Murdis maha Mustukene ;
Koerad said ärja kätele.
Noorem wenda, poisikene,
Sidus ärja sarwipidi
Üle õla ripumaie ;
Tahtis wia koduje,
Liha söögiks, nahka kateks.
Kalewide kanged pojad,
Läksid lustil laane poole,
Põesastiku paksuesa ;
Seal tuli hulka huntisida,
Kari kõrwe kutsikuida
Koerad hunta kiskumaie,
Metsalisi murdemaie.
Kiskus Jrmi, katkes Armi,

Murdis maha Mustukene;
Tapsiwad tosina kaupa.
Noorem wenda, poisikene,
Hakas hunta nülgimaie,
Nülgis tosinada neli,
Hakas wiet nülgimaie:
Wennad kodu kipumaie.
Noorem wenda wõtis nahad,
Wiskas kimbu üle küüru,
Karu selga kateeksa;
Tahtis kanda koduje.
Poead käisid metsa teeda,
Penikoorma palu teeda;
Seal tuli wastu seltsikene,
Kaunis kari rebasida.
Koerad rebasi kiskuma
Kiskus Jrmi, katkes Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsiwad tosina kaupa,
Surmasiwad sadandalla.
Noorem wenda, poisikene,
Rebasida, nülgimaie;
Nülgis tosinada neli,
Hakas wiet nülgimaie:
Wennad aga koeu kipuma.
Noorem wenda wõtis nahad,
Wiskas kimbu üle küüru
Põdra selga paunaksa.

Kalewide kanged poead
Kõndisiwad metsa teeda,
Penikoorma palu teeda;
Juhtus kari jänessida
Neile wasta nurme peale.
Koerad jänessi kiskuma,
Murdma aawiku-emandaid.
Kiskus Jrmi, katkes Armi,
Murdis maha Mustukene;
Tapsid tosinade kaupa,
Surmasiwad sadandalla.
Noorem wenda, poisikene,
Jänessida nülgimaie,
Nülgis tosinada neli,
Hakas wiet nülgimaie;
Wennad kipusid koduje.
Noorem wenda wõtis nahad,
Wiskas kimbu üle küüru
Arja selga sadulaksa.
Siis aga wennad kolmekeste
Koeu poole kõndimaie.

3. Linda röövimine.

Oh sa kawal kosilane,
Peteliku peiukene!
Kust sa teadsid seie tulla?
Kust sa mõistsid üle kalju,
Üle laia laenetella,
Oskasid üle orude,
Märkasid üle mägede
Teeda taalderi talusse,
Rada penningi peresse?
Kül sa kawal kosilane,
Peteliku peiukene!
Sestap tundsid seie tulla
Kargades üle kaljude,
Lennates üle laenete!
Sestap teadsid seie saada,
Oskasid üle orude,
Märkasid üle mägede
Seie Kalewi koduje,
Seie penningi peresse,
Wana taalderi taluda:
Hõbe nupp oli õuessani,
Kaks oli warakamberiila,
Kolm oli aida katuksella,
Wiis oli wainu wärawilla,
Kuus oli karja kopelilla.
Sestap peigu leidis teeda,
Sestap petis oskas tulla
Kalewi lese koduje,
Kui ei kotka poegi kodu,
Kõwernoke ei pesassa
Eite olnud kaitsemassa.
Soome tuuslar, tuuletarka!
Kül sa sala sobitustel.
Petis nõude pidamistel.
Pääda rohkest' raskendasid:
Kuida leske kiusamaie?

Kül ſa walw'ſid warjuliſel
Kalda kalju rünka taga:
Kuida Kalewide talus
Asju korda kohendati.
Kül ſa, kawal koſilane,
Peteliku peiukene,
Ootſid oſawama aega,
Sündſamada ſilmapilku,
Kalewide kalliſt leske
Kurjal kombel kimbutada,
Nõdra naista wõrgutada.
Lootſik ſeiſis luurimaies,
Paati kalju warjul peidus,
Sina petis iſe paadis
Wara, ilja walwamaies.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Jstus paadis parajalta,
Kui olid poead kodunt läinud
Lustil metſa luuſimaie.
Tuuletarka tundanesſe,
Kuida eite kaitſematta,
Wägewa käe warjamatta
Ükſipäine koeu jäänud,
Kus ei abi olnud ood'ta,
Lasteſt toetuſt ei loota.
Kodunt läinud kotkapoead,
Kaugel lennand kaarnakeſed
Wõind ei eide kiſenduſi,
Hädas api hüüdemiſi,
Kiuste küüſil kiljatuſi
Mitu kõrwul kuuldanesſa.
Tuuslar mõtles, tuuletarka:
Nüüdap wara warga wolil!
Tuba jäätud toeta,
Hoone ſeinad katukſeta,
Jga tuule tuiſatuſel,
Wete woode weeretuſel.
Peſaſt lennand kõwernokad,
Kõwernokad, raudaküüned,
Nüüdap woli warga wäela,
Wõimus wõtewalla käela.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Tõukas paadi kalju tagant,
Lootſikuda lagedalle;
Seadis mõlad ſõudemaie,
Aerud paati ajamaie,
Laeneſida lõhkumaie,
Pani purjed paiſumaie,
Tuule puhkel tõmbamaie.
Lootſik kõikus laentepinnal
Wete kiigel weeretelles,
Kiikus kõigul ranna poole,
Kalewide talu poole.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Ajas paadi kalda ääre,
Kalewide kopli alla,
Peitis paadi warjupaika
Kalewide kalmu ligidalle,
Kargas iſe kergel ſammul
Kaljuliſe kalda peale,
Kus ta wargateede jälgil,
Rööwelkäigi radadelle
Muru warjul rõõmcskille,
Kiwi taga kükakille —
Ni kui kaſſi lindu püüdes —
Toa ligemale liuges.
Sala roomas Soome tuuslar
Kalewi talu wärawaſſe,
Kargas lipsti! kanna peale,
Wirgalt jalawarwaſtelle,
Sammus julgeſt' üle õue,
Astus ukſe eſikuſſe;
Silmas korra üle ſanga,
Enne kui tormas tupaje,
Leske istus lee-augul,
Kulpi ſegas leemepada;
Ehmatanud eidekene
Saan'd ei aega wasta panna.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Wõtis leske wäekaupa
Warga kaiſu kammitſaſſe,
Ajas kiſkjad kulli küüned
Waluſaste eide wöösſa,
Tahtis leske lootſikuſſe,
Warga ſaaki paati wia.
Ehk külla Linda, karske leske,
Tugewaste wasta tõrkus,
Rööwelille ruſikada,
Kiuſajalle küüſi näitas,
Hammastesta abi püüdis:
Siiski waus waeſe wõimus,
Rauges leſe närtſind rammu

Warga wäe wolila,
Sortsi sõnade sidele,
Misga rammu raugastelles,
Misga kangust kütkendelles
Lese wõimu wangi wõtis.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Oli rikas sortsisõnul,
Osaw sõnu seadanessa:
Oskas sada salasõnu,
Teise saea tarku-sõnu,
Kolmandama kangemaida
Kanguselle kosutuseks,
Rammuselle rohkenduseks,
Wõimuselle wägewuseks.
Teadis tuhat teisi sõnu,
Sala sõnu rammu raugeks,
Wõimustuse wäsinduseks,
Tugewuse tülpimiseks:
Misga rammu kammitsasse,
Wõimu wangipaelu pani.
Linda, waese lesekese,
Kisenduse kiljatused,
Hädas api hüüdemised
Tuiskasiwad tuuletiiwul,
Langesiwad laenetesse,
Roidusiwad rägastiku,
Wausid metsawarjudesse,
Kustusiwad kaljudesse:
Aga api hüüdemista
Poegile ei kõrwa puutund.
Linda palus ainekeelil,
Palus peastmist tuuslarilta,
Palus api metsalisi,
Api häida inimesi,
Palus api wõerikuida,
Warjajaida waimusida,
Palus api kaasa kuju,
Api hüwa jumalaida,
Ohkas aga Ukko poole,
Wanaisa warju poole!
Soome tuuslar, tuuletarka.
Salasõna sõlmil rikaz,
Topis kinni kõrwa kuulmed,
Et ei lese ärdad palwed,
Häda kisa kiljatused
Meelt ei hakaks eksitama.

Jumalate walwal heldus,
Wõimsamate wägew woli,
Kangemate käte kaitsus
Kuulid Linda kutsumista,
Lese leina ohkamista,
Ainekeelil hüüdemisi.
Wanataadi tallitusel
Pidi abi pilweesta,
Tulu tuulest tulemaie.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Oli sammud warga saagil
Jrumäele sirutanud.
Tahtis määlta teeda wõta
Otsekohe mere poole,
Kus ta paati ootamaies.
Aike astus äkiliste
Ähwardelles röówli teele,
Pikker põrutas pilwesta!
Raskel sammul rauda sillal
Sõitis wana isa wanker,
Tuiskas tulda tugewaste.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Langes minestuse kätte,
Warjusurma alla wangi.
Wälk oli wõtnud keha wõimu.
Tundmist hoopis tuimendanud:
Se'ks ta langes surnu sarna
Määle maha muru peale.
Warjuandejate wägi,
Taewaliste kindel tugi
Peastsid Kalewide leske,
Kulli küüsist linnukese.
Lendew kiirusega loodi
Kalewide karske leske
Kõrgeks kaljukiwi pakuks,
Kiwisambaks Jrumääle.
Elupaelukesed peasid
Lahti pikast leinapiinast,
Lahti mure lepikusta,
Kurwastuse kuusikusta.
Ega saanud lese sängi
Soome tuuslar solkimaie.
Soome tuuslar, tuuletarka,
Ärkas tüki aea päraft
Raske minestuse paelust,

Warjuſurma wangistuſeſt.
Selitelles ſilmaſida,
Luguſida laiendelles
Waatas tema ümberringi,
Kas ehk kuskil jälgi näha,
Kuhu leske Linda läinud,
Kodukanake kadunud.
Aga lesk jäi leidamata,
Tedretütar teadamata.
Kaljuks moondund kodukana,
Linda, Kalewide leske,
Wõite täna tunnistada,
Selgelt oma ſilmil näha.
Jrumäe peal istub leske,
Tedre munaſt autud tütar,
Jstub Linda maantee ligi,
Kuda linnaskäijad teadwad,
Ehk küll ſelle põlwe lastel,
Tänapäiwiſil tuimuſel
Linda nimi meeleſt läinud.
Rahwas kutſub kiwipaku
Enamiste Jru-ämmaks.
Eſimestkord linnas-käijad
Peawad wana ſeaduſt mööda
Jruämma teretama,
Auustades ämma pähä
Poiſid kübara panema.
Ehk kül kiwi pakukeſel
Elu nähtawalt ei leita,
Ega paigaſt liikumista;
Siiski wanarahwa sõudel,
Targemate teaduſella
Mõnda kuuldu külwatie,
Mõnda sõnum ſahatie:
Kuda kiwi paku rüpes
Salawõim peab ſiginema,
Jmewägi idanema
Kes on ämma mäe kaldalt
Ohtul orgu weeretanud,
Leiab teiſel hommikulla
Teda jälle wanas paigas
Seisma, kus ta enne ſeisnud.
Sellepäraſt, poeokene,
Mine ämma auustama,
Tedretütart teretama!
Pane kübar ämma pähä,
Haka eide kaelaſt kinni:
Seſt ei tõuſe ſulle süüda,
Laiemaida laituſida!

4. Kalewi poegade laul.

Kalewi poead kolmekeste
Kõndiſiwad lustikäiki,
Mööda rõemu radaſida,
Käiſid mööda lagedada,
Mööda nõmme nõtkandille,
Mööda ſooda sõtkutille;
Seal tuli wasta neli metſa,
Neli ſaledat ſalkuſi.
Üks oli kulla kuuſemetſa,
Teine tarka tammemetſa,
Kolmas kena kaſemetſa,
Neljas leske lepametſa.
Mis oli kulla kuuſemetſa,
Se'p ſee kuningade metſa;
Mis oli tarka tammemetſa,
Se'p ſe Taara enda metſa;
Mis oli kena kaſemetſa,
Se'p ſee kudruskaelte metſa;
Mis oli leske lepametſa,
Se'p ſe leinajade metſa,
Kurwa laste warjupaika.
Wanem wenda, wennikene,
Jstus maha kuuſikuſſe,
Kuningade ilu metſa,
Kulda kuuſe waiba alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugewama tõuſemaie:
Laulis lehed lehtapuuſſa
Hiilgadelles haljetama,
Hõiskas okad okaspuuſſe
Siidi-ilul ſiramaie,
Laulis käbid kuuskedeſſe
Pääwa paistel punetama,
Tõrukeſed tammedeſſe,

Kenad urwad kaskedesse.
Hõiskas õilme urwakesed
Õilme puiela ilukse,
Pääwa paistel paisumaie,
Kuude walgel kaswamaie;
Laulis et metsad müraſid,
Lagedad aga lakſataſid
Kõrbed wasta kostaleſid:
Kungla kuninga tütreid
Noorta meesta nutaſiwad.
Teine wenda, wennikene,
Jstus maha kaasikusse,
Leina-kase hõlma alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugewama tõusemaie,
Wägewama weeremaie.
Laulis õilmed õitsemaie,
Lille õilmed läikimaie,
Laulis wilja wälja peale,
Hõiskas õunad õunapuussa,
Sarapuisse pähkelaida
Laulis marjad wislapuussa.
Maasikad madalad murussa,
Sinikad sambla soosse,
Pohlakad palu äärtele,
Murakaida mätastelle,
Kobaraida pihlapuussa.
Laulis, et metsad müraſid,
Lagedad aga lakſataſid,
Rägastikud rakſataſid,
Kõrwed wasta kostaleſid.
Näki neiud, neitsikeſed,
Noorta meesta nutaſiwad.
Kolmas wenda, wennikene,
Jstus maha tammikusse,
Wanaisa ilu metsa
Targa tamme õlma alla;
Laskis laulu lendamaie,
Tugewama tõusemaie,
Wägewama weeremaie!
Tulisema tuiskamaie!
Laulis linnud lepikusse,
Laulukanad kaasikusse,
Laulukuked kuusikusse
Mõistelinnud männikusse,
Targad linnud tammikusse,
Hõiskas puie ladwadesse
Käguſida kukumaie,
Tuikeſi tuikamaie;
Laulis räästad rägastiku,
Peſilinnud põesastiku,
Lõukeſed lagedalle,
Pääſukeſed pääwapaiste;
Laulis luiged laenetesse,
Pardid parwe äärdane,
Aned aga allikalle;
Hõiskas kena künnilinnu
Hõõde iluks hõiskamaie,
Widewikul wilistama,
Enne koitu ealitsema,
Laulis, et mered müraſid
Kaljod wasta kärasiwad,
Puie ladwad paenusiwad,
Mäekingud kõikusiwad,
Pilwed lausa lõhkesiwad,
Taewas aga tarka kuulis,
Metshalija ainus tütar,
Metsapiigad, peenikeſed
Kulda iukſil näkineitſid
Nutaſiwad noorta meesta:
Oleks se mehe meiela,
Kaswaks meile kaasaliseks.

5. Kalewi poegade kojutulek.

Puie ladwil seistes päike,
Lahedama tuule õhku,
Weeretelles õhtu wilu,
Kuulutaſid pääwa kustu,
Lustipidamise lõpu;
Tuletaſid meeste meele,
Koeu poole käidanesse.
Noorem wenda, wennikene,
Kandis metsasaagi koorma,
Mis ei õlgasi muljunud,
Ega piinand pihtasi.
Mehed tõt'sid kolmekeste
Üle laia lagedaida
Kiirel sammul koeu poole;

Seadsid silmad sihtimaie,
Suitsu tähte tunnistama:
Kas ehk leelta keedukatel,
Pada auru wäljapaiskaks:
Alga suits ei tõusnud silma.
Mehed tõtsid kolmekeste
Üle laia liiwikuda
Kiirest' koeu ligemalle;
Seadsid silmad sihtimaie,
Olwist[1]) suitsu otsimaie,
Leelta auru waatamaie.
Alga suits ei tõusnud silma,
Ega paistnud leeme paealt
Awaldawa aurukesta.
Mehed jõudsid õue alla,
Weeresiwad wärawalle,
Läksid lendes üle muru
Usinaste ukse ette.
Läksid kiiresi läwedelle.
Kustund tule kibemetest,
Suitsuahtrast leehaugust
Märkasiwad mehepoead:
Kuida leekuningana,
Walwil silmil tulewahti,
Kodunta ära kadunud.
„Noorem poega pajatama:
„Jõgi jookseb kõwera,
Teede käigid lähwad metsa,
Ei ole lugu õigelta.
Õue wäraw seisab wallal',
Lahti jäänud toaukseb;
Wõõrad sammud murupinnal
Kuulutawad kurba lugu,
Õnnetumat juhtumista."
Pojad puhusiwad ealed
Õisku tuulde tõusemaie,
Saatsid waikse õhtu wilul
Kutsumista kauguselle:
„Hüüa wasta, eidekene!
Kosta wasta, kullakene,
Laula wasta, linnukene,
Tõsta ealta, tedrekene!"
Alga eit ei teinud ealta,
Sõudnud wasta ei sõnakest.
Kostis wasta kõwersilma,
Kutsus wasta laia kõrbe,
Laulis wasta laanemetsa,
Hüüdis wasta Hiiusaare,
Kukkus wasta Kuresaare.
Poead puhusiwad ealed,
Õisku teistkord tõusemaie,
Saatsid waikse õhtuwilul
Kutsumised kaugeelle.
„Hüüa wasta eidekene!
Kukku wasta käukene,
Laula wasta, luigekene,
Tõsta ealta tedretütar!"
Alga eit ei kostnud wasta,
Teind ei ealta tedrekene.
Kostsid wasta merekaldad,
Kukusiwad kaljuseinad,
Laulsid wasta merelaened,
Hüüdis wasta tuuleoogu.
Poead puhusiwad ealed,
Kutsumised kolmatkorda
Saatsid waikse õhtuwilul
Kutsumised kaugeelle:
„Hüüa wasta, eidekene!
Kõerutelle, kodukana,
Laula wasta, kadund leske,
Kosta meie kutsu wasta,
Laste lahke laulu wasta!"
Alga eit ei kostnud wasta,
Teind ei ealta, tedrekene,
Kõerutand ei kodukana,
Ega laulnud luigekene.
Kuhu eali kuulunesi,
Senna kaljud katkenesse,
Kuhu kutsu kostalekši,
Senna metsad murdanesse,
Kuhu elki lendanesi,
Senna laened langenesse,
Pilwed pikila lõhkewad.
Ei oln'd leida eidekesta,
Kuulda kana kõerutusta,
Kuulda tedre kudrutamist,
Käukese kukumista:
Kusakilta muru maalta,

[1]) Olw = katuseharja otsa alune avaus, mille kaudu suits välja pääseb.

Suuremasta sambla soosta.
Laia mere laenetesta,
Põesastiku paksudesta,
Ega kõrwe keskeelta.
Ohk jäi waikseks, tuuled tuku,
Uinusesse kõik see ilma.
Wennad läksid wärawasta,
Läksid seltsis alla õue,
Kolmeteste kopelisse:
Eide jälgi otsimaie,
Warga teeda waatamaie.
Üks neist weeres wainuelle,
Teine kõndis kopelisse:
Kolmas mere kalda peale.
Wanem wenda, wennikene,
Kesse weeres wainuelle:
Se ei leidnud eide jälgi,
Ega saanud tunnismärki.
Teine wenda, wennikene,
Kesse kõndis kopelisse,
Se ei leidnud eide jälgi,
Ega röövli radasida,
Ega saanud tunnistähte,
Kuhu kana kadunessa,
Linnukene lendanessa.
Kolmas wenda, wennikene,
Kesse läinud merekalda:
See sai selgeid märkisida,
Tõteliku tunnistähte,
Kuhu ella eidekene,
Kodukana kadunessa.
Soome tuuslar, tuuletarka
Oli laentelt lootsikuga
Paku-urka põgenenud;
Oli walwal wahikorda
Laente langul lõpetanud,
Kus ta mitu pika pääwa,
Mitu pimedada ööda,
Widewiku wiiwitusel
Wargasaagil walwamaies.
Meestel kaswas kartlik mure
Mitu mõted ema kohta:
Kas ehk kawal kosilane,
Petelikn peiukene,
Eite kipund kimbutama,
Warga küüsil wõrgutama.
Wanem wenda pajatelles,
Pani sõna sõudewalle:
„Läki leiba wõtemaie,
Õhtu rooga otsimaie,
Wäsind keha karastama.
Heidame siis puhkamaie,
Ehk saab usin unenägu
Eide jälgi näitamaie;
Lähme homme otsimaie.“
Teine wenda pajatelles
Pani sõna sõudewalle:
„Sängi rüpes suikunessa
Wõib ehk taewaliku tarkus,
Ukko unes ilmutada,
Kuda jälgi kaste kannul,
Udupilwe palistusel
Kadund eidest kätte saame;
Kuda kallist kodukana,
Lendu läinud linnu'esta
Kulli küüsist peasta wõime.“
Päraft nõudepidamista,
Targa aru arwamista
Wenitasid kakši wenda
Wäsind keha karastama.

6. Kalewipoeg oma isa haual.

Noorem wenda, wennikene,
Kalewide kallim poega,
Lese leinalepitaja,
Kurwastuse kustutaja:
Oli mõteid teise teele,
Arwamisi isa radal
Lendamaie läkitanud.
Kallis lange mehe poega
Nõnda mõteid mõlgutelles:
„Tänasida toimetusi
Ära wiska homse warna;
Igal pääwal oma iked,

Tunnil oma toimetuſed,
Mure koorma muljutuſed,
Oma ſoowituste ſõuded.
Tahad tunniſt tulu ſaada,
Õnnekeſta õngitſeda,
Ära wõta aega wiita,
Kauemini kõheldada.
Kiirul käiwad õnneſammud,
Wiitjal wiiſi wiletſuſta,
Kõheltajal kuuſi koormat,
Seitſe ſala ſõlmitusta."

Kalli eide kadumine
Kurwastas mehe meelekeſt,
Kurnas ſüdant mure koorm.
Kui nüüd wennad kahekeſte
Sängis keha ſirutaſid,
Siiſap tõtas noorem poega
Üle läwe ukſe ette,
Kargas kergelt üle muru,
Weeres wirgalt wainuelle.
Seal aga ſammu ſeiſatelles
Käänas ſiis iſa kalmule.

Kalewide kallim poega
Astub iſa haua peale,
Jstub kalmu künka peale.
Kurba ſüdant kergitama.
Jſa hauasta küſima:
„Keſſe liigub peale liiwa,
Keſſe astub peale haua?
Sõmer kukub ſilma peale,
Kruuſi langeb kulmudelle."

Poega mõistab, kostab wasta:
„Noorem poega, poiſikene,
Se'p ſe liigub peale liiwa,
Se'p ſe astub peale haua,
Jstub mure muljutuſel
Kadund iſa kalmukünkal.
Tõuſe üles, taadikene!
Ärka üles, iſakene!
Tule teeda näitamaie
Kuhu eite kadunesſa!"

Jſa kostab mätta alta,
Taati kalmusta kõneleb,
Mulla alta tõstab eale:
„Ei wõi tõusta, poega noori,
Ei wõi tõusta, ei ärata!
Kalju rõhub peale rinna,
Kiwi raske peale keha;
Kulmu katwad kullerkupud,
Silmi katwad ſinililled,
Punalilled palgeſida.
Tuuled juhtigo ſull' teeda,
Õhud õrnad õpetago,
Taewa tähed andko tarkuſt!"

Poega tõttas kiirel ſammul,
Aſime lennul mere poole,
Kõrge kalju kalda peale:
Eide jälgi otſimaie,
Kadund kana püüdemaie.
Paik, kus enne ſeisnud paati,
Lootſik ala luuril olnud:
Seiſis tühi kui pühitud.

7. Kalewipoeg merekaldal.

Kalewide kallim poega
Waatas kõrgelta kaljulta
Ehawalgel mere peale,
Laskis ſilmad laenetelle;
Waatas, kunni ſilma kestis,
Waate tiiwad ulataſid:
Kas ehk kuskil mere pinnal,
Laia laente langutuſel
Warga jälgi maha jäänud!
Kas ei kuskil tunnistähte,
Midagi ehk iſemärki
Rööwli riiſumista näitaks;
Kas ei kadund eide kanda,
Jalawarwas märki jätnud,
Rada kuskil raeatanud!

Laene weeres laene jälgil,
Wetewoode weeretuſel,
Kiigel kalju kalda wasta,
Lõhkes wahtus kalda wasta,
Tuiſatelles wete tolmu!

Aga muud ei märki olnud,
Sõnumid ei keegi toond;
Kessa täna laente langul,
Wetepinnal weeretelles
Salateel käin'd sõitemaies.
Tähed taewast sirasiwad
Lahkel silmal laente peale,
Aga keelt ei olnud kuskil,
Sõna kellelgi ei suussa.
Nõnda langew laente mägi,
Wetepinna weerlemine
Ja ühel ilul kiigub,
Ega küsi iial: kesse
Täna tema niiskes rüpes,
Märjas kaisus surma leidnud!
Laente kiikuw lustimängi,
Wete kena weerlemine,
Taewast waatwad tähesilmad:
Need ei küsi meie rõemu,
Küsi meie kurwastusi!
Laene weereb laente jälgil,
Wetewoode weeretusel,
Kiigel kalda kalju wasta,
Lõhkeb wahtus wasta kallast,
Tuisatelles wete tolmu,
Märga auru kallastelle;
Aga ei too sõnumida,
Kostmist iial küsijalle.

Laene weereb laene jälgil,
Wetewoode weeretusel,
Kiigel kalda kalju wasta,
Lõhkeb wahtu wasta kallast!
Meie elu laenekesed
Weeretawad õhtu wilul
Kõigudelles kalmukünka,
Mätämuru waiba alla;
Tähesilmad waatwad taewast,
Kuu waatab kõrgeelta,
Päike paistab rõemu palgel
Lahkujaida, magajaida.
Aga keelt ei ole kalmul,
Sõna ial tähte suussa,
Kuu ei oska kõneleda,
Ega päike pajatada,
Küsijalle wastust anda.

Eespool-toodud „Kalevipoja" kolmanda loo on Kreutzwald üles ehitanud kunstiteose kohaselt. Lugu algab ja lõpeb samas paigas — merekaldal, kus Kalevipoeg on mõlemail puhkudel lainete liuglemist vaatlemas. Alguse ja lõpu ühtlus annab loole tervikulise ilme. Loo põhisündmustiku arendamisel kasutab autor antiteesi, vastu seades teineteisele kontrastsed teosmotiivid. Näiteks, vennad lähevad rõõmsate lustilaulude saatel koju, kuid kodus nad muutuvad murelikuks, märgates ema puudumist; tagajärjetu otsimise järele heidavad vanemad vennad puhkama, aga noorem vend ruttab kurbuses isa hauale nõu küsima. Peale ühtluse ja antiteesi võib märgata loos, eriti vendade laulustseenis, tegevustiku astmelist tõusu. Vanema venna laul paneb metsad mühisema, keskmise oma — rägastikud raksatama, aga noorema venna võimas laul kõigutab mäekinke, painutab puid, pillutab pilvi. Nimetatud astmestamisega jõuab sündmustik haripunkti. Lugu lõpeb elu ja merelainete lüürilise võrdlusega, mis mõjub rahustavalt.

Rahvaluulelist ainestikku sisaldab kolmas lugu võrdlemisi piiratud arvul. Loo 851 värsist on ainult 81 värssi valitud rahvalauludest. Ülejäänud osast (770 värsist) on umbes pool sepitsetud muinasjuttude järele ja teine pool on Kreutzwaldi enda loodud.

Ülesanne 34. (Klassis kirjalikult töövihikutesse.) Lugege läbi „Kalevipoja" kolmandast loost valitud katkend ja kirjutage sellest ümberjutustis. Otsige: 1) keeleliselt väärvorme, 2) rahvalaulu-keelest erinevaid vorme. Määrake umbes 10 laulurea värsimõõt, alla kriipsutades värsimõõduliselt vigased silbid. Kas muutes värssides sõnajärjestust või kasutades uut sõnastust, kirjutage need lauluread värsimõõduliselt parandatuina.

Kalevipoeg ema otsimas.

Järgnevais lugudes (4.—7.) kirjeldatakse Kalevipoja ema otsinguid. Need lood ühes kolmanda looga moodustavad huvitavama ja kandvama tsükli eeposes.

4. lugu. Kalevipoeg heideldes vahutavais laineis ujub Soome poole, et kätte maksa ema röövijale tuuslarile. Ujumismatkal kostab Kalevipoja kõrvu Saarepiiga igatsev laul.

„Kaugela on minu kaasa.
Wete taga armukene . . ."

Soome *Kullervo* laulu aineil põimib Kreutzwald siia Saarepiiga eksitamise loo. Saarepiiga hukkub merre ja Kalevipoeg jätkab oma retke. Vanemad ruttavad merd riisuma. Kuid tütar jääb kadunuks, merelt kuuldub ainult piiga lohutuslaul vanemaile.

„. . . Ära nutta, eidekene!
Ära kaeba, taadikene!
Merela on minu koda,
Laente al mul sala tare . . ."

5. lugu. Kalevipoeg saabub Soome ja heidab puhkama. Tema uinaku ajal oleskleme Saarepiiga vanemate pool. Nad on tütre asemel merest leidnud kotkamuna, raudkübara, tamme ning kala hõbekausikesega. Tamme nad istutavad tütre mälestuseks koplisse. — Virgunud unest, tõttab Kalevipoeg tuuslari tallu. Ägeduses ta tapab tuuslari ja jääb raskesti magama. Kadunud ema ilmub talle unenäos, millest ta järeldab, et otsitav ema on surmale suikunud.

6. lugu algab armsa ema kaotusest kurbunud Kalevipoja leinalauluga:

Ise läks ju enne ilmast,
Kui sain pääwa paistusela
Eite langes surma sängi . . .
Jäin kui lagle laenetele,
Pardi poega parwe ääre,
Kotkas kõrgele kaljule . . .

Soome sepalt ostab Kalevipoeg endale hiigeltugeva mõõga, mis kujuneb talle saatuslikuks. Ta satub tülli sepa vanema pojaga ja tapab selle. Nüüd on ta sunnitud sajatuse saatel lahkuma sepa talust. Kangelane, kelle südamel lasub raske veresüü, uinub Soome saludes magama. — Me viibime jälle Saarepiiga kodukohas. Tütre iluks istutatud tamm on tunginud okstega taevasse, tahtes pilvi pillutada. Leidub siiski mehike, kes maha raiub selle hiigelsuure tamme, millest valmistatakse suuri ehitisi — linnu, laevu ja Soome sild.

7. loos asendab Kalevipoja hooplevat võitlustuhinat kurvameelsus. Kangelane matkab venel üle Soome lahe kodumaale. Merel kajab õnnetu Saarepiiga leinalaul, Irumäelt kostavad etteheitvad hääled Kalevipojale kahekordse veresüü pärst. Jutustanud oma retkest vendadele, läheb Kalevipoeg isa hauale troosti otsima oma masendunud meeleolus.

Nuturätik noorel käessa,
Pisararätik pihussa,
Astub isa haua peale,
Istub kalmu künka peale ...
„Tõuse ülest', taadikene!
Tõuse armu andemaie,
Poea pääda silitama,
Tõuse rammu toetama!" ...

Sellega lõpeb kangelasloo melanhoolsemaid lugusid.

Lood emaotsinguist on tähtsad selle poolest, et siia on asetatud eepose psühholoogiline sõlm. Kalevipoeg koormab end kahekordse veresüüga. Temast kujuneb traagiline kangelane, kes oma veresüü peab surmaga lunastama.

Ülesehituselt pole emaotsingute tsükkel puudusteta. Nagu eespool panime tähele, katkestab Kreutzwald korduvalt põhisündmustikku ja siirdub teisale — jutustama tammelugu (4., 5. ja 6. loos). Kõrvalekalduvaid vahelugusid on ses osas teisigi, näiteks põllumehe tütar ja vaskmees 4. loos.

Kalevipoeg kuningana ja põllumehena.

Eepose kaheksandas ja üheksandas loos kujutatakse Kalevipoja tegevust ja toimetusi rahuajal.

8. lugu. Peale liisukivide viskamist Saadjärvel valitakse Kalevipoeg kuningaks. Ta asub usinasti põldu harima.

Päraft wõidu wiskamista,
Wendadesta lahkumista
Wõttis Kalewide poega
Walitsuse wõimuft kätte.
Wõttis kätte adrasahad,
Austelles adra tööda,
Põllumehe põlwekesta ...

9. lugu. Kalevipoeg materdab kiskjaid loomi, kes tema hobuse olid ära murdnud. Talle teatatakse, et vaenlase sõjalaevad on saabunud Viru randa. Samal ajal ilmub kangelase juurde tundmatu hallpäine vanake — Uku, kes kuulutab Kalevipojale hoolsa põllutöö eest õnne ja annab talle riigi juhtimiseks näpunäiteid, hoiatades teda oma mõõga eest.

Senni kui ſina walitſed,
Wahwa käega warjad walda,
Senni ſaab Wirus õnneaega ..
Rahwa keskel õitſemaie . . .

Kahju, Kalewide poega!
Waga were walamine
Mõistab kohut ſinu kohta;
Weri püab were palka.

Sõda kui viletsuse-tekitaja jääb seekord puhkemata.

Kalevipoja võitlused sortside ja sarvikuga.

Lugulaulu järgnevas tsüklis (10.—15. l.) kirjeldatakse Kalevipoja võitlusi ja tülisid, mis algavad pärast rahulist tööd.

10. loo algusosas jutustatakse Kalevi- ja Alevipoja seiklustest Kikerpera soos, kus nad kohtavad vetevaimu. Pärast võitlust vetevaimuga läkitab Kalevipoeg oma kaaslase Alevipoja Soome mõõgavõlga tasuma, kuna ta ise suundub Peipsi poole, et laudu tuua linnade ehitamiseks.

11. lugu. Kalevipoeg jõuab lauakoormaga siiapoole Peipsit ja heidab enda tehtud sängi puhkama. Nagu juba teame Faehlmanni loo järele, varastab sorts salaja kangelase mõõga, kuid kukutab selle kogemata Kääpajõkke. Unest ärgates laulab küll Kalevipoeg mõõgale, et see veest välja tuleks, kuid mõõk jääb ikkagi veevoogudesse. Tahtes sortsile kätte maksa, sõnab sangar mõõgale:

„Kui aga juhtub käidaneſſa;
Jalakanda piſtma jõkke,
Kes ſind enne iſe kannud:

Siiſap, mõõka, sõbrakene,
Murra jalad tal mõlemad."

Kalevipoeg tahtis küll ütelda, nagu Kreutzwald hiljem seletas: „Kes sind enne siia kannud", kuid ta vääratas sõnas, sellega ise soovides endale surma mõõga läbi.

Kaotanud mõõga, ruttas kangelane lauakoormaga edasi. Teel päästis ta väikese mehikese metsapoegade küüsist.

12. loos kirjeldatakse Kalevipoja üldtuntud võitlust sortsidega, mil puhul talle siil annab kasulikku õpetust. Peale taplust uinutab sorts kangelase seitsmeks nädalaks magama. Toibunud kauakestnud unest, läheb Kalevipoeg Pihkva uusi laudu tooma, kuna endised olid heitlusel purunenud.

13. l u g u. Tagasitulekul Pihkvast satub Kalevipoeg ootamatult Endla järve läheduses koopa juurde, mille kaudu ta pääseb e s i m e s t korda p õ r g u s s e.

14. l o o s võidab kangelane põrgus S a r v i k u ja põgeneb sealt kolme piigaga, kes talle tutvustasid põrgu saladusi, maa peale tagasi ühes kullakottidega.

15. l u g u. Kalevipoeg teeb osavale hoonetargale Olevipojale ülesandeks ehitada k a i t s e l i n n u. Põrgust kaasatoodud piigadega naituvad Kalevipoja kaaslased Sulevi-, Alevi- ja Olevipoeg.

R e i s m a a i l m a l õ p p u.

16. loo sündmustik — r e i s m a a i l m a l õ p p u — areneb sirgjooneliselt, ilma kõrvaltegevustikuta, alates reisikavatsustega ja lõppedes kojusaabumisega.

Kalewide kange poega
Mõteſida mõlgutelles
Alustanud arwamiſi,
Tarkuſ'teeda toimetada,
Suure ilma otſa ſõita,
Põhja piirde purjetada . . .

Kalewi poeg, kange meeſi,
Laskis lodja walmiſtada,
Laewa teha hõbedaſta,
Kallimaſta hõbekarraſt . . .
Lennuk pandi laewal nimeks,
Et ta lendes lõhuks laeneid.

Siiſap käskis kuldſe kue
Eneſele kehakatteks,
Käskis laewameeſtele
Tublid riided toimetada . . .

Lennuk oli laentekiigul
Mõnda pääwa purjetanud,
Pääwal päikeſe juhil,
Ööſel täht'de õienduſel.
Paati weeres põhja poole,
Ilma otſa ligemale.

Soome ſortſilaſte ſunnil
Möllaſiwad tuulemarud
Wihas wette wahutama . . .

Seitſe ööd ja ſeitſe pääwa
Wankus laewa wäſimata
Tuulemaru tuiſatuſel
Laentel kui üks laglekene . . .

Peale tormi peatutakse Lapu rannas, kus palgatakse sõidujuhiks Laputark Varrak. Tema osaval juhtimisel purjetab paat kiiresti põhja poole. Nad pääsevad v e t e k u r g u s t valaskala kaasabil ja satuvad S ä d e m e t e s a a r e l e. Seal ähvardab suur kuumus laevamehi hävitada. H i i g l a s t e maal heidavad väsinud vennad põõsa varju puhkama.

Teiſe pääwa paliſtuſel
Ärateles enne koitu
Tugewama tütar noori
Magajaida meḳe poegi;
Keſſe tulnud kapſa aeda
Lehmadele lehteſida
Kapſ'te külleſt kitkumaie.
Tütar noori wõttis mehed,
Pani poiſid põlle rüppe,
Kandis neid ſüles koduje . . .

Hiiglaneiu isa esitab mehikestele küsimusi, mida laevamehed oskavad mõistatada.

Viimaks saabub laev peninukkide ehk koerakoonlaste maale. Sealt nad matkavad koduranda tagasi.

Kalevipoja võitlused vaenlastega ja sarviku aheldamine.

17. lugu algab õnne- ja rahuaja kujutisega.

Õnnerikas põlwekene
Õitses Eesti raeadelta,
Rahukätki kiigutelles
Lahedaste lapsukesi
Emalikus heldes kaisus
Seitse aastat segamata . . .

Kuid rahulikule põlvele järgnevad laastavad sõja-aastad. Kalevipoeg võitleb vahvasti suurte salkade väejuhina. Assamalla lahingus langevad kümned tuhanded vaenlase leerist. Tapluse lõppedes saab surma Kalevipoja hobune. Sõjasaagi jagamisel satub kangelane oma kaaslastega koopasse, supikeetja vanamoori juurde, kes hommiku saabudes kaob salapärasesse maa-alusesse urkasse. Sõjasangarid heidavad magama. Kalevipoeg näeb unes veetlevaid murueide tütreid.

18. lugu. Kalevipoeg läheb teiskordselt põrgusse, et ära võita Vanatühi, Sarvik. Põrgu hämaras eestoas juhatab talle teed kahvatanud ema vari. Saabunud põrgu siseruumesse, tapab kangelane Sarviktaadi kaitseväe ja kutsub Sarviku kahevõitlusele.

19. lugu. Seitsme-ööpäevase võitluse järele aheldab Kalevipoeg oma ema varju märguandel Sarviku kalju külge ja lahkub kullakottidega põrgust. Sõprade seltsis korraldab Kalevipoeg lustilise joomapeo Lindanisas. Joobnuna ta lubab oma isa tarkusraamatu Varrakule.

Kallim weel kui kuld ja hõbe
Seisis kütkendatud kirjas
Wana aegne waba põli,
Meie meestepoege priius.

Kuid Kalevipoeg ei saa enam und silmadele, katet kulmudele, sest ta on Laputargale loovutanud muistse priiuseraamatu. Ta tõttab kurvana isa kalmule, aga ta kurtmisele ei vastata, teda ümbritseb vaid morn vaikus.

20. lugu. Juba loo sissejuhatuses tuletab laulik Kalevipojale meelde tema saatuslikku surma.

Sind ei wõitnud waenuwägi,
Saan'd ei sõda suretama; —
Kurwastuse kütkenduseb
Wõtsid enne aegu wõimu,
Soome seppa sajatuseb,
Oma õnnetumad sõnad
Mõtlemata mööga kohta
Saiwad sulle surmajaksa

Algab verine võitlus raudrüütlitega. Tuhanded vaenlastest langevad Kalevipoja käe läbi. Kuid saavad surma ka Kalevipoja kaaslased Sulevi- ja Alevipoeg. Sellega jõuab eepose sündmustik lõpplahenduseni.

Tagasi vaadates sellele lugulaulu dispositsiooni-osale (9.—20. l.), milles käsitletakse Kalevipoja tööd rahuajal ja tema korduvaid võitlusi sortside, sarviku ja vaenlastega, märkame siingi venitatud sündmustiku arendust ja ülearuseid episoode. Kõrvalekaldumistest olgu nimetatud „vaeslapse laul 12. loos, ussisõnade õppimine 13. loos jne." [1]) Siin leidub ka vahelugusid, kus sündmustiku kandjaks pole peakangelane, vaid mõni kõrvaltegelane, näit. Kalevipoja kannupoiss käib põrgus, Olevipoeg ehitab linnu jne. Need kõrvalepisoodid lõdvendavad teose tervikulist ühtekuuluvust.

Lõpplahendus ehk konklusioon.

„Kalevipoja" sündmustik laheneb võrdlemisi kiiresti. Sulevi- ja Alevipoja surm kurvastab niivõrd Kalevipoega, et ta jätab riigijuhtimise Olevipoja hoolde ja läheb siis „laande luusimaie, tuskatuju tuulutama". Oma rännakul satub ta saatuslikult Kääpajõe kaldale.

Kui nüüd Kalewide poega
Jalakanda piſtnud jõkke,
Mööda kohe mõtlemaie
Arwus nõnda arwamaie:
Kas ei enne iſe kannud
Meeſi ole mõõgakesta?
Kas ei kohus karistada?
Sajatuſe ſunnituſel
Murdis mööda mõrtſukana
Kalewide kintſudesſe,
Lõikas maha labajalad
Puretelles põlwedani.

Kalewide kange poega
Surmawalu ſunnituſel
Kibedaste kiljatama,
Hädas appi hüüdemaie!
Roomas käppil kalda ääre,
Langes maha lagedale,
Weri walgus wälja peale.
Ehk kül jõkke jäänud jalad.
Põlwiſt ſaadik puuduſiwad:
Kattis Kalewide keha
Watka oſa weriſt maada.

Kalevipoeg määratakse taevaliste tarkade poolt põrguvahiks.

Kangelaslugu lõpeb paljutõotava ennustusega:

Aga ükskord algab aega
Kus kõik piirud kahelotſal
Lauſa lähwad lõkkendama;
Lauſa tuleleeki leikab
Kätte kaljukammitſasta:
Kül ſiis Kalew jõuab koju
Oma lastel' õnne tooma,
Eestipõlwe ueks looma.

[1]) M. Kampmann, „Eesti kirjandusloo peajooned" I, lk. 52.

„Kalevipoeg" tervikuna ei rahulda täiel määral kompositsioonilisi nõudeid. Kreutzwald on sellesse eeposesse koondanud sajad rahvaluulelised teated, selle vaatamata, kas need üksiksündmustikud on ka lähemalt seotud kangelasloogа. Vastavalt ainestiku rohkusele on „Kalevipoeg" ulatuselt paisunud laiaulatuslikuks, kuid ta kompositsiooniline külg on jäänud viimistlematuks. Kangelaslugu ei moodusta ühtlast orgaanilist tervikut, sest üksikud lood pole pidevalt seotud üksteisega. Samuti ei arene tegevustik järk-järguliselt, koondatult, vaid ebaühtlaselt ja laialivalguvalt. Seepärast tundub „Kalevipoeg" üksikute, lõdvalt seotud lugude-koguna, nn. mosaiikteosena.

Enam on õnnestunud Kreutzwaldil „Kalevipojas" üksiklugude kompositsioon. Ta algab ja lõpetab iga loo isiklikult loodud kujutistega, mille vahele ta põimib rahvaluulelisi aineid, neid omakorda lisandades ja kordusvärssidega täiendades. Üksiklood ta oskab kompositsiooniliselt huvitavaiks ja mõjuvaiks muuta antiteeside, võrdluste, astmestamise ja alguse ning lõpu sümmeetrilise ühtluse kaudu, nagu on viidatud kolmanda loo koostise vaatlusel.

Peategelane ja ideestik. Kalevipoeg omab rohkesti väärtustikke iseloomujooni. Eeskujuliku pojana armastab ta oma vanemaid. Ta on lohutamatult kurb, kui leiab oma ema kadunud olevat. Sügava kahetsusega mõtleb ta sellele, et enne sündi isa tal suri. Kalevipoeg on väsimatu töömees ja ennastsalgav valitseja oma rahvale. Ta harib palgehigis põldu, veab tarmukalt laudu linnade ehitamiseks ja kaitseb ohvrimeelselt oma maad ja rahvast. Teda ei kohuta ükski vaenuline vägi, — isamaa eest on ta alati valmis võitlema. Kalevipoeg tunneb kaasa väeteile ja nõrkadele, neid püüab ta aidata. Ta on aus ja õiglane, oma tõotusi peab ta vankumatult.

Hinnatavate omaduste kõrval võime leida Kalevipoja karakteris ka negatiivseid külgi. Ta on kehaliselt võimas, aga mõistuselt vähearenenud. Sageli satub ta vihahoosse ja toimib järelemõtlematult. „Joobnult tõmbab ta enda peale raske veresüü ja kui ta seda aastate töö ja võitlusega on püüdnud lepitada, müüb ta ometi jälle purjus peaga Varrakule oma isa tarkuseraamatu, maa vabaduse ja õnne sümboli." [1])

[1]) A. Anni, „Eesti biogr. leksikon" II, lk. 233.

Sellest nähtub, et Kreutzwald pole Kalevipoega kujutanud ainult ideaalse rahvuskangelasena, vaid on osutanud ka tema nõrkusi. Need inimlikud puudused jäävad siiski varju Kalevipoja positiivsete iseloomujoonte kõrval. Me tunneme temale kaasa, kes saatuse needuse pärast pidi kannatama.

Kalevipoeg kui peategelane kannab teose ideestikku. Kõigepealt on Kreutzwald tahtnud eeposes kujutada eestlaste muistset vabaduspõlve, nagu ta ise mainib „Kalevipoja" eessõnas: „Mõtlejad lugejad võivad Kalevipoja elukäigust mõnda vanast ajast tundma õppida, kuidas noil päevil korraline valitsus ühe kangema mehe voli all oli olnud." Vabaduse idee moodustabki eepose kesksema osa. Kalevipoeg võitleb oma rahva vabaduse, nn. priipõlve nimel. Teiseks tähtsamaks ideeks osutub kangelasloos kättemaks. Ükski tegu ei jää kättemaksmatuks: igaüks, kes kurja on teinud, peab karistust kandma.

Keel ja värsitehnika. Keeleliselt jätab „Kalevipoeg" väga palju soovida. Kreutzwald püüdis tarvitada tolleaegset uuendatud kirjaviisi, kuid ta ei arvestanud küllalt keeleõpetuslikke juhiseid ega olnud järjekindel oma kirjutamisviisis. Seetõttu esineb kõnesolevas eeposes järgnevaid keelelisi iseärasusi ning puudusi: 1) pikka vokaali märgitakse diftongiga (*ea*led, *võe*ras, *põe*nutavad); 2) diftongi asemel on pikk vokaal (*pää*val, *kää*sse); 3) järgsilpides esineb *-o* (koko, kuulutago, toogo); 4) tugevaastmelised vormid — nõrgaastmeliste asemel ja ümberpöördult (puh*k*age„ är*k*age; ku*k*umaie, ha*k*an) jm. Aga eriti paistavad silma Kreutzwaldi enda poolt väljamõeldud vormid ja tuletised, millised on sepitsetud värsimõõdu taotlemisotstarbel, nagu kena*dam*ad, pilve*dan*i, rinda*nesse*, nutasi*vad*, kasvata*si*, tänu*dus*, ime*dus* jm. (pro kenamad, pilve, rinda, nutsid, kasvas, tänu, ime). Pikendussilpidena ta kasustab samu käändelõppe eri käändeis. Nii esineb *-da* nimetava, omastava, osastava, sisse- ja seesütleva käändelõpuna. Pöördelõppe *-nessa* ja *-nekse* ta tarvitab pea kõikide pöördeliste muudete vormitunnusena.

Ka lauseehituslikult võib märgata puudulikku, koguni saksapärast väljendusviisi ja sõnajärjestust. Näit.: Kau-

gelt näen kodu kasvama (pro kasvavat); Kulli küüsist päästa võime (pro kulli küüsist võime päästa) jm. [1])

Arvestades neid „Kalevipoja" osaliselt mainitud keelelisi puudusi ja väärvorme, võib konstateerida, et eepose keel on üldjoontes ebaühtlane ning vigane ja ei vasta meie rahvalaulukeelele.

Samuti värsitehnikalt erineb „Kalevipoeg" silmanähtavalt rahvalauludest. Kreutzwald on küll värsistanud kogu kangelasloo neljajalgses trohheilises värsimõõdus, kuid ta pole silmas pidanud muistse rahvalaulu rütmilist ilu. Ta on asetanud pea alati rõhulised sõnasilbid värsitõusudesse, mille tagajärjel värsid mõjuvad monotoonsete ja igavatena. Neis puudub rahvalauludele omane rütmiline vaheldus, liikuvus. Muuseas ei vasta enamik „Kalevipoja" värsse sellekohastele värsimõõdulistele põhinõuetele.

Stiil. Lõpuks mainitagu meie kangelaseepose stiililist ebaühtlust. Rahavaluulelist stiili on Kreutzwald tabanud vaid üksikuis lugudes. „Näiteks sõjasõnumiku teekonna lugu üheksanda loo lõpus või laul merereiisumisest ja suurest tammest". [2]) Peaaegu kogu teost läbib Kreutzwaldi isikuline stiil. Mitmed Viru lauliku enda loodud osad on kujundiliselt meisterlikud ja kunstiväärtuslikud. Tuletagem näitena meelde kauneid ridu *Sissejuhatusest* („Kiirelt kaovad meie päevad", „Rõõm ja mure kaksikvennad"), kolmanda loo lõpposast („Laine veereb lainte jälil") jne. Nimetatud lüürilised eeposekatkendid pole küll kooskõlas kangelasloo eepilise väljendusviisiga, ometi nad elustavad ja meeleolustavad laialivalguva „Kalevipoja" tegevustikku. Aga hoopis vastandlikult mõjuvad eepose proosalaadilised jutustavad osad, milles sündmustikku arendatakse refercerivalt, venitavalt ja puiselt. Näit.: „Hõlpsalt võid sa, vennikene, juhtimata jälgi leida..." [3])

Kuigi „Kalevipoeg" omab sisult ja vormilt suuri puudusi ning ebatasasusi, ei saa siiski tunnustamata jätta tema põhilist kirjandusloolist väärtust. „Kalevipoeg" on monumentaalsemaid teoseid meie kirjanduses. Ta algatas eesti rahvuslik-romantilise kirjanduse ja virgutas rahvaluule

[1]) J. V. Veski kirjutis „Eesti Kirjanduses", 1918—19.
[2]) Fr. Tuglase „Kriitika" I, lk. 35.
[3]) Gustav Suits „Eesti Kirjanduses", 1911, lk. 453—458.

kogumist. Kreutzwaldi kangelaseepos tärgatas meie rahvas rahvusliku iseteadvuse. „Teadmine, et eestlased on rahvaeepose omanikud, vaimustas, tulistas ja julgustas — ilma *Kalevipoja* nõiavõimuta poleks Eesti rahvuslikku liikumist iialgi niisuguse hoogjõuga võinud tekkida". [1])

Ülesanne 34. Iseloomustage Kalevipoega suuliselt ja kirjalikult. Leidke keelevigu esitatud kangelasloo katkendeist. Nimetage värsimõõdult vigaseid ja puudulikke värsse! Missugused lüürilised ja refereerivad katkendid leiduvad III loos? Missugust tähtsust omab „Kalevipoeg"? Käsitlege Kreutzwaldi „Kalevipoja" parandamisküsimust.

4. Ennemuistsed jutud.

Kreutzwald oli tähtsamaid rahvaluuleharrastajaid ärkamisajal. Peale „Kalevipoja" ta andis välja koguka muinasjutukogu *Eestirahva Ennemuistsed jutud* (1866, II tr.). Selleks sai ta õhutust vennastelt Grimmidelt, saksa muinasjuttude-kogujailt. Kreutzwaldi kogu sisaldab hulga pikemaid jutundeid, nagu: „Vaeselapse käsikivi", „Helde puuraiuja", „Kergejalgne kuningatütar", „Näkineitsi", „Tänulik kuningapoeg" ja palju teisi. Peale selle leiduvad kogus kohalised muinaslood, nagu „Miks Tallinna iial valmis ei tohi saada", „Porkuni preili", „Emujärv ja Võrtsjärv" jt. Kuigi autor nimetab, et ta olevat kõik muinasjutud rahvasuust üles kirjutanud, tuleb nende ehtsuse suhtes tõsiselt kahelda. Kõigepealt Kreutzwaldi muinasjuttude keel pole rahvaomane. Teiseks on tema mitmed jutundid võõrast algupära. Nähtavasti kuulis Kreutzwald rahvasuust vaid üksikud teated ja nende alusel lõi oma romantilised kunstjutundid, seejuures eeskujuna kasustades saksa autoreid.

Vaatamata võõrale algupärale ja mitte-ehtsusele omab Kreutzwaldi teos „Eesti rahva ennemuistsed jutud" suurt väärtust meie muinasjuttude kogumises ja trükkitoimetamises. See muinasjutukogu tutvustas meie rahva jutundeid laiematele hulkadele ja andis tõuget järgnevatele kirjanikkudele uute, juba rahvaomasemate muinasjutukogude väljaandmiseks.

---

[1]) Gustav Suits, „Eesti Kirjandus" 1911, lk. 453—458.

Porkuni preili. 1866.

„Mis tulewalguſt tiigi peal waht ööſel tähel pannud?
Kas kaugelt wana rahwa heal ſeſt ſõnumid meil' annud?"

Ööwahtide ſuuſt teadnud rahwas wanal ajal ümberkaudu paljugi imelikuſt tulewalguſeſt rääkida, mis Porkuni tiigi peal enamiſt igal keſſköösl nähtawal olla. Tuluke kerkinud kui põlew küünal äkitſelt wee alt ülesſe ja kustunud tunni aja päraſt jälle ära. Ehk tiigi tuluke, kül wanaſt juba rahwal tutaw aſi olnud, ja palju inimeſi oma ſilmaga tiigi walguſt näinud, ſiiski ei teadnud kedagi aſja ſüudi pikemalt äraſeletada. Wiimaks leitud Haljala kihelkonnaſt üks wanarauk, kes ſellepoolt ſügawamat otſuſt wõinud anda. Tema jut koſtnud nõnda. Mõni ſada aastat enne Rootſi aega elanud kindlas Porkuni losſis üks wahwa sõjamees rüütlite ſeiſuſeſt, kes kui poiſsmees oma noore õega majapidamiſt tallitanud, Rüütel pidanud kui sõamees ſagedaſt kodunt ära olema, kus tema õde ühe nooremehega sõbruſt ſigitanud, mis kaugemale läinud, kui mõlemad ette wõinud arwata. Kui preili oma olemiſt nii pikalt tunnud, et naine tanuta enam ei arwanud läbiſaama, pidand ta nõu juhtund õnnetuſt wennale ülestunnistada. Tema läinud ühel pääwal wenna kambri, langenud tema ette põlwile, tunnistanud oma ekſimiſt, ja palunud luba, ennaſt nooremehele lasta laulatada. Wend tõukanud teda tuliſes wihas kui koera jalaga eeſt ära, laſknud õe ekſitaja tuppa kutſuda, löönud mõõgaga temal pää otſaſt maha, et weri preili peale langenud, kes ehmatusſe ära minestanud. Siis käskind rüütel keſk tiiki jäe ſiſſe haugu raiuda, wedanud iſe õe karwupidi ſinna ja lükand teda eluſalt üle pea jäe alla wette; iſe jäänud ta nii kauaks haugu kaldale walwama, kui wiletſal loomal elu peaſtmiſe lootuſt enam ei wõinud olla.

Aga et õnnetu preili pattu kahetſemata wägiwaldſelt ſurma leidnud ja kirikliku õnnistamiſeta märga hauda pidanud langema, ſellepäraſt ei wõinud tema hingele ſeal rahupõlwe tulla, waid rahuta hing pidada igal ööl küünla wiiſil tiigi peal paiſtma. — Kui kiriku õpetaja wanarauga jutu kuulda ſaanud, läinud ta ühel pääwal lootſikuga ſinna kohta tiigi peale, kuſt ööſene tulewalgus tõusnud, õnnistanud matmiſe ſõnadega haua paika, ja pidanud pikka palwet, mis läbi preili hing igaweſe rahu oſaliſeks oli ſaanud. Hiljemine ei ole kellegi inimeſe ſilm ööſel Porkuni tiigi peal tulewalguſt enam näinud

Ülesanne 35. Kuivõrd esineb muinasjuttudele omane lihtne kõnekeel „Porkuni preilis"? Kes esimesena kirjutas eesti keeles Porkuni preili loost? Missugused täiendavad motiivid leiduvad Kreutzwaldi muinasjutus „Porkuni preili"? Kes on nüüdisajal kujutanud Porkuni preilit? Tutvuge lähemalt selle teosega.

5. Lüürilisi luuletusi.

Kreutzwald omandas *Viru lauliku* nime oma lüüriliste luuletustega. Ta kirjutas kaks luuletuskogu — *Angerwaksad* (1861) ja *Wiru lauliku laulud* (1865). Mõlemad luuletuskogud sisaldavad peamiselt tõlkeid. Kreutzwald tõlkis oma lemmikkirjanikkude (Lenau', Houwald'i Schilleri, Goethe jt.) luuletooteid eesti keelde. Kuna ta jättis algupärandi autori nimetamata, siis peeti neid luuletusi kaua aega Kreutzwaldi omiks. Alles viimasel ajal on teaduslikult kindlaks määratud, et ainult üksikud Kreutzwaldi luuletused on algupärased. Seepärast ei oma Kreutzwald nüüdisajal nii suurt luulesära nagu varem.

Kogus *Angerwaksad* esineb ainus algupärane luuletus pealkirjaga „Viru laulik", milles kirjeldatakse luuletaja kutsumust ja ülesannet — ilma kaunistada, halbust lepitada ning vaimu sütitada. See luuletus on ideerikas ja vormiliselt täiuslik.

Wiru=laulik. 1861.

Kellel taewaſ kalliſt kinki,
Lauſa laulu=annet annud,
Mõiſterikkuſt pähä pannud:
Seda iſtutagem pinki
Pajataja laua taha,
Et ta laulu lahutelles,
Õilmekeſi oſutelles
Leppitaks maa=ilmaſ paha.

Laulu loodi ſeie ilma
Jnimeſte laſte iluks!
Läheb elu=tuul meil wiluks,
Tõſtkem taewa poole ſilma,
Waatkem ſädendawa karja:
Päike, kuu ja taewa tähed —
Needap Looja laulu=lehed,
Koſutawad laulja ſarja.

Keſ, kaſ pääwal — keskel ööl
Taewa=kirja tähendelles,
Muruwaewa wähendelles
Troostiks tuleb meile tööl:
Se on ſündind õnne=kaimu,
Keda Jumal ehitand,
Jlma peale lehitand —
Süttitama meie waimu.

Üldtuntuks on saanud Kreutzwaldi kogust *Wiru lauliku laulud* meeleolurikas ja veetlev luuletus, mis algab värsiga *Ma teretan sind, hommik.* Kuni viimase ajani peeti seda imestlusväärset laulu algupärandiks. Ometi on lõpuks siiski selgunud, et see luuletus on sõnasõnaliselt tõlgitud saksa kirjaniku Ernst v. Houwaldi luuletuse *Das Lied* järele.

Laul. 1865.

(E. v. Howaldi järele).

1. Ma teietan ſind, hommik,
Sind, kaste, ſuwe õhk!
Sind, waikne metſa kohin,
Sind, ſini taewa wõlw!
Ma küſin, õrnad lilled,
Kas mulle õitſete?
Ma küſin, linnukeſed:
Kas mulle laulate?
2. Kes teretab mind jälle
Sui õhus, kaste ſees?
Kes waatab, kui ma ohkan,
Mis minul ſilmades? —
Kes ütleb mulle: Lille,
Sa peab mull' õitſema?
Kes küſib, kui ma laulan:
Kas laulad mulle ſa?
3. Jää rahul, ſüda! keda
Ei üksi tereta!
Ja laula rõõmſad laulud,
Ehk kül ei ſunnita!
Lil tahab üksnes õitſ'da!
Lind laulab endale,
Seepäraſt õitſe, laula
Ka ſina endale.

Kreutzwaldi looduslüürika sisaldab peale maastikupiltide arutlusi elu üldnähtustest. Nii käsitellakse õitsva rukkipõllu kirjeldamisel elu võrsumist ja hääbumist.

Tolm ja põrm.

Kas nägid ruki põldu ſa,
Kui õitſes tolmades?
Eks tunnud ſeda waadates
Sa rõõmu ſüdames?
Kõik elu idub warjab tolm
Kui uinu rüpe ſees,
Nii kaua kui õitſ miſe and'
Meil ſeiſab ſilma ees.

Mis kaduw on, ſe peab kui põrm
Siin hauda langema,
Ja ootma kunni Looja heal
Saab hüüdma: „Tõuſe ſa!"

Kuigi Kreutzwald armastas üksindust, siiski ta ei eraldunud ühiskondlikust elust, vaid püüdis jälgida kõiki tähtsamaid sündmusi rahvaelus.

Tolle aja aktuaalsemaid küsimusi oli väljarändamispüüe. Paljud eestlased olid valmis siirduma võõrsile, et otsida endile lahedamaid elamisvõimalusi. Kreutzwald kui tõsine isamaalane manitses rahvast jääma oma kodumaale.

Wäljarändajatele.

(Freiligrathi järele).

Ei wõi mul ſilm teid teele minnes
Siin näha kurwastuſeta,
Kui mitu elas waikſes õnnes
Ja oleks ſurnud rahuga;
Ei puudund leib, ei puudund ſerwe
Ei kukrus raha kopikas,
Kõht oli täis ja keha terwe:
Mis häda teid ſiis kihutas?

Oh Eesti piigad, ellakesed,
Kell noorus läigib palgedel:
Kas omal maal teid peiukesed
Ei tuleks wiima sügisel?
Kus eit ja eide eite leidnud,
Mis Jumal neile osaks pann'd:
Kas seal ka õn ei teile hoidnud,
Mis kõige parem armu and?

Kül saate kaugelt igatsetes
Te nutma kaunist Eestimaad!
Kus lehtis metsad kohisedes
Teid kates lahkelt warjawad;
Kus küla kaewud, lätekesed
Teil wäsind keha karastand,
Ja pöösas laulu linnukesed
Teil kurba südant röömustand.

Seal lagedal ei metsa wilu,
Nii kaugel kui silm ulatab,
Ei puud, ei pööskese ilu,
Mis kurba südant waigistab,
Ei allikat, kust magus wesi
Sul' tuleks kastma kuiwand keelt;
Mis imitseb, on soola-rõsi,[1])
Wõi loiku wajund pilwe teelt.

Sama motiiv avaldub luuletuses „Üks laul kullamaalt", kus kujutatakse väljaränanute pettumust võõrsil.

Üks laul kullamaalt.

Oh häda sel'l, kes pergel
Mul õnne waletand!
Oh häda mull', et kergel
Ma kodu kautand!
Siin arw'sin leian ma üsna kuld'
Ja piima, koort ja met;
Kül olen siin leidnud walu tuld.
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja wet.

Kül olen targaks saanud,
Mind häda õpetand,
Kül olen haletanud[2]),
Ei nutu lõpetand!
Siin laialisel lagedal
Ei paku tutaw kät,
Ma olen üksi taewa al.
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja wet.

Kui linduši nään lendama,
Siis soowin tiibu ka,
Mis mind siit saaksid kandama,
Ja tõtaks minema;
Ja iga pääw pean mõtlema:
Mind tühi wale pet!
Ja ika uuest kaebama:
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja wet.

Nüüd lehitseb kül lepik
Ja ööpik tõstab healt,
Mind hüüdwad käk ja sepik
Ja tuhat õnne sealt.
Oh sinna jäi mul ema haud
Ja kirik, kus ma tõt
Kül kuulin, kuid siiski süda raud,
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja wet.

---

[1]) soola-rõsi = soolarõskus, -niiskus.
[2]) haletama = kurvastama, leinama.

Oh kui mull' metsa kohin
Weel ükskord kõrwa saaks,
Weel ükskord tuule wuhin
Kir'k kella kuulutaks!
Se langeks siis minu hingele
Kui kallis taewa lät',
Ma läheks rahul surmale.
Oh Eestimaa!
Oh Eestimaa, kus leiba ja wet!

Isamaaliste laulude hulka kuulub luuletus „Priiusele". Selle priiuselaulu on Kreutzwald vabalt loonud saksa luuletaja Hauffi järele.

Priiusele.

W. Hauffi järele.

Mis wara waikselt minu põues tuikas,
Kui nooreks meheks olin ärkanud,
Mis unenägudesse lahkelt luikas [1])
Kui ööse rahul olin puhkanud,
Weel koidikul kui heal mul kõrwas uikas,
Ja ärksal lõkeks ülespuhutud —
Mul julgusega südant, hinge täitis:
Kas se kõik üsna walekuju näitis?

Mis kõrw mul' oli kuulnud wanast põlwest,
Kui Eestimaast ja rahwast räägiti,
Mis hiljemini tähtis taewa wõlwest
Mul Looja wägewusest ilmut'di;
Mis silm mul nägi orjakütke sõlmest,
Kui päris põlwes rahwast piinati —
Ma tundsin sest, et süda õhkas sooja:
Ei ole õnnepääw weel läinud looja.

Sa waikne öö, sa sina, armas kannel,
Teil' olen salamõtteid awaldan'd;
Nüüd tunnistagem waikse õhtu tunnil,
Mis kaebtust teile olin usaldan'd;
Mis mina kuuldes, nähtes — hädal, õnnel,
Ja mis mul lootes südant paisutan'd.
Oh priius, priius! sulle olin laulnud
Ja mõte luulel sinu nime kiitnud.

Ja wäsind päike poln'd weel alla läinud;
Seal priius juba orjakütkeid taub,
Ja Eestirahwas õnnepääwa näinud,
Kui õhtu udu pilwest maha waub;
Kas oled priius meil ka wõõrsil käinud:
Et pimeduse udu silmist kaub?
Oh wiibi weel, et sinu kotka tiwad
Ka waimu kütked Eestirahwalt wiiwad! —

[1]) luikas = heledasti huikas.

Eleegilised on Viru lauliku luuletoodangus need lüürilised laulud, milles ta kurbusega tuletab meelde vara hauda varisenud armsat tütarlast. Neis luuletustes avalduvad novelli „Paar sammukest rändamisteed“ põhimotiivid. Nähtavasti on kõnesolevad leinalaulud loodud tütre Marie Ottilie kaotuse puhul.

Närtsind lillele.

Sa wariseſid, armas lille,
Ka wara ſinna hauale,
Kus minu rõõmud kärsſitille
Kõik närtsind külma ſurmale.

Sind õitſerika luha ilu,
On taewas jootnud kastega,
Nüüd lõpend õilme põlw, ja wilu
Tuul mängib ſinu leht'dega.

Kus ſelle maikuu kuldne päike,
Mis ſind on tupeſt puhketand,
Ja taewaſt paiſtnud armu läike
Mul õnnel ſüdant paiſutand?

Ma näen ſind weel kui Tio rinnas
Sa ehteks olid kinnitud,
Ja armſas mälestuſe winnas
Mu laulud ülesärkanud.

Oh waiki, waiki! kandlekeeled!
Ei ole enam kewade,
Kus ſüdant täitſid armu meeled —
Seal lootuſ' puu nüüd õilmeta.

Oh puiſtke, tuuled, lille riismed
Mu armastuſe põrmule,
Kus ükskord wäſind ſammud,
[wiimſed,
Mind wiiwad waikſe rahusſe.

Luule, loodus, väljarändamine, priius, lein — need on peamotiivid Kreutzwaldi lüürikas. Kuigi nimetatud motiivid on laenatud võõrsilt, on Viru laulik suutnud neid ideid ja elamusi eeskujulikus värsivormis eesti keeli edasi anda. Kreutzwaldi luuletoodangu peaväärtuseks ongi vormiline täiuslikkus. Vormi ta ei saanud otseselt laenata, seda ta ei vajanudki, sest ta ise oli küllalt osav värsitehnika alal.

Kreutzwaldi elamuslüürika vaimustas eeskätt selleaegseid noori kirjanikke — L. Koidulat, Fr. Kuhlbarsi ja M. Vesket. Viimased hakkasid looma Viru lauliku mõjustusel algupärast romantilist isamaalüürikat.

Peale lüüriliste luuletuste tõlkis Kreutzwald Witscheli usundlikke laule eesti keelde („Rahunurme lilled“), koostas Houwaldi järele kaks saatustragöödiat värssides („Tuletorn“, „Wanne ja õnnistus“) ja luuletas šveitsi kirjaniku J. V. Widdmanni teose „Buddha“ järele oma luigelaulu, lüüroepilise luuletöö „Lembitu“ (1885). Mainitud teosed, eriti viimane, osutavad Kreutzwaldi suurt loomisvõimet ja luuletamisannet.

Näiteks kaks salmi oktaav-stantsis „Lembitust“:

Mu laul! ſa luige, kelle peḫmed tiiwad
Meid üleskandwad pilwe piirteni,
Ja wiimaks kõrge Taara kotta wiiwad,
Kuſt Wanemuine tuleb tagaſi —
Kui Eesti pojad ükskord ſiḫti näewad,
Mis tema ſõrm neil ette rajanud:
Kes kõrgemale püüdnud ööd ja päewad,
Neid tulewik ei mata unuſt tud . . .

„Suur *Jumalus!* kes kõik ſa oled loonud
Oh kingi rahu wäſind ilmale!
Ma olen ſulle ohwriks mõeka toonud;
Tad wõta pandiks oma hõlmale:
Et rahu põlw, mis ſina taewas koonud,
Ka paiſtma tõuſeks rahwa ſilmale!
Ja nende käik, kui ſinu tähe ſära,
Kõik waenu mõtted wiskaks endaſt ära! . . .“

Olgugi et hilisemad uurimused on avastanud Kreutzwaldi lüürilise loomingu algupära, jäävad tema luuletused siiski esimesteks sellesarnasteks. Kreutzwald suutis tungida lüürika sisimasse sügavusse ja haruldaselt osavasti sõnastada luuletuste tunde- ja mõttetihedust. Tema luuletoodang moodustab kunstilisema osa meie eelromantilises lüürikas.

Ülesanne 36. Määrake vähemalt kahe lüürilise laulu värsimõõt ja riimid. Kuivõrd kasutab Kreutzwald oma lüürikas alliteratsiooni ja assonantsi? Nimetage tema lüürikast näiteid retooriliste küsi- ning hüüdlausete ja kõnekujundite kohta. Käsitlege tema luuletuste ideestikku. Hinnake paralleelselt algupärase ja tõlgitud luuletuse väärtust.

6. Kreutzwaldi vaated ja tähtsus.

„Kalevipoeg“ tõi Kreutzwaldile suurkirjaniku kuulsuse. Teda hakati nimetama *rahva- ja lauluisaks*. Nii sõbrad kui ka tundmatud austajad pöördusid Kreutzwaldi poole palvetega, et ta neid juhataks ja neile õpetusi jagaks. Kreutzwald ei jäänud neile kunagi vastust võlgu. Ta avaldas nõuküsijaile varjamatult oma vaateid ja südamesoove. Need Kreutzwaldi kirjad aitavad selgitada ka tema maailmavaadet.

Kreutzwald pidas ideaalseks säärast *haritud usklikku inimest*, „kes Jumala, ligimeste ja ülema valitsuse

vastu kõik pealepandud kohused priitahtlikult südametunnistuse tagakihutusel — junkru-, kiltri- ja kupjakepi sundimiseta täidab." [1]) Vastavalt sellele ideaalile ta püüdis ise olla ratsionalistina („mõistuseusu" pooldajana) arenenud mõistusega kõlblas isik. Sama põhimõtet ta soovitas teistelegi. „Mõistuse valgus ja südametunnistuse puhtus tohiksid... igale mehele kõige osavamad nõuandjad ja teejuhid olla." [2])

Viru laulik oli tuline isamaalane. Oma kangelasloogа ta äratas eestlastes rahvuslikku iseteadvust, et nad „tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ära salgama." [3]) Kuid ta mõistis täiesti hukka marurahvusluse ja nõudis oma rahvalt sõbralikku kooselamist teiste rahvustega. „Ja viimaks veel, vennad, rahulikku kooselamist teiste rahvaste sugudega ja usutunnistuste osalistega. Ükski ärgu petku ennast valelikus uhkuses, kui võiks tema kuidagi viisil teistest parem ehk täielikum olla." [4])

Kreutzwald ei pooldanud C. R. Jakobsoni hüüdsõna: „rahu kaotab, vaen selgitab". Ta propageeris sõprust ja leplikku koostööd. „Mis arvamine ja vaidlemine lahutab, seda peab armastus ühendama. Kes praegusel ajal — kus inimeste kurjus igal pool ülekätt kipub võtma — isamaa õnneks ja tuluks tahab töötada, see heitku ennast rahumeeste seltsi; sest vaen ning viha on kaotajad!" [5]) Nii kirjutas Kreutzwald oma vanaduspäevil, kui ta Jakobsoni sõprade hulgast oli lahkunud. Seejuures ei saa mainimata jätta, et ta ise vähe arvestas oma tegevusaastail nimetatud põhimõtet. Oma ideede ja vaadete nimel oli ta alati võitlusvalmis. Tuletagem meelde tema vaenulikku suhtumist Jannsenisse vana kirjaviisi tarvitamise pärast. Samuti ei jätnud Kreutzwald Jannsenit pilkamata viimase ülisõbraliku vahekorra pärast kirikuõpetajatega, kuna ta oli veendunud, et enamik pastoreist ei levitanud rahva sekka ristiusku, vaid risti ja viletsust. „Et meie eesti rahvale kristlikust usust veel midagi osaks ei ole

[1]) Kreutzwald H. Weinmannile 19. V 1880.
[2]) Kreutzwald tundmata Järvamaa meestele 5. IV 1881.
[3]) Kreutzwald Koidulale 17. III 1868.
[4]) Kreutzwald P. Porro-Vardjale 28. VII 1879.
[5]) Kreutzwald tundmata Järvamaa meestele 5. IV 1881.

saanud, teab igaüks, kellel silm ja kõrv on, sest meie maal elab üks r i s t i - usk, mis rohkem kui kuussada aastat rahvale risti ja viletsust küllalt kaela peale toonud... Siiski elan ja suren ma ses lootuses: paarsada aastat hiljemini võib ka Eestimaal päev tulla, kus ristiusu asemel Kristuse usk õitsema läheb." [1] Oma tundeerksa ja kergesti haavuva iseloomu tõttu ei saanud Kreutzwald väärnähtuste puhul jääda külmaks pealtvaatajaks.

Nagu juba viidatud, oli lauluisa uuendatud kirjaviisi agaramaid kaitsjaid. Ta kirjutas Koidulale, arvustades viimase luuletusi: „Päästke niisugused kaunid laulud vana pöörase kirjaviisi kammitsast." [2] Luuletoodangus nõudis Kreutzwald kindlat värsimõõtu, head keelt, kunstilist stiili ja puhtaid riime. Eriti ta soovitas hoiduda riimivigadest. Kreutzwald kirjutas Reinvaldile: „Vigased riimid on paised luulekeha küljes, millele arstiabi otsitagu." Kui puhtaid riime aga ei suudeta spontaanselt luua, siis jäetagu riim kasutamata, selle asemel kasutatagu alliteratsiooni. Viru lauliku nõuanded leidsid pooldamist ärkamisaja luuletajate poolt. Seetõttu muutus meie luuletuste väljendusviis kunstipärasemaks ja Kreutzwald kujunes eesti luulekeele ja -vormi arendajaks.

Viru laulik Kreutzwald töötas eesti kirjanduspõllul üle k u u e k ü m n e aasta (1820—1882). Kirjanduse alal oli ta vahetpidamatult agarasti tegev. Isegi haigevoodis ta ei loobunud teoste kirjutamisest, kuna kirjanduslik looming oli talle hädavajalikuks vaimseks tarbeks.

Kreutzwald algatas eesti romantilise kirjanduse ja püstitas meie rahvusliku ärkamisaja põhimõtted. Ta rajas uue ajastu nii eesti kirjanduslikus kui ka kultuurilises elus.

Lauluisa Kreutzwald „jääb... meie rahvusliku uuestisünni aja suurkujuks." [3]

Ü l e s a n n e 37. Hinnake Kreutzwaldi ideaalset inimtüüpi. Mispärast rõhutas Viru laulik mõistuseharidust? Missugused varajasemad kirjamehed kirjutasid teoseid talurahva mõistuse valgustamiseks? Mispärast Kreutzwald nimetas kirikuõpetajaid pappideks ja suhtus neisse halvakspanevalt? Missugused Kreutzwaldi teosed on pöördelise tähtsusega eesti kirjanduse ajaloos?

---

[1] Kreutzwald Koidulale, 6. II 1868.
[2] Kreutzwald Koidulale, 6. II 1868.
[3] A. Anni „Eesti biogr. leks." II, lk. 234.

Tagasivaade eelromantilisele kirjandusele.

Vaadeldud kirjanduslikul perioodil seisab esikohal rahvavalgustuslik jututoodang. Sel ajastul pääseb trükki rida üldtuntud rahvaraamatuid: Masingi „Pühapäeva Vahelugemised", Mannteuffeli „Ajaviide peeru valgusel", J. Sommeri „Luige Laos", Jannseni „Püssipapa esimesed külajutud rahvale", Kreutzwaldi „Viina katk" jt. Perioodilistest väljaandeist äratavad laialdast tähelepanu nädalalehed: Masingi, „Maarahva Nädalaleht" ja Jannseni „Sõnumitooja". Mõlemad ajakirjad sisaldavad rohkesti rahvalikke jutte. Lisaks neile ilmuvad sentimentaalsed tõlketeosed, nagu „Jenoveva", „Hirlanda" jt.

Nagu varasemas ilmalikus kirjanduses nii langetatakse ka selle ajastu jututoodangus pearõhk õpetusele ja moraalile. Juttude kaudu püütakse rahva silmaringi laiendada ja teda sisemiselt kasvatada. Uudisena levib jutustavaisse teoseisse tugev sentimentaalne toon. Esialgu avaldub see tõlkeis, näit. *Jenoveva-* ja *Hirlanda*-lugudes. Hiljem tungib sentimentalism ka algupäraseisse jutustusisse, nagu Sommeri ja Jannseni rahvalikesse jutesse. Nende autorite toodangus jõuab eesti õpetlik sentimentalism oma arengu hariastmesse.

Ei saa nimetamata jätta, et sel ajastul õpetlik-sentimentaalseid rahvaraamatuid väga palju loeti. Rahvale tundusid need teosed huvipakkuvatena ja elulähestena. Samuti meeldis lugejaskonnale jutustuste rahvapäraselt ladus väljendusviis. Eriti suurt poolehoidu leidsid rahva seas Jannseni tooted.

Selle aja luuletoodangus võib märgata juba puhtromantilisi stiilitunnuseid. Kr. J. Petersoni pateetilised oodid ja idüllilised karjastelaulud väljendavad romantismile omaseid tundepuhanguid ja meeleolusid. Ta kasutab oma lüürikas esmakordselt eesti rahvalaulu keelelisi ja stiililisi iseärasusi. Romantilisi jooni sisaldavad ka Faehlmanni luuletooted, aga veel ilmsemalt tema müüdid, mis on eelärkamise ajastu kõige romantilisemad luulepalad. Samuti Kreutzwaldi „Kalevipoeg" on immutatud romantilistest meeleoludest.

Eesti eelromantiline kirjandus — eriti selle tippsaavutis kangelaseepos „Kalevipoeg" — äratab rahvuslikku iseteadvust rahvahulkades, annab tõuke rahvusromantilise kirjanduse tekkimiseks ja virgutab eesti vanavara teaduslikku uurimist.

C. Romantilise kirjanduse kõrgaeg.

Ajalooline tagapõhi. Läinud sajandi 60-ndail aastail algas uus ajajärk meie rahva elus. Seda ajastut kutsutakse ärkamisajaks ehk rahvuslikuks õitsenguks.

Nagu teame, võisid eesti talupojad uute seaduste alusel, mis ilmusid 1849. ja 1856. a., osta endile talukohti päriseks. Majandusliku kitsikuse tõttu ei suudetud 50-ndail aastail talude omandamiseks midagi tähelepandavat korda saata. Kuid juba 60-ndail aastail algas Liivimaal massiline taludeost, mis hiljem teostus ka Eestimaal. Seoses talukohtade päriseks ostmisega tõusis silmanähtavalt talurahva majanduslik jõukus. Eriti jõudsasti edenes aineliselt Viljandimaa, kus elati lahedamais elutingimusis. Selle tagajärjel kujuneski Lõuna-Eesti rahvusliku ärkamise keskuseks.

Eesti rahvuslikuks ärkamiseks tegid energiliselt eeltöid silmapaistvad haridustegelased ja rahvajuhid. Peterburis õhutasid rahvuslikku liikumiste eesti patrioodid maalikunstnik J. Köleri agaral juhtimisel. Köleri otsesel mõjustusel võttis hoogu isamaaline tegevus Viljandimaal Holstre vallas, kus pühendusid rahvuslikule tööle kooliõpetaja J. Adamson ja vennad Petersonid. Võrus virgutas rahvuslikku meelsust „Kalevipoja" looja Kreutzwald ja Tartus oli isamaalise liikumise hingeks „Eesti Postimehe" toimetaja J. V. Jannsen. Tema algatusel ja korraldusel peeti Tartus 1869. a. esimene üldlaulupidu, mis laiemaid rahvahulki sütitas. See isamaaline suurüritus tähistas eestlaste rahvuslikku ärkamist.

Rahvuslik ärkamine kajastus kõige otsesemalt kirjanduses. Siin pääsesid isamaalised motiivid esikohale.

1. Lydia Koidula (1843—1886).

A. Elukäik ja kirjavahetus.

Lapsepõlv. Jannseni vanem tütar Lydia (Lidie) Emilie Florentine, pärastise kirjanikunimega Koidula, sündis 2. detsembril 1843. a. Vändra köstrimajas, millest tänini on püsinud vaid rohtunud vundament uue köstrimaja kõrval. Isaliku rõõmuga mainib Jannsen tütrekese esimesi elupäevi: „Issand andis mulle tütre, kes on olnud juba enam kui kümme kuud minu rõõm, ja kelle sündimise järele mu armas naine jäi haiglaseks ning on seda veel praegugi.“ Tütar Lydia tõi küll

Lydia Koidula.

perekonda õnnesädeluse, kuid abikaasa haiguse tõttu ei saanud Jannsen seda täielikult maitsta.

Emalt omandas Koidula saksa keele oskuse oma esimesil eluaastail. Hiljem puutus ta kokku talulastega ja õppis isa kaasabil juba väikese tütarlapsena kõnelema ka eesti keeli.

Koidula lapsepõlve lemmikpaigaks oli köstrimaja aed, kus ta tundis rõõmu lillepeenraist.

„Lapsepõlwes, kui hommiku wara õueaeda astudes kõik lillepeenrad, mis eile õhtul alles nuppus magama heitsid, õitsel nägin, õilmekesed laiali lahutatud lehtedega warte pealt nikutades mind terwitasid, kui nae-

rataksid lapsukese suurte silmade üle, kes sõnalausumata õitswa lillepeenra nagu ime lugu ette seisma jäi — siis liigutas sagedasti waga mõte lapse südant: seda wõisiwad wissist inglid taewast teinud olla, keda ööse warjul ülewalt tähtede hoonest mahaläkitadi õueaeda ehitama!“ — Nii kirjutas Koidula oma lapsepõlwe looduslikust mõjust Kreutzwaldile. [1])

Lydia Jannsen.

Häuslicher Fleiß.		Fortschritte.
Religion	sehr gut.	sehr gut.
Deutsch		
Russisch	gut	gut
Französisch	sehr gut	sehr gut
Geographie	sehr gut.	sehr gut
Geschichte		
Rechnen	—	sehr gut.
Naturgeschichte	sehr gut.	sehr gut. Kl.
Naturlehre		
Zeichnen		
Schreiben		Mir ohne.
Handarbeiten	—	sehr gut.

Lydia Koidula tavalisemaid koolitunnistusi.
(Tunnistus 1859. a. II semestril.)

Kui Koidula oil viieaastane, võttis Jannsen tema koolituppa kaasa, et talle külalaste seas aegsasti jagada esimest õpetust emakeele lugemises ja kirjutamises. Samal ajal avaldusid alateadli-

[1]) Koidula Kreutzwaldile aprillis 1868.

kult Koidula kirjanduslikud eelkalduvused, nagu isa Jannsen sellest jutustab:

„Kui **1848** essimest „Sõnnumetojat" ülesse pistsin, tulli „Ojamöldre" kirjutaja, kui 5-aastane lapsokene, kelle pea waewalt ülle mo põlwe ullatas, omma „tittake" sülles, sagedaste mo kirjutusse laua äre, küssides: „issa, pai issa, kellele sa kirjutad?" — „Ma kirjutan E e s t i r a h w a l e, mo laps, neile rõmuks ja õppetuseks — kostsin mina, — minne sa jälle emma jure kanni teggema; pallu, emma annab sulle nattuke saia." — „Agga issa, kui sinna pissukeseks jääd ja minna sureks saan, kas lubbad mind ka neile kirjutada ühhe tillukese ramato, issa, kas lubbad?" — „Ja muidogi, mo laps, sinna olled jo Eesti lapselaps, kes sulle sedda kelab?" — „Agga issa, kas leikad mulle sulle ja lassed omma toli peal istuda, issa, kas lassed?" — „No ja, ja! Minne nüüd, kule emma kutsub!" Sellega sain tedda igga kord kaelast ärra." [1])

Koidula koolipõlv. Vändra metsapõuest pääses Koidula oma seitsmendal eluaastal merelähedasse Pärnu alevikku. Möödunud olid ta muretud lapsepõlveaastad. Eluhallus kippus tumestama tema lapselikke rõõmu. Koidula ei saanud enam vabalt väljas mängida, sest ta pidi hoidma lastetoas oma nooremaid vendi ja haiglasele emale abiks olema majapidamises. Talle ei jäänud tundmatuks ka vanemate perekondlikud tülid ja lahkhelid.

1854. a. augustikuus astus Koidula Pärnu saksakeelsesse t ü t a r l a s t e k o o l i. Oma andekuse ja usinuse tõttu ta edenes õpinguis kaunis hästi. Eriliselt avaldusid Koidula väljapaistvad võimed ta k i r j a l i k e s t ö i s, mis olid meisterlikult kirjutatud. „Tema kirjand loeti kord kogu klassile ette, kuna kooliõpetaja tähendas: „Siin sa näitad, mis võid"." [2])

Koidula koolitunnistused kuuluvad parimate hulka, neis leiduvad ainult mõned rahuldavad hinded. Kogu kooliaja kestel on tema k ä i t u m i n e *hea* ja *väga hea*; t ä h e l e p a n e m i s e hindeiks on: *mittevirk, usin, hea, võiks usinam olla, aiva hoolas, mitte alatiselt hea, väga hea, hea, väga hea* jm. Õ p p e a i n e d on hinnatud enamasti *väga hea* ja *hea*'ga. Harukorril esinevad üksikuis aineis rahuldavad hinnangud, nagu: „Annete poolest võiks edu parem olla"; „Kui usinus andeid vastaks, oleks edu suurem". Kõige vähem on Koidula edenenud v e n e k e e l e s, mille hindeks on sageli *rahuldav*.

Üldiselt osutavad koolitunnistused, et ainult mõnes nooremas ja keskmises klassis pole Koidula õppimise ja tähelepanemisega oldud täiesti rahul. Nähtavasti takistasid ta õpinguid kodused rasked olud. Kuid e n a m i k tema t u n n i s t u s t e s t, eriti viimaseis klasses, on v ä g a h e a d. [3])

[1]) J. Jannsen „Ojamöldri ja temma minnia" „Eestkönne".
[2]) Aino Kalda „Tähelend" lk. 45.
[3]) Koolitunnistuste raamatud (1853—1858) ja (1858—1861) Pärnu Linna Tütarlaste gümnaasiumi arhiivis.

Koidula, kes oli koolitüdrukuna lihtsasti rõivastatud, ei meeldinud teistele kaasõpilastele. Nad kohtlesid teda üleolevalt ja jagasid talle isegi pilkavaid märkusi. Ainsaks südamesõbraks oli Koidulale lühikest aega Lilly Suburg. Viimane laenas kaasõpilastest hüljatud Koidulale raamatuid ning muid koolitarbeid ja käis teda külastamas. „Ühel õhtul, kui mõlemad tütarlapsed istusid Jannseni korteris vanal rudiseval sohval, — ema oli haiguse pärast Tartus, — luges Koidula seltsilisele ette oma esimese saksakeelse luuletuse. Meelehärdus oli suur ja mõlemapoolne, tütarlapsed istusid otse liigutatuina teineteise kaelas. Mõju lisas veel see, et Koidula jutustas, isal olevat nõu luuletust eesti keelde tõlkida ja trükkida lasta"![1]) Kahjuks katkes see südamlik sõprus järsku Suburgi ema kategoorilisel nõudel.

Sõbrannast mahajäetud Koidula pidi endiselt oma vabu hetki koolis veetma erakuna. Ta näis kahvatuna ja kurvameelsena. Nähtavasti rõhusid teda lisaks kooliõdede halvale suhtumisele kodused tööd ja olud. Kodus ta asendas tihti ema, kes oli haige. Vennad kuulasid oma õe Koidula sõna ja täitsid vastuvaidlematult tema käsku. Majapidamine ei huvitanud Koidulat. Ta meelsamini luges raamatuid, sepitses kirjandeid ja mängis orelit.

1861. a. detsembris lõpetas Koidula Pärnu tütarlastegümnaasiumi ja omandas selle järgi Tartus õiendatud eksami kaudu kodukooliõpetajanna õigused. Järgneva aasta suvel ta oli Pärnus leeris.

Nagu eespool viidatud, kirjutas Koidula koolipõlves saksakeelseid salmikuid, mis valmistasid rõõmu talle endale ja isale. Jannsen, märgates tütre kirjanduslikke kalduvusi, rakendas varsti tema töösse kirjanduspõllul. Esialgu kirjutas Koidula oma isa töid puhtalt ümber, hiljem ta tõlkis juba iseseisvalt saksakeelseid jutustusi eesti keelde.

Kirjanikuna Tartus. Koidula pidev kirjanduslik tegevus algas Tartus. Ta töötas „Eesti Postimehe" toimetamisel käsikäes oma isaga. Koguni suurem osa toimetustööst lasus Koidula õlgadel. Jannseni parem käsi oli haige, ta ei saanud ise kirjutada. Tütar Lydia pidi tema artiklid ning teated etteütlemise järele üles kirjutama. Peale selle oli Koidula ülesandeks parandada trükipoognaid, pidada kirjavahetust lehe kaastööliste ja tellijatega, kirjutada aadresse ja ära saata lehti postiasutisse. Sageli tuli tal töötada hommikust kesköönі puhkamata. Ta ise kirjutab oma suurest töökoormast järgnevalt: „Olen oma isa vanem laps ja ainus abi tema töö juures... Ma ei ole võinud

[1]) Aino Kalda „Tähelend", lk. 47.

peatuda ega puhatagi, — olen pidanud tööd tegema nagu sulane adra taga või õigemini hobune adra ees... Juba paar nädalat ma ei leia öö und..., hommikust kell 6 kuni vahel kesköönі „Postimehe" talituse laua taga istudes." [1])

Ülejõukäiva töö tõttu lebas Koidula vahetevahel haigevoodis. Aga ta ei lakanud töötamast, sest ta hellitas endas suursugust mõtet, et elu kohustab teotsema ühiskonna heaoluks. „On olemas tõsine jumalanna, kelle mustad, käskivad silmad võivad vaadata ometi nii rõõmsalt: Kohustus. Need silmad, — nad vaatavad mind juba mõni aeg nii väga tõsiselt",[2]) — nii kirjutas tööst tüdimatu Koidula, olles haaratud kohusetundmusest.

Lehe toimetustöö vaheaegadel kirjutas Koidula, alles innustunud rahvuslikust aatest, luuletusi, mis ilmusid ajaleheveergudel ja kahes luuletuskogus. Tema loodud isamaalaulud võeti vaimustusega vastu. Näiteks kirjutas C. R. Jakobson Koidula luuletuskogu „Emajõe ööbiku" ilmumise puhul: „Eesti viisid, eesti südame sügavusest välja keenud, ...mis nii vägevasti mu südamesse tungisid, et sest ka teistele pean jutustama... Tõesti, toogu eelolev aeg, mis ta toob, kuulsaid laule ja laulikuid — ülal-nimetatud laulud kõlavad ja elavad ikka nende kõrvus, kuni elab eesti keel." [3]) — Kuna luuletuskogude autor ei usaldanud oma nime avalikkusele teatada, nimetas C. R. Jakobson noore naislüüriku Koidula'ks, avaldades mõned tema luuletused oma lugemisraamatus.

Koidula oli neiupõlves väga ilus ja vaimukas. Kaasaegsed kirjanikud ei leia sõnu laulikneiu ilu ja kõrgete vaimuannete kirjeldamiseks. „Harva valab loodus oma iluandeid nii rikkasti kellegi inimese peale välja, kui seda Koidulale oli sündinud. Tema oli äraräakimata vaimurikas naisterahvas. Tema terve isedus oli nagu luulelist õhku täis. Iga sõna, mis ta suust kuuldus, oli enne nagu iluduses valatud." [4]) „Vaimu poolest oli ta elav nagu tuleleek... tema ei olnudki nagu inimene, vaid ainult hingeõhk kõrgemast ilmast." [5]) „Ta heljub mu mälestuses mingi rahvavaimuna, põleva lendtähena oma rahva taevas." [6])

Austajaid oli Koidulal palju, aga ükski neist ei julgenud temale läheneda. Teda imestleti kauguses. Seepärast jäid Koidula armastustundmused vastukõlata. Ta armastas esimest korda

---

[1]) Aino kalda „Tähelend", lk. 80—81.
[2]) Seesama, lk. 82.
[3]) Lühendatult „Eesti Postimehe" järele, nr. 29, 1867.
[4]) K. A. Hermanni „Eesti kirjanduse ajalugu", lk. 415.
[5]) A. Reinvald A. Kaldale 11. I 1912.
[6]) Soome prof. Aspelini kujutis, vt. Aino Kalda „Tähelend", lk. 121.

26-aastasena, kuid õnnetult. Armastuse möödumisel tundis Koidula end väsinuna ja mahajäetuna. „Minu kevad on mööda, ja suvetormid on palju, palju õisi ära hävitanud, — tunnen enese nüüd sagedasti nii väsinud, nii ütlemata mahajäetud olevat... Ma ei tea, millest olen enam õnnetu: kas sellest, et mõtlema, või sellest, et tundma olen määratud!“ [1])

Ärkamisaja suursündmustest võttis Koidula agarasti osa. Ta aitas oma isa esimese laulupeo korraldamistöis ja elas sellele suurpäevale kogu oma tuleleegilise olemusega kaasa. Pärast laulupidu ta kirjutas Kreutzwaldile: „Nüüd on nad mööda, armas papa, kõik need rõõmsad, äratavad, nii suure mureliku põnevusega oodatud, nii suure mõnuga läbielatud ja tagant järele veel nii kosutavalt meeles mõlkuvad peopäevad!“ Samuti oli Koidula andumusega tegev lauluselts „Vanemuises“. Ta kirjutas näidendeid, juhatas nende ettekandmist ja mängis etenduste ajal lauluosadele klaveriga kaasa.

Külaskäik Soome. Koidula oli ühes oma isa Jannseniga innustunud hõimuaatest. Nad kutsusid vennasrahva esindajad esimesele laulupeole ja äratasid hõimutundmusi rahva hulgas. Jannseni algatusel toetasid eestlased ja soomlased teineteist rahaliselt nälja-aastail. Rahasummade saatmisel tekkis Koidula ja soome ajakirjaniku Almbergi vahel kirjavahetus, mille tõttu lõpuks teostus Jannseni perekonna ammune kavatsus — külaskäik Soome.

1871. a. juulikuus matkasid Koidula ja Jannsen Soome. Sealpool lahte tervitasid neid südamlikult soome rahvusliku liikumise juhid Lönnrot, Snellmann, Almberg jt. Külaliste auks korraldati suurejooneline pidu, mis kestis läbi öö päikesetõusuni. Peol hinnati ülistavalt Jannseni ja Koidula rahvuslikku tegevust. Siis sõideti Sise-Soome ja imestleti tuhandejärvedemaa kaunist loodust.

Koju saabunud Soomest, luuletas Koidula neljast osast koosneva tunderikka hõimulaulu *Soome sild*.

Mälestused.

Jälle tõused waimu ette,
Kaljuwalla kallis rand!
Jälle purjed lahe wette
Mälestuse lootsik kann'd!
Jälle järwe niiskeil harjul
Lendab tuule wägedel,

Sügawama hiie warjul
Hõiskab kõrgeil mägedel.

Sinu koitu näen loitwat,
Soomi, jälle taewa all!
Näen sinu mulda toitwat

[1]) A. Kalda „Tähelend“, lk. 149—151.

Wälju, orge madalal!
Walendades mäest maha
Kuulen koski wahutawat,
Näen lootes sirbi, saha
Sinu süle tahutwat.

Ja sa kujutad mull kätte
Oma poja ustawust,
Ja sa ehitad mu ette
Oma tütre kaunistust.
Oigus sinu linna oda,
Tõde sinu talu taim:

Nõnda ehitasid koda,
Walwab teda sinu waim!..

Soomi, Soomi, ei sa kao
Meelest ega südamest!
Sulle õrnema ma jao
Jätsin hinge idadest!
Sigi, sirgu, sugupinda!
Sõlmitud meil südamed:
Jsjand ise jagab hinda,
Et meil kokku käiwad teed!

Koidula matkamuljed olid niivõrd elavad, et ta pidi igatsevalt tagasi mõtlema Soomemaale. Ta ei suutnud unustada Soome järvi, kaljusid, männimetsi ja sõbralikke soomlasi. Armastus ärkas Koidulas „Uusi Suometari" toimetaja Antti Almbergi vastu. Kiiresti valmis südamlik kiri, millele ta ootas kärsitusega vastust.

Naitumine. Kui saabus soomlaselt Almbergilt Koidula ootustele mittevastav kiri, siis purunesid viimase sügavamad kooskõlalise armastuse lootused. Kirja mõju oli seda suurem, et Koidula üldise vaimlise ja füüsilise väsimuse tõttu oli ülitundlik. Haavatud enesetunne ja soov vabaneda kurnavalt väsitavast ajalehe toimetamistööst andsid tõuke otsustava sammu astumiseks, mis määras ta edaspidise saatuse. Paljude kodumaa-sõprade üllatuseks ta kihlus 1872. a. novembrikuus saksastunud lätlase Eduard Michelsoniga, kes oli ametilt sõjaväearst.

Koidula mõrsjapõlve meeleolud kajastuvad tema kirjades Almbergile ja Kreutzwaldile. Ta algatus- ja tahtejõud on nagu halvatud, sest ta on sattunud mingisugusesse ebamäärasesse tundmuste-keerisesse. Arad ja rahutud on tema tulevikuaimdused.

Almbergile saadetud kiri, millele lisatud kihlakaart, lõpeb lüürilise alatooniga —

Loodan, et ma õnnelik saan olema. Kindlus seisab Jumala ja tuleviku käes.

Räägi mulle midagi Soomest, mul on janu selle järgi! Tõrelge mind, tahan seda rahulikult kannatada, sest mul on ju sulg ja käsi — ei, mul polnud enam ühtki! Aga kirjutage mulle midagi Soomemaast — o palun!

Varssi saab üks aasta — üks aasta! Ons see nii? Lihavõtted ei või surra.

Ma pole haige — olen väga terve; aga väljas ei taha kuidagi roheliseks minna; võib olla tuleb see sest.

Kirjutage mulle midagi Soomest ja ärge unustage, et mina seda kunagi ei unusta. See on nii ilus, nii ilus —!
Tervitage neid, kes mind päris pole unustanud.

Lydia Jannsen.

P. S. Mu peigmees on arstiteaduse doktor, ta viib mind — Venemaale! Ta on ülikooli stipendiaat, nii peab see siis olema. Mu laulatus on alles talvel. S.

Peale kihlust Kreutzwaldile läkitatud kiri sisaldab muuseas järgnevaid kurbi aimduslikke ridu —

Armas papa Kreutzwald!

....See ärritus, mis toimetuse töö ja seal kõrval veel need teised asjad, mis tulemas, enesega kaasa toovad, ei ole mulle ei ihule ega hingele heaks tulnud, — ah papa, kas ma küll elades veel peaksin päris terveks saama, nagu enne olin? Kas minu töö ja tegevuse kõige mõjusam aeg tõesti juba seljataga peaks olema? Ma olen nii närvlik, nii ütlemata närvlik, minu oma mõtted teevad mulle valu, iga vähem kui asi, mis harjunud viisist kõrvale läheb, ei lase mind ööd otsa magada. Sellega ma väsitan kõiki, kellega kokku puutun, ja kui ma oma närvlikku hellust ja ärevust katsun alla suruda, siis läheb asi selle läbi veel pahemaks. Mis siin teha? Nõnda peab mehele minema!

Nii teostub Koidula naitumine 1873. a. kevadel, — naitumine, mis paratamatult viib parima isamaatütre kaugele emakeelest ja kodupinnast. Algul lohutab Koidula end üldinimliku rahvusvahelise vaatekohaga, tähendades oma kirjas Kreutzwaldile, „et esimesel astmel on inimene, ja alles teisel rahvus". Ta loodab, et abielu saksameelse mehega ei muuda tema südamlikku vahekorda oma rahvaga. Kuid ta oli niivõrd kindlate sidemetega ühendatud kodumaaga, et ta juba esimeses kirjas omakseile igatseb linnuna lennata oma kodukohta.

Kroonlinnas. Uus asukoht — Peterburi läheduses asetsev sõjasadam Kroonlinn — suurte kasarmutega ja üksluise maastikuga tundus Koidulale sünge vanglana. Kõikjalt haigutas talle vastu masendav külmus. Ainult meri ja taevas lohutasid mõnel hetkel looduse ilust mahajäetud luuletajat. Ta otsis endale uut sõpruskonda, et vaimselt värskeneda. Kuid sealne sõjaväelastest koosnev vaimutu ja hingetu seltskond ei suutnud sisemiselt rahuldada ta ergast hinge. Koidula tunneb end Kroonlinnas võõrana ja kodutuna, mitte suutes end viia kooskõlla ümbrusega. Töörikas noorus oli teda juba kurnanud närvlikkuseni. Kui sellele veel lisanevad vaimline üksindustunne ja piinavad igatsused kodumaa järele, siis pole ime, et Koidula hele nooruslõke enneaegselt hakkab kustuma. Nii kirjutab ta: „Vaevalt 30 a. vana, näen ma ennast hallide juustega — viimaste

aastate tagajärg, mis mind on asetanud mulle täiesti võõrasse ning sisemiselt igavesti võõraks jäävasse ümbruskonda." [1])

Rahustavat lohutust otsivale hingele oleks Koidula kahtlemata leidnud oma perekondlikust elust, kui see oleks olnud täiuslik. Ent abikaasade elusuhtumine oli niivõrd erinev, et lähedama teineteise mõistmiseni iialgi ei jõutud. Mehele jäigi võõraks Koidula mõttemaailma sügavus, ta püüded ning rahvuslikud harrastused. Aga Koidula omalt poolt ei suutnud taluda ilma sisemise vasturääkivuseta mehe materialistlikku maailmavaadet. Siiski ta armastas sama meest, oma tahtejõuetuses temast olenedes. Suuremad ja puhtamad rõõmud elas ta aga läbi armastava emana. Tema esimene laps Hans Voldemr sündis 1874. a. Kaks aastat hiljem tütar Hedvig, ning tema välismaareisil Viinis (1879) — tütar Anni.

Eriti armas oli Koidulale H a n s V o l d e m a r. Kogu oma hoole ja armastuse ta pühendas temale, jälgis heldimusega ta arenemiskäiku ning õpetas talle agaralt eesti keelt. Kuid see noor elu, keda ema nähtavasti tahtis kasvatada oma rahva rõõmuks, kustus juba varases lapseeas. Tütreid aga ei suutnud Koidula kasvatada ei eestimeelseiks ega -keelseiks, ta oli liiga väsinud selleks.

Välis- ja kodumaal. V ä l i s m a a r e i s katkestas paariks aastaks Kroonlinna ühetoonilise elu. — Nimelt sai Michelson 1876. a. riigi poolt stipendiumi edasiõppimiseks Saksa tähtsamais ülikooles ja Viinis. See reis — vähemalt esimene pool — on hele, rõõmus laik Koidula elus, millal ta võis kirjandust ja kunsti maitsta. Tema välismaakirjadest omakseile näeme imekspandavat tähelepanu-võimet, detailidesse süvenemist ja fotograaflikku täpsust kirjeldamises. Need reisukirjeldused on omaette väärtuslikud kunstiliselt, huvitavad sisult ning äratavad paiguti otse aukartust Koidula mitmekülgsete teadmiste ja hea maitse vastu. Niivõrd osavalt on esitatud kirjeldused, et lugedes kerkivad elavalt silmade ette linnad, milles nad peatusid või mida läbisid. Kirjeldiste toon on elav, paiguti huumorine, vaba romantikast. Reisi lõpp osutus kurnavaks majandusliku kitsikuse ning perekonna suurenemise tõttu.

Enne ja pärast välismaa reisu viibis Koidula pikemat aega k o d u m a a l. Jälle ta teotses endise noorusliku innuga rahvusliku liikumise alal. Ta võttis osa keisri auks korraldatud aktusest ja laskis seal peokõnelejat Kreutzwaldi elada. Kui isa Jannsenit tabas halvatus, siis kutsus Koidula „Eesti Postimehe" noored kaastöölised, eesti üliõpilased Jannseni majja, pidas neile sütitava lauakõne ja pöördus nende poole tungiva palvega:

[1]) Koidula ja Almbergi kirjavahetus, lk. 113.

„Nemad kõik toetagu oma hinnata kaastööga *Eesti Postimeest*!“ Ühine :„Jah, toetame!‘ oli vastuseks. „Nii tungis Koidula kõne südamesse.“ [1])

Viimased eluaastad. Tagasi jõudnud Kroonlinna, tundub Koidulale sealne elu pärast välismaa reisu ja kodumaal viibimist paar aastat päris rahulikuna. Kuid reisumälestused haihtuvad peagi ja tekib jälle kojuigatsus. Kodumaalt saabub talle aiva ebameeldivaid teateid poliitilistest lahkhelidest. See tumestab Koidula ideaali — isamaad, kuhu ta ikka oma unistusis põgenes.

Koidula vananeb varakult. Juba kolmekümneviie-aastasena ta on täiesti hallpäine. Korduvalt ta mainib oma õele kurba tõde: „Lähen vanaks“. Ometi pole temas kustunud isamaalised tundmused. Igatsevad helid kodumaast saadavad teda surmavoodini.

Kroonlinna elu mõjustab halvavalt Koidula tervist. Ta satub emalt päritud v ä h k t õ v e küüsi. Haiguse suurenemisega lisanduvad ka hingelised piinad. Varsti ta peab tunnustama — „haigevoodi on nüüd mu ainus kodumaa“. Haigus on äärmiselt kurnav, aga Koidulal jätkub meelekindlust vaikseks kannatamiseks. Kodumaalasi ta ei saa unustada, neile ta läkitab tervitusi: „Jumalaga, mu armsad, ja jääge terveks, vanad kui noored! Olen väsinud.“

Koidula suri kannatusrikka haiguse järgi 30. juulil 1886. rahulikult, „soovideta ja pääsemist igatsedes“. Ta maeti Kroonlinna saksa surnuaiale, kus ta praegugi vastu oma südamesoove puhkab. Koidula haud on õige lihtne. Tema kalmu, mis piiratud raudaiaga, ehib valge marmorrist. — Tänuliku Pärnu seltskonna algatusel püstitati Koidulale 10. juunil 1929. a. Pärnus m ä l e s t u s s a m m a s, mis kujutab Lydia Koidulat püsti kaljul: luuletaja pahem käsi raamatuga on surutud rinnale, kuna parem käsi toetub lüürale.

Enne surma kirjutas truu isamaalaulik Koidula värisevi käsi pliiatsiga l a h k u m i s l u u l e t u s e oma südamest armastatud kodumaale.

Enne ſurma Eeſtimaale.

Iſand, ſurres jätan maha
Sinu hoolde iſamaa!
Lahkuda ei ſüda taha
Raske hirmuohuga!

Piirawad ſu ümber paelu,
Eeſti pind, et jälle nad
Tagudes ſull' kirſtunaelu
Mullale ſind matawad!

[1]) J. Bergmann „Mis mäletan mina Koidulast?“

Ära lahku, ära lange,
Eesti ühendatud hulk!
Ühenduses oled kange,
Tõde sinu sõjatulk.
Wennad! Õed! Meie põrmus
Sirgugu teil tegewus!
Jsamaale saagu sõrmus:
Lootus, usk ja armastus!

Raske tegu maha rusus
Tugewamaid enne mind:
Nüüdki mina waikses usus
Koju lendan, wäsind lind!

Hinge pisaratest sulle
Pärga püüdsin kududa:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Hinge ilu — Eestimaa!

Aga sinu aukrooni
Waimusilmil aiman ma:
Kaswad, Eesti, sugust sooni
Laste suguharuna!
Lahutades laiad tiiwad
Üle ühendatud maa
Sinu lahked tuuled wiiwad
Rahu kõigi lastela!

Ülesanne 41. Missugused kalduvused avaldusid Koidula lapsepõlves? Võrrelge Koidula koolitunnistusi Kreutzwaldi omadega? Mispärast suhtusid kaasõpilased Koidulasse halvakspanevalt? Kirjeldage Koidula kirjanduslikke harrastusi koolipõlves. Mis tiivustas Koidulat nii agarale tööle ajakirjanikuna ja luuletajana? Kuidas suhtusid temasse kaasaegsed kirjanikud? Mispärast armastas Koidula õnnetult? Kirjeldage põhjusi, miks ta nii ootamatult naitus? Mispärast ta kurtis Kroonlinnas? Missugused olid tema viimsed soovid? Kirjeldage Koidula traagikat (kirjalikult). Õppida luuletused „Mälestused" ja „Enne surma Eestimaale".

Kirjavahetus Kreutzwaldiga. Koidula oli kirjavahetuses mitme kaasaegse kirjanikuga. Nii ta vahetas kirju A. Reinvaldi, C. R. Jakobsoni ja paljude teistega. Meie tolleaegseile haritlastele oli see suureks auasjaks, kui nad võisid esimese eesti naislüürikuga olla kirjavahetuses. Nad ei hinnanud kõrgesti mitte ainult tema kirjade sisu, vaid ka *käekirja* ilu. Näiteks lausub A. Reinvald: „Koidula käekiri oli piltlik ilus ja sünnitas igas inimeses lugupidamist, sest seal paistis iga reakese peal *vaimukõrgus*." Suurema tähtsusega Koidula eluloos on tema kirjavahetus Kreutzwaldiga.

Nagu teame, oli Kreutzwald *vaenulises* vahekorras vanameelse Jannseniga. Ta ei saanud viimast hurjutamata jätta tema kiriklikkude põhimõtete ja vana kirjaviisi pärast.

Kui ilmusid trükis Koidula luuletuskogud „Vainulilled" ja „Emajõe ööbik", *riivas* Kreutzwald *pilkavalt* ka *Jannseni tütart*, kirjutades „Kasulises kalendris" järgnevalt: „Meie päevil, kus aur ja välk oma väega maailma vana kere kipuvad lõhki ajama, peab küll ka naisterahvast leitama, kes nõelast ja sukavardast lahkudes — orjavitsalisel raamatukirjutamise teel õnne läheb katsuma — siiski, kui ma ükskord oma poega kosja peaksin läkitama, tahaksin ma temale nii kaua laulda, kuni ta märkama hakkab:

Talla maha kirjaneitsid,
Pabernirgid peenikesed,
Talla maha suleneitsid,
Pikil juukseil tindipiigad!

Kosi noore nõelaneitsi,
Sukavarda veeretaja,
Leemekulbi liigutaja!"

Koidula oli sellest kirjutisest haavunud ja mõnenädalase kõhklemise järgi ta usaldas kirjutada 7. novembril 1867. oma esimese kirja Kreutzwaldile õienduseks ja selguse nõutamiseks.

Katkendeid Koidula 1. kirjast Kreutzwaldile.

Auustatud Herra!

7. nov. 1867.

Kui needsinatsed sõnad tundmata sulest Teie silma ala ulatawad, siis — ma palun Teid kõigest südamest — siis tuletage meele, mis Teie ise olete ütelnud, et „noore inimese palavat südant mitte jahtund were mõõduga ei peaks mõõdetama . . ."

Auustatud herra, kas Teil elades on seda walu juhtunud, teist oma üle nägewad kohut mõistwad, ilma et kohtumõistjal Teie tegude pohi ja aru selge oli? Oh se on kibe kannatada, seda kibedam, mida kõrgemat aujärge Teie kohtumõistjale südames ehitasite!..

Nüüd aga, kus ma kui õpetuse himustaja laps Teie ette tulen, Teid paludes: „Otsust, õiget otsust andke mulle!" — nüüd, Kalewi poea laulu looja, nüüd, meie rahva lauluisa, nüüd unustage ära, kes paluja on, mis teda ja Teid lahutanud ja lahutab, nüüd aitage üht waest ja kahtlast inimese süda ise enese ja maailmaga õigeks saada, rahu teha! Ütelge mulle, mis ma pean tegema, ja kui Teie seletate: „Jäta maha, mis peale sulle jõudu ei ole antud", — ma tahan ustawa südamega kõik laulu sünnitamist püüda läinud aegade rüppe matta, südames ärasuretada, mis laulma sunnib!!... Aga ma tahhan siis endale muialt tööd püüda leida, mis südant waigistab ja mind lubab äraunustada, et inimene ei ole maailma loodud sõõmiseks, joomiseks ja tühja üle tühja sõnu wahetamiseks niisugustega, kelle mõtted kolme waksa pikkuselt üle maapinna ei ulata ja kes ometi naesterahwast weel heitlikumaks pidawad, kui nemad ise on. Seista ja üksipäine, ilma järelmõtlemiseta, leemekulpi liigutada: seda ma ei jõua! Mul on ikka, kui oleks meie auru ja wälgu päewil kerge asi, masinat niisuguse töö peale walmistada...

Ma olen lootnud, et, mis südamest tuleb, südamesse tungib, ja oma eesti rahwa Wiru lauliku juure läinud. Se olgu mo ainus wabandus.

Teile kõik õnne ja rõõmu soowides, mis taewas oma armsama lastele jagab: jään mina —

Teid auustamisel teretades

Teie alandlik Lydia Jannsen

Kreutzwald vastas Koidulale sõbralikult, mitte kui rahva *lauluisa, Kalevipoja looja* ega *kuulus Viru laulik, nagu* Koidula teda nimetas, vaid kui „üks nõder, ekslik inimese loom". — Nii algas Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus, mis kestis kuni 1873. aastani.

Esialgu tunneb Koidula end Kreutzwaldi õpilasena, ta pöördub lapselikus austuses lauluisa poole. Viru laulik pole ka kitsi oma isalikkude nõuannete jagamisega. Ta arvustab üksikasjaliselt Koidula *Emajõe ööbikut* ja annab talle luuletamiseks näpunäiteid. Nende vahekord muutub iga kirjaga südamlikumaks ja sõbralikumaks.

Katkendeid Kreutzwaldi 11. kirjast Koidulale. 1868.

Kewadet kuulutawad päikese terad[1]) lõhuwad wägewast talwe kasurast peaksime meie pikemalt taewaliku sundimise wastu tõrkudes kunstliku rast peaksime meie pikemalt taewaliku sundimise wasta tõrkudes kunstliku tõkkesi südame woolamise ette tehes siis teisite rääkima kui tundmus sunnib?!..

Mina ei ole kül laulik, aga kui lubate ütelda, ehk oleks minust wõinud ühte laulikude kannupoissi kaswatada, kui neil päiwil üks Kalewmul ees oleks käinud, kus paras õppimise aeg oli. — „Leiwa nuga", mis mind poisikese põlwest tänapääwani tagakihutanud, ei annud tiibadele kaswamise mahti; õilmed läksid juba tuppes kiduriks, enne kui päikese paiste neid laiale jõudnud lahutada... Minu ainuke tegu, mis peale uhkuse harjaksid tohiksin kaswatada, on: Eesti wana põlwe riismete kokkukorjamine, enne kui nemad suutumaks praeguse rahwa silmast ära kadusid. Oleks sada, ehk weel parem — paar sada aastat warem kedagi seda tööd ettewõtnud, siis wõiksid meie sugurahwas selle waranduse pärast mitme targemate rahwaste sugude wasta wäga uhked olla. Meie „Kalewipoeg", kuda ta praegu silma ees seisab, on üks lappikestest kokku õmmeldud kuub, aga juba sellestki wõib näha, mis kaunis ja osaw ta täielikul kombel wõinud olla. — Eestirahwa seie aeani jalgade alla tallatud ja mitmel wiisil sõimatut nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis, kui ükskord rahwas targemaks lähäb: neid saab tõstma ja seks tegema, et tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ärasalgama...

Lille olemise pärast wõite kahtlased mõtted metsa wisata. „Lil tahab üksnes õits'da. Lind laulab endale, seepärast õitse laula ka sina endale!" — Astuwad salasünnitused hiljemini teiste ette, siis ei ole tarwis „kuulust nime ega maailma imestamist", waid laululinnu ülem palk on.

---

[1]) päikese terad = päikesekiired.

kui südameid juhub leidma, kus õrn tundmus elab, et lauliku kandle keelte helin sealt wastukostmist saab! Se kaunis palk wõib laulikule kurwastuse päiwil wäga suurt troosti anda...

Lubage nüüd weel soowimist wälja ütelda: jääge ka edaspidi, nii kaua kui wanaisa meid siin pool hauda weel teine teise kõrwas liikuda lubab, muutmata truu-usses Teie isaliku sõbra wasta wankumata! —

Teie Teid kallistaja ja alandlik

Wõrrul 17. III 1868. Kreutzwald.

Katkendeid Koidula 10. kirjast Kreutzwaldile.

P. P.[1])

Aprillikuus, **1868.**

Pühapäewa waikus hingab ümberringi — pitkalt langeb õuest kirikukella hale helin mulle kõrwu: ta hüüab rahwast püha kotta, selle kannatamisest ja surmast kuulma, kelle nime meie kõik kanname — „Issand, anna neile andeks, nemad ei tea mitte, mis nemad teewad!“ — Ma olen ainuüksi tühjas tubades: kohuse täitmine paelutab mind täna koeu; kui aga waga mõte rindus liikumas, siis pöörab tundmine alati Teie poole ja sulg heidab südame teenistusse — ma tunnen ennast parema olewat, ..kui ma, ennast sest igapäisest olemisest lahutades, mõteid ja tundmist sinna poole kannan, kus nende päris kodu — walguse poole!...

Tõeste, minu Wirulaulik oskab rõõmupisaraid silmi meelitada! Teie armas, armas pääwa pilt! Jah! see on seesama unustamata kallis silmanägu... Teie ei wõi elades teada, kui suurt rõõmuehmatust mulle selle lootmata läkitamisega walmistasite!..

Jah, mina ei saa sest asjast ka tänagi weel aru: kuda ma nii mitu aega ilma Teie auustatud käe juhatamiseta jõudnud ära elada?..

Ma saan tõeste pitkisilmi wastust ootama, aga kõige pealt laske mind südamest paluda: mõtelgu minu Wirulaulik kõige esmalt oma terwise ja rahu peale, enam kui tännini!..

Andku wanaisa arm minu kalli Wirulaulikule rõõmsaid ja rahulikuid pühi ja pidagu ta mind ka edaspidi lahkes mälestuses, kes ma kunni wiimse silmapilguni teda auustades ja armastades saan olema.

Teie alandlik Lydia J.

1868. a. tuleb Kreutzwald lihavõttepühiks Tartusse Koidulale külla. Suvel sõidab Koidula Võrru vastukülaskäigule. Sealt ta on sunnitud Kreutzwaldi abikaasa pahameele pärast ootamatult lahkuma. Selle tagajärjel katkeb kirjavahetus kolmveerandaastaks.

---

[1]) P. P. (loe: praemissis praemittendis) tarvitatakse kirja pealkirjana tiitli asemel, kui vastav aunimi mingisugustel põhjustel ära jäetakse.

Varsti vahetatakse jälle kirju, kuid muutunud meeleolus ja toonis. Koidula on omandanud eesti isamaalüüriku kuulsuse, aga Kreutzwald on vanaks jäänud, teda ei hinnata enam nii kõrgesti kui Koidulat. Isalikus helluses avaldab lauluisa veel mõttevälgatusi ja tundesädelusi oma endisele õpilasele, kuni lõpuks Koidula naitumisel kirjavahetus täiesti raugeb.

Lõpetades kirjavahetust Koidulaga, mainib Kreutzwald järgnevalt —

Armas ja austatud noorik — proua!

19. veebr. **1873.**

Meie wahel — seda tohime wastastiku tunnistada, ei ole küüne wäärt midagi sündinud, mis taga järel südamele koormat wõiks teha, ehk Jumal patuks arwata, siiski elab maapinnal wäga rohkest rahwast, kellel wõimalik ei ole mõista, et sugulaslikku hingede keskel tuline sõbrus wõib kaswada... Peaks ükskord eluteel enne silma kustumist kogemata juhtumine meid kuskil kokku wedama, siis tahame sellest pikemalt suusõnaga jutustada...

Kreutzwaldi kirjad avaldasid suurt mõju Koidulasse. Kirjaneitsi, olles mitu aastat järgemööda vaimses kontaktis tolleaegse eesti suurkirjanikuga, võis hingeliselt rikastuda ja kujuneda samaks vaimseks suuruseks, nagu oli ta õpetaja, eesti „Kalevi poja" looja.

Ülesanne 42. Mis põhjustas Kreutzwaldi pilkavalt hindama naiskirjaniku luuletusi? Kuidas motiveerib Koidula oma loometööd? Milles näeb Kreutzwald oma töö tähtsust? Mis on Kreutzwaldi arwamust mööda luuletaja kõrgemaks palgaks? Millega algavad ja lõpevad mõlemate kirjad? Mis osutab kirjades südamlikku suhtumist? Missugust tähtsust omab Koidula eluloos kirjavahetus Kreutzwaldiga?

B. Koidula looming.

1. Lüürika.

„Vainulilled" (1866). Koidula esimesed värsikatsed koolipõlves olid saksakeelsed nagu Kreutzwaldi omad. Alles ülikoolilinnas Tartus algab tema eestikeelne luuletoodang. A. 1866 ilmub anonüümsena Koidula esimene luuletuskogu **Vaino-Lilled** „Eesti-rahva heaks meleks". Jannsen kirjutab enda poolt südamliku soovituse „Eesti Postimehes": „Need sinnatsed *„Waino-lilled"* kõlbaksid küllalt ka sakste rohtaeda, sest sealt noppime sag-

gedaste palju sandimaid... *Waino-lilled* aga näitavad seda olevad, mis ella pehme süddamega laps illusas lille aedas oma armsa emmaga rägib, kui taewa Issa armotarkust imeks paneb".[1])

Luuletuskogu „Vainulilled" on kantud tagasihoidlikust toonist, mida iseloomustab sissejuhatav laul „Eessõna".

Eeß-ſõnna. 1866.

1. Kaß ſa, ſõbber, iial näggid
Kaljopealſet tammepuud,
Kuiß ta iggatſedeß püdiß
Taewa pilwil' anda ſuud?
Kotkad temma ladwa otſaß
Ellawad, teekõndia
Mõdaminneß kinnipeab
Tedda immekſpannema!

2. Wagguſi ta jallul kaswab
Weike wainolilleke —
Kegi temmaſt könnet tõsta:
Weike ta ja alwake.
Siiski kui, teekäia, kõrget
Tamme wõtſid terreta',
Waino-õit ehk mõdaminneß
Kord ka wõttab noppida.

3. Taewa Jßſa mõnnel' wõtnud
Waimorikkuſt jaggada,
Teiſt ta piſku läbbi käskiß
Liggimeßſi römuſta'.
Kui ta annet mõda agga
Teiſte kaſſuks ellame
Jggaüks, — ſiis rahhuß wimaks
Silmad kinni panneme.

Alandlikult, väikese ja halva vainulillekesena astub laulikneiu lugeja ette. Piskuga ta tahab kaasinimesi rõõmustada ja nende kasuks elada. Tal pole seda vägevust, mida on kaljupealsel tugeval tammel.

Sama lihtsüdamlikkust väljendavad „Vainulillede" teised luuletused, nagu üldtuntud rahvalauluks kujunenud „Mei! aea äärne tannawas kui armas olli se!" ja „Jubba kasse ladwalt lehhed langwad, kõlle tuul käib üllekessama". Pehmed ja mahedad toonid helisevad Koidula esimeses luuletuskogus. Kõrgendatud paatost on märgata tema isamaalauludes, milliseid on „Vainulilledes" vähe.

Kaugelt koeo tulles.

Eestima, Eestima —
Keß mind wõtnud ülleskaswata'!
Eesti leib, mull' ükſi maggus maitſed —
Eesti piir, mind ükſi kindlaſt' kaitſed —

[1]) „Eesti Postimees" nr. 24, 1866.

Tänno Issale! et terreta'
Wöin sind jälle, kallis issama!

Eestima, Eestima —
Ei ma kauem wöinud kannata'!
Oh kui külmalt wöeras päike paistab!
Wöeras keel — kuis ta ni kaugelt kostab!
Iggal pool sind näggin, kuulsin ma,
Minno öitsew, lehkaw[1]) issama!

Eestima, Eestima —
Ei so healt wöin'd ial unnusta'!
Wöeraid laulikuid ma kuulsin paljo —
Wannemuine laste kandli laulo
Kegi tunnud — seal siis hüüdsin ma:
„Koeo jälle tahhan rändada!"

Eestima, Eestima —
Sidded nad mull' teggid sidiga.
„Laula!" melitas mind wöeras neio,
Ja ma laulsin: „Eesti pruut ja peio,
Neid ma üksi tahhan üllenda'!
Minno armo warjab issama!"

Eestima, Eestima —
Jälle nüüd so piri näggin ma!
Ja kui nuttes suud so mullal' annan,
Körgesse kät taewa pole tõstan:
„Sinust ial ennam lahku ma,
Issama, mo pühha Eestima!"

Ei suuda siidised sidemed kodumaatütart sundida võõrsile jääma. Ta ruttab oma armastatud isamaale, jällenägemise õnnes annab kodumaa mullale suud ja tõotab kätt taeva poole tõstes Eestimaale igavest ustavust.

Algaja naislüürik nõuab kodumaalastelt, et nad eesti „nim mekamaid mehhi" austaksid ja hariduse varal rumalusest vaba neksid.

Õppetus.

... Eestirahwas, lahti te
Silmad! Wata taggase!
Orjapaelus olled ohkand
Kaua — rasked ollid nad —
Rummalusse orjapaelad
Need on paljo raskemad.

Sest, mo rahwas, nõua sa
Õppust tagga lõpmatta!
Keigest hingest sedda püa!
Ei sa läbbitungida
Jõua kusgil, kui sa sedda
Püad õppetusseta!

[1]) lehkaw = lõhnav.

Koidula „Vainulillede“ vähenõudlikud laulud on vähese kirjandusliku väärtusega. Nad on noore naislauliku tagasihoidlikud meeleolu-avaldised, mis on loodud saksa perekonnaluule alusel. Luuletused „Meil aia ääres tänavas“ ja „Juba kase lad valt lehed lang'vad“ on tõlgitud saksa keelest.

Ülesanne 43. Millega on seletatav Koidula esimese luuletuskogu nimetus „Vainulilled“? Kuivõrd vastab tõele see teade, et Koidula on kujutanud laulus „Meil aia ääres tänavas“ oma mänguaega Pärnu Kalameesteküla tänavail? Missugust kirjaviisi kasutatakse „Vainulilledes“? Missugused motiivid avalduvad Koidula esimeses luuletuskogus? Kirjutage „Kaugelt koju tulles“ kirjandusloo vihikusse ja õppige pähe.

„Emajõe ööbik“ (1867). Erilise vaimustusega tervitati Koidula teist luuletuskogu *Emmajõe Öpik*, mis ilmus aasta hiljem (1867). See kogu sisaldab peamiselt isamaalisi laule. Jälle pöördub Koidula aralt eesti rahva poole. Lauliku suurimaks sooviks on, et tema laulud, „mis südamest tulnud, mingu jälle südame“.

Teretamine. 1867.

Argſelt astub ſinu ette,
Eestirahwas, iſama,
Laulik, uſaldab ſo kätte
Lauloannet pakuda.

Mis on widewikul hüüdnud
Õhto, eesti linnuke:
Eesti kõrw on kuulnud, pannud
Eesti käſi ülesſe.

Palub: lahkelt wastu wõta
Nõdra keele sõnakeſt!
Truuiſt hingeſt tuleb tema,
Eesti meeleſt, südameſt!

Ööpik, mine, leia sõbra,
Emajõe linnuke:
Ja mis südameſt tuln'd, mingu
Jälle mingu südame.

Koidula parimatest isamaaluuletustest leiduvad selles kogus laulud: „Sind surmani!“, „Mu isamaa on minu arm“, „Mu isamaa, nad olid matnud“, „Isamaa, usk, rahvas!“ ja „Su priiust nad olid matnud“. Osa tema isamaahümnidest on kirjutatud uues, enamik — vanas kirjaviisis.

Laulikneiu armastab Eestimaad ilutsevalt, südamesoojalt, ülevaks pidades Maarjamaa metsi, vainuid ning järvi ja emakeelt. Kallikspeetud isamaa ei tarvitse kurta, sest kodumaa pojad on võimsad, tütred lillekestena nägusad.

Sind ſurmani!

Sind ſurmani kül tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitſew Eestirada,
Mu lehkaw iſamaa!
Mu Eesti wainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma ſurmatunnil weel!

Kuis on ſo poead wagad,
Nii waprad, tugewad!
So tütred, nagu lilled
Nad õits'wad näguſad!
Ja ſinu tuul ja päike
Sind õitſel hoiawad,
Ja kõrge kotka tiiwad
Kuis ellaſt' katawad!

Kuis, maa, ni ellaſt' kannad
Su lapſi käte peal,
Neil' annad leiba, katet
Ja wiimaſt aſet weel!
Tõeſt, armſam on mull' hinga'
So põues, Maarjamaa,
Kui wõeral piiril õnnes
Ja auus elada!

Ja tihti ſiisrki leian
Su ſilmis piſaad? —
Mo Eestimaa, oh looda:
Ka aead muudawad!
Meil' tulewaſed tunnid
Weel toowad kin'ituſt!
Käi kindlalt! Pea kõrges!
Aeg annab arutuſt!

Koidula kannatab ja rõõmustab ühes isamaaga. Kunagi t ei saa unustada oma sünnipaika. Ja tema viimseks sooviks o puhata Eestimaa rüpes, kus talle linnud leinalaulu laulavad j lilled hauda ehivad.

Mo iſſama on minno arm.

Mo iſſama on minno arm,
Kel süddant annud ma
Sull' laulan ma, mo üllem õn,
Mo õitſew Eestima!
So wallo süddames mul keeb,
So ön ja rõõm mind rõõmſaks teeb,
Mo iſſama!

Mo iſſama on minno arm
Ei tedda jätta ma
Ja peaks ſadda ſurma ma
Sepärraſt ſurrema!
Kas laimab wõera kaddedus,
Sa ſiiski ellad süddames,
Mo iſſama!

Mo iſſama on minno arm,
Ja tahhan puhkada,
So rüppe heidan unnele,
Mo pühha Eestima!
So linnud und mull' laulawad,
Mo põrmuſt lilled õitſetad,
Mo iſſama!

Romantilises heldimuses pöördub Koidula kodumaa m i n e v i k u poole. Talle meelestub talurahva kuuesaja-aastane kan

natuspõlv. Laulik ei saa austust avaldamata jätta keisrile, kes orjaiket on püüdnud kergitada.

Mo issama, nad ollid matnud.

Mo issama, nad ollid matnud
Sind raske, musta kattega, —
Muud hawatud mapinnast tõus-
Kui werrelilled õitsema. [nud,
Ja ahhelas sa ennast wäänsid,
Ja orjaikkes ohkasid, —
Ja waikseks, waiksemaks siis läk-
Siis unnesurma hingasid! [sid —

Kuussada aastad lend'sid möda,
Ei ellotähti annud sa —
Kuid immelikult kõndis, tassa
Üks muistne jut weel üle ma:
Kuis enne pri so rahwas olnud,
Kord Kalewide wapper kond,
Ja kuidas o m m a põhja pinnal
Kord Eestirahwas pessitand.

Ja kus so pissar mahhalanged,
Seal laulud tõusid üllesse,
Ja taewa linnud rääksid, pilwed,
So wallust teine teisele;
Ja tuuled könned wasto wõtsid,
Need kandsid põhja pirile,
Kõrg' kiwihoonest sisse tung'sid
Nad ühhe i s s a südame.

Üks sõnna lähhi ilma kõllas,
Et õnnes hõisk'wad miljonid:
„Ma tahhan, et pri minno rah-
Ja orjaikked langesid! [was —"
Pri omma pinnal jälle leiab
Nüüd Eestirahwa pessakest
Ja, õitsew Eestima, sa hüad:
„Au Alekssandril' iggawest!"

Patriootlik hümn *Mu isamaa, nad olid matnud,* nagu Kreutzwald Koidulale arvustavalt kirjutab, „tärkab oma sooja tundmuse pärast isamaa vastu väga ilusalt igale targemale lugejale silma. sealt sedamaid otsekohe südamesse, kuni viimane ilutsema läheb ja oma kaastundmust pisar-piisal silma tagasi läkitab, kui kõike seda aega meelde tuletab, mis lauluke tähendanud." [1])

„Koidula võrdleb luuletuses „Su priiust olid matnud" isamaa vabadust ristilööduga, kelle januseile huulile pakutakse ainult kibedat äädikat, kelle kuue üle heidetakse liisku, kes pannakse kõva pitseriga lukustatud hauda. Aga hommiku ingel avab haua, ja rahva hõiskav „hosianna" tervitab noort vabadust." [2])

So priust ollid matnud —

So priust ollid matnud
Nad, pühha issama,
So kube enda wahhel
Nad wõtsid jaggada;
Ja ädikast sull' andsid
Nad suhho, seadisid

So haua äre hoidjad —
Siis rahhus hingasid

Ja kaugelt seisid kartes
So lapsed walloga —
Ei sõnnaga nad julgend

[1]) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 60.
[2]) Aino Kalda „Tähelend", lk. 64.

So haual' astuda.
Seſt pitſer olli pantud
Ta peale wäggewaſt
Ja õues õitſes õſe
Ei nähtud tähhekeſt.

Waat — ellokoide tõuſeb —
So haua ärele
Üks ingel astub äkkilt:
„Nüüd tõuſe üllesſe!"
Ja ſurmakiwwi wereb,
Koit ſärrab, naeratab —
Noor prius walges rides,
Mailm, ſind terretab!

Ja paſſunad ja kandlid
Tal' wasto hõiskawad,
Ja rõmoperlid ſilmas,
Tend wastowõttawad!
Ja „Hoſianna!" kõllab
So läbbi, isſama —
„Sind armo Jummal, kiitgem!
Sa wõtſid hallasta!

Selle sügavamõttelise luuletuse eest oli Kreutzwald valmis „vaimus tänades lauliku kätt pigistama". [1])

Isamaalüüriku pühamaks aardeks on — isamaa, usk ja rahvas. Ta oleks üliõnnelik, kui isamaa ja kallis emakeel surmani tema omaks jääksid.

Isſama, uſk, rahwas!

So isſama, ſo uſk, ſo rahwas —
Kas tunned kusgil kallimat?
Kas tead sõnna, mis weel tungi
Wõib ſüddamesſe kangemalt?
So isſama, ſo uſk, ſo rahwas!
Se ſinno üllem warrandus
Ei ööd ſul, päwa meleſt mingo,
Ei õnnes egga õnnetuſ'!

So isſama, ſo uſk, ſo rahwas!
Kui ial aeg on tulleta
Neid sõnnu mele — nüüd ta tul-
Nüüd astu ette hoidmatta! [nud!

Nüüd ärra wäſſi üllespole
Sa üllenda kät, ſüddant, meelt!
Nüüd ärra jätta troni ette
Sa kanda kanget palwe keelt!

Mo isſama, mo uſk, mo rahwas,
Mo pühha, kallis emmakeel!
Et otſani mo ommaks jääkſit'
Et hallid juukſed nääks teid weel!
Oh armo Jummal, kedda inglid
Ja lilled wäljal hüawad:
Laſſ' pri, laſſ tru, laſſ' wagga [nähhä
Mind ſurres weel mo isſamaad!

Kokkuvõte: „Emajõe ööbiku" isamaalistes luuletustes avalduvad järgnevad *põhimotiivid:*

1) sügav isamaa-armastus („Mu isamaa — mu ülem õnn"; „Sind surmani küll tahan ma kalliks pidada"; „Su isamaa, su usk, su rahvas! see sinu ülem varandus");

2) igatsus kodumaa mullas puhata („Tõest, armsam on mul hing'da su põues, Maarjamaa"; „Su rüppe heidan unele, mu püha Eestimaa!");

[1]) Kreutzwald Koidulale 6. II 1868.

3) rahva k a n n a t u s orjaajal („Ja tihti siiski leian su silmis pisarad"; „Ja ahelas sa ennast väänsid ja orjaikkes ohkasid"; „Su priiust olid matnud nad, püha isamaa");

4) k a a s t u n d m u s ja l o h u t u s kodumaale („Su valu südames mul keeb, su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb"; „Mu Eestimaa, oh looda: ka ajad muutuvad");

5) m u i s t n e v a b a d u s („Kuis enne prii su rahvas olnud");

6) k e i s r i poolt antud p r i i u s („Ma tahan, et prii minu rahvas"; „Koit särab, naeratab — noor priius valges riides").

Emaarmastust käsitlev Koidula luuletus „E m m a s ü d d a" pole algupärane, vaid on tõlge saksakeelsest laulust „Mutterherz", millega ta tutvus juba oma koolipõlves.

Ü l e s a n n e 44. Missugused „Emajõe ööbiku" laulud on kirjutatud vanas kirjaviisis? missugused uues? Mida armastab ja peab kalliks Koidula oma isamaalauludes? Kuidas ta suhtub isamaasse, emakeelesse, eesti poegadesse ja tütardesse, orjaikkes vaevlevasse rahvasse? keisrisse? Määrake iga isamaalaulu põhiidee. Nimetage näiteid epiteetide kohta. Määrake ühe luuletuse värsimõõt. Kuivõrd kasutatakse neis luuletustes alliteratsiooni ja assonantsi.

Luuletusi „Eesti Postimehe" väljaandeis (1867—1871). Koidula rikkalik luuletoodang ei mahtunud kahte väikesse luuletuskokku. Isa Jannseni nõuandel ta avaldas oma laule ka „Eesti Postimehe" lisalehes ja kalendris. Nii levisid tema luuletused hõlpsamini rahva hulka. Peale isamaalaulude ilmusid „Eesti Postimehe" kalendris Koidula loodus- ja armastusluuletused.

„Eesti Postimehe" väljaandeis avaldatud i s a m a a l u u l e t u s t e s korduvad „Emajõe ööbiku" isamaalised motiivid, kuid teisendatud kujul.

Koidula põhjatu isamaaline armastustundmus leiab tunderikka väljenduse isamaalaulus „Eesti muld ja eesti süda". Surmgi ei suuda lahutada sügavahingelist isamaalast armsast kodumaast. Rahvuslik luuletaja on veendunud, et ta unnesuikunud lapsena võib pärast surma rahulikult puhata emakeses maamullas.

Eesti muld ja Eesti südda. 1867.

Südda, kuis sa ruttu tõused
Kumalt rindus tuksuma,
Kui so nimme suhho wõttan,
Pühha Eesti issama!
Head ollen näin'd ja pahha;
Mõnda jõudsin kauta',
Mõnda ellus jätta mahha —
Sind ei ial unnusta'!

Sinno rinnul ollen hingand
Kui ma waewalt astusin,
Sinno õhko ollen jonud
Kui ma rõmust hõiskasin,
Minno pisarad sa näinud,
Minno murred kuulnud sa, —
Eestima, mo tööd, mo laulo,
Sull' neid tullin räkima!

Oh ei jõua ial õõlda
Ma, kuis täidad südame!
Sinno põue tahhan heita
Ma kord wiimse unnele.
Emma kombel kinni katta
Lapse tuks'wat rinda sa:
Eesti muld ja Eesti südda —
Kes neid jõuaks lahhuta'!

L. K . . d . la.

Luuletuses „Miks sa nutad?“ kutsub laulikneiu esile isamaa muistse mineviku. Öövaikus jutustab talle kadunud vabadusaegadest, mida kastepisarais lillekesed taga leinavad.

Miks sa nutad?

Miks sa nutad, lillekene,
Nupud sull täis pisaraid?
Kas sa rasket hinge walu,
Hellakene, ka tunda said?
Ons sull' Eesti pind ka rääkind,
Waikne öö sull' teada ann'd
Ennemuistsest rõõmupõlwest?
Kadund õnnest pajatand?

Tõsta pääd, oh õiekene!
Koit on saanud isandaks!
Oma terad hiilgawalt saadab,
Et nad nutu kuiwataks!
Kui ta lõuna walgust puistab
Üle õitswa Eestima:
Oh, kuis tahame tall' tänu,
Õis, siis wastu õhata!

Koidula kallimaks kingiks on teadmine, et ta rahvuselt on eestlane.

Kallim kingitus. 1871

Kuulen ühte nime
Kõlawat,
Taewa wõlwist wasta
Hõiskawat!

Kuu ja tähed temast
Keerawad!
Temast lilleõilmed
Õhkuwad!

Temaſt lindude laul
Pajatab!
Metſakohin temaſt
Tunnistab!
Ehatuulel tungib
Põue mull',
Hüüab kullakiireſt
Koidikul!

Ajaratas weereb
Wuhinal,
Pääwad päiwiſundwad
Tuhinal —
Ikka nende keerul,
Ikka ſa
Kuuled ühte ſõna:
Eestimaa!

Ja ſo oma ſüda,
Kuulata:
Kuidas oskab wasta
Hõiskada!
Heliſeb ni waljult
Pääw ja öö
Südameſt ſee ſõna
Tagaſe!

Jumalatel andeid
Palju on
Nende kätte pandud
Rõõm ja õnn
Kallimat neil kinki'
'Polnudke,
Kui: et ſuguſt ſünd'ſin
Eeſtlane!

Koidula looduslüuletustest on kunstikaunid *Ööbik* ja *Üürike*. „Nad on nagu kohe juba helides kuuldud luuletused, komponeeritud sõna, musikaalsed, kirjutatud suure sõnalise virtuositeediga.“ [1])

Kõlarikkas luuletuses *Ööbik* helisevad loodushääled ja -hõisked, kuldkeeltena kajades südamesse. Vaikinud on vainud, puud ja puhmad — kõik kuulavad imetlusväärset hõbehelinat.

Ööpik 1871.

Miks laululaine lahkeste —
Ööpik! ööpik!
Käib kullakeeli ſüdame?
Ööpik!
Wait wainud, puud ja pööſastik,
Mis hõbehelin imelik?
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke.

Kes kuningaga kewade —
Ööpik! ööpik!
Sa lootuſt toonud tagaſe,
Ööpik!
Mis wait meil ſeiſis, ſalajas,
Sul keele peal nüüd liikumas,
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke!

All õhkab wäli, mets ja maa
Ööpik! ööpik!
Pilw sõuab kõrges pilwega,
Ööpik!
Ja koidu poole häbelik,
End kummardamas Ämarik:
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke.

Üks hõiskeheal, üks ainuke,
Ööpik! ööpik!
Käib läbi kõige loomuſe!
Ööpik!
Ja ohwrileeke ſüda ka
On põues pannud põlema!
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke!

[1]) Aino Kalda „Tähelend“, lk. 69.

Üldtuntuks on saanud looduslaul *Üürike*, millises kurdetakse õitsmisaja kiiret kadumist, sest sügis on tähelepanematult saabumas.

Üürikene.

Õieke, õieke,
Ära nii ellaste õilmitse!
Lilleke, lilleke —
Kiire on kaduma kewade!

„Kõidab kord külmade uha mind:
Täna weel wõidab mind luha-
[pind]
Üürike elu! sind teretan ma
Õilmetega!“

Lõoke, lõoke,
Hõiskamist unustad aegsaste!
Linnuke, linnuke
Salaja sammumas sügise!

„Saagu siis seutud korra keel:
Suwewiis südames, hõiskan weel:
Üürike elu! sind teretan ma
Lauludega!“

Põueke, põueke,
Tungi so tuksumist tagase!
Inime, inime —
Tiib pandud aastadel' õlale!

„Magus, jah, magada mullassa:
Täna weel laske mind hõiskada!
Üürike elu: Weel hoiab ta mind —
Heiise, rind!“

Tema armastuslauludes avalduvad tagasihoidlikud südameigatsused. Luuletaja isiklikud armastustundmused on tavalised, argipäevased. Neis puudub vaimustav hoogsus, mis on omane Koidula patriootilistele elamustele.

Kaks selget silma.

Kaks selget silma mulle waat'nud
Kui taewatähed südame;
Kaks selget silma põue saatnud
Mull' täheläiget äkiste.

Nad saladuses sõlmitanud
Mo südamele sidemeid!
Kaks selget silma walmistanud
Mull' nõidus'kombel nidemid.

Kust oleks teadnud taganeda
Ma waene waga palgilta?
Nii [peenet] nägu põgeneda?
Nii selget silma süüdelda?

Kuis lapsewiisil langes waate
Mu warjamata südame —
Ja nagu taewa tera saade
Mull' löönud südant lõkkele.

Et ühte puhku mõttes suigun,
Et mõistus mul kõik metsa läin'd,
Et nagu unes alal' tuigun;
Kaks selget silma seda tein'd!

Kes wastab weel kõik seda tusku
Mis sest wast tõuseb hiljemaks?
Kes wõib kaks selget silma usku
Nii kahjusaatjaks kawalaks!?

Ülevaade esimesest luuleperioodist. Koidula esimene luuleperiood, mis kestab kuus aastat (1865—1871), langeb eesti rahvusliku ärkamise tõusuaega. See paljutõotav ajajärk on eriti soodus isamaalisteks tundeavaldusteks. Rahvusaatest süttisid kõik noored kirjanikud, esimesena aga tulihingeline Koidula. Tema isamaahümnides leidis rahvuslik tundmus võimsama väljenduskuju.

Koidula pateetilistes isamaalauludes „tungib esimene kord esile ta hinge suur tundejõud". [1]) Ta ülistab isamaa-armastust suurimaks väärtuseks, kodumaale ta tõotab surmani ustavaks jääda ja tema palavaimaks sooviks on — puhata isamaa mullas. Nimetatud juhtmotiivid läbivad pea kõiki ta tundesügavaid isamaalisi luuletusi. Koidula isamaalüürikas sulanevad teineteisesse luuletaja isiklikud tundmused ja kogu rahva elamused. Kirjanik kannatab ühes rõhutud kodumaarahvaga ja sisendab rahvasse lootusi vabanemiseks hämarast orjaööst.

Nii kajastab esimene eesti naislüüriku isamaaline luuletoodang rahvusliku kevade elevust ja innustust tundeküllases toonis. Laulikneiu on meisterlikult luulevormi valanud tolleaegsed aatelised püüded ja rahvuslikud igatsused, eeskujuna kasutades saksa patriootilist luulet ja Kreutzwaldi laule.

Peale sisulise omapära omab Koidula lüürika kujundilisi väärtusi. Tema luuletuste stiil on kujukas ja pildirikas. Rohkesti leidub tunderõhulisi hüüd- ning küsilauseid, meeleolustavaid epiteete, metafoore ja võrdlusi. Rütmiliselt on need laulud mõjusad ja hoogsad. Kasutatakse peamiselt neljajalgset trohheilist ja jambilist värsimõõtu. On hoolitsetud ka luuletuste kõlalise külje eest. Riimid on enamasti uudsed, korrapärased ja puhtad; alliteratsioonid ja assonantsid on ilukõlalised.

Selle lühikese luuleperioodi kestel võib märgata silmanähtavat edenemist Koidula luuletoodangus. „Vaimulillede" pehmekõlalised laulud on eranditult kirjutatud vanas kirjaviisis. Nad on enamikus tundevaesed ja väljendusviisilt puudulikud. „Üldse on... õieti igapäevased ja tühised nii ainelt kui käsitluselt." [2]) Kuid „Emajõe ööbiku" luuletused tähendavad suurt

---

[1]) A. Kalda „Tähelend", lk. 75
[2]) A. Kalda „Tähelend", lk. 60.

täienemist kunstiväärtuslikkuse suunas. Koidula laulud on ühe aasta jooksul omandanud tundesügavuse ja väljenduskujukuse Ka vana kirjaviis on kõrvale jäämas. Tema luuletustes esinevad vaid riimivead ja värsimõõdulised konarlused. Viimaste kohta saabuvad Kreutzwaldilt arvustavad märkused, mistõttu vabaneb Koidula luuletoodang ka värsitehnilistest puudustest ja riiming keelevigadest.

Koidula suurus avaldub tema isamaalüürikas. „Nii vaimustatud ja suurevõimulisi laule isa- ja kodumaast ei suuda küll enam keegi tema järel luuletada. See on luulevaim, mis nende läbi rahva südamesse teed leiab.“ [1])

Ülesanne 45. Missugune põhiidee avaldub luuletuses „Eesti muld ja eesti süda“? Mispärast on Koidula kodumaad võrrelnud lillekesega? Mispoolest erineb laul „Kallim kingitus“ teistest isamaaluuletustest? Määrake nimetatud kolme isamaalaulu riimid. Missuguses luuletuses leidub rohkesti puhtaid riime? Missugused refräänid esinevad Koidula looduslauludes? Kuivõrd kirjeldatakse neis lauludes loodust? Missugune peamõte väljendub tema armastuslaulus „Kaks selget silma“? Mis suhtes see luuletus tuletab tema isiklikku armastust meelde? Nimetage kokkuvõttes Koidula isamaalaulude peamotiivid. Tutvuda riimipuudustega (vt. riim poeetikas).

Teine luuleperiood. Nii kiiresti kui kustus ärkamisaja vaimustus talurahva hulgas, sama ruttu katkes Koidula luuletamise ind. Veel peale Soome külaskäiku luuletas ta paatoslikke hõimulaule. Aga pärast naitumist ja kodumaalt lahkumist tekkis ootamatu seisak tema luuleloomingus. Abielu-aastail olid Koidulal perenaise ja ema kohustised südamel. „Alles siis, kui need ülemad kohused täidetud, võis ta sulge kätte võtta ja kirjutada.“ [2])

Oma kodumaaga on Koidula surmani ühte kasvanud. Ka kõige murelikumail ja valurikkamail haigusaastail Kroonlinnas ta tuletab meelde oma armsat isamaad. Ta on mures Eestimaa tuleviku pärast, kuna rahvuslik üksmeel on hääbumas kodupinnalt. Ta püüab oma luuletustega lahkhelisid vähendada ja rahvas ühistunnet äratada.

---

[1]) K. A. Hermann „Kirjanduse ajalugu“, lk. 417.
[2]) J. Bergmann A. Kaldale 13. XII 1911.

Ma kannan leina!

Ma kannan leina sinu päraſt,
Mu ſõlmitatud iſamaa,
Kui sõja hulunaſt ja käraſt
Sind hirmul kuulen õhkama!
Kui punaſed ſul paiſtwad haawad,
Kui käed sõlmis ringutawad —
Eestimaa, Eestimaa!
Kas su lapſed ei kuulata?

Ning mulle puna tõuſeb palge,
Kui hõiſul kuulen wõerad ſuud,
Et rüüd on kauemaks ſul walge,
Sul pärjad kulmult pillatud,
Kes wastu oma liha, were
Sa sõtta ſaadad oma pere!
Eestimaa, Eestimaa!
Millal ühenduſt õpid ſa?

Seſt palawad on nüüdſed päe-
Kus tüli künnab sinu maad, [wad,
Ja kiduraks ſu õied jäewad,
Seſt et neid hõelad tallawad!
Kõik ihuwad ſu wastu oda,
Ei kaitſe keski sinu koda!
Eestimaa, Eestimaa!
Kes ſind juhatab armuga?

Nad hõiskawad, kui koduſeina
Mu rahwa käſi lahutab!
Ma kannan sinu päraſt leina —
Oh, kes ſind aitab, rahutab?
Oh, iſe kiſu lõhki laimu,
Mis wangi wõtnud Eesti waimu!
Eestimaa, Eestimaa!
Puista kawalus kaugele!

Kas meiſt kord peawad punas-
[tama.
Kõik pärakordſed[1]) põlwed weel
Ei wõi ſind ükski lunastada,
Kui ſinu oma laste meel!
Oh iſad õigeb, emad hellad:
Kas tühjalt hüüdmas aja kellad?
Eestimaa, Eestimaa!
Ära tõſiduſt roojasta!

Sügavahingeline isamaalüürik õhutab kõiki kodumaalasi ühiſele tööle Eestimaa parema tuleviku nimel.

Ülesſe uneſt!

Helinal hüüab meid koidiku tuul!
Lehed kaebawad kodumaa puul!
Juuriku külge on kirwe nad pann'd:
Ülesſe uneſt, mu Eesti rand!

Wuhinal wuhab kullide parw.
Kuula: Eks hüüa püüdjate ſarw!
Lääne ja põhjapool kogumas kõu:
Ülesſe uneſt nüüd, Eesti põu!

[1]) pärakordſed = pärastised.

Ülesse! kuristik jalgade ees!
Ülesse, isamaa, nagu üks mees!
Kas sind ei hädaoht ärata weel?
Tõtake! Kodumaa käsi ja keel!

Eestimaa wahid, mis wastawad nüüd?
„Tähtsamaks teoks meil sääskede püüd!"
Wärise hoope all, Taaramaa hiis:
Kaebada pärast kõik oskame siis!

Koidula on kibestunud meeleolus, et tema hüüded kostavad kajatult. Aga ta ei väsi rahvajuhte manitsemast ja virgutamast ülesehitavale tööle. Eriti tunderikkad ja mõjusad on tema sonetid.

Laulu kohus

Nad taowad su tüwe sisse talwa,
Mu Eestimaa! Ei lillelaulu luua,
Mul enam sünni teretusi tuua
Ei lindudele! Hüüa, sarw, ja walwa!

Kui enne sa ei ehitanud halwa:
Kus nüüd nad rahwaelu üdi juua,
Su paleusi püüdwad wõlla puua, —
Mu nõder luule, helise ja salwa!

Miks wärised, et wäeti sa ja waene?
Kui sinus kiirgab tõsiduse loit,
Siis sinu säde nagu elulaine:

Tal taewast tärkab noore elu toit!
Ei wõida enam pimeduse paine —
Waid üle ilma lendab kõrge koit!

„On nukker mõelda, et neid vahihüüde siis mitte keegi ei kuulnud, nad hääbusid õhku, kas olid trükitud või ei, unustusid, nagu oli unustunud nende lauljagi." [1])

Koidula isiklikult jääb kodumaale ustavaks sõbraks. Kui ta vahetevahel saabub võõrsilt Maarjamaale, siis ei jäta ta meelde tuletamata oma kõrgemaid kohustusi isamaa vastu.

---

[1]) Aino Kalda „Tähelend", lk. 241.

„Ütle, kus sa siis nii kaua käinud
„Oma kuldse kodupinnalta?
„Mis su süda otsima säält läinud
„Wõeralt maalt ja wõeralt linnalta?
„Kas ehk mõni läikiwam sull' leidus
„Langes rüppe rändamise teest,
„Mis sa sala oma põue peidus
„Paigal' hoiad meie silma eest?

Nõnda isamaised hellad tuuled,
Päike, linnud, helde emapind,
Nõnda teretajad armu-huuled
Wõtwad imesteles wasta mind.
Mis mull wõimatumal kosteks anda?
Lootust Looja loonud igal pool,
Armastust ja usku tahtnud panda
Iga põue tema kaitsew hool.

Üks on päike igas taewas läitmas,
Wana wiisi tema soendab,
Üks on mure, meelt ja mõtteid täitmas,
Üks on ilu, mis meid toendab:
Üks on südamete häädus, paha,
Kus ei inimesed kisama?
Lein ja lust on igal pool meil kaha —
Aga üks on ainus: isamaa!

Siin ep ükski taewal tõsist sooja,
Sooja ilmutab mu rahwa rind,
Siit ep ükski, lahke laululooja,
Waga Wanemuine, leian sind.
Mitte maru armuta ei lõhu,
Kõwa kända tema kangetab,
Jälle tõstab tuul, mis tema rõhu
Laial luhal maha langetab.

Kindlamat ei olnud kuskil lootust,
Ega usku kuskil õigemat,
Kuskil armastusel enam tootust,
Ega murekannet lõigemat.
See'p see ongi minu läikiw leidus,
See'p see haawand hinge parandus —
Isamaa mull seisab põue peidus,
Isamaa mu ülem warandus.

Koidula.

Oma kannatusrikkail aastail Kroonlinnas suudab Koidula ületada kõik valutundmused, aga raske on tal mõelda sellele, et ta peab võõrsil elama, vaevlema. Kustumatus kojuigatsuses ta pöördub tuule, pilve, linnu ja kevade poole, et nad jutustaksid temale kodumaast.

Jutt.

„Mis mulle jutustad, koidiku tuul?“
Eestimaalt tulen,
Wäsinud olen:
Kõikusin kodumaa latwade lehtes,
Kewade ehtes
Hiilgawad wainud, ja wäljad, ja aas!
Lilleke maas,
Tammed, ja kase, ja lõhmuse õied
Olid mul õrnasti õhkuwad köied,
Nägin neid mängiwat kewadega:
Mis kaebad sa,
Eestimaa tütre helisew huul?

„Pilweke, kallike, kuhu sa reisid?“
Eestimaa üle
Lendab mu süle,
Karastab põldu ja peenart ja metsa.
Kõik minu otsa
Waatab kui taewase allika pool'.
Olgu ka hool
Waikne ja tasane; siiski mu wägi
Silmad kõik rahwale rõõmuseks tegi,
Rohul on Maarjamaa pühane pind:
Mis surub sind,
Eestimaa tütar, et nutune seisid?

„Wiibi, lind, ära nii rutates sõua!“
Eestimaal' tiiwad
Koju mind wiiwad!
Eestimaa õitswate õilmete wahel
Armsam mul ahel;
Rõõmu- ja leinalaul, kodumaa wiis!
Eestimaa hiis
Warjas mu pesakse, seal tahan surra!
Kodumaa kullane kõlin ei murra!
Surmani tänan ma lauludega!
Mis wiibid sa,
Eestimaa tütar, et järel' ei sõua?

Eestimaa tütar: Mis wiilin ma siis?
Lennake, päewad,
Mida weel jäewad
Piiriks mul kodumaa kallaste ette!
Jõuab, oh kätte
Jõua, sa igatsew, õnnistaw tund!
Päewa ja und
Küsin ma: „Millal mind wiite ta pinda?
Lootuse silin, kas petab ta rinda?
Millal sind teretan, laulude rand?“
Ei wastust annd
Õhu, ei pilwe, ei linnukse wiis!

Igatsus.

Tule, oh kewade, tule ja too mind!
Elu siin külmab ja uhke maailm,
Tarretand tiiwaga wäriseb woolind,
Tarretand laulud tal, sumine silm.

Miks ma siis otsisin wõõralta ilu,
Wõõralta warju, tuge ja nõu?
Marudeks kaswanud kodune wilu,
Imeb mul soontest noorusejõu.

Iga mull' pilweke siniseš taewas
Köneleb kodumaa päikese teed,
Kus aga laineke rajakest kaewas,
Kuulen ma kohawat Eestimaa weed.

Waata, kui loodus leinates õhkab,
Temaga närtsin isegi pea,
Igatsus õitseb, wiletsus lehkab,
Lootuse lille ma kuskil ei tea.

Tule siis, kewade, tule ja too mind!
Kus minu armastus idanes:
Anna sa aset mul', Eestimaa soopind,
Elu, ilmu mu südames!

Koidula viimseis luuletusis puudub ärkamisaegne kõrgelennuline vaimustus, nad sisaldavad kaebeid ja raskemeelsust, olles enam isiklikku laadi. Kujundiliselt on need kaebus- ja igatsuslaulud täiuslikud ja kunstiväärtuslikud.

Kogusummana on Koidula loonud 275 luuletust. Osa tema lauludest on tänapäevalgi nauditavad. Kuna ajad ja olukorrad

on muutunud, ei suuda nad küll esile manada omaaegset suurt vaimustust ja imestlust, kuid ometi nad jäävad meile kalliks päranduseks meie rahva koidikult. Koidula laulud ei ole mitte tühjad ja kõmisevad sõnad (milliseid tehti palju ärkamisajal), vaid soojad, südamest tulevad soovid, igatsused ja lootused. Lõpuks mainitagu ühes Tuglasega: „Koidula nimi tähendab oma ajajärgu vaimusaavutiste kõrgemat tippu. Näib nagu oleks senisesse eesti luulesse üldse esmakordselt ilmunud lüüriline toon, poeetiline voolavus, rütmiline kergus, vormiline mitmekesisus.“ [1])

Ülesanne 46. Missugusena kujutab Koidula oma luuletustes kodumaad rahvuslikkude lahkhelide ajal? Missuguseid motiive ta kasutab ühistunde õhutamisel? Mispärast tundis Koidula Kroonlinnas suurt kojuigatsust? Tuletage meelde tema viimane luuletus enne surma. Määrake „Laulu kohuse“ värsimõõt ja riimid. Kirjeldage pikemalt luuletuses „Igatsus“ esinevaid mõtteid (kirjalikult). Võrrelge nii sisuliselt kui ka vormilt „Igatsust“ Koidula teiste luuletustega. Korrake Koidula luuletoodang. Õppida **sonett.**

2. Näidendid.

Jannseni poolt asutatud „Vanemuise“ teatri ettekandeõhtuiks hakkas Koidula peale esimest laulupidu soetama eestikeelseid näidendeid. Esimesena ta tõlkis eesti keelde Körneri ühevaatuselise külajandi „Der Vetter aus Bremen“. Näidend ilmus trükis a. 1870 pealkirjaga *Saaremaa onupoeg.* Koidula algatusel ja juhtimisel etendasid nimetatud naljamängu tema vennad ja mõned üliõpilased esmakordselt „Vanemuise“ viieaastase juubeli puhul. Nii esietendusel kui ka järgnevail ettekandeil oli saal tungil vaatlejaid täis. Publiku soe vastuvõtt julgustas Koidulat jätkama näitekirjanduslikku tegevust.

1872. a. ilmus Koidula kolmevaatuseline lustmäng *Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola,* eesti esimene algupärane näidend.

Säärane Mul'k ehk Sada wakka tangusoola. 1872.

(Katkendeid.)

Mängijad:

Mäeotsa Peeter Pint, wana talunik.
Anne, tema naene.
Maie, tema tütar.
Jüts, tema poeg.

[1]) „Pärnu Postimees“, 10. VI 1929.

Erastu Enn,
Männiku Märt, noor mul'k, } Maie kosilased.
Kure Aadu, wallawalitsuse kassak.
Wallakirjutaja.

Ees paremat kätt pars, kelle kõrwas kartsas[1]). Weel enam ette poole paar uusi pastlaid warna otsas. Pahem pool põrandal laud, pengid ehk toolid toas. Muidu talutoa riistad ja ruum.

II.

1. **Peeter** (laua ääres, „Postimees" ees). **Jüts** (uusi pastlid sidudes).

Jüts. Sünniwad! Waat' mis mees oma sõnaga wõib kõik kätte saada. Kui ma eidele oleksin ütelnud, siis ma oleksin neist ilma!

Peeter (Jütsi poole). Tule siia — ei saa teda wälja — loe mulle, mis siin seisab! Näe siit, kus n'e „Kaubahinnad" hakkawad: mis seal seisab? Wõtku tont seda tarkust, kellele aru taha ei saa!

Jüts (lugedes). „Pärnus, Orawa poodis on kaup nõnda: Wakk rukkid — odre —"

Peeter. Seda ma juba tean, aga siis? Mis tuleb siis?

Jüts. Pütt punast soola 9 rubla — kop.
„ tangu „ 8 „ 20 „

Peeter. Kas seisab: tangu 8 rubla 20 kop., näita mulle enesele!

Jüts. Siin seisab nõnda, ja pärast tangu on mõned tillukesed täpid tehtud, ei tea, mikspärast? Seda pean ma koolmeistri käest küsima.

Peeter. Siis on õigus! siis on Ennul sula õigus! See on ju üks esimene kaup! 8 rubla 20 kop. tangu, püta tangu eest! Neil peab tuline häda olema linnas, et seda tangu jo püta kaupa nii kalli rahaga ostetakse! No ma tahan neid aidata ja neile wiia linna, et neile mõob! Kahju, kahju, et ma selle aasta ei ole rohkem odre maha teinud! Aga Enn, hea mees, lainab mulle omast jaost — see on mees! Kõik kasu jätab minule ja annab weel poole juure, ja omad loomad annab teda linna wiia päälegi — üks esimene mees! Seda peab ütlema: kui tema ei oleks seda asja leidnud Postimehe seest: mina ei oleks elades seda rikkust saanud!

Jüts. Taat, kust Sa siis need tangud saad, ae!

Peeter. Wait, ninatark! Eks ole rehe all odre küllalt?

Jüts (kõrwa poole). Seda ma arwasin: „ninatark" se oli esimine!

Peeter (ise paika). Ja kui alandlik ta alati on minu wastu? parem kui oma laps! Sellele ma wõin — wõib Anne — küll meie Maie rahuga anda.

Jüts (pärast mõtlemist). Aga taat, need on ju need odrad, mis pidid Maiele pulmaks — kas Sa need siis tanguks teed?

Peeter. Kassi saba alla poe, Sina tahmapää!

Jüts (kõrwa poole). Se oli see tõine! Eks T'e kuule?

---

[1]) kartsas = redel.

Peeter. Ma teän ette ära: kui ma Anne küsin: se seda ometi ei luba, seda Ennu-Maie nõuu; sellepärast on se Ennust wäga tarkaste tehtud, et ta paberi peale ülesse pani, et ma temale Maie pean kontrahti järele andma, kui ma koju tulen, sest et ta nii ilusasse mind on awitanud ja minu kasu nõuab. 50 wakka ja 50 wakka, — see on 100 wakka; püta päält 8 rubla 20 kopikat, see teeb üle saja wakka — mitu see siis teeb? —

Jüts. Taat, miks siis Enn ise ei müü tangu linna, kui kaup nii hea on?

Peeter (kärsakumalt). Kui sina ometi mõistaks oma suud pidada! Siia tule ja arwa ülesse: 100 wakka, 8.20 kop. pütt: mitu rubla se teeb ülepää? Kelle eest ma Sind saadan kooli, kui ma ise pean pääd wäsitama?

Jüts (kriiti korbist wõttes, laua pääle). Mitu pütta siis tangu wakkas on, taat? Seda ma koolis ei ole õppind.

Peeter. Mitu pütta? (kõrwalt) Jah, — hm! — (pahaselt) Mis sa siis joosed kooli, kui Sa sedagi ei tea? (kõrwa poole) Olen ise niisama tark.

Jüts. Ega koolmeister ka ei lase tangu pütawiisi arwata!

Peeter. Kasi kassisaba alla kõige oma koolmeistriga! Küta pääle nüüd, mull 'pole sind tahmapääd tarwis enam, tean seda iseenese tarkusest!

Jüts (wälja õue minnes, iseeneses). Aga koolmeistri käest ma küsin seda pütalugu ja mis need täpid sääl tangu taga tähendawad: temal on ka Postimees.

Peeter. Pean alla minema Erastule, Enn wist teab ise kõige paremine, kuida se tangupüta lugu on, ja ristid mulle ka tarwis sinna paberi pääle panna, et Maie temale annan: Enn ütles kui ma n ü ü d seda ei tee, p ä r a s t Ann enam ei lase, — ja temal on õigus: Annel on se kange pää! Aga see pois lähäb mulle liig teraseks, seda ma enam kooli ei jäta! Kus mo müts jäi? Kui ma aga Anne nägemata minema saaks! Tondi lugu — juba sääl!

---

9. Märt (tuleb õuest).

Kus ta on? Maie pidi tulema, et m'e selle asja üle weel sana kaks seletame. Saab ime pärast näha, kas ei peaks wanamehe mul'giwihast jagu saama? See tuline sõimunimi! Sest pääwast saadik, kus esimine Willandi kuub Mul'gi talust tuli üle meie maakonna raja omale kodukohta otsima, on sada lopsu ja wopsu päast pähä lendanud ja rusikad rusikaid kaalunud selle nime pärast; aga et wiha tema kandjate wastu weel kaks südant nii õnnetuse hirmu alla saaks panema, seda küll wist paljo tänini ei olnud. „Petisiks" nimetas meid wanamees kõiki? Ärgu tulgu mulle seda ükski muu ütlema, kui Maie isa, kellele seda tütre ja s e l l e pärast andeks annan, et ta ise ei tea mis ta suust ütleb! Nad wõiwad uhked olla meie pääle; sest kusagil ei sünni nimetamise wäärt tegu meie maal, kus mitte mul'gi pää ehk käsi töös juures ei ole! Kes warem sängilt wäljatuleb, see alwemalt astub, aga sellepärast ei ole aegutaja weel õigusekandja!

Miks on mul'gil rohkem jõudu? Sest, et tal rohkem pääd on! Ja kust tuleb tall ärgem meel? Usinamast koolikäigust! Kes aga ei wiitsi pääd wäsitada ja kätest üksi arwab küllalt olewat, ehk hoopis kus soola tarwis, kõik maailm tangu täis ajab — see ometi ärgu arwaku mul'gi sõimamisega kõik soola maailmast ära kaotawat! — No — siin ehk ajame as'jad weel joonele, sest wana Peeter on hää mees muidu ja ei saadaks meelega oma last mitte õnnetuse sisse, aga see Enn! Kaugele seda weel tigedus kannab, seda teadku see ja tõine! Aga Maie ma ometi tema küüsist katsun peasta! Aga kas ta ei tule weel? Maie ae, maasikas, kuhu Sa jääd?

III.

1. **Peeter** (üksi, istub mures laua taga; siis wõtab meeled kokku).

Jah, mis se norrutamine aitab kõik? Abi ma ei tea ometi! Niisugune tuline pääluu! Tema kõrilõikaja. Kas ma oleks elades seda temast uskunud! Õnneks weel, et naised kottu külasse läinud; kui ma seda kisa oleks pidanud wäljakannatama! Ja kauaks ma salgan neile nüüd! Oh sa sadawääriline kurjategia! Oot, oot, seal ta on ise! Sina petis koer—! (Käib mööda tuba, süda täis.)

---

2. **Peeter. Enn** (uhke ja upsakas, piip suus, müts pääs, käed taskus, kõneleb suure suuga).

Enn (isepaika). Seda ma ometi teaksin, mis se wallakubja mutikas, se Kure-Aadu, minust on tahtnud, et ta mind senini tagaotsinud? Eks weel panewad mind wallaametisse mo rikkuse pärast? Küll nad peawad mind kõik kartma hakkama, küll ma neid nõelan!! Ja weel need siit rahwas — (ümberwaadates, näeb Peetert) Waat soo — (suitsetab piipo) pepap — no, Mäe-otsa wana, oled ka jälle koju tulnud? See on hea — tahtsin — pepep — 'Sind küsida — mis ma pidin ütlema — pepep — kus siis Maie on? Tarwis nüüd ka — pepep — kirikumõisa minna ja pulmile walmistada — kauaks ma enam ootan?

Peeter (südame täiega). So? Woi pulmile? Wiimane pääluu Sina! Kus mo odrad? Maksa wälja mulle raha nüüd, mis ma maha olen wiskanud Sinu nõuu pääle? Sina salakoi! Ja mis Anne nüüd ütleb?

Enn. Mis? Keda Sa tohid sõimata siin? Mis nõu olen mina Sulle annud? Eks Sa ole wana küllalt, ise teadma, mis Sa teed? Kas mina Sind wõisin sundida, kui Sa ise ei tahtnud. Waata wana narri! Kas Sa nõnda mind tänad mo hääteo eest?

Peeter. Häätegu? Näita mulle oma häätegu wälja, Sina esimine kui angerjas? Kes mulle teadis kõik ettearutada Postimehe seest ja kes mind tagakihutas tulise tuhinaga, kõik mo maja tühjaks tegema — mispärast? Ise enese naeruks ja kõige maailma hirwitamiseks! Sina'p se olid! Sina üksi, Enn, keda ma uskusin niisama ja enam kui ise oma last!

Sääl need 100 wakka tangu wedelewad nüüd jälle rehealusel: söögu ma ise neid, kui maitseb — (Enn naerab) hirwita Sa weel, Sina —! Se on Sinu töö! Ja nüüd Sa räägid weel pulmist kõige selle pääle? Ma peaks wist päast nõrk olema, kui ma Sulle weel oma lapse annaks selle pääle! Ja mis Anne nüüd ütleb?

Enn. So? Wõi mina pidin nende kawaluse lehe seest wäljalugema ja Sull enesel 'polnud pääd otsa tarwis ühti? Mis eest siis So omad silmad olid, kui Sa ei näinud, mis need täpid sääl all tähendasid? Ja se on mulle ka üks tont puhas! Tahtku ehk tahtmata, minule üks hull kõik! Mina Maie wõtan ja katsu, et pulmad ei anna oodata, nagu m'e olime ärateinud enne sõitu: nelja nädala pärast olgu möödas!

Peeter. Seda sulle weel tarwis, se kuluks Sulle weel ära! Selle pääle ära Sa loodagi! Nüüd aja aga tõiste kaela, mis So oma angerja keel teinud — aga oota seni! Kas Sa ise mulle ei ütelnud: et meie aga teeme naiste hirmutamiseks kaupa ja et kui ma ise ei taha, siis olgu niisamati? Ja kui tüdruk Sind nõnda kõigest hingest ihkaks, kui ta Sind põue põhjast põlgab: Sinule ma teda ometi ei annaks, ei elades!

Enn. Kuule, Peeter! (Kõrwa poole.) Oot', oot', küll ma Sind padjapehmeks saan! (Suure häälega) Ära Sa aja mo südant täis, muidu Sa näed weel!

Peeter (Ikka wihasemalt). Mis ma näen weel? Mis mulle weel nähä jääb? Kas Sa ennast 'pole mulle weel näitanud küllalt? Sina häbemata! Kuidas Sa kõneled mo wana inimesega, mis? Kas ma pean Sull mütsi mahakiskuma wõi? Sina.....!

Enn (niisamati). Kuule, kas Sa näed ise kelle ees Sa räägid, wanamees, ae? Hoia oma suud, muidu ma tahan kümme imet teha Sinuga!

Peeter (nagu ülemal). Sina, kes mo wilja petnud, ja Anne ja Maie, ja — Sina tahad kümme imet teha minuga ja julged ütelda seda ka weel?!

Enn (niisamuti). Mina! Julgen jah! Sinu ja So terwe perega, kui Sa ei kuule!

Peeter. Nüüd ma alles näen, mis hukkas loom Sa oled! Maie Sinule? Ma peaks pool elajat olema, kui ma oma lapse Sinu kätte annaks! Katsu, et Sa minema saad, Sina tangusegaja!

Enn. Kuule Mäeotsa wana: kas annad, ehk ei?

Peeter (käest ära). Ei! ei! ei! Sada korda weel ei! Oma teed kasi ja ära Sa iial enam jalga tõsta üle minu läwe, Sina — Sina — Sina odrapetja!

Enn. Ahahah — seda ma Sulle ei kingi! Tänapääwal weel tulen ma tagasi, täna weel! Ja kui Sa mulle siis mo 125 rubla ei maksa wälja laua pääle lainatud tangu eest, ehk ei anna Maiet kätte, siis on kohus kolm sammu siit! Teie kõik peate mind tundma saama! (õue.)

---

11. **Endised** (ilma Ennu, Aadu ja kirjutajata).

Jüts (rõõmsaste). Maie, ae! Nüüd Sa oled temast lahti! Paras tale.

Maie. Uih, häbene, ta waene mees ei ole nüüd õnnes ühti enam, siis ei pea ka ässitama enam!

Anne. Jah sina kallike, kuida küll see Jumala nuhtsus wõib kaela tulla! Ja nüüd seda muud weel —

Peeter (kukalt sügades). Jah, seda muud — Aga Märt, (kindlalt) ma ütlen Sulle: Sa oled esimine mees — mees, mis ütelda, ja see 125 rubla — ja need tangud — ma tänan, — ma tänan Sind, Märt, jah, südamepõhjast tänan, tänan! Ja ma ütlen ka puhta sanaga: Ma ei olnud seda mitte ärateeninud Sinust! Ja ma ei taha neid mul'ka iial enam sõimata, neil on mis ütelda — nüüd mitukord rohkem pääd, kui — kui — hmm — no, mis ma sest nüüd arutan! Jah, ja kui Sind mitte Maie nõnda ei põlgaks — ma wõtaks Sind wäimeheks jala päält, ilma kaalumata ja ilma paberitäheta!

Märt. Põlgaks? Maie? Mind?

Maie. Põlgaks? Mina teda? Aga taat — aga kust ma teda siis põlgan? Ma — lähen tale jo kahe käega!

Peeter. Jälle? (Kärgates) Tont saagu Sinust aru! Praegu tahtsid tema eest ojasse hüpata!

Maie. Oh — taat — see — see — see oli jo see tõine!

Märt (teda silitades). Kassipoeg! (Tõiste poole) Et me' nüüd just kontrahtide-lugemisel oleme, tahaksin Teile ka ühe näidata, Peetri-onu, mis täna olen teinud! Jüts, hää poiss, tule siia, loe ometi!

Jüts (heal meelel). Tema ütleb ikka: „hää poiss!" Näe siin! (Loeb) „Kontraht, mis Männiko Märdi ja Aluste talu omaniku Andres Kase wahel lepitud. — § 1. Märt Männik ostab Aluste talu kõige liikumata waraga tänasel pääwal oma ja oma järeltulijate päriseks —" (laseb lehe maha kukkuda ime pärast).

Kõik. Taewake! Aluste jälle!

Peeter (hõisates). Märt ae! Oh sina tuline poiss! See on mulle üks südamerõõm! Tõeste? Tõeste wõi?

Märt. Tõeste! Teie mulle jo muido Maie ei lubanud!

Peeter (nagu ülemal). Wõta teda, wõta teda, Märt... Maie, seda Sa tead, et Sa nüüd temale pead minema — temale ma Sinu annan iseenese tarkusest — ei — ei — mitte nõnda — No üks puhas. Aga et Sa seda teinud, Märt, see oli üks temp, Sina tuline, tuline poiss! Aluste! Aluste: Annekene, kas Sa kuuled ka? Särane poiss on see Märt! Aluste?

Anne (hääl meelel). No jah, ja kae, Peeter, — see tangulugu! — ja see 125 rubla (noomides) Ja see tuleb kõik sest „iseenese tarkusest" ja et Sa ei kuule minu sana, ja — et need tangud sääl rehe all on —

Peeter (imeks pannes). Seda Sa tead ka?

Anne. Miks ep tea's?

Peeter (rõõmus). Oh teie kelmid kõik! Aga see oli mulle paras! kes mind käskis seda wõrukaela sõbraks walitseda! Märti, Maie, lapsed: Jumal andku Teile õnne — ja et nüüd kõik ni ilusaste on tulnud ja et

need tangud ja et see Enn — — Anne! Wiinad siia! Elagu meie noor paar, hurra! (kõik hüüdwad järele).

Jüts (warna poole). Ja nüüd on need minu pastlad jälle! (wõtab nad warna otsast maha) A' olete mulle pääwalu küllalt teinud!

Peeter (ette poole astudes). Ja nüüd on kõik hää: aga ühe sana ma pean weel ütlema lõpetuseks: Tarkus ei tule oma ega wõera, ei kodusest ega mul'gi nimest, seda wõib nüüd igaüks nähä; waid tuleb sest, kuida igaüks seda pääd, mis Jumal temale õlale loonud, seestpidi kohe hoiab ja harib! Ja need „sadawaka tangusoola" oleks mind kes teab mis õnnetuse sisse uputanud, kui „särane mul'k" mulle 'poleks õigel ajal appi tulnud! Ja oma Jütsi jätan ma kooli weel, ega see tarkus teda weel ei söö! Aga — mis ma pidin ütlema: Paremaks ikka jäägu kõik see tänane asi nüüd siia meie oma wahele, et hm, — hm, et see „Postimees" teda aga teada ei saa, see, hm, see kannaks teda kõige maailma kaudu: mis suur hulk sest peab teadma? Eks ole nii? Seda teen weel wiimast korda iseenese tarkusest!

Aine. „Säärase mulgi" üldaineks on „Pärnu Postimehes" ilmunud sõnum „Kasin mõistus teeb kahju". Selles ajalehe-teates jutustab Jannsen ühe saarlase äpardusest kaubahindade väärkäsituse tõttu.

Pernust. Kassin mõistus teeb kahjo. No muidogi. Se on ni tuttaw assi, et sest mitte sõnna räkida ep olleks; aga et kassin mõistus ka seitungi luggemisse jures armsa Eestimehhele kahjo wõib tehha, ja sedda õige puhta rahha polest: sest tahtsin ommeti paar sõnnakest üllesse panna. Sarema mees teab küll, et ma sedda luggu tulest ei olle wõtnud. Kassin mõistus maksis temmal kord ennam, kui aasta otsa poega kolis piddada. Ta olli „Postimeest" luggenud, olli arwanud arrosawad. römustas ennast, mõtles: „so, sealt saan hea kasso", ja teggi rutto nenda kui mõtles. Mis ta siis olli luggenud? Ma ussun ei muud middagi, kui „kaubahinnad". Seal seisis ommal aial teiste asjade seas nenda:

Püt punnast sola . . . . . 5 rubl. 50 kopp.
ja selle al: „ tango „ . . . . . 4 „ 60 „

Nüüd teab iggaüks wähhegi õppetud innimenne, et se nenda paljo tähhendab: Püt punnast sola maksab 5 rubl. 50 kopp. ja püt tango sola maksab 4 rubla 60 kopp. Agga kuida lugges Sarema mees? Üllemast reast sai ta arro kül, agga mis al seisis, ei mõistnud temma mitte, et sõnnade assemel märgid tehhakse, mis sedasamma sõnna tähhendawad, mis üllemal seisab. Temma lugges ja mõistis nenda, et Pernus wak tango piddi 4 rubl. 60 kopp. maksma. Noh, mis nüüd? Saaremaal kaswawad head jämedad odrad, mees murretseb 1 koormat tango walmis, hobbused ette ja tulleb sedda pitka teed Perno turrule. Essimesses podis wesiwärrawas kulab ta järrele, kus tango prugitakse ja mis hinda wakkast antakse? Kaupmees wastab: kaup isse teeb hinda; kuida tangud, nenda hind; ni ja ni paljo peale kahhe rubla. — „Kas mitte ennam?" küssib mees. — „Noh, wõib olla paar koppikut, kui kaup hea on." — „Postimehhe" sees seisab jo selgeste 4 rubl. 60 kopp.!" — Kaupmees kohkub ka nattuke ärra, mõtleb: se ei woi olla: kes annab sedda? Mis muud kui wõtwad „Postimehhe" lehe ette, Nr. nenda ja nenda paljo, ja watawad järrele. Säh, seal tulli assi wälja! Kaupmees naeris ja selletas,

agga mees turtsus ja süllitas. Odrad tanguks tehtud, pitk te käidud, waew nähtud, kahjo tehtud, mis eest? Noh, eks selle eest, et Pernus teäda sai, et tango-sool mitte tango ei tähhenda. Se kolirahha olli nattuke raske. Mees pöris süddame täiega ümber ja läks keige omma kalli tangudega jälle taggasi. No muidogi, kes kahjo saab, sellele tulleb pilkaminne ilma hinnata. —[1])

Kasutades esitatud ajalehe-sõnumit oma näidendi ainena, suurendas Koidula müügile viidud tangumäära saja vakani ja tõstis tunduvalt tangusoola-hinda, et lugu muuta rabavamaks. See aine tundus siiski liiga piiratuna näitemängu ülesehituseks. Et näidendit rohkem siduda eesti külaeluga, selleks ta põimis koostatava jandi tegevustikku tolleaegse põletavama tüliküsimuse — talumaade päriseks ostmisel tekkinud mulkide ja tartlaste vahelise vihavaenu. — Nimelt suhtusid Tartumaa talupojad esiti umbusklikult talukohtade omadamisse mõisnikelt, kartes, et sellega suurenevad nende kohustused mõisa vastu. Aga hakkajad mulgid ei lasknud end heidutada säärasest põhjendamatust kartusest, nad tulid Tartumaale ja ostsid tartlaste talukohad endile. See tekitas tartlastes vihavaenu mulkide vastu.[2])

Ülesehitus ja tegelased. „Säärase mulgi" tegevustik sünnib kogu näidendi kestel samas kohas — Mäeotsa peretoas. Sündmustik algab ühel hommikuspoolel, jätkub sama päeva õhtupoolikul ja lõpeb päev hiljem — järelikult kestab paar päeva.

Eimeses vaatuses tutvustatakse tegelasi. Peretütar Maie, kes unistab aina kosilastest, on välimuselt ilus. Külas ei leidu teist nii ilusat neidu. Tal ei puudu ka edevust, kui ta kiitlevalt meelde tuletab oma arvukat kosilaste-peret. Maiele isa poolt soovitatud kosilane Erastu Enn on välimuselt antipaatne, rõugetanud näoga ja punaste juustega. Salakaval perepoeg Enn on küll rikas, aga tal puudub põial. Seevastu mulk Männiku Märt on ideaalne kosilane. Ta on tugev, tark, viisakas ja heasüdamlik. Maiel ei jätku sõnu tema vooruste ülistamiseks. Perenaine Anne on käbe ja hoolas majapidamises. Ta tunneb südamest kaasa oma tütre saatusele. Anne on ebausklik ja veel suurem enesekiitleja kui tütar Maie. Oma meest Peetrit ta nimetab sõgedaks ja tigedaks. Peeter Pint on

[1]) „Perno Postimees", 1861, nr. 44, lk. 345—346.
[2]) Fr. Tuglas, „Kriitika" I, 2. trükk, lk. 199—208.

tõesti piiratud arusaamiga talunik. Ta laidab kooliharidust, sõbrutseb lipitseja Erastu Ennuga ja vihkab mulke, sest nende tõttu ta on pidanud oma Aluste talust ilma jääma.

Näidendi tegevustik areneb esimeses vaatuses aeglaselt. Mõnel puhul jutustatakse tagasihaaravalt *minevikujuhtumeid*, näit.: Maie kõneleb Ennu pöidla kadumisest; Peeter tuletab meelde Aluste talu lugu. Sellega põhjendatakse tegelaste suhteid ja asetatakse nad üksteisega vastastikku.

Teises vaatuses, mis moodustab lustmängu *harjastme*, sündmustik hargneb kahte suunda. Alguse saab *tangusoola*-lugu. Peeter Pint läheb linna tangu müüma heas lootuses, et nende eest makstakse tangusoola-hinda. Sel ajal nihkuvad Maie *kosjakavatsused* täitumise suunas edasi. Ilmuvad kosilased, kes annavad talle head nõu, kuidas ta võib Erastu Ennust vabaneda ja ihaldatud peigmehe saavutada.

Kolmandas vaatuses *laheneb* keerduläinud tegevustik. Vaatuse algul peremees Peeter Pint norutab masendunud meeleolus, Maie ja Anne parastavad teda. Maie on Peetri hämmastuseks valmis mehele minema Ennule. Ilmubki Enn ja nõuab sõlmitud lepingu alusel Maiet endale. Kuid kriitilisel hetkel tuleb kirjutaja ja vangistab Erastu Ennu pöidla maharaiumise pärast. Enn läheb karistust kandma; Maie naitub Männiku Märdiga, Aluste talu peremehega. Anne ja Peetri rõõm on kirjeldamatu.

Koidula ei suhtu erapooletult oma näidendi tegelastesse. Naistegelasi ja Männiku Märti ta idealiseerib, kuna Peeter Pinti ja Erastu Ennu naeruvääristab. Nähtavasti on ta naiskirjanikuna tahtnud esijoones tähelepanu juhtida naiste väärtuslikkudele omadustele. Üldse kaldub autor tegelaste iseloomustamisel äärmustesse. Ühed tegelased on head ja õiglased, teised — halvad ning pahaloomulised.

Sama liialdavat joont võib märgata ka lustmängu sündmustiku arengus, ehkki näidendi aine on võetud tolleaegsest igapäevasest elust. Teose tegelased, harilikud liht-taluinimesed, kõnelevad vastu ootust pikki monolooge. Oma kodukoha murret nad ei kasuta. Juhuslikult ja nõrgalt liituvad teosmotiivid üksteisega, nende vahel puudub lähem põhjuslik side. Nii jätab kogu teos ebausutavuse mulje.

Koidula on ise teadlik oma näidendi puudustes. Ta palub Kreutzwaldi, et viimane kirjutaks „Säärasest mulgist" asjaliku arvustuse, eriti esile tuues selle näitemängu nõrkused.

Kõnesolev õpetlik külajant kui esimene eesti algupärane näitemäng algatas meie omapärase näitekirjanduse ajaloo. Juba esimestel etendustel leidis „Säärane mulk" publiku poolt sooja vastuvõttu ja sai kiitva arvustuse osaliseks. Praegugi tuleb seda naljamängu pidada ärkamisaja kõige õnnestunumaks ja elulisemaks näidendiks.

Koidula kaks viimast näitemängu *Kosjakased* ja *Kosjaviinad* ei pääsenud trükki. Siinkohal ei saa rõhutamata jätta, et tema näidendeid etendasid ainult meesnäitlejad.

Näitekirjanikuna on Koidula eesti näitekirjanduse rajaja ja esimene näitejuht.

Ülesanne 47. Läbi lugenud „Säärase mulgi", kirjutage näidendi faabula kirjandusloo vihikusse, ära määrates üksikud situatsioonid. Võrrelge ajalehe-sõnumit „Kasin mõistus teeb kahju" Peeter Pindi tangusoola-looga. Missugust osa etendab Männiku Märt näidendis? Mispärast ta satub vastu ollu Peeter Pindi ja Erastu Ennuga? Kas Erastu Enn teadlikult pettis Peeter Pinti? Võrrelge Männiku Märti ja Erastu Ennu. Milles avaldub „Säärase mulgi" õpetlik tendents. Õppida **faabula.**

3. Jutud.

Hoopis kõrvalisema tähtsusega on Koidula jututoodang, millest tähelepandavamad on viis pikemat juttu: „Ojamölder ja temma minnia", „Enne ukse lukutamist", „Ainuke", „Liisu" ja „Loigu peremees'. Tema esimene „täielisem suletöö eesti keeles" „Ojamölder ja tema minia" on tõlgitud saksa keelest L. Würdig'i jutustuse järele.[1]) Jutus „Enne ukse lukutamist" käsitellakse väljarändamise küsimust ja „Liisus" ärkamisaegse teatriseltsi „Puhte" tegevust. Mõlemad viimased jutud kujutavad üldlaadilisi sündmusi külaelust. Paremini on õnnestunud romantiline külajutt „*Ainuke*", mida Jannsen nimetas „oma maa jutuks".

„Ainuke". 1868.

(Katkendeid.)

Sennikaua kui Lohhasare Andres Rammi wannemad alles ellasid, ei tulnud nore mehhele naesewõtmine melegi. Temma istus, ehk õiete üt-

[1]) Vt. G. Suits „Koidula, Ojamölder ja temma minnia' algupära", „Eesti Kirjandus" 1932, lk. 97—107;

telda, seisis hommikust õhtuni hööwli ja tollipu tagga. Ja sedda piddi ütlema: Lohhasare Andres oskas puseppa tööd nago mõnni linna meister! Kui sedda jubba opmanni emmand olli üttelnud, kes ühte puhko „küllalõõpide takkistamise“ ülle raggas[1]), mis „kuhhugi ei kõlbada“, siis tohtisid küllanikud sedda weel ammugi ütelda! — Poisikese põlwes jubba olli Andres küllaeidede wokkijalgo oskanud kohhendada ja püttikanesi parrandada ja olli mõnne koppika saiarahha sellega teninud; sest need tengad[2]), mis taat poisile eide selja tagga peusse pistnud, oh heldeke! need ei läinud kellegi tasko kullutama. Pois olli suremaks sirgunud ja ammet ühhes. Nisuggusid weimewakkasi ei oskanud üksigi walmistada, kui Lohhasare Andres, egga sedda wõrt wõikarpisi, kui temma. Jah, kui ta korra opmanni emmandale jalla alluse olli kinkinud, isse ni korrapärralise ja näggusaja kollaka wärwiga üllewawatud[3]), et emand üttelnud: „Oi Andres, sinna peaks üsna selle ammetisse heitma: sa olled jo ossawam kui meister“ siis ei olnud Andresel kauemine mu tööga juttu. Teise mõisa tisler piddi weel omma jao ossawust jure laenama ja Lohhasare Andres heitis omma koggokonna ja ümberkaudse küllade puseppaks...

Lohhasare Andres ei mõttelnud mu kui omma höweldamise ja sagimise, kui pu- ja tisleritöö peale, nago ei olleks kuhugil mailmas ilusaid pigasi nähha, ei lahkeid silmi, mis temma otsa watasid, egga kenna ulesi, mis temma wasto naeratasid. Höweldas ja limis kül nago waenlane weime kirstusi ja pulmalaudu, agga kosjakäimine ja wina läkkitamine näitas tal otsekohhe ni tahtmata töö ollewad, kui lõukesel taewa al puri sisse puotsekohhe ni tahtmata töö ollewad, kui lõukesel taewa al puri sisse pug gemine. Andres olli, tõt räkida, weel teispiddi lõukesega suggulase seisus; mõllemad ollid ühtesuggu sured l a u l o m e h h e d.

Laulo kõrutas Lohhasare Andres kõige omma töö ja toimetusel nii wahheandmata, parrem kui olleks tedda rahha eest selle peale palgatud. Hommiko warra, lõunaaeal, õhto hilja, — kõige päwa otsa ei olnud Lohhasare perrekambrist muud kui laulu kuulda. Ja selle sekka sagis ja höweldas noormees, et tubba ja õue essine kõllasid. Ja sinna kallike! mis illusad wärsid weel Andresel peas ja suus ollid! Kust ta neid ommeti kõik wõttis ja meles piddas? „Ma ollen rõmus laulomees“, — ja „Mis kuulen õues wärawalt?“ ja „Hellisege, laulo healed“ — ja mitto muud, mis igga pääw kuulda wõis, kes tahtis, ja mis ni armsaste kõllasid, et wanna 70-aastane pimme Marret, kes al Lohhasare saunas oma wimast silmapilku otas, ikka ütles: „Andrese laul on otsekohhe, nago pühhapäwane kellahellin! Ei tea, kül inglitel taewas nisuggused healed wõiwad olla!“ Agga kui küllaneitsid Lohhasarelt möda minnes Andrest juhtusid halledalt kuulma laulwad:

„Mu mõtes on üks ainuke,
Üks ainukene kallis —“

ehk wahhest:

„Kui seisan pime kesköö a'al
„Ma wahil üksi kaugel maal,

[1]) raggas = pragas, tõreles; [2]) tengad = rahad; [3]) üllewawatud = ülevärvitud.

„Siis mõtlen: kas mu kaugel nei'
„Mul truiks ka ja armsaks jäi?"

jah, se läks tüttarlastele ni süddamesse ja lõi sedda ni pehmeks, et tedda warsi jalla pealt olleksid tröostinud, kui — ta isse agga olleks tahtnud!... Küllap sai nähhä, mis „ainukene" se siis olli, kedda ta endale korra perresse sai laulma...

Peale ema surma tärkavad Luhasaare Andresel kosjamõtted. Ta kavatseb naituda ühe r i k k a ja n ä g u s a neiuga. Kosjasobitaja Pahmaru Aadu viib Andrese V a a r i k u K a d r i l e kosja. Kuid viimane ei meeldi talle sugugi. Andres unistab mustapäisest neiust, keda ta oli näinud Vaarikule minnes tee ääres usinasti loogu võtmas. Tagasitulekul ta kohtab sama neiut.

Andres olli seisma jänud ja watas, teiwaste naale toetades, ülle aia logowõtjate tööd. Jälle, nago hommikul, olli üks ussinam ja essimene reas — sesamma musta peaga laps, keda ta minnesgi näinud. Praego alles päwa lodel, käis rehha teisel nisamma wirgalt ülle heina kare, kui kesk hommiko aeal, et hea meel olli, tüdrukut pealt wadates. Kes ta ommeti wõis olla? Andres wahtis ja wahtis — neio näitis ni imme tuttaw temma melest — kus ta ommeti tedda enne olli näinud? Needsammad mustad juuksed, kedda — Tulle, pühha ristike! appi — kas ta weel ikka und näggi? Se — se — heldeke! se olli jo temma unnes nähtud neio!? Temma, temma isse! Hing rindus kippus Andresel kinni jäma rõõmsa kohkumise ja hea mele pärrast. Taewane heldus! kas nisuggust luggu enne olli nähtud? Lähhemale ja lähhemale tullid kargutajad: jah, needsammad sõstrasilmad, sesamma sirge kehha, walge kaelarättik ja põl: — kõik üks ja sesamma, wõtta ehk jätta! Andres seisis nago solasammas paigal ja wahtis üksi silmi ellawa unnenäo otsa.

„Illus heinailm laiskusi piddada!" hüdis äkkiste tüttarlapse heal ülle aia. Andres ärkas nago unnest üllesse. Mustpea piga silmad watasid ni naero ja ülleannetust täis temma otsa, kui tahhaksid temma mõtteid üksawalt põuest wäljanoppida. Andresel käis nago nool rinnust läbbi: s ü d d a l õ i k o r r a g a k i p p i t a m a!

„Laiskust piddada? Oot, oot, sinna wallato!" nago orrawas olli Andres ülle aia ja pilkaja neitsi kõrwas. Silmapilgul olli rehha ühhe kargutaja käest wäljawänatud, ja — oh sinna kallike! kui ussinaste meie Andres korraga töösse heitis, ni tullise kibbedusega, kui olleks tedda tükki peale palgatud. Naerdes ja isekeskes sossistades watasid logowõtjad wõera mehhe peale: no nüüd olli walge wäljas! Mis tuhhin sellel tagga olli, et ilma pallumata appi tulli? Ja kuida rehha temma peus ühhest karest teise lendas, kui olleksid teisel tiwad külges! Neil olli jo hädda käes, et temma ja Tio jälgile jäid: mõllemad ollid jo igga karre peal essimesed ees otsas. — Andres agga ei näinud egga kuulnud muud kui omma kenna seltsilist, kes naljatades ja pilkades temmaga kõrwo käis. Noremehhe südda sees kõnneles sure healega: sõnnad tükkisid wäggisi uultele; agga — wõerad silmad ollid näggemas ja wõerad kõrwad kuulmas. Korraga ütles üks tüttarlaste hulgast:

„Tio! mis me' siin wait seisame? Allusta jälle korra laulo!“
Andres watas sõstra silmaga seltsilise otsa — Tio seisis silmapilguks

„Läksin loogu wõtemaie,
Riismeid koku riisumaie“ —

ja tüdrukutte hulk lõritas ühhest suust eddasi:

„Reha kuldena käessa,
„Wars waskine järrele,
„Hõbedased rehapulgad
„Wõrud kuldased küllessa.“

Nago lauloräästa heal langes Tio laul Andrese kõrwa süddamesse... — Ja korraga tõusis nago kella hellin Andrese suust, et kõik kulatama jäid:

„Mul mõtes on üks ainuke,
„Üks ainukene kallis,
„Oh kui ma selle piiga saaks,
„Ta on nii wirk ja wiisakas,
„Nii wiisakas —
„Ma elaks Eedenis.“

Kula, kuida se kõllas, et kaugele Kassetallo õue wõis kuulda, ja teekäijad maanteel seisatasid!... — Tio üksi olli äkkiste hopis wait jänud, ei tulnud ennam sõnna temma suust. Pilkamine ja naer ollid korraga nago surnud, wait ja tassakeste teggi ta tööd eddasi. Agga wahhete wahhel, kui ümberpöördes Andrese silmad neitsi silmega kokkolangesid, siis läikis ni ellaw ja süggaw paiste nende seest otse kohhe noremehhe süddamesse, et laulud temmal suust ei lõppenud...

Ämmarik olli lahkunud. Sättendawad tähhed tõusid jubba üksawalt kõrgel taewawõlwil hiilgama, kui töö käest lõppes... Ja siis nad läksid. Üks teise järrele kaddusid kõik toa pole ärra, kus peale päwa pallawat lust ja rõõm neid otamas ollid... Wimased ollid õuewärrawast sisseastunud, kui Andres tassakeste Tio käest kinnihakkas, tedda wärrawast möda ja kaugele pude alla wiis, kust ülle aia tomminga põsa takka õpiko heal pikkalt ja pehmelt hüüdma tõusis... Tassakeste, nagu poles unnes, hakkas Andres laulma:

„Kui seisan pime kesköö a'al —

Ja weel tassasemalt, pehmelt ja wärrisedes heitis Tio heal sekka:

„Ma wahil üksi kaugel maal,“ —

Pehme wiis hellises nago kandli kelilt läbbi tähheselget ööd õue. Siis tõusid healed kangemaks, kõrgemaks:

„Ta sallib mind, ta on mul hea,
„Sest olen rõõmsa meelega.“

Õitselind põsastikus olli korraga wait jänud: kust need wõerad healed temma willistamise sekka kõllasid? Nore rahwa laul agga langes jälle tassasemaks, kaddus nago õhk tule kätte:

„Heast maga waikses sängi sees.
„Pea meeles mind und nägedes.“

Laul olli lõppetud. Tassakeste tõmbas Tio kät Andrese peust ärra ja kuiwatas niiskeid silmi...

„Head — ööd!“ Kässi piggistas kät, siis — nago unnenäggo, nagu moondatus olli piga noremehhe silmist kaddunud.

Jälle, nago tänna mõnne tunni eest, istus Andres laiali silmil ja küssis: kas kõik rõõm ja süddame õn unnenäggo olnud? „Se, jah se on armastus!“ ütles ta tassakeste isseeneses ja watas pengi pealt tükki aea weel iggatsedes senna pole, kuhho neio mustad juuksed silmist ollid kadunud. „Se on armastus! Nago taewa lõkke on ta mo süddant wõitnud, on ellule süttitanud, mis ma ial unnes näinud ja lauldes kiitnud! — Tio! — Tio! —“

Andres on vaimustatud leitud „laulurästast“ ja otsustab talle kosja minna. Aga kahjuks ta oli unustanud oma romantilisel kohtamisel küsimast oma armsama perekonnanime. Arvates, et tema „laulurästas“ on Kase talu peretütar, läheb ta viimast kosima. Seal selgub, et Kase Tiiu polegi tema otsitav. Õnneks taipab peremees, et Andres on tulnud tema õetütrele Koidu Tiiule kosja, kes sel päeval oli Kase talu heinamaal loogu võtmas. Kuigi Vaariku peremees teeb Andresele takistusi naitumiseks Koidu Tiiuga, lõpuks siiski Luhasaare Andres alustab õnnelikku abielu juhuslikult laulu abil leitud „laulurästaga“.

Külanovell *„Ainuke“* esitab kentsakat kosjalugu. Andres läheb vana kombe järele tundmatule neiule kosja, juhuslikult aga leiab oma õige mõrsja. Kuna ta vahepeal on avaldanud soovi kosida Vaariku Kadrit ja ta oma „laulurästast“ lähemalt ei tunne, siis tekivad sekeldused ja ta peab enne eesmärgi saavutamist ettetulnud takistused võitma. Nagu sellest selgub, on jutustus põhjendamatult ja lõdvalt üles ehitatud. Koidula on kirjutanud selle jutu romantilises stiilis. Tuletagem näitena meelde ideaalset töö- ja laulumehe-tüüpi Luhasaare Andrest ja tema unenäolist tutvumist Tiinaga. Tõsieluline tagapõhi puudub *„Ainukesel“* täiesti.

Koidula jutus „Loigu perenaine“ leidub meile tuntud rändmotiiv hädaajal antud tõotusest ja selle mittetäitmisest.

Katkend Koidula jutustusest „Loigu perenaine“. 1881.

Kuida oli Mari Kergu talusse sattunud? Kergu Kadri ema parema jala läbi. See oli kord nii halwasti haigeks jäänud, et tohtrid teda otsast maha ähwardasiwad lõigata. Selle hirmu all oli Kergu perenaene Tallinna Jaani kirikule kaks lühtert lubanud ja waestemajast tõutanud lapse kaswatata wõtta, kui jalg terweks saaks. Ja ennäh, taewas wist oli kaubaga rahul; sest

iga mõtleja aru wastapidi hakkas jalg paranema ja perenaene hakkas kargu waral käima. Arstid tohterdasiwad ja kiitsiwad iseeneste tarkust. Kergu eit aga uskus oma usku ja ostis kirikule — olgu küll kõige odawamad — lühtrid, mis kullasepalt saada oliwad. Waeselapsega oli aega: kes wõtab hää meelega üleliigse leiwasööja majasse, kui jalg juba paranemas ja kubjas taga ei aja? Aga kubjas tuli. Paari kuu pärast, õige parajal heina ajal, kus perenaesel kõik käed tööd täis, lõi haaw uuesti mädanema wälja. Suure waluga sõitis Kergu eit linna tohtri abi ja waest-lasst otsima. Arsti sai ruttu, aga kaswandikku raskemine: oli neid küllalt, aga oliwad kõik nii wäetimad ja näutumad, et rikka Kergu talusse sugugi ei kõlbanud. Wiimaks tuli üks wana madrus, kelle käe otsas noor waimust kena tütarlaps kõlkus ja koguni wanast Willemist ei tahtnud lahkuda. „Ole hää laps, Linnuke, küll ma tulen sind maal waatama," trööstis wanamees. Wäike Maria wõis paari saja rublaga oma kaswatamist tasuda; nii paljo oliwad meres maetud wanemad temale üle jätnud. Hästi tegu tõi oma hinna sisse ja jäi inimeste ees ikka hääks teuks. Nõnda tuli wäike Mari Kergu talusse.

Väljendusviisilt ei paku Koidula jutud midagi uut. Tema jututoodang on stiililiselt ja keeleliselt niivõrd sarnane Jannseni teostega, et raske on neid eraldada viimase omist. Koidulal puuduvad ainult Jannseni vahetevahel esinevad labasevõitu väljendised.

Oma visandlikkude külanovellidega täiendas Koidula meie ärkamisaegset romantilist jututoodangut.

Kirjandusloolisel on kõrgesti hinnatavad Koidula lüürilised laulud ja näidend „Säärane mulk". Tema isamaalised luuletused rajasid meie rahvusliku romantilise lüürika, mille „mõju all oli pea kogu hilisem ärkamisaja luule". [1])

Ülesanne 48. Iseloomustage Luhasaare Andrest. Missuguseid ühiseid iseloomujooni ta omas „laulurästa" Tiiuga? Missugused romantilised elemendid esinevad selles jutus? Leidke näiteid kõnekujundite kohta. Mis suhtes erineb katkend „Loigu perenaisest" Mülleri laevuri loost ja Juhan Liiva jutust „Peipsil". Hinnake üldiselt Koidula toodangut, seda kõrvutades Kreutzwaldi ja Jannseni teostega.

2. Fr. Kuhlbarsi ja M. Veske lüürika.

A. Friedrich Kuhlbarsi looming.

Koidula kaasaeagne, meie teine isamaalaulik Friedrich Kuhlbars sündis 5. VIII 1841. a. kooliõpetaja pojana Sangaste-Laatre kihelkonnas Uniküla koolimajas. Kirjaniku

[1]) A. Anni „E. biogr. leks." II, lk. 225.

isa oli asutanud koolimaja ümber ilusa aia. — „See kohakene istutas juba väga varakult minu hingellu ilutundmuse, ühtlasi ka armastuse oma kodukoha ja kodumaa vastu... Teiste lastega ma puutusin pikal suvel haruldaselt kokku... Ma harjusin üksindusega viimaks nii ära, et mul mänguseltsiliste järele suuremat igatsust polnudki“ [1]) — nii kirjeldab Kuhlbars oma lapsepõlve.

Esimese õpetuse sai kirjanik oma isa käest. Oma õpinguid ta jätkas Tartu elementaar- ja kreiskoolis. Lõpetanud kreiskooli,

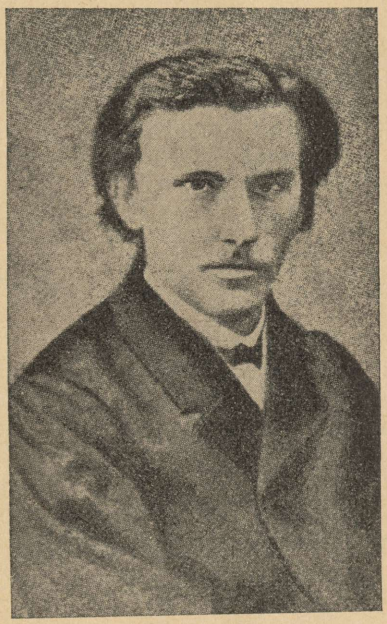

Fr. Kuhlbars.

ta valis endale elukutseks kooliõpetaja-ameti ja astus Tartu seminari. Seminarõpilasena jälgis Kuhlbars huviga kreeka ja saksa kirjandust. Suvevahe-aegadel ta luges kodus andumusega Faehlmanni ja Kreutzwaldi teoseid, tutvudes eesti muistse ajaga, mis tema tähelepanu eriliselt köitis.

Peale seminari lõpetamist oli Kuhlbars ühe aasta kodukooliõpetajaks Lätis Vana-Švaneburi mõisas. Vabal ajal ta luges teoseid kodumaa ajaloost ja kirjutas mõne laulusalmi oma kodukoha murdes.

[1]) Fr. Kuhlbars „Unikülast Viljandi“.

1862. a. sügisel asus Kuhlbars 21-aastasena Viljandis koolipõllule. Samal ajal algas tema pidev kirjanduslik tegevus. Hommikupooliti ta õpetas andumusega koolis õpilasi ja õhtuti ta luuletas laule eesti ja saksa keeli. Koolijuhatajana kavatses Kuhlbars naituda. Kuid tema mõrsja sai õnnetult surma Tamme mäekünkal Viljandi läheduses, jäädes ümberläinud saani alla. [1]) Kuhlbars kirjutas oma kadunud armsama mälestuseks saksakeelse luuletuse „Das Kreuz am Hügel" („Rist mäekünkal") ja loobus naitumisest.

Viljandis töötas Kuhlbars algkooli juhataja-õpetajana järgemööda 33 aastat. Tema koolis omandasid alghariduse mitmed eesti pärastised poliitika- ja haridustegelased, nagu V. Reiman, J. Tõnisson, H. Koppel jt. Kuhlbars oli oma õpilastele mitte ainult hea ja tubli õpetaja, vaid ühtlasi isalik sõber ja nõuandja. Õpilased jumaldasid teda ja külastasid peale koolilõpetamist sageli oma endist heasüdamlikku kasvatajat.

1895. a. vallandati Kuhlbars vene keele oskamatuse pärast kooliõpetaja-ametist. Ta jäi elama armsaks saanud Viljndisse ja veetis seal oma vanaduspäevad. Rahalist toetust sai ta paiukina Viljandi linnalt ja riigilt ning annetustena eraisikuilt ja kultuurasutistelt.

Vanaduspäevadel jätkas Kuhlbars oma luuleloomingut ja katsetas teaduslikke töid kirjutada. Kõige armsamad olid talle need päevad ja tunnid, millal ta võis suurtest inimeste vooludest eemal olla ja oma mõtetele ning raamatutele elada. Kui teda külla kutsuti, siis lükkas ta enamasti kutse tgasi, lausudes vabandavalt: „Mul on väga tähtsaid kirju kirjutada." Aga meelsasti ta vestles oma endiste õpilastega. „Ta oli laps ühes lastega; nii huvitavalt ja südamlikult ta seletas ja rääkis neile, et ta õpilased oleksid tahtnud, et neil oleks 10 kõrva, et kõike kuulata ja meeles pidada, mida tema rääkis." [2])

Kuhlbars oli vanaduses äärmiselt kokkuhoidlik. Ta elas võimalikult lihtsasti ja valvas piinlikult oma varandust ja raamatukogu. Kirjanik ei lubanud aastate kestel isegi korralikult oma tuba puhastada, kartes, et asjad tolmu pühkimisel kuluvad ja lähevad kaotsi.

Haruldaselt hea tervis võimaldas talle — tähtsale ärkamis aegsele laulikule — näha Eesti iseseisvust, millest ta noormehena ei usaldanud unistadagi. Kuhlbars suri 28. jaan. 1924. a. ja maeti Viljandi luteri koguduse kalmistule. Ta pärandas Viljandi Eesti Haridusseltsile 250.000 senti vaeslaste ja varjupaikade toetamiseks, oma käsikirjad ja suure raamatukogu.

---

[1]) N. Raskalt ja G. Blumbergilt saadud teateil; [2]) N. Raska teateil.

Kuhlbarsi esimene — lõunamurdeline — luuletuskogu *Wastse laulo ja kannel* ilmus 1863. a. Ses kogu avalduvad noore kirjaniku isiklikud elamused ja tema suhtumus luuleloomingusse. Ta idealiseerib innustavalt luulet ja luuletaja tähtsust laulus *Äitsme-mehhe*.

Sääl, kos ne wanna tamme ſaiswa,
Sääl om üts illus ainamaa,
Nink ſelle ainama pääl paistwa
Ka äitsmis rohhu äitsmeta.

Na kõnnelewa kuldſeſt ajaſt,
Na kõnnelewa kurjaſt tööſt
Autroniſt ja ka puhtaſt pajaſt
Nink ommaſt jummalikkuſt ööſt.

Na omma ſelle orru poja,
Ent kõrge made kunninga,
Neid jodap kuldſe mäkki oja
Kui meie lätte kuiwama.

Na kandwa lillemäkki päle
Meid omma taiwa-õnguga,
Nink meile kõmmawa ſis äle,
Mes ilm es jõwwa ſünnita.

Na palwitſewa närtswa kroni
Meil' närtſimata lillega:
Na ehhitawa ello troni,
Kes ſurm es laſſe ellada.

Na towa meile ſuri andit,
Mis meije ma ei walmista;
Na lõppetawa kurje wandit,
Ke meid ſiin ſurma ſunniwa.

Ent ſattap üts neiſt Äitsme-mehhiſt—
Ni wõi ma neid kül nimmeta —
Siis katwa krandſi tammelehhiſt
Neid nende äitswa awwaga.

Werd ikwa ſõame nink ſilma;
Ei tedda nemma nätta ſa;
Ent temma õng käib ülle ilma,
Ta nimmi peap ellama!

Noorsoole ja lastele kirjutas Kuhlbars *Lauliku koolis ja kodus* (1868). Üldtuntuiks on saanud sellest kogust lihtsad ja mahedad lastelaulud: „Teele, teele, kurekesed, üle metsa, maa!“ ja „Hüüavad pasunad, tõuske üles, magajad“.

Kuhlbars lastearmastaja pedagoogina oskas lastele luua meelepäraseid luuletusi. — Ilukõneline ja õrn on kiigelaul „Uinu, mu laps!“

Kigulaul. **1868.**

Uinu, mu laps!
Oh maga, marjaoks!
Puu otsast langeb unele
Ja langeb sinu woodile.
Uinu, mu laps!

Uinu, mu laps!
Oh maga, marjaoks!
Tuul mängib tamme okstega,
Ei jõua tamme nikuta,
Uinu, mu laps!

Uinu, mu laps!
Oh maga, marjaoks!
Saa õitsewaks, kui lehekuu,
Ent kõwaks ta, kui tammepuu!
Uinu, mu laps!

Kuna Kuhlbars oma luulekogu „Laulik koolis ja kodus“ avaldas ühes nootidega, levisid tema lastelaulud kiiresti noorsoo seas ja kujunesid üldlauldavaiks salmikuiks.

Isamaalise lauliku kuulsuse omandas Kuhlbars oma algupärasema luuletuskoguga *Wanemuine ehk Neljakordne Laulu-Lõng*, mis ilmus a. 1870 ühes viisidega. Selle kogu motoks on „Isamaa üldse ilus ja igapidi“.

Ühes Faehlmanni ja Kreutzwaldiga viib luuletaja meid eesti kaugesse, kuldsesse muinasaega, ilutsevalt kujutades meie muinaskangelaste ja jumalate maailma. Seal unustame kurbuse ja kaebed, mis meisse sisendasid Koidula isamaalaulud, ja meeliskledes imestleme kodumaa muinasaegset ilu.

Muinasloolise sisuga Kuhlbarsi luuletustest on kõikjal lauldavate rahvalauludena tuntud *Kui Kungla rahvas kuldsel aal* ja *Sealt Läänemere kalda pealt*. Mõlemad laulud on lihtsavõitu, kuid kaunis meeleolulised ja tundeerksad. Vähem tuntakse Kuhlbarsi lüürilist luuletust *Vanemuise laul*, mis on loodud Faehlmanni sellekohase müüdi aineil.

Wanemuinſe laul[1]

Ma kõnd'ſin kord Endlawee ääres
Nii nukra meelega:
:,: Mu kannel kaebas ja nuttis,
Kõik künkad kaebaſid ka :,:

Seal leidſin kalda pinnalt
Ma lapſe rohu ſeeſt;
:,: Ta oli ainu ükſi
Ja nuttis ſüdameſt :,:

Oh wana iſa, ma palun,
Mull' anna ſe lapſuke;
:,: Tal põle ei iſa, ei ema,
Ta on weel nii piſike. :,:

Ta kaswis ja õitſes mu käel,
Kui lõhnaw lehepuu,
:,: Ja laulis kord lahkelt mu kannel
Siis laulis ka tema ſuu. :,:

Kui Endla oli ſurnud,
Ja Endlat armastas ta,
:,: Siis kaebas ja nuttis mu Jutta'
Kõik künkad kaebaſid ka. :,:

Kui oli kaua ju laulnud
Ja kaua ka kaebanud,
:,: Siis Endla järwe end, heitis
Ja Endlas on uinunud. :,:

Ja Jaani ööſel waatab
Ta läbi udu wee,
:,: Kas taewa tähed weel tõus'wad
Kas käib weel lindude tee. :,:

Ta puhkab järwe põhjas
Ju tuhat aeastat, —
:,: Oh hinga rahus, mu Jutta,
Kõik lapſed ka magawad. :,:

Kuhlbarsi vähestest isamaalauludest on kujunenud meie rahvuslikuks aktuselauluks *Eestimaa, mu isamaa*. Esmakordselt lauldi seda võimsat isamaalist hümni eesti esimesel laulupeol. Sellele luuletusele on omane jõuline ja pidulik väljendusviis.

Eriliigi moodustavad Kuhlbarsi pehmekõlalised looduslaulud, milles kajastuvad kirjaniku südamlikud kodumäletised. Neis laules väljenduvad otseselt tema isiklikud elamused. Kuhlbarsi parimaid loodusluuletusi on: üldtuntud *Õhtulaul* („Öö nüüd jõuab jälle oma rahuga; kulne õhtupäike läinud hingama"), *Kaugel*, *Suveõhtul* jt.

Kaugel. 1901.

Kuldne koit ju kumab kaugelt;
Hellalt ehab hämarik,
Kuna laane haljalt laugelt
Hüüab künnilind[2] „öö pikk!"

Kaugel kaswab kaunis ſalu:
Salus kõlab õitſepill.
Kaugel on mu kodutalu,
Talus õhkab õnneliil.

Sinna poole pööran laewa
Kuhu jäid mu kuldſed a'ad;
Udu, kui kord kerkid taewa
Terwita mu kodumaad.

---

[1]) Selle laululoo on õnnis Tartu linna arst Dr. F. Faehlmann rahvasuust kirja pannud.

[2]) künnilind = ööbik

Looduse ilu äratab lauliku mälestused tema kaunist lapsepõlve-paradiisist Unikülast. Sinna ta läkitab oma õrnemad igatsused ja südamlikud tervitused.

Suwe õhtul. 1915.

Läbi õrna õhtu õhu
Üle laane latwade
Walab kuu nüüd hõbewaagnaſt
Walguſt wälja wainule.

Põllu ääres, järwe kaldal,
Hõiskab ööpikute keel;
Uduwaikſed unetiiwad
Walendawad wete teel.

„Öö, öö pikk!“ nii kõlab ikka
Üle metſa, üle maa:
Kuldne, kunas koju jõuad?
Kuldne koit, mil tõuſed ſa?

Loodus- ja koduluule on Kuhlbarsil lahutamatult seotud teineteisega. Kodukoht on niivõrd armas kirjanikule, et ta tihti oma unistusis põgenes kodurajale.

Üldjoontes sisaldab Kuhlbarsi luuletoodang samu põhimotiive, mis on esinemas Koidula lüürikas. Kuid oma tundelaadilt erinevad tema laulud tunduvalt viimase luuletustest. Kuhlbarsi luulele on võõrad kangelaslik paatos ja valulik kaebetoon, mis läbivad pea kõiki Koidula isamaalaule. Hämara orjaaja asemel käsitleb Kuhlbars ilutsevat muistset vabaduspõlve, sellega täiendades ärkamisaegset isamaalüürikat *mütoloogiliste* ainetega.

Vormilt on Kuhlbarsi luule lihtne ja ilukõlaline. Rahvalaulude eeskujul kasutab autor sageli alliteratsiooni, assonantsi ja trohheilist värsimõõtu, et tõsta laulude meloodilist külge ja saavutada mänglevat rütmi.

Uue luuleliigina alustas Kuhlbars eesti *lastelaulu*. Tema lastelaulud on küll sisult lasteomased — südamlikud ja õrnad, aga sageli on nad mõtteliselt ebaselged.

Kuhlbarsi ilutsevate ja lihtsate laulude levikut soodustasid neil kaasasolevad viisid. Paljud tema luuletused on kujunenud rahvalauludeks.

Ülesanne 49. Missugused motiivid avalduvad Kuhlbarsi luuletoo dangus? Missuguseid tema laule olete kuulnud rahvasuus? Kirjutage peast „Eestimaa, mu isamaa“ kirjandusloo vihikusse, määrake selle värsimõõt ja riimid. Missugustena kujutatakse „Eestimaa, mu isamaas“ muistseid eestlasi? Milles avaldub selle laulu heroiline paatos? Võrrelge motiivistlikult

luuletust „Vanemuise laul“ Faehlmanni muistendi „Endla järv ja Jutaga“? Missugune refrään esineb lastelaulus „Uinu, mu laps“? Missugused epiteedid esinevad Kuhlbarsi lauludes? Korrata **epiteet.**

B. Mihkel Veske luuletajana (1843—1890).

Eesti tähtsama keelemehe ja luuletaja Mihkel Veske elukäik on üks huvitavamaist. See näitab, kuidas viletsast karjusest kujuneb raudse tahte ja edasipüüdlikkuse varal luuletaja ja ülikooli professor.

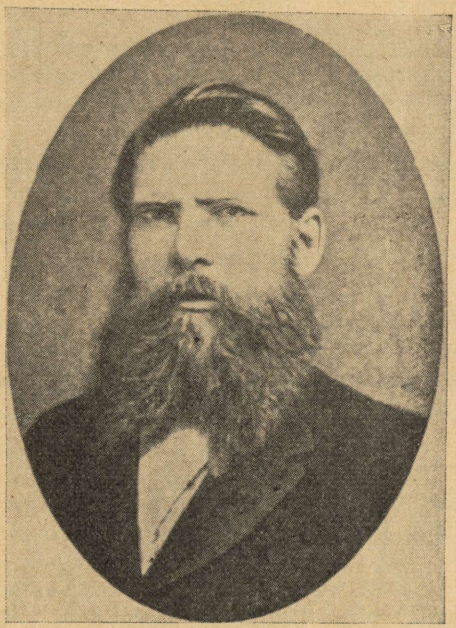

M. Veske.

Mihkel Veske sündis 17. jaanuaril 1843. a. Paistu kihelkonnas Holstre vallas Veske talus. Tema sünnipaik asetses looduslikult kaunis kohas, järve ja jõe ääres, mille kaldaist, kaskede juurte alt nirisesid allikad. Kuna Veskete perekond oli rohkearvuline, pidi Mihkel Veske juba karjapoisina endale ise ülalpidamist teenima. Algharidust jagas talle Pulleritsu külakoolis agar koolitegelane Jaan Adamson. Isa varajase surma tõttu jäi Veske koolipõlves vaeslapseks, tema eest hoolitses heasüdamlik ema. Peale külakooli lõpetamist pani ema oma õpihimulise poja Paistu kihelkonnakooli. Seal märgati Veske andekust ja

edasipüüdu. Talle soovitati hakata misjonäriks. Selleks saatis Paistu kirikuõpetaja Hansen enda rahalisel toetusel Veske Tartu gümnaasiumi ja hiljemini Leipzigi misjonikooli. Ent eluröömsale Veskele muutus masendavaks misjonikoolis valitsev kloostrielu. Ta kirjutas kodumaale: „Mina tahan misjonimajast välja minna, misjonäriks mitte saada; mitte tamuli rahva seas misjonitööd teha, vaid eesti rahva seas: see on parem, õigem ja armsam". [1] Varsti teostaski Veske oma kavatsuse: ta lahkus misjonikoolist ja asus L e i p z i g i ülikoolis õppima k e e l e t e a d u s t. Rahaliselt toetasid teda haridustegelased kodumaalt ja Vene suurvürstinna Helene Pavlovna.

Lõpetanud 1872. a. ülikooli doktoriastmega, ta saabus järgneval aastal oma sünnipaika Holstresse. Seal oli vahepeal sündinud juhtumeid, mis Vesket kojusaabumisel kurvastasid. Keegi tundmatu noormees oli maha raiunud mäenõlvakul allika ääres kasvava Veske lemmikkase ja tema armsam oli unustanud teda ning kihlunud kellegi teisega. Oma kahetsust ja nukrust väljendas Veske praegu üldtuntud luuletuses *Armuvanne allikal*, mille ta lõpetas reaalseid fakte nentides:

Kask oli ära kuivan'd
Ja hallik mudane,
Mu neiu oli läinud
Ju tõise kaendlasse.

Esialgu kogus Veske oma kodukohas keelelisi ja rahvaluulelisi teateid rahvasuust. Siis ta asus T a r t u elama, lootes saada Tartu ülikooli eesti keele lektoriks. Kuid kohasaamine polnud kerge. Ta oli sunnitud eratundidega endale elatumist teenima. Alles 1874. a. valiti ta ülikooli eesti keele lektoriks ja nelja aasta pärast ka Tartu õpetajateseminari eesti keele õpetajaks. Sel ajal võttis Veske agarasti osa seltskondlikust tegevusest ja poliitilisest võitlusest. Ta oli tulisemaid Jakobsoni vaadete pooldajaid. See ei meeldinud tagurlikkudele saksa soost koolitegelastele. Nad nõudsid Veskelt, et ta loobuks oma rahvuslikust tegevusest. Kuna Veske endiselt teotses seltsides ja tegi „Sakala'le" kaastööd, vallandati ta õpetajaametist seminaris 1881. a.

Veskel oli nüüd palju vaba aega. Ta korraldas pikemaid rahvaluule ja keele uurimise matku maale. Oma uurimisretkedel ta leppis minimaalsega — magas tavalisesti heinaküünis ja sõi kõige lihtsamat toitu. Suure ägedusega ta võitles poliitilisel väljal. Veske oli lohutamatult kurb, kui ootamatult suri tema käremeelsete vaadete isa C. R. Jakobson. Lahkunud energilise poliitilise võitleja hauale istutas Veske neli tamme, millest tänini kasvama on jäänud ainult üks, ja luuletas tema auks mälestuselaulu.

[1] M. Veske — J. Adamsonile 23. jaan. 1867. EKIA.

C. R. Jakobsoni haud.

Wändra jõe haljal kaldal
Kerkib küngas puude all,
Liiwa sõmer teda matab,
Haljas muru teda katab,
Keda leinab Eestimaa.

Rändaja seal silmaweega
Kaebab künka ääressa;
„Oh, miks lahkusid sa ära,
Oh, mis läksid meilt nii wara!
Poolel jätsid Eesti töö!“

Leske kaebab pisar palgil,
Langeb künka najale:
„Kodus laste nutu kisa:
„„Kunas tuleb koju isa,
Wõtab Linda põlwele?““

„„Mil siis jõuab koju kaasa,
Lapsi hüüdma naerule?
Tule koju armastaja!
Pooleli on jäänud maja,
Lesk ja lapsed warjuta!“

Kuula, ladwult waikne kahin
Hüüab hilju: „Rändaja!
Heldest ehita mu maja,
Waigista sa nutu kaja,
Edenda mu Eesti tööd.“

Wastu kostab kahinalle
Kõik see Eesti mets ja maa:
„Heldest ehita mu maja,
Waigista sa nutu kaja,
Edenda mu Eesti tööd!“

C. R. Jakobsoni järglasena jätkas Veske ajutiselt käremeelse poliitilise rühma juhtimist. Kuid teaduslik töö sundis teda kõrvale jääma poliitilisest võitlusest. Ta asutas 1884. a. kirjandusliku ja teadusliku ajakirja *Oma maa*.

Rahvusliku meelsuse pärast ei sallinud saksa soost ülikooliõppejõud Vesket ja nad otsisid teid, kuidas teda kodumaalt kõrvaldada. Nad määrasid talle õpperaha Ungari sõiduks. Ungaris töötas Veske stipendiaadina ligi kaks aastat. Kodumaale saabumisel nimetati ta Kaasani ülikooli soome sugu keelte professoriks.

Rõhutud meeleolus lahkus Mihkel Veske oma kodumaalt. Nagu ette aimates oma surma võõrsil, ta võttis endaga välismaale kaasa väärtusliku *kalliskivina* peotäie koduma mulda. Kaasanis oli Veske väsimatult tegev. Ta magas vaid 4 tundi ööpäeva jooksul. Mõnikord ta töötas isegi magamatult. — Prof. M. Veske suri K a a s a n i s 4. mail 1890. Poole aasta pärast toodi ta põrm Eestisse ja maeti Tartu ülikooli uuele kalmistule.

Juba gümnaasiumiõpilasena kirjutas Veske lihtsaid laule. Kreutzwald hindas ta luuletusi halvakspanevalt ja soovitas neid käsikirjadena lauasahtlis hoida. Veske alistus Viru lauliku nõuandele ja alles peale laulupidu ta avaldas oma luuletuskogu *Laulud wiisidega* trükituna (1874), mainides eessõnas muuseas järgnevalt:

Uuemal ajal, iseäranis priiuse juubelipidust saadik, on Eestlaste laulmise himu ennast ülendanud ja wana Eesti waimuga jälle ergemaks saanud. See on wäga kiidu wäärt; sest laulul on imelik ja jumalik hingeelu ülendamise ja waimuelu wahwastamise wägi sees... Ma pakun nüüd oma laule, mis ma Eesti rahwa waimus teha olen püüdnud... armsale Eesti rahwale...

Minu kindel tahtmine aga oli, et Eesti rahwa laulud rahwa elu, waimu ja iseloomu järele tehtud, ja nõnda kui üks kuju neist peawad olema. Nad peawad minu arwates wana rahwalaulude põhjuse peale säetud olema, aga mõne uuema aja ehte ja iluga ehitatud olema...

Sellest eessõnast selgub, et Veske oli luuletamisel juhitud põhimõttest — luua rahvalaululaadilisi luuletusi ja käsitleda luuletoodangus rahva hingeelu väljendavaid motiive.

Tema teine luuletuskogu *Dr. Weske Laulud* ilmus 9 aastat pärast autori surma.

Veske luuletoodangu peamotiivideks on: isamaa ning priius, kodu, loodus ja armastus.

Isamaale pühendatud Veske lauludest on eriliselt hinnatud luuletusi *Kas tunned maad, mis Peipsi rannast* ja *Minge üles mägedele.* Viimase laulu loomisel on ta kasutanud eeskujuna saksa luulet, kuna esimene luuletus on täiesti algupärane. — Kord sõitnud Veske ühes kaaslastega Lõuna-Eestis. Äkki lasknud luuletaja hobuse kinni pidada ja mõne minuti jooksul ta kirjutanud paberilehele, olles haaratud luule-inspiratsioonist, laulu *Kas tunned maad, mis Peipsi rannast.* Reisikaaslased olnud väga üllatatud, kui Veske neile deklameerinud oma hetkeliselt loodusvõimsat isamaalaulu [1]).

Veske idealiseerib isamaad pidulikkusega, olles vaimustatud kodumaa edurikkast tulevikust. Eestimaa vabaduse nimel ta kutsub võitlusse kõiki kodumaalasi.

Pühanduse laul. 1874.

Waigistage kõne kõmu,
Kuulge tõsist laulu nüüd!
Kuulge, sõbrad, tõe sõnu,
Mehed, tõe laulu mõnu, —
Kaja wastu, koori hüüd!

Meie armsal' isamaale
Lausa laulu kõlage!
Isamaa, sa helde, püha,
Kuule meie palwe iha:
Meid su hoidjaks pühitse!

Pühitse meid, üliarmas,
Ikka hoidma Eesti meelt!
Hoidma wabaduse idu,
Parandama Eesti pidu,
Kosutama Eesti keelt!

Löögem, wennad, käed kokku
Tõstkem silmad taewa pool':
Isamaa, sind armastama,
Eesti elu ülendama,
Olgu ikka meie hool!

Kaugele sa hääl ka kõla
Üle kõige isamaa!
Ärata kõik Eesti sugu
Kuulma meie laulu lugu!
Igaühte ärata!

[1]) Lektor J. V. Veski ülikooliloengud.

Täie õigusega võib M. Vesket pidada innustatud priiuselaulikuks. Ta ülistab vabadust suurimaks väärtuseks eesti rahva elus, nimetades priiust pühaks aardeks. Suursugusele priiusele ta laulab oma ilusamad värsid.

Isa sõnad.

Minu isa ütles mulle:
„Prii on jälle meie maa,
Prii on jälle meie rahwas,
Armas poeg, sest rõõmusta!“

„„Kuidas priius meile tuli,
Ütle, isa, minule?““
Isa ütles: „Priius tuli
Kui see koidutähele!

Priius hakkas meile paistma
Kui see kume wara koit,
Priius hakkas helendama
Kui see lõkkew koidu loit.

Priius tõusis kui see päike
Koidu kuldse kaisu seest.
Orjapõli puges ära
Kui see udu päikse eest!“

Mina uuest isalt nõudsin:
„„Kas meilt priius jälle kaub?““
Isa kostis: „Ei ta kau!
Priius tõuseb, orjus waub!

Wõiwad ohjad jõge hoida,
Kui ta kohab kewadel?
Kes wõib priiust paelu panna
Kui ta paisub paistusel?

Kes wõib meie metsal' hüüda,
Kui on käes kewade:
Kaasik, ära aja kasu,
Lepik, ära lehitse!

Kes wõib orasele hüüda:
Ära wõrsu, wõsu sa!
Kes wõib haljal aasal öelda:
Ära hakka õitsema!

Kes wõib tõusjal päewal hüüda:
Weere jälle tagasi!
Teda pilw küll warjab wahel,
Aga päew on ometi!

Aleksander andis käsku:
„Priius, paista Eestimaal!“
Priius Eestimaal nüüd paistab,
Jäägu paistma igal a'al!“

Kõrgelennulisest isamaatundmusest on kantud Veske ood päikesele „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirilt“. Luuletajal on kindel usk meie rahva tulevikku. Päike kaob kord, kuid emakeel jääb ikka kõlama.

Waata, mis paistus sealt Peipsi piirelt.

Waata, mis paistus sealt Peipsi piirelt
Keerutab ülesse, kerkib kiirelt!
Tõuseb kas weerema were meri,
Paneb ehk põlema taewa keri?
Ole ei möllamas were meri,
Tulede kiiretes taewa keri:
Kuldsem see kuningas, tõusew päike,
Lautab seal laiali oma läike.

Walguſe wälkuwat merd ja jõge
Woolab ta wälja ja elu wäge,
Laenetab laiali Eedeni elu,
Ilmutab ilmale taewa ilu.
Kõrbes ta paistuſel lamab lõwi,
Wetes ta walguſel mängib hawi,
Laanes ta ſoojal kõik loodus liigub,
Ohus ta paistel kõik lendab kiigub.

Päike, küll tunned ſa Eesti lugu.
Nägid küll wanade waba ſugu!
Nägid küll Eeſtlaste endiſt wõitluſt,
Mõekade, odade mölluſt, heitluſt;
Nägid, kui lahingis Lembit langes,
Kuidas ſeal ſurnute kehad anges;
Nägid küll Saarlaste laewu, wõitu,
Kudas nad ſõitleſid wõera ſõitu.

Päike, ſa nägid, kui käſud kanti
Hommikult, wabaduſt meile anti;
Näed ju uueſte elu alguſt,
Näed, et rahwas ihkab walguſt,
Raiub ja kaewab ja künnab wahwaſt. . .
Päike, oh õnniſta Eesti rahwaſt!
Kaub kord Eeſtlaſte keele kõla —
Ära ſiis ſinagi tõuſe ja ela!

Nii näeme, et Veske kasutab isamaaliste aadete tõlgitsejana ka loodust, käesoleval puhul päikest. Valguseallikana on päike kaasa elanud eestlaste minevikusündmustele. Ta on tähele pannud meie rahva vabaduspüüdeid, võitlusi ja kannatusi. Laulik palub päikeselt õnnistust Eestimaa parimaks tulevikuks.

Veske pidulikud isamaalaulud sisaldavad vaimustust ja ideerikkust. Mõned neist on eriliselt pateetilised. Aga tundesügavust on vähe tema isamaahümnides, sest neis avaldatud tunded on liiga üldlaadilised.

Tähtsal kohal Veske luuletoodangus seisavad tema kodulaulud. Laulik on kiindunud oma lapsepõlve kaunisse koduümbrusse. Tal on oma sünnipaigast „valus võõrsile veereda, surmüksinda kaugele kaduda". Iseäranis armas on talle kodutalu, ehkki see on hämar ja madal. Jumalaga jättes oma isamaja, ta satub härdasse meeleollu ja loob südamlikult õrna kodulaulu.

Lahkumine.

Kui mu kalliſt iſa talu
Jumalaga jätſin ma,
Tundis minu ſüda walu,
Mis ei wõi ma ütelda.

Wärawalt ma üle wälja
Sõitſin wenna ſaatuſel,
Sõitſin üle nurme ſelja
Kuſt weel kodu nähtawal.

Wend mul ütles: „Ära nuta,
Ära enam kaeba nii!“
Mina wastu: „„Ära rutta,
Siit näen kodu wiimati!

Hoia hobuſt kinni wäha,
Las' mind waad'ta tagaſi,
Ehk ei ſaa ma enam näha
Iſa talu iialgi.

Jumalaga iſa maja,
Nurm ja niit ja karjamaa!
Taewas anna mis teil waja,
Jumal küll teid õnnista!““

Oma kodukoha puudest hindas Veske kõige enam valgekoorelisi kaski. Võõrsil olles ta igatses näha kodumaa kasemetsi, nagu ta mainib omas kõnes: „Saksamaal ei saanud ma kasemetsa sugugi näha... ja mõtlesin seal kodumaa kaasikute ülema ilu peale“ [1]).

L o o d u s l a u l u d e s kajastub Veske sügav loodusearmastus. Ta tunneb ennast kodusena ja rõõmsana looduserüpes.

Nüüd hele heinaaeg on käes.

Nüüd hele heina-aeg on käes
Ja rahwas läheb luhta;
Nüüd päike lahkeſt läigitab
Kõik niidu nüsket kohta.

Ei kodus olla kärſi ma,
Ei kodus aega wiita:
Ma tahan minna niidule
Ja walmiſt heina niita.

Südamlikult ta pöördub lindude ja putukate poole, tundes end nende lähedase sõbrana.

Pääſuke.

Piiri pääri pääſukene
Jmeilus linnukene
Laulis meie aia peal,
Lendas üle meie keſa,
Räästa alla tegi peſa,
Söötis oma poegi ſeal.

Kuhu läkſid pääſukene,
Lendaſid ſa linnukene,
Kus nüüd hüiab ſinu heal?
Läkſid ära lõunamaale,
Rõõmuſama rahwa ra'ale,
Lendad laulad lahkeſt ſeal?

Piiri pääri pääſukene,
Jmeilus linnukene
Tuled jälle kewade,
Tood meil kaaſa teiſi linda,
Laulad õitsma Eesti pinda,
Hüiad rahwaſt rõemule.

[1]) M. Veske „Vanemuise“ seltsis peetud kõned (käsikiri).

Looduse vaatlemine peletab eemale lauliku muremõtted. Seepärast ta soovitab teistelegi kannatuspäevil ja kurvastushetkel lohutust otsida loodusest.

Sügiſeſed mõtted. 18

Waikne õhtu! Lind ei hüüa,
Mets on waik ja wõſa waik;
Ei nüüd karja-ſarwe lüüa,
Rõõmu näita keegi paik.

Puudelt lehed pudenenud,
Kaſk on ilma ehteta,
Härm ta okſa ſugenenud;
Külm ja kare on kõik maa.

Ära kaeba ära waewa
Südant musta murega!
Tõsta ſilmad, waata taewa —
Tähed hakand ſirama.

Ülewal ſeal kõrgel, kauge
Igawene helde waim;
Und ei iialgi ta laugel,
Tema hoolel iga taim.

Waata ometi ja märka
Okas uinub lume all,
Eks ta ikka jälle tärka
Kewadel, ſel tulewal.

Waheſt mure püüab matt
Meie Eesti rahwaſt, maad,
Waimu-oraſt püüdwad katt
Lämmastada pahad a'ad.

Aga ära meelt ſa heida,
Mehine ſul olgu meel!
Lõikuſt ſaab ſiis ükskord leida:
Wana Jumal elab weel!

Kõlaliselt imeilus on Veske loodusluuletus *Õhtu õhud sõul vad sala*. Ei leidu ärkamisajal ühtki teist laulu, mis häälikuli ilukõla poolest sarnleks selle luuletusega. Häälikulised sam kõlad on ses laulus nii meisterlikult leitud, et juba luuletuse kõl line külg manab esile kujutatavad loodusilmutused.

Uinuſe laul neiule. 187

Õhtu õhud ſõudwad ſala
Lepa lehti libiſtes.
Luſtil lakſu lööb nüüd kala
Järwe pinna ſelguſes;
Pea jääb ta hingama.
Maga ſa
Rahuga,
Helde, ilus neiuke!
Hääd ööd ſoowin ſinule.

Oruſt tõuſeb õhtu wilu
Udus ülesſ' hiljuk'ſi.
Oitſetule hele ilu
Wilgſub kaugel wagnſi;
Pea ſaab ta kustuma.
Maga ſa . . .

Jga lind nüüd hingab rah
Puie laiul ladwadel,
Kaſemetſa lehkwal lahul
Ükſi ööpik hüüab weel;
Pea jääb ta uinuma . . .
Maga ſa . . .

Weski ſilmaſt ſorab maha
Weſi ikka wile'ste.
Kaldal pajupõõſa taha
Sirab hallik jõele.
Laul, nii hilju hüüab ka:
Maga ſa . . .

Eha helgib weel nüüd wäh
Eha täht nii heledaſt'.
Minu ſilm ei kinni lähe,

Ei ta waibu walmamaſt;
Kaua weel küll walwab ta.
Maga ſa
Rahuga,
Helde, ilus neiuke!
Hääd ööd ſoowin ſinule.

Veske armastusluulele on omane jutustav laad. Neis ta avaldab varjatud kujul, mõistamisi oma tundmusi. Lüüriline elamus esineb sääraseis luuletustes peidetuna. Seda liiki laulude hulka kuulub esijoones „Saaniga sõitsin ma sahinal".

Kadund kinnas.

Saaniga ſõitſin ma ſahinal
Külaſt läbi kiirega;
Ära mu kinnas ſiis kadus ſääl,
Läkſin kinnaſt otſima.

Talule ſiſſe ma ſammuſin;
Wastu tuli neiuke.
„Neiu, kas nägid üht kinnaſt maas?
„Ütle mulle, hellake!"

„„Ei ole näinud"", ta kostis mull';
„„Tahan tõistelt küſida.""
Neiu mult häbendes ära läks;
Pea tuli jälle ta.

„„Külamees, keegi ſu kinnaſt ei näin'd,
Palun, võta wastu ſee!""
Kinda ma wõtſin ja ſõitſin ſäält,
Sinna jätſin ſüdame.

Sõites ſäält läbi ſiis igakord
Oli minul äparduſt:
Rattapulk kadus või kukkus piits,
Ikka leidſin wiiwituſt. —

„Iſa, oh kunas mull' talu ſaab?
Mill võin tuua armukſe?
Neiu mull nägus ja lõbus on,
Tahab pea mehele."

„Nägu tall naerul, tall walge pää,
Silmad helded, ſiniſed.
Mõnuslik minij' ſeſt neiuſt ſaab,
Tallitab, mis tarwitſed."

Vastavalt Veske poolt püstitatud põhinõudele jäljendavad tema laulud rahvaomast lihtsat väljendusviisi. Veske luuletused on nii ainelt kui ka vormilt rahvalaululaadilised. Ilmsesti tuletab rahvalaulude stiili meelde luuletus „Piiri-pääri

pääsukene, imeilus linnukene". Samuti alliteratsioonide ja assonantside sagedane viljelus annab tema luuletustele rahvaluulelise kuju.

Esikohal seisavad Veske luuletoodangus kodu- ja looduslaulud, millised on õnnestunumaid tema laulukogudes. Vesket tuleb pidada meie koduluule rajajaks.

Veske luuletused ei vabanenud täiel määral võõrmõjudest. Ometi võib märgata tema lauludes rohkesti rahvaomaseid stiilivõtteid. Veske luuletoodang moodustab eestilisema osa ärkamisaja lüürikast. Tema luuletuste eeskujul püüdsid pärastised luuletajad kasutada enam rahvalaululaadilist väljendusviisi oma luuletooteis.

Veske teaduslikest töist on põhilise väärtusega *Eesti keele healte õpetus* (1879) ja rahvalaulukogud *Eesti rahvalaulud* (I—II, 1879—1883). Oma keeleõpetuses ta lahendas eesti häälikute välte-küsimuse. Tema rahvalaulukogusid peetakse tänapäevani parimaiks meie rahvalaulu-antoloogiaist.

Veske ja Kuhlbars. Mihkel Veske ja Fr. Kuhlbars on ärkamisaja rahvalikumad laulikud. Mõlemad on loonud üldlauldavaid laule, mis on kujunenud rahvalauludeks. Kuhlbarsi erialaks olid lastelaulud, aga Veskel — koduluuletused. Nii Veske kui ka Kuhlbars taotles oma luuletoodangus lihtsust ja rahvapärasust. Saksa luulest oli enam mõjustatud Kuhlbars, kuna Veske kasutas rohkem rahvalaululaadilist vormi. Hilisemate kirjanikkude poolt eelistati Vesket Kuhlbarsist. Tema luuletooteid jäljendati enam kui Kuhlbarsi omi.

Isikutena omavad Kuhlbars ja Veske palju ühist. Mõlemad olid põlised vallalised, kes armastasid üksinda omaette töötada. Nende peategevusaladeks olid luulelooming ja teaduslik töö. Luuletajatena saavutasid mõlemad märgatavaid tagajärgi, kuid teaduslikul alal leidsid tunnustust ainult Veske uurimused. Mõlemad olid iseloomult heasüdamlikud ja sõbralikud.

Temperamendilt nad erinesid tunduvalt teineteisest. Veske oli kergesti süttiv, tuline loomus, aga Kuhlbars rahulik ja tagasihoidlik. Samuti oli Veske haruldaselt helde, ta ei lakanud kunagi abiotsijaid aitamast. Seevastu Kuhlbars oli väga kokkuhoidlik, vanaduspäevil isegi ihnus. Veske oli ägedaloomuline poliitiline võitleja ja rändamishimuline. Ta matkas mööda kodumaad, käis Soomes ja Ungaris ning lõpuks oli tegev professorina Kaasanis. Aga Kuhlbars hoidus eemale poliitilisest võitlusest ja üldistest rahvus-

likest ettevõtteist. Ta oli paigalpüsiv, piirdus vaid külaskäikudega oma kodukohta.

Vaatamata neile erinevaile iseloomujoontele olid nad mõlemad ärkamisaja tähtsad rahvuslikud luuletajad, kes eesti lüürikat edendasid ja uute motiividega rikastasid.

Ülesanne 50. Missugused uued motiivid esinevad Veski isamaa- ja loodusluuletustes? Määrake oodi „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt" värsimõõt. Kuidas kirjeldatakse mõistamisi armastust luuletuses „Saaniga sõitsin ma sahinal"? Määrake Veske laulude alliteratsioonid ja assonantsid. Leidke näiteid mõtteriimi kohta. Kuivõrd lähedased on tema luuletused rahvalauludele? Missuguseid riime kasutab Veske? Missuguse luuleliigi ta istutas meie lüürikasse? Võrrelge Veske elukäiku Kuhlbarsiga. Nimetage nende erinevaid ja ühiseid jooni. Kumb neist omab suuremat tähtsust ja mis suhtes?

3. Jakob Pärn jutukirjanikuna (1843—1916).

Jakob Pärn sündis 1843. a. sügisel Tormas Lahvardi talus rendiperemehe pojana. Oma lapsepõlveaastad ta veetis Torma-Metsa talus, kuhu tema vanemad kolisid, kui Jakob polnud aastatki vana. Talu asetses kolme kilomeetri kaugusel Torma kirikust, keset suurt kuuse- ja lehtpuumetsa. Suvel käis J. Pärn karjas ja talvel ta poolis lõngu kudumiseks. Ketramisel õpetas jumalakartlik ema Jakobile ja teistele lastele vaimulikke laule ning lugemist. Töökas isa jutustas poegadele õhtuti muistseid lugusid Torma vallast ja õpetas neile kirjutamist.

Alghariduse omandas Jakob Pärn Torma köstrikoolis, mille juhatajaks oli Adam Jakobson ja hiljemini tema poeg, pärastine poliitikategelane C. R. Jakobson. Viimane oli Pärnale heaks sõbraks juba karjapõlvest saadik. Mõlemad mänguseltsilised armastasid üheskoos metsas luusida ja arutella oma tulevikukavatsusi. Kösterkoolmeistri poeg C. R. Jakobson arvas, et ta täiesealiseks saades võib enam olla kui köster. Ent vähenõudlik taluniku poeg Jakob Pärn julges unistada vaid kooliõpetaja kutsest ja oli isegi valmis leppima sulaseametiga oma isatalus. Seltsimeheliku kaaslase ja sütitava kooliõpetaja C. R. Jakobsoni mõjustusel tärkasid varakult J. Pärna rahvuslikud püüded.

Alles 19-aastase noormehena pääses Pärn Tartu kooli. Lühikest aega ta õppis Tartu elementar- ja kreiskoolis. Siis ta astus Tartu õpetajateseminari, kus ta sattus õpetajatega vastuollu oma isamaalise meelsuse pärast. Kuna sel ajal teisi eestlasi seminaris polnud, avaldas Pärn sellekohase üleskutse „Eesti Postimehes". Selle kirjutise õhutusel tuli seminari mitu eesti soost noormeest.

Viimaste kaasabil asutas Pärn omavahelise ringi rahvusliku vaimu levitamiseks. Seminaris algasid ka Pärna kirjanduslikud katsetused.

Lõpetanud 1869. a. seminari, töötas Pärn 2 aastat kooliõpetajana Põltsamaal. Siis asus elama Läänemaa alevikku L i h u l a s s e, kus ta 11 aastat (1871—1882) oli agarasti tegev sealse elementaarkooli juhataja-õpetajana.

Jakob Pärn.

J. Pärn oli osav õpetaja ja andekas lastekasvataja. Seda märkasid varsti Lihula ja selle ümbruskonna elanikud ja saatsid kõik oma koolialised lapsed tema juurde kooli, mille tagajärjel kasvas õpilaste arv mitmekordseks. Südamesoojusega suhtus Pärn oma õpilastesse, mõistes nende hingeelu. Ta oskas oma kasvandikele õppeained huvitavaks muuta ja andis neile kolmeaastase koolikursuse kestel võrdlemisi suured teadmised. Tema kooli lõpetanud õpilased olid oma tedmistelt ja arenemiselt teiste algkoolide õpilastest märksa paremad. Koolirevidendid hindasid kiitvalt Pärna õppetööd ja määrasid temale eduka pedagoogilise tegevuse eest kaks korda autasu. Iseäranis tänulikud olid hoolsale ja õiglasele kooliõpetajale J. Pärnale lastevanemad ja õpilased. Nad armastasid teda ja viisid talle igal aastal sünnipäevaks kingitusi [1]).

[1]) E. Fabriciuselt ja A. Treublatt'ilt saadud teateil.

Lihulasse tulekul naitus Pärn möldri tütre Anna Zimmermanniga, kes oli pärit Tartu lähedusest. Abikaasa püüdis tal abiks olla koolitöös, andes õpilastele vabatahtliku ainena käsitöö tunde. [1])

Õhtupooliti ja koolivahe-aegadel pühendus Pärn kirjanduslikule tegevusele. Ta kirjutas Lihulas juturaamatuid lastele ja samuti oma parimad külajutud, nagu „Oma tuba, oma luba", „Must kuub" jt. Vaimustusega tervitas Pärn „Sakala" ilmumist ja avaldas oma lühemad jutud selle veergudel. Pärn oli oma noorpõlve-sõbra C. R. Jakobsoni käremeelsete vaadete tulisemaid pooldajaid.

Kohalikkude elanikkudega oli J. Pärn sõbralikus vahekorras. Teda kutsuti pea kõigile seltskondlikele koosviibimistele. Pärn omakorda püüdis tegev olla alevi ühisettevõtteis. Agarasti ta teotses Lihula tuletõrje seltsis.

1882. a. algul, mil Lihulas hävis tulikahju läbi ligi 20 elumaja, päästis Pärn põlevast majast inimese ja sai seejuures raskeid tulehaavu, mispärast ta pidi paar nädalat haigevoodis lamama. Talle pakuti tervise ravimiseks vaevatasu. Kuid Pärn ei võtnud raha vastu, sõnades: „Andke neile, kes varanduse kaotasid ja kahju said." [2]) Peale selle ta avaldas „Eesti Posti mehes" palve, et kaastundlikud inimesed aitaksid rahaliselt tulikahjuhädalisi. [3])

Lihulas möödusid Pärna parimad meheea-aastad. Sealsed elanikud mäletavad teda kui keskmist kasvu, laiaõlalist meest, kellel oli pikk must habe ja käharad juuksed.

Vastu enda tahtmist pidi Pärn Lihulast ära minema, sattudes tülli kohalikkude sakslastega. Viimased leidsid, et Pärn halvasti mõjustavat nende lapsi, ja kirikuõpetaja nimetas teda koguni majapõletajaks [4]). Pärn tundis end tõsiselt solvatuna ja lahkus 1882. a. juulikuus Lihulast.

Kerge polnud Pärnal uut teenistuskohta leida. Ta töötas lühikest aega Tallinnas raamatukaupluses. Sealt läks ta Tartu ja otsis oma perekonnale kibestunud meeleolus elatamisvõimalusi. Kirikuõpetaja Jak. Hurda soovitusel valiti Pärn 1883. a. sügisel Otepää kihelkonnakooli õpetajaks. Nõnda ta vabanes oma perekonnaga ainelisest kitsikusest.

Otepääs teotses Pärn kooliõpetajana 25 aastat. Otsese ameti kõrval ta jätkas juttude kirjutamist ja võttis osa ka sealsest seltskondlikust tegevusest. Ta pidas mitmel puhul rahvalikke ettekandeid lastekasvatusest Otepää karskus- ja põllumeeste-

[1]) B. Brandti teateil.
[2]) B. Brandti saadud teade.
[3]) „Eesti Postimees" 1882, nr. 7.
[4]) „Eesti Postimees" 1882, nr. 42.

seltsis. Suvevahe-aegadel külastas Pärn oma kodukoha Torma-Metsa talu. Seal ta esines sõbraliku nõuandjana ja suure jutu mehena. Isa talus olid talle lemmiksõpradeks tema vendade lapsed, kellega ta naljatles ja juttu vestis.

Oma viimaseil eluaastail õpetas Pärn usuõpetust eesti soost õpilastele Volmari seminaris Lätimaal. Ta suri Elvas 5. oktoobril 1916.

Jakob Pärna peategevuse alaks oli koolitöö. Kooliõpetajana ta omandas harjumuse teisi õpetada ja kõlblalt kasvatada. Sama ülesande seadis Pärn oma kirjatöödele ja juttudele. Olles ise töökas, kohusetruu, õiglane ja jumalakartlik, püüdis ta neidsamu voorusi noorsoo ja rahva sekka levitada oma jututoodangu kaudu. Oma puht-õpetlikku laadi jutud kirjutas Pärn eesti armsatele lastele ja noorele rahvale. Neis jutukogudes hoiatas autor noorsugu pahede eest ja selgitas neile elu väärtuslikke külgi eeskujulikkude inimeste elulugude varal. Elu juhtlauseiks ta püstitas üldtuntud vanasõnad, nagu: „Kuidas töö, nõnda palk", „Tervis on kallim kui kuld", „Mida inimene külvab, seda tema lõikab" jne. Kirjanduslikku väärtust Pärna laste- ja rahvaraamatud ei oma. Enam pälvivad tähelepanu tema külajutud, kus käsitellakse selleaegset talupoegade elu-olu.

„Oma tuba, oma luba"

Jakob Pärna parim teos on külajutt „Oma tuba, oma luba". Selle jutu teemaks on kirjanik valinud rahvusliku ärkamisaja aktuaalsema küsimuse. Iga eesti talupoeg igatses sel ajal endale talukohta päriseks, s. o. oma tuba, oma luba. Torma vallas oli esimesi päristalu-peremehi Jakob Pärna isa Kristjan, kelle elav eeskuju andiski kirjanikule külajutu „Oma tuba, oma luba" koostamise mõtte.

Oma tuba, oma luba 1879.

ehk

Lahwardi Kristjani ja metsawahi Leenu armastuse lugu.

(Katkendeid.)

I

Lahwardi Kristjan sügas kuklatagust, sülitas korda kolm ja tõttas oma koplisse, kus ta kirwe kätte tõmbas ja hau kubusid köitma hakkas. Kewadene päike wiskas sojaste kiired tema selja peale, tuule õhk oli

waikne, warsi jooksis higi mööda Kristjani palgeid; ta pühkis märga otsa eest ja ütles:

„Oma pale higi sees pead sa leiba sööma ja töö on kõige kurja mõtete ots.“

Ta wiskas kuue kampsoli pealt maha, ja kubu sündis koo kõrwa. Arwata sada wihku oliwad walmis, seal astus kärme sammudega metsawaht Kristjani poole, ilma teretamata; kui mõni mõisnik ehk uhke kiriksand, käratses ta juba eemalt.

„Kristjan, mis sina nüid hullad; sa tead, et mõisa poolt puuraidumine talupoegade radades ära on keeldud.“

„Tere ka, metsa isand, jätke käratsemine maha, minu kondrahis seisab, et mina oma põldu ja heinamaad hagudest pian puhastama ja seda mina ka auusaste täidan.“

„See ei ole tõsi, anna kirwes siia, ja reede tuled kohtusse.“

„Jäta tülitsemine maha, metsa isand, kirwest mina ka ära ei anna, waid pruugin teda weel wõsude kautajaks.“

Kristjan haris paju puhma peast kinni, ja mõne löögiga oli selle elu rammu kautud.

„Kui auulikul metsaisandal aeg igawaks metsas läheb ja saapaid muidu tahab kulutada, siis sõitke kahel ratsul mõisasse ja kaewake minu peale,“ lisas ta naerul juurde.

„Anna kirwes siia, talupoja lurjus!“ kisendas metsawaht, „ehk muidu wõtan teda wägisi.“

„Mina näen, et tõsi taga on, siis ütlen mina ka suutäie tõtt: Tee, et sina minu koplist wälja saad, ehk muidu wiskan sinu kui taku koonla üle aja; mõisa härra sõitis weel kahe päewa eest ratsul siit läbi ja andis mulle luba, õieti käskis mind, oma kopli hagudest puhtaks laastada ja harwad suuremad puud kasvama jätta. Kas kuuled nüüd?“

„Ära ole nii ninakas noor mees, tead, et tulewal kewadel kondrahi aeg täis on ja siis uue mõisast pead wastu wõtma, ehk oma teed minema. Mina olen wana metsawaht, sinu isaga mõnda noota wedanud, küllap sinuga ka warsi walmis saan.“

„Ütle parem: olen sinu isada kaks korda mõisas weriseks peksa lasknud, aga need ilmasüüta hoobid äratawad sind iga ööst unest ja kui sina kõrd hauda kukud, kisendawad nad sulle surma-laulu weel järele.“

Metsawaht pööris ümber ja sammus minema, tee peal põrutas ta rusikaga mööda püssi-pera ja ütles: „Oh sa wiimane narukael! Näe, kui uhke ja ninakas, kül mina su nina otsast tüki maha oskan raiuda. Just kui oma isa suust maha kukkunud, kes mind ilmaaegu leiwa raiskajaks ja Jumala päewawargaks pidas. Oot, oot Kristjan, ühe aasta sees oled sa härra meelest esimene kelm ja metsa-waras ja siis jäta Lahwardi talu jumalaga ja kerja kui tahad. Tema nol'k julgeb oma isada weel minule ette heita, kellele ma kaks korda tugewast kupu sarwed pehme koha peale tõmmata aitasin. Noh, ta oli neid täiesti ära teeninud ja minu süda ei waluta sugugi selle üle, ehk kül terwe wald seda ülekohtuks arwas. Tema

pojale tahaks mina aga aadri arstiks olla, temal näitab liig must weri sarwe all pakatama.“

Metsawaht Tõmm sammus heinamaal edasi, Kristjan aga istus künka otsas, käes ristis ja ohkas: „Wana isa nülgija olen täna wäga ära pahandanud, temal on libe keel ja ussi meel, kes teab mis õnnetust ta minu peale saadab? Tulgu mis tuleb ja saagu mis saab, mina olen poissmees ja wõin kohta ja tööd igal pool leida, aga tema tütrest Leenust on minul wäga kahju. See on tuline tööinimene ja waatab teistesuguste silmadega Eestirahwa peale, kui tema werejänuline isa, kes täiesti mõtleb ennast kes teab mis unsakas olema. Kül tema nüid mõisas oma worsti wormi laiutab ja sõnad ani-raswaga libistab. Tõsi jääb tõeks: Eestlane, sa oled iga ühele torkida ja sõimata; wäga kahju, et suur Jumal weel meid mapinna peal roomata laseb. Minu isal on õigus, kes ütles: Kuri hunt ja Saksa ori on mõlemad ühesugused kiskjad loomad! Aga mina pean hundile võru nina peal panema, siis ei saa ta hambad mind purustada.“

Kristjan wiskas riided õla peale ja sammus koju poole. Kodu tõmbas ta sugu paremad hilbud selga ja tõttas otse mõisa ja palus härra jutule. — Tuapoiss oli Kristjani lapsepõlwe sõber ja teadis härrale Kristjani palumist nõnda ette panna, et teda kohe wastu wõeti.

Mõisahärra, pikk priske mees, keskmistes eluaastates, astus ette-tuppa ja küsis käigi järele.

Kristjan waatas lahke näuga ta otsa ja ütles: „Auulik härra, mina olen teie käsku oma kopli pärast täna täitnud ja seda hagudest puhastanud, aga metsawahi isand Tõmm tuli senna wahele, tahtis minu kirwest ära wõtta ja kui mina seda ei annud, lubas ta mind talust wälja ajada ja kes teab mis weel teha; tulin kohe teie palwelle, mind selle kurja libeda keele eest kaitsta.“

„Soo, soo, hea kül, oli parem et ise tulid, kül ma temale ütlen, et sind sinu kopli juures rahule jätab; mine aga nüüd rahuga koju ja puhasta teda edasi!“

„Tänan auulikku härrat!“

Ta kummardas alandlikult ja pööras sammud koju poole.

Härra waatas taga järele ja urises: „Sellest mehest saab tugew talupoeg, karsk kui hobu, kartmata kui lõwi, aga tasane kui lammas!

Soo soo, jaa jaa, Kristjani silmist paistab päris eestlane wälja...“

IV

Lahwardi Kristjan oli kakskümmend wiis aastat wana. Tugew kehajõud paistis igalt poolt wälja, nägu punetas terwest werest. Temal oli õnn olnud lühikese ajaga oma maja lunastada ja nüid wõis ta tööle hakata.

Oma kambri otsa lõune poole külge rajas ta paraja õunapuu aja, istutas weel sügisel kakskümmend õunapuud ridasse senna sisse ja palju marjapuid ning tegi warwa aja ümber. Oma õue jagas ta nõnda sisse, et loomad elumaja ette enam ei saanud, ja istutas mitmed wahtra- ja jalakapuud senna ümber. Oma elumaja tuaga ei wõinud tema ühtegi teha, aga

kambri tua kõrwas wõttis ta käsile. Ta tahutas seinad seest poolt sugu siledaks, lõi neid puupuradega ära, tegi neid lubjaga siledaks ja wiimaks walgeks. Kambri põranda lõi ta laudadest alla ja tegi lauad nii siledaks, et neid märja lapiga kord kuus pesta wõis. Kõige suuremaks waenlaseks oli Kristjanil suits. Majal ei olnud korsnat, suits tungis igale poole ja olli silmadele ja kopsule kahjulik. Ka selle wastu leidis ta abi. Ta kiskus wana ahju maha, ostis mõisa herra käest telliskiwa ja tegi oma targema nõu järele pisema, aga ka kümme korda soendawa ahju sisse ja ahju kõrwa weikse koha, kuhu ta kaks pada sisse müiris, kust jälle lõõrid kambri käisiwad, mis seda täiesti wähe puiega soendasid. Kül palus teda ema, mitte nii palju uuendada, aga Kristjan wastas: „Emake, nüid on meil oma tuba ja oma luba ja wõime ka kord paremat elu alustada.“ Kõik suits läks suitsu toru läbi majast wälja. Mardipäewaks oli töö walmis, ning wana emakene lõi iga päew käsi kokku ja ütles: „Aga mis lõbus, mis hea. Kui isa hauast täna tagasi tuleks, ei tunneks tema oma maja enam. Tema külmetas ennast tihti kasuka sees ja nüid oleme särgi wäel ja soe weel üle liiga; aga wist nüid tood nooriku majasse. Mina olen wana ja ei jõua enam talu talituse eestwedaja oll; aga too, armas poeg, üks niisugune inimene, kes minuga hästi lepib, siis saame õnnelikku elu weel elama.“

„Saab näha, mis talw toob,“ ütles Kristjan, „aga tööd on minul küllalt olnud ja saab weel olema, sest waata ema, meil ei ole ühtki õiget lauda ega tooli, ei sängi ega sängi kotti, need asjad tulewad weel muretseda ja et mina soja walge aknatega kambri olen saanud, tahan weel enne Jõulu ka seestpidise oleku eest muretseda; sellepärast on mu isa mind puutööd tegema õpetanud, et mina seda oma kasuks tarwitada wõin...“

V

Lahwardi Kristjan tegi kibedasti tööd oma maja seespidise ehitusega, aga Kõrdi talus seisis kõik wana isa-isade seaduse järel. Rehetua külles seisis siin ka kamber, aga seda wõis ennemasti sia laudaks, kui inimese elumajaks nimetada. Muldpõrand all, seinad mustad ja nõnda kui palgid metsast toodud, lagi must ja ämbliku wõrka täis. Aknad nelja pisukese ruutuga, ja needki suitsust mustad, mis läbi walgus sugu sisse paistis. Rehetuba oli ruumikas. Suur ahi ühes nurgas, seinte ümber laudadest lawad, kus hõlekubud sees seisiwad, kus peal rahwas magas, aga ilma aknata. Päewa ajal seisis tua uks lahti ja naised kedrasiwad tuas kasukad seljas ja kaks paari sukki jalas, kuda seda igal pool weel täna päew ette tuleb. Puhtus oli siin tundmata wõeras, ja wana kui noor Kõrt pidasiwad neid inimesi Saksaks, kes puhtamalt elasiwad, kui nemad. Talupoeg, see on Eesti talupoeg, ei wõida puhtalt elada, waid ikka lojusse kombel, oli wana Kõrdi kõige õigem elu märk.

Õue peal oli niisamasugune roppus. Elaja sõnnik wedeles mõnikord üle labajala tua ukse ees ja tihti pidas emmis oma poegadega pere laua all tuas talurahwaga ühtlasi oma põrsastega sööma-aega ja seda pidás Kõrdi perenaine suure auu sees. Piima tallitusest ei taha meie siin palju rääkida, aga kui Kõrdi perenaine linna wõid wiis, oli see rattamäärdega

ühesugune ja kärpse, prussaka ja lutika keha jaukesed kaalusid seal sees ka oma jagu ja perenaine wabandas, et prügi tee peal wankrist wõi saanist sisse olla pudenenud. Ja ometigi oli Kördi peremees tugew talupoeg ja nõuukas mees. Kördi wanad isad oliwad aga nõnda elanud ja wanaks saanud, mikspärast pidi siis nüidne põlw targemast tegema, ja noor Kört astus igas sammus oma wanemate jälgedesse ja naeris tihti Lahwardi Kritjani ehituse pärast ja sõimas teda uhkeks ninaks ja hilpharakaks...

VI

Astume kord weel Kördi Andrese majasse. Tiiu oli siin noor noorik ja täitsa talu tüdruk. Hommikust õhtuni peab ta majatallituses ees ja taga olema, noorik tule ja noorik mine; kuulukse perenaist kääksuma ja noorik teeb ka mis jõuab, ükski ei aita teda seal juures. Saul waatab külmalt pealt ja aegutab parem sooja ahju taga, kui noorik elajatele wett toowriga weab ja ränku riistu tõstab; ta on ju noorik ja peab tuld ja waewa nägema. Õhtul puru wäsinud, peab ta kellu ühetõistkümmneni wokki tallama ja hommiku kukelauluga juba jälle platsis olema; kül on orjus kibe, aga ta kannatab kannatuses, mõteldes: nooriku aasta läheb ükskord otsa ja siis tuleb ehk parem elu.

Õelal pereeidel aga ei ole halastust nooriku wastu, waid iga päewaga läheb töö weel õelamaks, otsekui kustutaks nad tuld ja Sauli hapud sõnad, kui ta kord joobnud kõrtsist koju tuleb, on tema ainus troost.

Saulile, kui toore inimesele, on jo noorik mänguasjaks majasse toodud, kelle juures ta oma jõledat nalja ja wiha kord kustutada wõib. Üksinda Andres kuulukse wahel armsat sõna noorikulle andma, ja seegi saab siis omast naisest hästi läbi noomitud. Oh waene hing, parem oleks sa wõinud Kalmule jääda, kui nüid pärisori olla. Pärisorjad ei tunne jo muud kui pärisorja elu ja see on neile aegamööda kõige armsamaks läinud.

Oh orja aeg, kui palju muda oled sa Eesti pinnale kannud! Kui palju ebausku, kui palju waimu pimedust! Ja ometigi julgewad su kandjad kisendada, et sa walgust meie maale oled toonud ja õnne. Jah, walgust ja õnne su wedajatele, aga põrgut Eesti lastele, kelle sees sa praegu ahelas istud, ja ühe waimu suust teise suhu wisatud saad, et sa oma mahlaga kõiki rammusaks teeks, aga ise seal juures ikka lahjemaks jäädd... Korja raha, rahwas, ja koolita oma noort sugu, siis peaseb su maapind wangist ja su rumaluse ahelad langewad ja waimu kari taganeb walguse eest! Jätta kõrtsid kuiwaks ja sõida parem aastas kümme korda Eesti seltskondadesse ja ime sealt uut jõudu wõitlemisele, sest wiin on ju kõige suurem õnnetus ja su rumalus on kõige kangem ahelas. Oma tuba, oma luba, olgu su ülem elu mure ja omas tuas tarkusega tallitus su kroon ja ehe! —

Kalmu norik kannatas palju tõstmise ja kandmise läbi; nende läbi oli ta endalle wiga teinud ja nii suurt, et peale Jaani päewa igawesti sil-

mad kinni pani. Nüüd kisendas Saul ja kaagutas pereema, aga mis ilma hingeta, see ilma. Peremees Andres tröostis ennast sellega: Oli surmaks antud. Meie aga piame juurde lisama: Tiiu oli üleränga orjusega surma sunnitud!

Üleliigne töö on iseäranis naisterahwalle wäga kahjulik aga ka üleliiga laisklemine, keskmine olek on ihu ja waimule terwe ja hoiab meid haiguste eest ja pitkendab meie elu. Saul läks peale oma naise surma õige tee pealt ikka enam kõrwale ja oli mõne aasta järel päris joodik ja ümberhulgus, mis surma ta ka suri; sest ühel külmal talwisel päewal leiti ta aia äärest surnud. Sellega lõppes ka Kördi Andrese sugukond ja kui Andres oma naisega silmad kinni paniwad, jagasiwad ligemad sugulased käratsedes warandust.

Lahwardi Kristjan aga oli oma maja suwiste pühadeks täitsa korda saatnud, ja tõi oma armsa Leenu senna sisse. Wana metsawahi Tõmm pidas sõna, see on: ta ei annud noore rahwale ühtegi warandust ühes. Leenu oli teda sellepärast kül palunud, aga Tõmm ütles: „Sina oled pool minu wastu meelt Kristjanille läinud, sellepärast ei saa sina ühtegi minu käest."

Pulmade ajal oli metsawaht esimist korda kaua aja eest Lahwardi talus. Ta ajas silmad hoopis pärani, kui kõiki maja elukorda tähele pani. Uued toolid, uued lauad, uued sängid, puhas põrand, suured aknad ja üks kamber just noore rahwa päralt. Need ei olnud enam harimata Eestlase elutuad, waid haritud rahwa. Nüüd läksiwad metsawahi silmad lahti, et Leenu kõige paremat meest kihelkonnast eneselle abikaasaks oli saanud. Ta sammus senna ja tänna ja ütles wiimaks eneselle: „Nõnda piab see sündima!"

Pulmad oliwad lühikesed ja rõõmsad ja peale nende Leenu maja kroon. Kristjan ei sundinud teda kuskil, ei annud paha sõnu, waid lahke nõupidamine ja palwe tegiwad kõik, ja nii tihti kui isa Lahwardil käis, kinnitas Leenu, et ta nüid õnnelik olla.

Kristjan tegi tööd wana wiisi ja Jumala õnnistus oli nähtawalt nende töö juures. Aasta pärast wõis Kristjan jälle kakssada rubla wõlga linnas ära maksa, — aga kui suur oli ta imetsemine, kui kreditkassa walitsus temale kirja kätte andis, mis läbi wõlg juba maksetud olla ja tema talul nüid aga kroonu ja walla maksud üksi maksa olla.

„Kes on wõla maksja?" küsis ta ja sai wastuseks: Metsawaht Tõmm olla seda teinud. Kristjan sõitis koju, wiis kolm kasti häid sigarid äiataadile ja tänas teda südamest, et kiwi nende pealt ära olla weeretanud. Tõmm pani sigari põlema, saatis suitsu wastu taewast ja ütles: „See oli minu pulma kingitus ja kui kord wanamooriga silmad kinni paneme, pärite kõik meie warandust; kunni aga elame, oleme ise selle walitsejad."

„Elage weel sada aastat!" hüidis Kristjan, ja kui teil abi kudagi waja on, siis teadke, et teil minu juures tuhat rubla intressi peal seisab."

„Antku Jumal, et meie seda eladeski ei tarwitaks," ütles Tõmm pühalikult, „waid antke selle kapitali kasuraha oma lastele kui tarkust maa-

ilma ühes, see on minu kõige suurem soowimine — ja täna tunnistan, et mu Leenul sula õigus oli, kui ta sind minult endalle meheks palus. Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selle sees."

Nagu Jakob Pärn ise on tähendanud, kujutab „Oma tuba, oma luba" suurel määral tema enda isa Kristjani elulugu. Sama teadet kinnitavad ka kirjaniku nooremad vennad Abram ja Karl, kes teavad oma isast jutustada alljärgnevat.

Meie isa Kristjan oli Torma kõrtsimehe poeg. Noormehena ta käis mõisas teol, õppis seal kanguriks ja hiljemini hakkas Lahvardi talu rentnikuks. Ta oli täie kasvuga tubli talumees. Vaatamata et ta perekond oli suur, elas ta jõukamalt kui naaberperemehed. Peale esimese naise surma, kellelt maha jäi 7 last, naitus ta Roela valla talutütre Leenuga. Lahvardi Kristjan tahtis rahulikult elada ja segamatult põllu- ning kudumistööd teha. Seepärast ei meeldinud talle magasikirjutaja- ja kohtumeheametid, mida ta oli sunnitud pidama Lahvardi talu rentnikuna. Et vabaneda neist kõrvalameteist, vahetas ta oma talukoha Torma-Metsa peremehega.

Siirdunud 1844. a. jüripäeval Torma-Metsa tallu, võis nüüdne Metsa-Kristjan täiesti pühenduda tööle. Põllupind oli siin liivakas ja halvem kui Lahvardil. Ta tegi uudismaad juurde: kiskus karjamaa-äärsest maast kännud ning kivid välja ja ajas kraavid sisse. Põllutöö-vaheaegadel ja talvel ta parkis nahku ja kudus ühes naise ja vanemate tütardega kangaid.

Neliteistkümmend aastat pidi Kristjan oma perekonnaga usinasti tööd tegema ja kokkuhoidlikult elama. Selle aja jooksul oli raha niipalju kogutud, et ta laskis endise lagunud suitsutare asemele ehitada korstnaga ruumika talumaja, mis oli esimene sellesarnane Torma vallas. Kümme aastat hiljem (1868) ostis Metsa Kristjan endale talukoha päriseks.

Mõisniku ja kirikuhärraga oli Kristjan heas vahekorras. Kuid vaenu jalal ta elas metsaülem Metjäär'iga ja Savikada metsavahiga. Viimased olid omavahel suured sõbrad, jõid sageli üheskoos kõrtsis ja kumbki ei viitsinud tööd teha. Nad kadestasid Metsa Kristjanit, kes suuri edusamme tegi oma talus.

Kord tegi Kristjan oma talu lähedases metsas hagu orasrohu põletamiseks kesapõllul. Ta raius poolkuivanud kuuseoksi, lepavõsusid ning muid kõlbmatuid puid ja juuris kände. Järsku ilmus sinna metsaülem Metjäär, sõimas Kristjanit ja, kui viimane julges talle vastu hakata, ruttas mõisa kaebama. Varsti sõitis mõisahärra v. Liphart ratsahobusega metsa Kui ta nägi, et Kristjan oli metsa korralikult risust puhtaks teinud, muutus ta lahkeks. Ta võttis taskust sigarikasti, andis Kristjanile ühe sigari, lõi tulerauast tuld ja suitsetamisel sõnas hoolsale taluperemehele: „Vot, Kristjan, sa tegema see metsaalune kõik nii puhtaks!" Enne äraminekut ta kinkis Metsa Kristjanile uhke noa. Pärast seda oli metsaülem wäga pahane, et ta kaebus jäi tagajärjetuks.

Torma-Metsa talust kaks kilomeetrit eemal asetses metsavahi-koht Savikada. Metsavaht, kes oli suur viinasõber, ei sallinud Kristjanit. Ühel päeval raius Savikada metsavaht salaja Torma-Metsa talu lähedusest kolm ilusat pöiapuu-kaske [1]) maha ja vedas nad oma õue. Siis ta läks metsaülem Metjäärile teatama, et kased on kadunud. Metjäär tuli ühes kohtumehega Torma-Metsa talu läbi otsima. Kristjan vihastus, et teda ilma põhjuseta kahtlustati varguses, ja ütles pahaselt metsaülemale: „Tulge, ma juhatan teile, kus need kased on!" Nad läksid kolmekesi Savikadale ja leidsid kased metsavahi õuest. Kuna kohtumees oli kaasas, ei saanud metsaülem oma sõpra nüüd varjata. Metsvahile anti 30 hoopi ja lasti ametist lahti. Vallandatud metsavaht hakkas veel enam jooma, mille tagajärjel tema talu majapidamine läks tagurpidi. Kord läks poeg teda kõrtsist hobusega koju tooma. Esialgu ta istus vankris poja kõrval, siis vajus risti sõidukile ja suri enne kojusaabumist.

Tähelepanekuid oma isa eluloost kasutab Pärn „Oma toa, oma loa" alglähtekohana. Peategevuspaiga Torma-Metsa talu ta nimetab jutus isa endise asukoha järele Lahvardi taluks. Kirjanik ei söanda Torma kohanime välja kirjutada, vaid piirdub algustähe märkimisega. „T. kihelkonna rahvas tõttas ... kiriku poole."

Jutu teine tegevuskoht Kördi talu tuletab meelde Savikada metsavahi-kohta. Teoses mainitakse: „Lahvardi talust kuus versta lõuna poole seisis Kördi talu." Kuid Torma-Metsa talust Savikadale oli vaid kaks kilomeetrit.

Suuremaid muudatusi on Pärn teinud tegelaste kujutamises. Kõige enam vastab elavale eeskujule peategelane Lahvardi Kristjan. Jutus ta saavutab oma eesmärgi küll hõlpsamini ja kiiremini kui tõeliselt. Kaudsemalt on kirjanik kopeerinud teisi kujusid reaalelust. Jututegelane mõisahärra tuletab meelde Torma mõisnikku v. Liphart'it. Metsavaht Tõmm omab ühtesattuvaid iseloomujooni metsaülema Metjääriga ja Kördi Andres vastab mõnes suhtes Savikada metsavahile. Tõmmu tütre Leenu elavaks eeskujuks on Torma-Metsa perenaine Leenu, Jakob Pärna ema.

Teoses leidub sündmusi ja teosmotiive, mis on tõetruult kopeeritud elust. Nii põhineb tõestisündinud loos „Oma toa, oma loa" algus — hagude raiumine ja tüli metsavahiga. Samuti kangaosa toomise lugu on pärit Torma-Metsa talust.

---

[1]) pöiapuu-kask = kask, millest valmistatakse puurattaid ja muid tarbeasju.

Teatavasti oli Metsa Kristjan oma naisega kuulsamaid kangruid Torma kihelkonnas. Naabertalud laenasid temalt sageli kangasugasid. Pärn pole kujutanud ka Kördi Andrese tarbepuude muretsemist ja tema sõprust ning viinajoomist metsavahiga ilma reaalse tagapõhjata. Tuletagem võrdluseks meelde Metjääri ja metsavahi sõbralikku vahekorda.

Eesti selleaegsete o l u d e kirjeldamisel püsib Pärn enamvähem r e a a l s e l pinnal, aga tegelaste iseloomustamisel ta satub liialdustesse. Kuigi ta kasutas elavaid eeskujusid tõelisest elust, ei suutnud ta siiski jututüüpe küllalt tõetruult ja kujukalt edasi anda. Pärna iseloomustus on liiga üldine, ühekülgne ja ilmetu. Näit.: „Saul, nõnda oli poja nimi, oli priske lopsaka kasvuga mees, aga töö juures esimene võrke-lõng. Oma suud mõistis ta küllalt küla kõrtsis laiutada, aga käed ei teinud kärbse pesagi valmis." Paremini on õnnestunud jutus Lahvardi taluperemehe ja hoopleva metsavahi Tõmmu kujud.

„Oma toa, oma loa" sisemise mõtte, i d e e s t i k u kandja on peategelane Lahvardi Kristjan, eesti uueaegne talupoja-tüüp. Oma tubliduse, hoolsa töö ja kokkuhoidlikkuse varal teostab Kristjan oma ammuse unistuse — ta ostab talukoha endale päriseks. „Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selle sees!"

„Oma tuba, oma luba" ei moodusta ü l e s e h i t u s e l t täiesti ühtlast tervikut. Teos algab üldist laadi arutlusega: „Mis on minu elu? Tühi töö ja vaimu närimine, muud mitte midagi!..." See sissejuhatav osa ei mahu käesoleva jutu raami. Samuti tundub ülearusena kirjaniku pöördumine orjaaja poole lõpp-peatükis. Jutu üksiksündmused on liiga lõdvalt üksteisega seotud. Tegevustik areneb mõnes kohas ülikiiresti ja hüppeliselt. Eriti katkeline on II peatüki lõpposa; ka lõpp-peatükk on hõredavõitu.

Pärn tarvitab käesolevas uudisjutus üldjoontes r a h v a p ä r a s t k e e l t, välja arvatud mõned saksapärased väljendid, nagu: „mõni teise inimese kuritöö wõiks sinu süiks a e t u d s a a d a; wiskan sinu kui taku k o o n a l t" jm. Stiililt on „Oma tuba, oma luba" ladus, kujukas ja rahvalik.

L o o d u s k i r j e l d u s i esineb selles külanovellis võrdlemisi vähe. Pealegi kirjeldab Pärn loodust liiga üldlaadiliselt.

Näit.: „Kevadine päike soendas maapinda ja vaatas oma lahke näoga kurja ja hea, õnnelise ja õnnetu otsa. Tema ei küsinud selle järele, mis inimese lapsed temast rääkisid, kas kiitsid ehk laitsid. — Lilled õelitsesid niidu peal ja noor rohi kattis kui rohelise tekiga maapinda. Linnud laulsid ja rõõm oli kõige looduse sees“ (lk. 13). Nagu näeme, *isikustab* Pärn *päikest*, ta laseb teda taevataadina nii õnnetute kui ka õnnelikkude peale vaadata. Siis ta mainib lillede õitseaega ning lindude laulu ja asub kohe sündmustikku jutustama: „Täna oli pühapäev...“ jne.

Pärna „Oma tuba, oma luba“ on *eesti esimene külanovell*, milles kujutatakse kaunis tõetruult meie tolleaegset külaelu. „Sellest jutust paistab tema lugejale väga ilus ja loomulik kuju rahvaelust silma. Pärn on kõik olud väga õieti joonistanud.“ [1])

Jakob Pärna teistest jutustustest väärib nimetamist „*Must kuub*“ (1883). Selles teoses käsitellakse *rahvuslikku vaheseina* („musta kuube“), mis eraldas eesti suurmaaomanikkude haritud lapsi saksa mõisnikkude perekonnaliikmeist. Laiaulatuslik jutustus „Must kuub“ esitab meie algset *romaani*.

Kuigi J. Pärna külanovellides ei käsitleta rahvaelu küllalt usutavalt ja neis esinevad tüübid on enamasti ilmetud, siiski tema uudisjutud on pöördelise tähtsusega meie kirjandusloos. Nende novellidega algab eesti *külaelu* üksikasjalisem *kujutamine* meie jututoodangus, kuna varasemad kirjanikud laenasid oma teoste ainestiku peamiselt võõrsilt.

Ülesanne 51. Missugused tüübid ja motiivid kopeeris Pärn jutus „Oma tuba, oma luba“ tõelisest elust? Iseloomustage peategelast Lahvardi Kristjanit võrreldes teda Jakob Pärna isaga. Mispärast on kirjanik kujutanud kontrastseid tüüpe ja talusid? Arutlege „Oma toa, oma loa‘ ‘lõpplahendust. Missugune tendents avaldub selles teoses? Leidke näiteid keelevigade ja kõnekujundite kohta. Hinnake „Oma toa, oma loa“ teemat. Õppida **teema** ja **novell**.

[1]) K. Hermanni „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 455.

4. Rahvaluule kogumine.

A. Jakob Hurt rahvaluuleuurijana.

Eesti vanavara-kuningas Jakob Hurt sündis 10. juulil 1839. a. looduslikult kauni Taevaskoja läheduses, Himmastes Lepa talus külakoolmeistri pojana. Algõpetuse saanud oma isa juhatusel, läks Hurt Põlva kihelkonnakooli. Sel ajal jäi tema isa pimedaks. Kuna suvel ema oli põllul töös, siis pidas Jakob

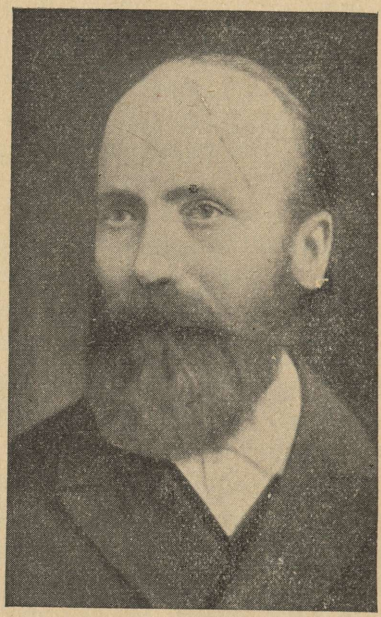

J. Hurt.

ühes oma õe Eevaga kodus perenaise-ametit. Juba lapsepõlves tärkas temas huvi rahvalaulude vastu. Pärast kihelkonnakooli lõpetamist ta õppis Tartu kreiskoolis ja gümnaasiumis. Rahaliselt toetas teda kreiskooli inspektor K. Oettel, kelle tütrega ta hiljemini naitus. Kooliaastail moodustasid tema lemmiklektüüri rahvaluulelised tooted. Eriti vaimustas teda „Kalevipoja" ilmumine, nagu ta sellest ise jutustab oma rahvalaulukogu *Vana Kandle* eessõnas.

Mul on veel väga elavalt meeles, kuidas ma ühel ilusal suvehommikul — see oli mingi püha — ruttasin tõsise vaimustusega Dr. W. Schultzi, tolleaegse Õpetatud Eesti Seltsi sekretäri juurde, ja tõin sealt ühe eksemplari põnevusega oodatud rahvuslikku kangelaslugu. Tõtleva kannatamatusega

lõigati leheküljed lahti, palavikulise kärsitusega loeti sissejuhatus ja üksikud laulud läbi. Kunagi polnud mind minu nooruses mõni teine teos nii haaranud ja elektriseerinud kui need esimesed laulud „Kalevipojast". Emakeele magusad kõlad, armastatud kodumaahelid ja imekaunid mälestised kuldsest lapsepõlvest, omapärased mõtted ja kujud, rahvapärane vorm ja kunstiline kompositsioon, — kõik see mõjus minusse vallutades ja kudus nõialossi uuesti tekkinud rahvuskangelase ümber. Kestvalt tundsin linna-lämbuvust ja -tolmu minust eemalduvat ja hingasin kosutavaimat aasalõhna ja puhtaimat metsaõhku. Minu huvi eesti rahvalaulude vastu omandas „Kalevipoja" kaudu uut elu ja aiva uut jõudu, ehkki see huvi vastavalt minu tolleaegsele haridus- ja arenemisastmele võis peamiselt ja oluliselt ainult esteetiline olla. [1])

Lõpetanud hea lõputunnistusega gümnaasiumi, astus Hurt Tartu ülikooli usuteadust õppima. Üliõpilaspõlves jätkusid tema rahvaluulelised harrastused tõusvas suunas. Peale ülikooli lõpetamist ta töötas esialgu gümnaasiumiõpetajana, võttes energiliselt osa eesti rahvuslikust liikumisest. Ta pidas esimesel eesti laulupeol aktusekõne, milles ta nõudis eestlastele emakeelset kooli. A. 1871 valiti Hurt ellukutsutud Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks. Sellega avanesid talle suuremad võimalused rahvaluule kogumise korraldamiseks. Ta õhutas tööle seltsiliikmeid ja oma lähemaid omakseid Himmastes. — Lõpuks pääses Hurt kirikuõpetaja-ametisse. Ta oli pastoriks Otepääs ja Peterburis. Kirikuõpetajana kujunes Hurt eesti vanavara-kuningaks.

Jakob Hurt hakkas kindlate põhimõtete alusel juhtima eesti rahvaluule kogumist. Oma töö eesmärgiks ta püstitas põhinõude: „süstemaatselt terve maa läbi korjata, kihelkonnast kihelkonda, külast külla üles kirjutada kõik, mis rahvas mäletas oma pärimusist." [1]) Selle laiaulatusliku ülesande teostamiseks ta innustas tööle kogu rahvast oma üleskutsete kaudu. Hurda äratushüüded ei kostnud kajatult. Arukamad pead nii maal kui linnas virgusid ja asusid innukalt üles kirjutama meie rahvaluule säilmeid. Hurt ise korraldas kogutud ainestikku ja andis täpsaid juhendeid rahvaluulekogujaile.

Paar palwid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. 1888

(Katkend.)

Laulude korjamise poolest tuleb nõuda, et laulusõnad täiesti ja terawaste nõnda üles kirjutatakse, kui laulikud laulawad ehk ette ütlewad; üleskirjutaja ei pea midagi muutma, ei maha jätma ega juure lisama. Üksnes selle läbi saab materjaal õige ja usaldusewääriline olema, teadusele kõlblik ja kasuline. Ma olen tähele pannud, et mitu laulude sõbra ja üleskirjutajat seda säädust mitte silmade ees ei ole hoidnud, nad on rahwasuust kuuldud sõnu „täiendanud", „parandanud", „ilustanud". Õnnis lauluisa Kreutzwaldki on oma laulude üleskirjutustele sellega suure kahju teinud, et ta neid tihti muutnud ja oma luuletustega seganud. Teaduse põllul on tema materjaal sedawiisi oma hinnast kahetsemisewäärt jau kautanud. Niisamati on wäga

[1]) Jakob Hurda „Vana Kannel" I, lk. XI—XII.
[2]) Dr. O. Looritsa kirjutis.

kahetseda, et ta neid rahwalaulusid, milledest ta oma „Kalevipoja" lõi, mitte algupäralises mundris alale ei ole hoidnud ja järele jätnud. „Kalewipoega" lugedes ja teaduslikult tarwitades peab uurija tihti üsna kahewahel olema, mis päris wana Eesti mälestus ja mis auus lauluisa omast pääst luuletanud ehk juure lisanud. Wana eht materjaal jäägu muutumata ja puutumata... Rahwas ise on enamiste ikka ülem luuletaja kui üksik inimene.

Hurda energilisel juhtimisel kujuneb rahvaluule kogumine Eestis laiaulatuslikuks liikumisesks, mis rahvuslikkude lahkhelide ajal ajutiselt taandub, kuid Hurda maailmakuulsa üleskutse tõttu eesti paarematele poegadele ja tütardele (a. 1888) uuesti puhkeb. „Vanavara kogumine muutub massiliseks kireks, millele anduvad sajad rahva paremaid poegi ja tütreid, harituid ja peaaegu kirjaoskamatuid, värisevaid tudikesi, tormilisi noori ja koguni väikesi väeteid lapsukesi, nii et 80-ndaid ja 90-ndaid aastaid võib täie õigusega nimetada imeliseks *vanavara-ajajärguks* eesti kultuuriloos: mitte teaduslikud stipendiaadid ega uurijad, vaid kogu rahvas ise päästab oma endispõlvede loomingu. Jakob Hurt saab eesti kroonimatuks kuningaks, maailma rikkaimaks *vanavara-aidameheks*, kelle kätte usaldatakse saatusest rõhutud orirahva vaimuvara üle ootuste suures kvantiteedis ja kõrges kvaliteedis. Ja sellele võib olla uhke: see mees on oma suurkutset väärt. Ta oskab kõigepealt valjult vaos pidada oma kirjavat kaastööliste peret, taltsutada võltsijaid ja hoida oma kogusid kindlal usaldatavuse ja teaduslikkuse tasapinnal. Ta leiab edasi ka geniaalselt lihtsa, kuid seejuures ometi hõlpsaima ja otstarbekohaseima süsteemi oma järjest kasvavate kogude korraldamiseks. Tal jätkub isegi jõudu nende teaduslikuks läbitöötamiseks ja väljaandmiseks." [1])

Hurda toimetusel ilmus a. *1875 Vana Kannel I*, mis sisaldas tema kodukihelkonna Põlva rahvalaule. *Vana Kannel* tahtis küll olla täieline kogu vanu eesti laule, kuid rahapuudusel võis veel trükist ilmuda ainult *Vana Kandle* teine köide — Kolga Jaani kihelkonna rahvalaule (1886). Nimetatud Hurda rahvalaulukogud olid teaduslikult koostatud. Laulud olid täpsalt üles tähendatud ja neile olid juurde lisatud rahvalauliku nimi ja asukoht. Samul põhimõtteil andis Hurt välja oma vanadusaastail Setust kogutud vanavara kolmes suures köites *Setukeste laulud* (I—III, 1904—1907). Need monumentaal-teosed said eesti teadusliku rahvaluule uurimise nurgakivideks.

Rahvaluule kogumine ja uurimine oli Jakob Hurdale elutööks. Ta pühendas sellele kõrgeväärtuslikule tööle kõik oma vabad hetked ja kulutas selleks kaunis suured rahasummad. Mingisugused takistused ei heidutanud teda. Väsimatult ta vir-

[1]) Dr. O. Looritsa kirjutis.

Hurda ja teiste rahvaluulekogud
Eesti Rahvaluule Arhiivis.

1. kapp. a) Eesti Rahvaluule Arhiivi registrid, b) H u r d a *foolio* (parempoolsel ülemisel riiulil), Õpetatud Eesti Seltsi, V e s k e ja teiste kogud.
2. kapp. a) Andersoni lastelaulud, b) Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu.
3. kapp. **Hurda kogu.**

gutas oma kaastöölisi kogumisele, rõhutades veenvalt: „Meie kohus on vanu eesti laule korjata!"

Haruldase organiseerimisandega ja avara t e a d u s e m e h e pilguga juhtis Jakob Hurt eesti rahvaluulelist liikumist.. Tuhandepealine vanavarakorjajate pere jälgis tähelepanelikult oma juhi nõuandeid ning näpunäiteid. Hurda äratushüüded kostsid nii mõjuvalt, et kõik kogujad püüdsid võimalikult hoolikalt rahvaluulet korjata. Lugupidamise ja aukartusega nad läkitasid kogutud ainestiku puhtalt-kirjutatuna oma autoriteetsele juhile.

Jakob H u r t suri 31. dets. 1906. a. Tema surma puhul kirjutas J. Bergmann: „Ta on õilsam eestlane, keda mina olen tunnud. Ta on jumala ja teaduse mees ühes isikus, selleks innustunud suursugusest isamaa-armastusest, ilma mingi põlguseta teiste rahvuste vastu. Tema mälestus püsib põlvest põlve ja aukartu-

sega nimetavad tulevased põlved tema nime. Ta oli suurim vanavara-uurija maailmas." [1])

Jaan Bergmann on õieti iseloomustanud ja hinnanud Jakob Hurta. Praegune põlv tunnustab aukartusega tema kõrgeid teeneid ja mälestus temast püsima kaunina kõigi eestlaste südameis. Kui tänapäeval külastate mõnd vana eidekest või taadikest maal, siis varsti veendute, et nad elavalt mäletavad Jakob Hurta. Vestlemisel tuletavad nad meelde — õnnesära silmis, kuidas nad noorpõlves on õhinal kogunud rahvalaule ja neid saatnud kaugesse Peterburi linna. Vastutasuks nad on saanud *Vana Kandle* köited. — „Jah, Hurt oli küll üks suur ja aulik härra. Me üsna kartsime ja armastasime teda" — sõnavad südamlikult vanakesed. [2])

Katkendeid Jakob Hurda üleskutsest.

Hüidja heal. 1894.

...Enam kui seitsme saja kaastöötegija abil on meil suur kogu muinasaja teaduse materjali kokku kogutud. Minu wanawara aidas on praegu, umbes arwata 30 tuhat wana laulu, 4 tuhat juttu, 25 tuhat wanasõna, 20 tuhat mõistatust, mõni hea tuhat punkti wana usku, siis hulk wanu kombeid ja pruukisid, rahwamängusid ja kõnekäändusid. Kõik on kõwasti ja ilusasti köidetud, pealkirja ja numbri alla pandud, kokku 85 suurt raamatut, igaüks läbistikku 800—1000 lehekülge paks. Wanawaral on oma iseäraline kapp, tammepuust tehtud, mis üks armas sugulane ja wanawara sõber Saaremaalt kinkis. Igast Eesti maakonnast, kõigist kihelkondadest on ses tähtsas teaduse aidas kaunist tagawara, elawaid ja selgeid tunnistusi Eesti-rahwa muinasajast, meie esiwanemate meelest ja keelest, nende usust ja arwamisest, nende rõõmust ja kurbdusest, nende tööst ja teost, nende kannatamisest ja kaebamisest, nende kombetest ja pruukidest, nende waimutundmisest ja hingeloost, nende elutarkusest ja südamesaladustest. Üksgi üksik uurija ehk ajaraamatu kirjutaja ei oleks iganes jõudnud wana Eesti rahwa elu nii täielikult ja selgesti ja elawasti üleskirjutada, kui rahwa omad mälestused ja tunnistused siin teewad. Meie kogutud wanawaral on suur teaduse tähendus...

Aga nüüd tuleb minu hüidja heal. Armsad suguwennad, armsad suguõed! See, mis meie praegu kuulsime, paneb meile tungiwa kohuse peale, et meie kõik hoole ja jõuu kokku wõtame ja weel wanawara wirgasti kogume. Meie ühist tööd on tänini tähelepantud ja see töö on tululine leitud olewat. Seda enam peame meie teda täiendama ja auusale lõpetusele wiima... Mida tuumakam ja täielisem meie töö, mida laiemale ja sügawamale oleme uurinud, mida enam materjaali kokku weetud, seda kasulikum on see teadusele, seda auusam Eesti nimele... Kaastöötegijate arw on praegu 712, tõusku see tuhande peale. Pidagem ühendust kalliks, ühendus teeb ka siin tugewamaks Tahaks keegi nüid lahku minna, siis oleks tema awalik lõhkuja. Ärgu pillatagu wanawara mitte ilma peale laiali, pillamine ei ole iganes majapidaja ehe ega ülendus olnud. Meie ühine töö ja waew jäägu ühtekokku isamaa pinnale. Siis on meil enestel wara wõtta ja ka armsatele naabritele ette panna, kui nemad lahkesti meile külaliseks tulewad. Sel mõttel edasi!

---

[1]) J. Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel".
[2]) Tõstamaalt saadud teateil.

B. Eesti rahvaluulekogud.

Jakob Hurda algatatud rahvuslik vanavara liikumine andis häid tulemusi. Enne Hurta oli tervest Eestist kirja pandud ainult mõni tuhat lehekülge rahvaluulet. Kuid Hurda õhutusel hakkas meie rahvaluulevara kiiresti kasvama. Näiteks koguti pärast tema üleskutse „Paar palvet...“ ilmumist ajalehis mõne aasta jooksul üle 40.000 rahvalaulu.

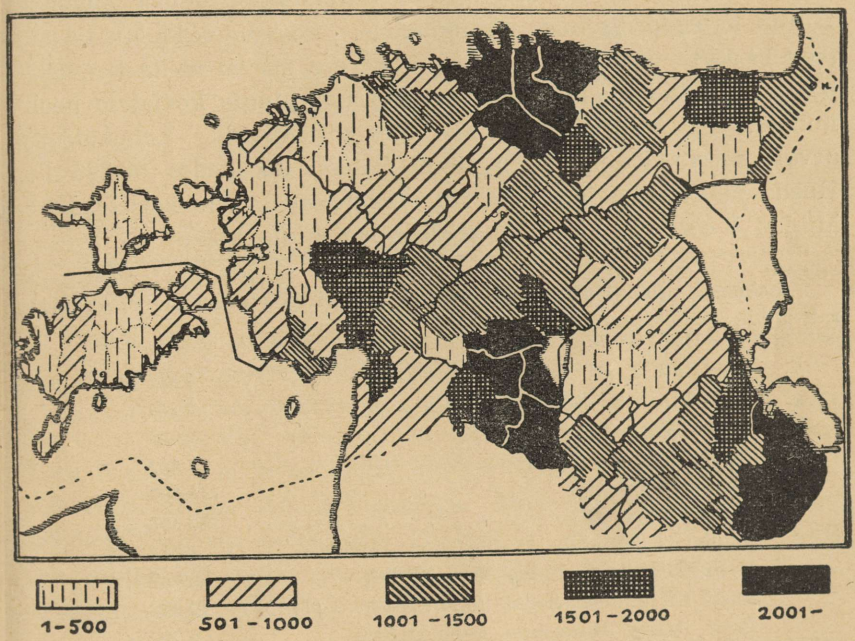

Rahvalaulude kogumise tihedus kihelkonniti (selgesti näha meie kolm tähtsamat laulurajooni).

Kogutud käsikirjalise ainestiku järjestas Hurt kindla kava alusel ja laskis käsikirjad lehekülgede kausta järele kokku köita. Iga nahkköite ta varustas järjekorranumbri ja märksõnaga *Eesti vanavara*. Viimase oskussõna võttis Hurt esimesena tarvitusele. Hurda leiutatud rahvaluulekogude korraldamisviis leidis üldtunnustust nii Eestis kui ka Soomes.

Hurt kogus peamiselt r a h v a l a u l e, s. o. rahvasuus esinevaid nn. v a n u l a u l e, mis olid loodud neljajalgses trohheilises värsimõõdus. Seepärast ta nimetaski oma rahvalaulu-antoloogiad *Vanaks Kandleks*. — Tema rahvaluulekogu, mis sisaldab 114.695 lehekülge e h t s a t r a h v a l u u l e t, on suurimaid ja väärtuslikemaid mitte ainult Eestis, vaid kogu maailmas.

Tunduvalt erineb Hurda ideaalsest rahvaluulekogust tema noorema ametikaaslase M. J. E i s e n i kogutud rahvaluulelist laadi ainestik. M. J. Eisen pole küllaldaselt silmas pidanud Hurda kategoorilisemat põhinõuet — t e a d u s l i k k u t ä p i p e a l s u s t. Ehtsate r a h v a j u t t u d e kõrval on ta kogunud palju e b a r a h v a l u u l e t, mis on rahvaluule korjajate poolt muudetud ja stiliseeritud kujul üles tähendatud. Lehekülgede arvult seisab Eiseni kogu teisel kohal, koosnedes 88.396 lk. Hurda ja Eiseni kogude kõrval jääb hoopis varju keeleteadlase Mihkel V e s k e 2.558-lehekülgeline rahvaluulekogu.

Esimesel aprillil 1934. a. sisaldas E e s t i R a h v a l u u l e A r h i i v rahvaluulet lehekülgedes:

Õpetatud Eesti Seltsi kogu **(GEG)**	3.022 lk.
Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogu **(ELG)** .	2.161 „
Veske kogu **(V)**	2.558 „
Eesti Kirjameeste Seltsi kogu **(EKS)**	7.622 „
Hurda kogu **(H)**	114.695 „
Eiseni kogu **(E)**	88.396 „
Soome Kirjanduse Seltsi kogu **(SKS)** . .	4.054 „
Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu **(EÜS)**	20.902 „
Eesti Kirjanduse Seltsi kogu **(EKnS)**	2.688 „
Eesti Rahva Muuseumi kogu **(ERM)**	9.397 „
Eesti Vabariigi stipendiaatide kogu **(EVR)** . .	8.333 „
Prof. W. Andersoni **lastelaulude** kogu **(A)** . .	42.058 „
Tallinna Eesti Muuseumi kogu **(TEM)**	608 „
Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kogu **(ARS)** .	1.656 „
Akadeemilise Emakeele Seltsi kogu **(AES)** . .	138 „
Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu **(ERA)**	74.987 „
Sommeri kogu **(S)**	50.350 „
Akadeemil. Loomaarstitead. Seltsi kogu **(ALS)**	3.214 „
Kõike okku	436.839 lk.

Eesti Rahvaluulekogude koosseis. [1])

Alad Kogud	laule, mänge	vanasõnu, kõne-käände	mõista-tusi	jutte	kombeid uskumusi	Kokku
GEG	667	614		268	90	1.639
ELG	1.921	5	13	75	92	2.106
Veske	**647**	**16**	**155**	**42**	**96**	**956**
EKS	3.829	4.649	1.399	421	1.229	11.527
H	**47.556**	**71.154**	**42.804**	**16.756**	**71.792**	**250.062**
E	16.545	20.774	14.187	23.831	38.132	113.469
SKS	2.130	567	5.718	2	502	8.919
EÜS	18.072	519	624	338	1.082	20.635
EKnS	1.634	2.193	767	846	1.532	6.972
ERM	1.043	777	77	204	1.055	3.156
EVR	3.536	668	1.799	1.896	5.010	12.909
A	112.649	118	831	497	56	114.151
TEM	473	2	68	67	77	— 687
AES	325			228	———	553
ARS	497	377	463	116	55	1.508
ERA	17.510	4.278	2.527	8.748	22.843	55.906
Saareste	145		—	5	— 4	— 154
Sommer	4.455	973	1.942	954		8.324
Kokku	233.634	107.684	73.374	55.294	143.647	613.633

Rahvaluule rohkuse poolest võib Eesti suhteliselt võistelda rikkaimate kultuurrahvastega maailmas.

„Meie rahvaluulekogude auks ja uhkuseks on jäänud ikka Hurda kogud, mille hulka tuleks õigupoolest arvata ka Eesti Kirjameeste Seltsi kogu, mis on olnud kogu aja lahutamatult seotud muude Hurda kogudega. Meie vanavara-kuningas on talletanud nii siis kokku üle 120.000 lk. ja üle 260.000 punkti rahvaluulet ehk seda „vanavara", millisele sõnale ta oskas manada maagilise külgetõmbejõu." [2])

Ülesanne 52. Arutlege Hurda üleskutseid. Kuidas ta soovitas rahvaluulelist ainestikku üles kirjutada? Kuidas ta korraldas kogutud materjali? Mispärast andis Hurda kogumistöö nii häid tagajärgi? Koostage diagrammtabelid meie ralhvaluulekogude kohta.

Tagasivaade romantilise voolu kõrgaja kirjandusele.

Kesksema osa ärkamisaegsest kirjandusest moodustab lüürika. Selle tärkamist põhjustas eeskätt rahvusliku ärkamise

[1]) R. Viidebaumi ja O. Looritsa kirjutis „Vanavara vallast", lk. 211.
[2]) Teosest „Vanavara vallast", lk. 217.

elevus. Lüürilisi laule loodi kahesugustel motiividel: 1) oma elamuste väljendamiseks ja 2) laulmise otstarbel. Esimest ülesannet taotlesid peamiselt Koidula ja Kreutzwaldi luuletused. Laulmise pärast sepitsesid värsse Jannsen, Kuhlbars ja Veske, varustades oma laulukogud viisidega.

Romantilise voolu kõrgaja lüürika peaesindajaks on Koidula. Argselt ta asub luulepõllule, luues keskpäraseid luuletusi, aga tema laulud muutuvad järjest täiuslikumaks ja tundesügavamaks. Lõpuks ta ületab kunstiväärtuselt ka oma õpetaja Kreutzwaldi luuletooted. Koidula luuletoodangu tippsaavutisteks on tema sonetid ja luuletused „Jutt" ning „Igatsus".

Peamotiiviks on ärkamisaja lüürikas isamaa. Isamaalistes lauludes ilutsetakse eesti muistses minevikus, tuletatakse meelde orjaaja kannatusi ja lohutatakse rahvast kauniste tulevikuunistustega. Kõrvalmotiividena tolleaegses luules esinevad: priius, loodus, armastus ja kodu.

Kõige mõjusamaid ja kunstilisemaid isamaalaule luuletas Koidula, kes alustas isamaalise lüürika. Kuhlbars rikastas luuletoodangut mütoloogiliste ja lastelauludega. Veske rajas kodu- ja priiuseluule. Aga lauluisa Kreutzwald viljeles meie luulevormi.

Romantilise voolu kõrgaja lüürika on tugevasti mõjustatud saksa luulest. Sellele vaatamata avaldub luuletoodangus ilmne tendents võõrmõjust vabanemiseks. Kunstlüürikas kasutatakse sageli rahvalaulude vormi ja püütakse tabada kodurahva hingelaadi.

Edukalt areneb jututoodang vaadeldaval ajastul. Ärkamisaja lõpul vabanevad jutustused õpetlikust tendentsist ja neis pääseb valitsevale kohale kodumaine ainestik. Alguse saab eesti külanovell.

Rahvuslikku ärkamisaega tuleb tähistada meie näitekirjanduse esimese õitseajana. Linnades on ellu kutsutud eesti teatriseltsid, kus vajatakse etendusteks näitemänge. Selle tagajärjel kirjanikud on sunnitud näidendeid kirjutama. Enamasti tõlgitakse saksakeelseid näitetooteid eesti keelde. Kuid Koidula kirjutab ka algupäraseid lustmänge. Tema „Säärase mulgiga" algab eesti algupärase näitekirjanduse ajalugu.

Ühiskondliku eluga oli ärkamisaegne kirjandus lihedas kontaktis. Kirjandustooteis avaldusid meie rahva tolleagsed aated ja põletavamad päevaküsimused. Seepärast omab käsiteldav kirjandus peale kirjandusloolise väärtuse põhilist tähtsust tolleagses rahvuslikus liikumises. Kirjandustooted äratasid ja virgutasid rahvast tagasi võitma endale vabadust ja paremaid elmisvõimalusi.

Ärkamisaja lõpul elustub jälle vanavara uurimine. Kuid nüüd lähenetakse rahvaluule kogumisele teadusliku huviga, kuna Faehlmanni- ja Kreutzwaldi-aegne esteetiline suhtumine rahvaluulesse on taandunud. Vanavara kogumine annab Jakob Hurda harukordse organiseerimisande tõttu kõikide loomisi ületavaid tagajärgi.

Ka keele alal tehakse tähelepandavaid edusamme. Õpetlane M. Veske määrab teaduslikult kindlaks häälikute välted. Uuendatud kirjaviis levib kõigisse kirjandustooteisse.

Rahvuslikul kevadel oli rahvas vaimselt ärganud ja vastuvõtlik kultuurpüüdeile. Seepärast võisid tol ajal kirjandus ja teadus eriti jõudsasti edeneda.

Romantilise voolu kõrgaja kirjanduse stiil.

Tutvunud üldjoontes ärkamisaegse kirjandusega, ei saa kokkuvõttena käsitlemata jätta küsimust, kuidas on sõnastatud selle ajastu teosed. Erilist tähelepanu väärib lüürika — kui ärkamisaja tähtsama kirjandusliigi — stiil.

Tolle aja luuletoodangus, eriti isamaalüürikas, väljendub kõrgelennuline *paatos*. Selle tõlgitsemiseks kasustatakse enne kõike lausekujundeid: sõnakordusi, tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid.

Eestimaa, Eestimaa, kuis su häält ma võiksin ununsta!
Ülesse unest, mu Eesti rand!
Kallis kuldne isamaa!
Käi kindlalt! Pea kõrges! Aeg annab arutust!
Tule, oh kevade, tule ja too mind! (Koidula.)
Kes võib priiust paelu panna, kui ta paisub paistusel? (Veske.)

Isamaad ülistatakse ilustavate lisandsõnadega: *armas, helde, kallis, kaunis, lehkav, püha* ja *õitsev*. Rohkesti esineb epiteetidena eredaid värve, nagu: *kuld, hõbe punane* jm.

1) Isamaa, mu püha Eestimaa!
Mu õitsev Eesti rada, mu lehkav isamaa (Koidula).
Eestimaa, mu isamaa, kuis mull' kallis oled sa! (Kuhlbars).
Isamaa, sa helde, püha, kuule meie palve iha (Veske).

2) Kui punased sul paistvad haavad (Koidula).
Kui Kungla rahvas kuldsel a'al.
Valab kuu nüüd hõbevaagnast (Kuhlbars).
Priius tõusis kui see päike koidu kuldse kaisu seest (Veske).

Võrdlustena tarvitatakse sageli *päikest, taevatähti* ja muid *loodusenähtusi.*

Kaks selget silma mulle vaatnud kui taevatähed südame (Koidula).

Priius tuli kui see koidutäheke!.. Priius tõusis kui see päike... Orjapõli puges ära kui see udu päik'se eest! (Veske).

Suurima mõju saavutamiseks elustatakse personifikatsioonide kaudu loodust, andes talle elava olendi omadused. Kujukalt esineb isikustamine Koidula luuletuses „Miks sa nutad lillekene?"

Rohkesti kasustavad ärkamisaja lüürikud pöördsõnalisi metafoore.

Ja taevalinnud rääkisid, pilved, su valust teineteisele; ja tuuled kõned vastu võtsid, need kandsid põhjapiirile.
Vaata, kui loodus leinates õhkab... igatsus õitseb, viletsus lehkab (Koidula).
Puu otsast langeb uneke (Kuhlbars).
Õhiu õhud sõudvad sala lepa lehti libistes (Veske).

Tundmuslik külg on vaadeldavas lüürikas tugevasti esile tõstetud. Tihti nimetatakse tundmuste-keskust — *südant, põue, rinda* — nii otseses kui ka ülekantavas tähenduses.
Ja mis südamest on tulnud, mingu jälle südame.

Eesti muld ja eesti süda... Sinu rinnul olen hinganud, kui ma vaevalt astusin... Sinu põue tahan heita ma kord viimse unele.
Ülesse unest nüüd, eesti põu!
Põueke, põueke, tungi su tuksumist tagasi! (Koidula).
Verd ikva söame nink silma (Kuhlbars).
Tundis minu süda valu, mis ei või ma ütelda (Veske).

Tolleaegne luuletoodang sisaldab rohkesti antiteese. Teineteisega on kõrvutatud kontrastsed meeleolud, olukorrad ja esemed, nagu: *laul — nutt, tusk — rõõm, õnn — kaebus, orjapõli — priius, tamm — vainulill* jm.

Võimas tamm.

Kas sa, sõber iial nägid
Kaljupealset tammepuud,
Kuis ta igatsedes **püüdis**
Taevapilvil' anda suud?..

Väeti vainulill.

Vagusi ta jalul kasvab
Väike vainulilleke —
Keegi temast kõnet tõsta:
Väike ta ja **halvake.** **(Koidula).**

L a u l m i n e.

Ta **kasvas** ja **õitses** mu käel,
Kui lõhnav lehepuu.
Ja **laulis** kord lahkelt mu **kannel,**
Siis **laulis** ka tema **suu.**

K u r t m i n e

Kui Endel oli **surnud,**
Ja Endlit armastas ta,
Siis **kaebas** ja **nuttis** mu Juta,
Kõik **künkad kaebasid** ka.
(Kuhlbars).

Ärkamisaja laulikute l e m m i k l i n n u k s on *ööbik*. Iseäranis levis *ööbiku*-motiiv Koidula mõjustusel, kes oma teise luuletuskogu nimetas „Emajõe ö ö b i k u k s".

Üks hõiskehääl, üks ainuke, ö ö b i k! ö ö b i k! (Koidula).
Hüüab k ü n n i l i n d „öö pikk!"
Hõiskab ö ö b i k u t e keel (Kuhlbars).

Nagu esitatud näiteist nähtub, on ärkamisaegsele lüürikale iseloomulikud järgnevad stiilivõtted: lausekujundite abil avaldatud p a a t o s; ilustavad lisandsõnad, e p i t e e d i d, milliseis on esikohal eredad värvid (*kuld* ja *hõbe*); l o o d u s e n ä h t u s e d võrdlustena; m e t a f o o r i d e ja p e r s o n i f i k a t s i o o n i d e sagedane esinemine; t u n d m u s t e rõhutamine; ä ä r m u s t e kõrvutamine a n t i t e e s i d e kaudu; ö ö b i k lemmiklinnuna jm. Kõik mainitud stiilitunnused on omased romantilisele kirjandusele. Järelikult kuulub ärkamisaegne luuletoodang r o m a n t i s m i.

Sama romantilist joont võib märgata tolleagses jutu- ja näitekirjanduses, kuid vähesemal määral. Nii näidendeis kui ka juttudes kõrvutatakse teineteisega teravalt e r i n e v a d t ü ü b i d, et nende kontrastsed omadused ilmsesti, nagu valgus ja vari, silma paistaksid. Sündmusi esitatakse ü l d l a a d i l i s e l t ja e b a u s u t a v a l t, vältides üksikasju. Tõsielu riivatakse vaid möödaminnes. Tolle aja romantilisemaid proosatooteid on Koidula jutustus „*Ainuke*".

Ü l e s a n n e 53. Korranud ärkamisaegse luuletoodangu, nimetage selle motiive. Missuguseid luuletusi peate iga lüüriku lauludest õnnestunumaiks? Leidke romantilisi stiilitunnuseid Koidula ja Pärna proosatöis. Tutvuge **romantismiga.**

D. Järelromantiline kirjandus.

Järelromantilise kirjanduse all mõistetakse neid kirjandustooteid, mis ilmusid ärkamisajale järgnevail aastail, umbkaudu 10 aasta kestel (1880—1890). Selle ajastu tähelepandavamate teoste hulka kuuluvad: Bornhöhe „Tasuja", Saali „Vambola", Kitzbergi „Maimu", Bergmanni ja Tamme ballaadid. Nagu nähtub neist pealkirjadest, on rahvusliku ärkamise järelaja toodang j u t u s t a v a t laadi. Järelikult oli sündinud pööre meie kirjanduses: lüürika asemele oli astunud proosa. See kirjandusliikide vaheldus oli tingitud enne kõike ühiskondlikkude olude muutumisest.

Romantilise isamaalüürika õitseng langes läinud sajandi 60-ndaisse aastaisse, mis moodustasid tõusuaja eesti rahvuslikus liikumises ja tulunduslikus elus. Aga sellele õitseajale järgnes peagi langus. Vilja- ja linahinnad langesid kohutavalt 80-ndate aastate teisel poolel, kui Ameerika vili tungis maailmaturule. Talud ei andnud enam mingit tulu, nii et kehvemad, võlgadega koormatud ostukohad langesid haamri alla ja jõukamad püsisid vaevu vee peal. Talupoegade endist jõukust ja optimismi asendasid lootusetus ning pessimism.

Ühes tulunduslikkude oludega raskenes maa poliitiline seisund pärast poliitikategelase C. R. Jakobsoni surma. Venestusaastail vallandati ametist vene keele oskamatuse pärast mitu sada valla kirjutajat ja koolmeistrit. Sellega kaotas eesti küla oma rahvuslikud tegelased ja sattus venemeelsete juhtide mõju alla. Vene keel levis kõigisse eesti rahvakoolidesse ning ametiasutistesse ja hävitas sealt rahvusliku vaimu.

Venestuse tulekul kaotas kodumaa ka oma kandvamad rahvustegelased ja asendamatud suurkirjanikud. Lauluisa Kreutz-

wald ja rahvajuht Jakobson surid samal aastal (1882). Jannsen veetis oma vanaduspäevad haigena ja suri mõni kuu pärast keeleteadlase Veske surma (1890). Isamaalaulik Koidula sulges oma silmad igavesele unele võõrsil (1886).

Uus kirjanduspõlv jäljendas esialgu oma eelkäijate luulemotiive. Kuid ärkamisagne lüüriline paatos ei leidnud enam pinda rahva hulgas, sest rahvuslik vaimustus oli taandunud tulunduslikult raskete aegade sunnil. Seepärast pidi kirjanikkude noorem põlv tarvitusele võtma elulähedasema kirjandusliku vormi, nimelt jutustava ehk eepilise väljendusviisi. kusjuures ta ei tarvitsenud loobuda isamaaliste motiivide käsitlemisest.

Järelromantikute eelistatavamaiks kirjandusliikideks kujunesid ajalooline jutustus ja ballaad.

1. Ajaloolisi jutustusi.

Eduard Bornhöhe (1862—1923).

Eesti ajalooliste jutustuste algataja Eduard Bornhöhe, kodanikunimega Brunberg, sündis 12. veebruaril 1862. a. Rakvere läheduses Kullaaru mõisas aidamehe pojana., Kirjaniku isa oli varem olnud Virumaal Metstaguse vallas kooliõpetaja. Ta oli vaimsete huvidega, luges tihti kirjandust, olles Jannseni austajaid. Ema oli usklik inimene, tal oli ilus laulukääl. Kui isa õhtuti vabanes tööst, võttis ta Bornhöhe ja tütre põlvele ja jutustas neile maadest ja rahvastest, eriti piiblilugudest. Lapsena oli Bornhöhe väga elav ja vallatu.

Laste koolitamise otstarbel kolisid vanemad Tallinna. Bornhöhe pandi Kentmanni saksa algkooli. Juba sel ajal tärkas tulevases kirjanikus rändamiskirg.

8-aastane Bornhöhe võtnud ühel suvehommikul ühes kahe teise poisiga väikese paadi Kalarannast ja alustanud teekonda Ameerikasse. Ta olnud hiljaõhtuni kodust kadunud. Alles õhtu ees märganud kalamehed poisse lainetaval merel paadiga ja toonud nad tagasi. Kodus saanud Bornhöhe isalt valjusti karistada. Läbi nutu on ta oma õele veenvalt sõnanud: „Kui suureks saan, sõidan ikka Ameerikasse.“ [1])

Tallinna kreiskoolis oli Bornhöhe andekamaid õpilasi. Eriti ta paistis silma oma kirjanditega. Kreiskooliõpilasena ta kirjutas oma esimese jutukatse *Röövel ja mõisnik*. Bornhöhe tundis ka huvi maalikunsti ja muusika vastu. Oma ristiisa soovi-

[1]) Julie Mickilt saadud teade.

tusel ta valmistas nõutavad joonised, et astuda Düsseldorfi kunstiakadeemiasse. Ta loobus aga sellest kavatsusest, kuna tema joonised läksid jäljetult kaotsi.

Peale kreiskooli lõpetamist algasid Bornhöhe ammuigatsetud r ä n n a k u a a s t a d. Jalgrattal ta sõitis mööda kodumaad, tutvudes maarahva elu-oluga. Sageli ta vahetas oma teenistuskohta. Ta töötas mitmes Venemaa linnas kontoriametniku ja kooliõpetajana, nagu Peterburis, Kaunases, Stavropolis, Tifliisis

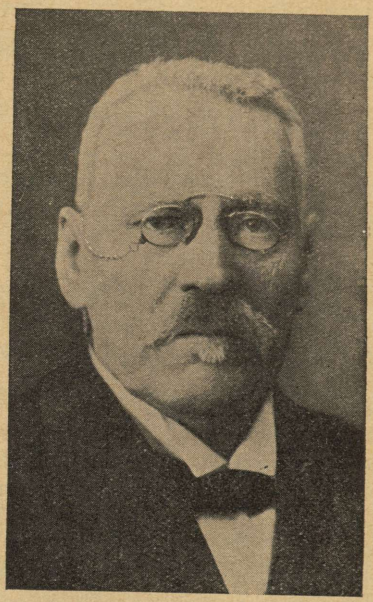

E. Bornhöhe.

jm. oli tegev kodumaal nii maal kui ka linnas; omandas eksternina keskkooli lõputunnistuse ja õppis lühikest aega Tartu ülikoolis keeleteadust. Kuskil tal polnud püsi. Kui ta oli endale natuke raha kogunud, siis ta loobus oma teenistuskohast ja reisis jälle välismaale. Rännakult tagasi jõudes oli ta tavaliselt rahata, nälginud ja puruväsinud. Tema huvitavamaid ja pikemaid reise oli matk Palestiinasse, millisel tal oli kokkupõrkeid beduiinide ja araablastega.

Alatisest matkamisest lõpuks tüdinenud, asus ta Tallinnas 1893. a. ringkonnakohtu arhivaari ametisse ja naitus mõne aasta pärast oma kaugelt sugulase Constance Brunbergiga, kes oli temast 17 aastat noorem. Kui viimane olnud alles 8-aastane, juba siis ütelnud Bornhöhe talle, et ta tulevikus teda naib.

Tallinnast siirdus Bornhöhe oma perekonnaga Jõhvi, kus ta sai talurahvakohtu eesistnikuks. Jõhvi vaikne elu ei meeldinud elavaloomulisele kirjanikule. Ta kolis Narva ja sealt ta käis Jõhvis kohtuistungeil. Oma vanadusaastad veetis Bornhöhe kohtutegelasena Tallinnas.

Ta oli kaunis a n d e k a s: mängis viiulit, klaverit ja orelit; joonistas hästi ja valitses peale emakeele vene, saksa ja prantsuse keelt. Sõbrad pidasid teda *elavaks leksikoniks*. Ka vanaduspäevil ta oli tegev kirjanduslikul alal, tehes kaastööd eesti- ja saksakeelseile ajalehtedele. Seltskonna-inimesena ta korraldas sageli perekondlikke olenguid, milliseil ta köitis kõikide tähelepanu huumoririkka jutuvestjana. [1]) Ta oli kirglikumaid maletajaid.

Tallinna rahukohtunikuna käis Bornhöhe vahetevahel Kuressaares kohtuistungeil. Tagasisõidul Kuressaarest 1923. a. sügisel külmetas ta ennast ja haigestus raskesti, kuna ta oli viibinud pea kogu reisi kestel külmaga laevalael, vaadeldes tormist merd. [2]) Haigevoodis elustus Bornhöhes jälle matkamishimu. Kui õde talle jutustas oma oleskelust Roomas, siis niiskusid hallpäise kirjaniku silmad, et ta peab haigena voodis lebama. Paranemise puhul ta lubas otsekohe sõita lõunamaile. Tema südamesoov ei teostunud. Kirjanik E. Bornhöhe suri 17. novembril 1923 a. ja maeti Tallinna Kopli kalmistule arvurikka õpilaspere saatel.

Bornhöhe omas haruldaselt head kirjanikuannet. Juba koolipõlves ta oli kiindunud raamatuisse. Oma rännakute vaheaegadel ta luges innustunult kirjandustooteid. Eriliselt ta oli huvitatud a j a l o o l i s t e s t t e o s t e s t, mille eeskujul ta hakkas kirjutama eesti ajaloolisi jutustusi.

Oma esimese pikema jutu „T a s u j a“ kirjutamist ta alustas Kaunases ja lõpetas selle Tallinnas 17-aastase noormehena.[3]) Trükis ilmus *Tasuja* 1880. a.

Tasuja. **1880.**

J u t u s t u s E e s t i m a a w a n a s t a j a s t.

(Katkendeid).

— II —

Harjumaa põhjapoolses jäus, Tallinna lähädal suure laane keskel seisis üksik suurtalu, teedest kaugel, niipalju, kui sell ajal teesi wõis olla.

[1]) Wilhelmine Brunbergi teateil.

[2]) Const. Brunbergilt saadud teated.

[3]) Julie Micki teateil.

Talu hüüti „Metsa“ taluks, sest et ta metsa sees oli, ja oli imelikul wiisil ühe sündinud Eestlase, Tambeti, jägu.

Kuda oli see mees pärisperemeheks saanud, kus kõik muud Eestlased pärisorjad oliwad? Seda m'e kohe nääme.

Tambeti isa oli paksu piiskopi ori olnud, kellel palju maid ja metsi oli, kelle sees ta, oma tähtjast keharaskusest hoolimata, sagedasti jäneseid ning linde käis laskmas. Tambeti isa, nimega Wahur, oli kõrge, priske poiss, kelle määratumais liikmeis niisama palju raudset jõudu, kui tinast laiskust elas. Ta oli niisama tugew ja niisama laisk, kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need lõpmatu hoobid, mida ta laiskuse eest alati sai, tüütasiwad ta wiimaks nõnda ära, et jalad alla wõttis ja metsá pakku joosis. Piiskopil oli tugewast sulasest kahju, wandus, maksku mis maksab, redu jälle kinnipüüda. Saatis sulased wälja, istus ise tugewa hobuse selga ja sõitis metsa. Metsas eksis ta küll ära, aga leidis truudusetu sulase paksulehelise tamme warjus rahuliste puhkawat.

„Küll ma sind hellaste äratan,“ urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa ja — wiuh!

„Hellaste äratatud“ pahategija kargas kui nool püsti ja nühkis aietades hellasti puudutatud kohta.

„Sa pahareti sulane! Sa redu, kurjategija, mi-is? Waat' sulle!“

Waimulik isand tõstis jälle piitsa, kelle õel wihisemine „pahareti-sulast“ väga ahastas.

Aga sell silmapilgul kiskus ennast mära walju hirnumisega isanda käest lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähädal kostis tume urin. Suur karu tõusis asemelt ja näitas nõu pidavat, kas peab palumata wõeraid ligemalt waatama minema.

„Karu!“ karjatas püha isand ja lasi piitsa kukkuda.

„Määratu weis,“ pomises sulane.

„Püha Pankraatsius, mis nüüd teha?!“

Sulane kergitas õlasi ja istus sõnalausumata maha.

„Püha Bonifaatsius! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saadana küüntes surra! Helde Issand, tõuse, mine ta kallale — sa oled ise, kui karu. Pai Wahur, kisu ta lõhki... Näe tuleb, tuleb... oh Jumal, Jumal... Wahur, aita, kaitse mind, oma hingepeastjat!“

Wahur raputas tõsiselt pead.

„Parem on kiskja küüntes kui nuhtleja piitsa all lõppeda.“

Karu hakkas ligemalle tulema. Piiskop tantsis ühe jala pealt teise peale.

„Jää siis ometi seia, ma panen jooksu.“

Ja piiskop tahtis jooksu panna.

Aga Wahur tõusis ülesse ja ütles rahuliselt:

„Mull on pikemad koiwad, kui Teil.“

„Ma ei lase sind nuhelda —“

Sulane naeris.

„Ma lasen su priiks —“

Sulane kuulas teravamalt.

„Ma annan sulle maid päri — ai, ai, ai — Issand halasta... näe!.."

Karu ajas ennast kolm sammu eemal urisedes püsti.

„Kas wannute sellepeale?"

„Ma wannun, wannun, wannun..."

Sulane kiskus suure jahinoa piiskopi wöölt ja astus karule wastu. teda terawaste silmates. Mesikäpp urises wihaselt... Wahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga hakkas ta raud sõrmedega elaja kõrist kinni ja wautas t'ale terwe jahinua tera rinna sisse. Aga surmapeale haawatud loom wõttis wastase palawaste kaissu. Inimene ja kiskja weerlesiwad maa peal. Murtud raud ragisesiwad, tolm keerles üles, segane pool lämmataw röhin ja urin oli kuulda — siis tõusis wõitja inimene, kriimustud ja lõhkise riietega, ülesse, ja waatas rahulise wõidurõõmuga wõidetud waenlase wägewa, surmakrampides tuksuwa keha peale.

Selle kiskja weri paneb minu wabaduse taime tärkama." pomises ta iseeneses.

T'al oli õigus. Piiskop pidas sõna, tegi pelgund sulase wabaks ja kinkis t'ale tüki maad ja metsa, mis üksikult Loodijärwe lossi maade keskel seisis, päris omaduseks. Muud kui sõja ajal pidi ta piiskopi aitama.

Tugew Wahur ehitas enesele majakese metsa sisse, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ümber ja toitis ennast jahisaagist. Tema kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid kautada. Tema suur tugewus tegi ta ümberkaudu kuulsaks ja tema nimi ning teud elasid kaua sadakord suurendatud näul rahwa suus. Räägiti, kuda ta korra terwe hundikarja, kes kibedal külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ärakägistanud, nahad maha nülginud ja surnukehad nii kui jõulu kingitused tugewa tamme okstesse riputanud, kust neid siis nälgind suguwennad halastades mahatallitanud ja ausaste oma tühja kesta matnud. Kuda ta korra targema rahwa käest kuulnud, et wanal ajal üks rammus mees, Simpson wõi Sampson, olnud, kes sada tiigert wõi karu sabapidi kinnisidunud, mispeale tema, Wahur, ühe metshärja, ühe karu, ühe hundi, ühe metskuldi ja weel mõne muu tigeda looma kinni püüdnud, imetaltsaks teinud ja terwe põrgukutsikate karjaga läbi küla uitnud; kudas ta kuused juurtega maast wäljakiskunud, juure ja ladwa mahamurdnud ja eneselle tüwidest maja ehitanud. Neid ja muid juttusi rääkis rahwa suurendaw suu tugewast Wahurast, ja neid juttusi kuulates särasid poiste silmad elawamalt, langes meeste rõhutud selg weel enam küüru ja mahapöördud sulasepilk näitas ütlewat: „See oli tema. Meie seda ei wõi... peame kannatama..."

Tugew Wahur luusis mõne aja üksipäine mööda metsi, siis tundis igawust, lunastas enesele Loodijärwe lossihärra käest hundinahkade eest noore tüdruku naiseks ja naise wenna sulaseks, hellitas naist, lasi sulasel tüki maad põlluks muuta, tegi ennast kõige metsaliste hirmuks ja suri, oma poja Tambetille, kes ise juba naisemees ja lapseisa oli, järgmisi õpetusi kaasaandes:

„Sa tead jo, poeg, mina sain oma priiuse ja omanduse enese tugewa käewarre läbi ja hoidsin neid oma käewarre tugewusega. Sina oled küll ka sirge, punane poiss, aga sull on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juuristada ja metssiga plehku ajada sa ei jäksaks Sull on aga teraw pea, ehk teed sa kawalusega, mis mina kangusega. Waata otte, warja kergestsaadud wabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulawam kui mesi: enne kui sa aru saad, sulab ta su keele pealt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aed meie maja ümber, osta omale enam sulaseid, hari maad ja tee ennast jõukaks. Ära tee isandatega palju tegemist, põlga nende segast usku, palu Taewataati...“

Siin jäi Wahura hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisas juure:

„Ma tunnen orjapõlwe, tunnen oma rahwa häda, aga ei jõudnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatawad hammaste taga, aga ei julge... waim on rahwa sees lämmatatud ja kiunub haledaste rõhujate põlwede ümber... Otsi neid, kes ei kaeba, aita takka, kihuta teisi aitama... ja kõlab siis ähwardaw hulgumine üle terwe maa, siis kõlistage sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilweid lõhub ja leinajaid jumalaid wägewaste äratab!..“

Tugew Wahur ei rääkinud enam. Hing kadus õhkades wägewa keha seest.

Tema surmawoodi ees seisiwad nuttes ta naine, Tambet oma naisega ja nende poeg Jaanus, kes sell ajal kaheksa aastane oli. Wahura lesk ei kannatanud rasket hoopi kaua wälja, waid läks paar kuud hiljem armastatud mehe järele hauda. Ka Tambeti naine suri kahe aasta pärast.

Tambet oli agar mees, wile mees, kes liikumist jo korjamist armastas, ning isamaa õnnetusest suuremat ei hoolinud. Tema ostis omale kolm noort sulast, ehitas eneselle kena, ruumika elumaja kõrwaliste hoonetega, tegi tugewa palgist aea hoowi ümber ja istutas weikse aia maja juure. Parajal kohal, elumajast wähä eemal, raius ta metsa maha ja hakkas tubliste põldu harima. Sakslastest ta ei hoidnud Wahura käsu wastu ennast mitte üksi eemal, waid hakkas juba wara nende keelt õppima, käis sagedaste Tallinnas ning Loodijärwe lossis kauplemas ja omale tarwis asju toomas. Oma poja Jaanuse pani ta kohe pärast Wahura surma Tallinna Mustamunga kloostrisse [1]) talweteks õppima. Tema nõu oli, poega täieks Sakslaseks ja õpetatud meheks kaswatada. Wahura wiimse manitsuse unustas ta hoopis ära.

Aga Jaanus pidas ta meeles. Meesterahwas mäletab üleüldse wähä lapsepõlwest, sest et sügawasse leikaw muutmine lapsest nooreks meheks seda, mis lapse maailm olnud, korraga ärkawa waimule nii tühja õigemine nii lapsiku näitab olewat, et mälestus kaub, ja waim uueste sünnib. Aga üksikud juhtumised, mis lapse südant kuni põhjani põrutanud, helisewad weel läbi mehepõlwe ja mängiwad igawuse tundides rõõmsaid ehk kurwi mälestusi äratades halli juuste ümber.

---

[1]) See klooster seisis selle koha peal, kus nüüd Katoliigi kirik on.

Kui Jaanus esimest korda läbi kitsa, pimeda Harju-wärawa Tallinna sisse sõitis, waatas tema, rohelise metsade waba poeg, pool kohkudes, pool tuskas ilmatu kõrge kiwist hoonete peale, kelle raudristidega kinnitatud aknate tagant kuiwad külmad näud wäljawaatasiwad, ja teinepool uulitsat jälle muud ei näinud, kui ilmatu kõrgeid kiwist hooneid, raudristidega aknaid ja kuiwi külmi nägusi aknate taga. Jaanusel oli tundmine, kui pigistaks keegi t'al kõri kinni. — „Warja priiust!" kõlas ta kõrwus Wahura wiimne sõna. Aga ta harjus ja õppis talwel usinuse ja tähtsa waimuannetega munkade tarkust, mis sell ajal peaaegu ainus tarkus oli. Seda suurema isuga luusis ta suwel mööda koduseid metsi.

XIII

Kewade tuli — 1343-ma aasta kewade.

Jüri-kuu näitas, niikui kõik Jüri-kuud, ka sell aastal oma sagedaste muutwat nägu. Lõunaajal paistis päike selgeste ja armsaste sinisest taewast maha, õhtul läks ta särades looja ja taewa äär ümberringi lõkendas weel kaua kullases, punases, roosas ja wiioleti wärwides. Inime rõõmustas ja tõutas hommseks kena päewa. Aga näe — waewalt kadus wiimne karw sügawa sinise wõlwi piirilt, seal wärwis t'a teinepool mustjaks halliks, käre homikutuul kihutas pilwesalgad üle taewa, wihm, lumega segatud, kahises maha. Hommikul oli taewas hall, tuul külm, maa mudane, sopase wee tõkked sirisesiwad heinamaalt mustjasse ojasse.

Ühel pilwisel ööl — see oli Jüripäewa öö — pidas üksik ratsanik oma hobuse ühe kõrge künka peal kinni, mis umbes poolteist penikoormat Tallinnast seisab. Ratsaline oli ennest suure mantli sisse mässinud ja kübara sügawasse silmade peale tõmbanud.

Öö oli, kuda ööldud, pime. Taewas oli mustjashallitäpiline, niikui mättane maa. Pilwetäpide wahel joosiwad ristipõigiti heledamad jooned, kelle läbi kuu kiired wäha kuma magaja maa üle walasiwad. Soe õhtutuul kohas tumedaste ümberkaudseis metsades ja wingus läbi üksikute männa okste, kelle all ratsaline seisatas.

Pooletunni kaugusel tema seisupaigast särasiwad Loodijärwe lossi walgustatud aknad kui kassisilmad metsa mustawast põhjast wälja.

„Seal on wõeraid koos", ümises ratsaline, lossi poole waadates. „nüüd ehk oleks kerge, terwet pesa kaudata. Aga tehku talupojad mis tahawad. Mina nende õnnetust ei püija. Jumal nendega!"

Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes, sugugi palaw ei olnud, wõttis ratsaline siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilwetompid lagunesiwad ühes kohas wähäke, segane, kaduw walgus langes mehe näu peale. See nägu oli weel noor, ja, ehk küll kahwatanud ning sissewaunud paledega, siiski kaunis mehelik ja iseäranis tõsine.

Ta pani kübara jälle pähä, wõttis siis mantli alt tõrwalondi wälja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis ta ülewal. Leek lõkendas kõrgesse tuule käes.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, nii kaugelle kui silm ulatas, wälkusiwad pimeduses tuled ülesse, mis paar silmapilku põlesiwad ja jälle kustusiwad.

Noormees männa all ootas umbes weerand tunni. Selle aja sees paistsiwad ja kadusiwad üksikud tuled ühtepuhku edasi. Wiimaks jäi kõik tükiks ajaks jälle pimedaks.

Aga nüüd tõusis ühes kohas uus tuli, mis aga enam ei kustunud, waid iga silmapilguga kaswas, kuni leegid tornikõrguselle lendasiwad ja ööpimedust ümberringi pääwawalguseks muutsiwad. See ei olnud ennam tuli, see oli tulekahi. Üks wäike mõis põles.

Ei kestnud kaua, seal purtsas teises kohas weripunane leek otsekui maa seest wälja, kaswas kiireste ja läks suuremaks, kui esimene. Waewalt oli see sündinud, kui kahes, kolmes, neljas uues kohas uued tulekahjud wäljatekkisiwad. See näitas, kui oleks Eestimaa pind lõhkenud, ja wuhiseks maakera põlew sisikond lugematu pragudest wälja. Lähädal ei olnud enam ööd, pimeduse mustjad-hallid wiirud tulede wahel kadusiwad kordamööda täieste, siis läksiwad kõikudes jälle laiemaks, niikuda leegid kõrgemalt wõi madalamalt lõkendasiwad. Lõpp'mata kauguses, kus silm tuleleeki enam ei näinud, liikus werekarwa puna taewa weerel.

See ei olnud enam kogemata õnnetus, see oli mässamise märk!

Ei olnud enam kahklemist, et kõik lahtised mõisad ümberringi põlesiwad, ja mitte üksi mõisad, waid iga hoone, kelle all Daanlane ehk Saks lane oli elanud. Talupoeg, wiimse weretilgani wäljakurnatud, wõttis wiimse jõu kokku ja müristas ärkanud priiusehimu hirmsaste isandate kõrwu. Nende põlewa majade tuli pani taewast punetama, warssi wärwis ka nende weri maapinda punaseks. Nüüd saiwad isandad hirmuga aru, kui kardetaw see on, inimest lojuseks alandada. Sest lojuseks alandatud talupojad ei hoolinud enam inimese halastusest, waid kautasiwad kohe jalapealt, mis wihatud sugust iganes nende kätte sattus. N'ad raiusiwad mehed tükkideks, kägistasiwad naesed ära ja wiskasiwad wäetimad tulde. N'ad ajasiwad neid kui metselajaid taga, otsisiwad wiimsest urkast ülesse ja tapsiwad.

Tume mühin, mis koledam oli, kui ööwaimude möllamine, kui tuule kohin, tõusis igaltpoolt üksiku künka ümber. Kui tasasem tuulehoog üheltpoolt puhus, kandis ta talupoegade metsalist rõõmuhõiskamist, oma were sees pöörlewate ohwrite hoigamist, emade haledat hüüdmist laste järele, kes armutuma mässajate piikide otsas kiljatasiwad, hädakisa, sajatamisi, tule praginat koledas segaduses üksiku ratsalise kõrwu, kes ikka weel wana koha peal seisatas.

Ta oli käed rinna peale pannud ja waatas mõttes kaugusesse. Ta silmad läikisiwad, kahwatand palgede peale tõusis kerge puna ja huuled liikusiwad iseenesega rääkides:

„Hakatus on tehtud — hirmus, werine hakatus. Taewas punetab mässamise leegist. Priiuse koit tõuseb weripunaselt. Aita, halastaja waim, et ta niisama jälle looja ei lähä!.. Wahura soow on täide läinud. Mis poeg ei teinud, seda tegi pojapoeg — ähwardaw hulgumine kõlab üle terwe maa ja mina tema ärataja, mina tema kaswataja. Tä peletab rõhujaid.

Tõeste? Oh lootus, sa oled magus!.. Kui heameelega oleksin ma neid wäetimaid peastnud, kes täna öösel ilmsüüta surma langewad, aga ei wõi. Raudne sundmus nõuab wõeraste wiimast weretilka, kuni nende warjugi enam meie maal ei ole. Siis alles tuleb wabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahwast, hirm kaub waigistatud südamest, ja sina, jumalik haridus, lautad oma walgust rõõmurikka paikade üle...“

Rääkija jäi wait. Tema silmad hiilgasiwad elawamalt, rind tõusis, hele lõke walgustas silmapilguks ta waimustatud nägu... Ta silm langes selle koha peale, kus Loodijärwe loss tule paistel metsade pimedusest wälja kumas. Seal oli kõik weel wait.

„M'u waene isa!“ õhkas noormees, ja ta pea waus madalamasse.

Häälte ja hobusesammude kõmin kostis all, mis ikka lähämale tuli. Üks salk ratsamehi tuli mäe jalal nähtawalle ja jäme hääl hüüdis ülesse:

„Kas oled weel ülewal, Tasuja?“

„Olen küll. Tulge ülesse!“ wastas noormees, keda „Tasujaks“ oli kutsutud.

Lühikese aja sees jõudis suur salk ülesse ja pidas üksiku ratsalise ees kinni. Need oliwad enamiste Loodijärwe talupojad. Neil oliwad kerwed, wikatid, nuiad, mõnel wanad roostetand mõegad, mis weel esiwanemate sõdasid oliwad näinud, sõjariistadeks ja kõikide nägude peal oli selgesti himu lugeda, neid mitmewärki sõjariistu niipea kui võimalik pruukida.

Üks noorem hiiglase kasuga mees, keda Karu-Andreseks kutsuti, wehkis mõegaga korra läbi õhu, laksutas näppu ja ütles: „Kas peame pealehakkama?“

„Kus t'e hobused kätte saite?“ küsis Tasuja.

„Tühendasime enne tulekut naabrimõisa tallisi,“ wastas Karu-Andres: „sellepärast m'e niikauaks jäimegi tulema.“

„Mikspärast T'e siis kohe lossi kallale ei läinud?“

„Ei me julgenud ilma sinuta,“ wastas Karu-Andres, kes ülepea teiste eesrääkija nähti olewat.

Kes sell' silmapilgul Tasuja silmi oleks waatnud, oleks sealt seest salajast rõõmu leidnud. „Aga eks ma teile ütelnud, kui t'e mind endi eeswedajaks walitsesite, et ma selle tüki juures teid mitte ei wõi aidata,“ ütles ta.

Salk jäi wait.

„Pealegi on nüüd lossis kõik juba ärksad, on kõigist juba aru saanud ja ennast ettewalmistanud. Meid saaks häbiga tagasiaetama, ja kautaksime asjata oma werd.“

„Sest ep ole kõik ühtigi,“ hüüdis Karu-Andres, jälle mõeka wehkides: „mina lähän läbi, olgu kümme kuradit ees. Ega teisedki maha jää.“

Salk tõstis tõendawat kära.

„Eks t'e saa aru, mis parem on,“ hüüdis Tasuja waljuma häälega: „meil on ju aega. Kui pärast enam mehi kogub, wõime lossi ümberpiirata. — peastawad n'ad endid seni Tallinna“, lisas ta iseeneses juure.

Mehed hakkasiwad nurisema. Ühed ütlesiwad, neil saada häbi olema teiste wendade ees, kes oma mõisad auusaste ärapõletanud ja peremehed teise ilma saatnud. Teised küsisiwad otsekohe, mikspärast n'ad siis õiete wäljatulnud ja mis nüüd tegema hakata? Ega n'ad ometigi laisalt teiste tegusi pealtwaadata tahta.

Tasuja mõtles natuke aega.

„Mehed," hüüdis ta, ja tema wägew hääl pani nurina korraga waikima, „ma mõistan küll et t'e midagi teha soowite. M'e wõime enestelle täna ööseks weel tööd teha. Mis t'e arwate, ega t'e munkasi ja muid sähärdusi musti lindusi üleliiga ei armasta?"

Terwe salk tungis selle küsimuse peale, et keegi neist kiriku sulaseid üleliiga ei armasta.

„Ma lämmataksin selle terwe tõugu nende mustade kuubede sees ära," lisas heldesüdamega Karu-Andres juure.

„Siin on meil töö ootamas," rääkis Tasuja edasi. „Siit ei ole enam, kui umbes wiis kuus penikoormat Padise kloostrisse. See klooster on küll alles noor, aga meie wendade higi läbi juba wäga uhke ja rikas, ja kloostriwanemad peawad oma talupoegi hullemine nülgima, kui mõnni mõisnik. Meie oleme ratsa, ja wõime kolme tunni pärast uhke munkadele alandust õpetada. Kas lähme?"

Mehed tõstsiwad suurt rõõmukisa: „Lähme, näitame pappidelle tuld põrguteele! Aitame kirikuhakkisi kloostri suitsu sees taewa lennata, kuhu n'ad meile tee nii üleliiga raskeks teewad!"

Lühikese aja pärast kadus tasujate salk Tasuja käsu all, lõuneõhtupoole kihutades, pimedusse. Küngas jäi waikusesse, muudkui tuul sosistas ja wingus üksiku männa oktes, kui otsiks ta peidupaika nende koleduste eest, kelle kõla ta kohkuwasse maailma kandis.

Sell hirmsal Jüripäewa ööl leidsiwad Eestimaal mitu tuhat inimest, Daanlasi ja Sakslasi mehi ja naisi, nõdrasi wanakesi ja wäetimaid lapsi Eestlaste kaua kaswatatud wiha läbi surma.

XV

... Kuulmata, niikui kehata waimud, hakasiwad mehed liikuma. Tormiredelid tõsteti üles, kakskümmend meest wõtsiwad pika, raske palgi õlade peale. Lossi hallid müürid kumisesiwad pimeduses, wärawakoht mustas. Sennapoole juhtisiwad mehed palgi otsa. Tormiredelid pandi müüri n'ale ja mustad kujud ronisiwad kassiosawusega ülesse. Esimene lõhkuja pauk raksatas wastu wärawat.

Aga lossi kaitsjad ei maganud mitte. Otsekui oleks erilase pesasse pistetud, nii tõusis ülewal kihin ja kahin, tõrwalondid walgustasiwad pimedust ja heitsiwad wärisewat walgust ülesronijate nägude peale. Sõjamehed tõttasiwad müüri peale ja kui esimese ülesronija pea müüri äärele tõusis, läikisiwad t'ale sõjariistad wastu. Ta püüdis neid wehkeldes eemale tõrjuda ja müüri peale karata, aga üks lõi ta mõega maha, teine lõhkus t'al tugewa hoobiga pea. Surnukeha libises teiste kaela, tugewad

käed hakkasiwad redeli otstest kinni ja lükkasiwad redeli mitme mehega, kes ta peal oli raksatades ümber. Niisama sündis igalpool, kus Eestlased tormata katsusiwad. Üks murdis kaela, teine luud ja liikmed, kes terweks jäiwad, ajasiwad redeli uuesti ülesse ja tormasiwad edasi. Wõitluse palawus ajas meste were keema, kartus kadus, oma elu unustades, püüdis igaüks teise elu kallale. Ajuti kõlas palgi müristamine wärawa pihta wõitluse kärast üle. Aga sellega ei saadud palju kahju teha, sest ülewalt sadas wiskeodasi, noolesi ja kiwa palgikandjate kaela ja tappis mõnegi, nii et palk mahakukkus ja suure waewa ning ajawiitmisega jälle wõis ülestõstetud saada.

Enam kui pool tundi juba wältas asjata tormamine, koit punetas taewa wiirel, tõrwalondid wisati ülewalt tormajatele wastu silmi ja wõideldi poolwalguses.

Tasuja, kes kõige selle aja juhatades omade keskel seisis, sai aru, et sedawiisi asi hakatust ega otsa ei saanud ja hüüdis mehed tagasi. Tormajad taganesiwad müüridest, tormiredelid ja müürimurdjat kaasawõttes. Ülewal tõusis rõõmukisa. Pilkamised sadasiwad alla.

„Meie peame kaitsekatuse tegema ja selle warjul katsuma wärawat lõhkuda," ütles Tasuja. „Karu-Andreselle wiige käsku, et ta ennast ikka warjul hoiab."

Mehed läksid metsa sügawamasse sisse, et lossist aru ei saaks, mis n'ad teha tahtsiwad. Kohe kostis metsas tükk aega raiumine. Kahe tunni sees oli kaitse katus walmis.

Päike oli ammu tõusnud, kui mehed müürimurdjaga uuesti, aga seekord lossikaitsjate surmariistade eest warjatud, lossiwärawa poole liikusiwad. Teised oliwad hobuste selga astunud ja ootasiwad, et kohe sisse tormata, niipea kui wäraw langeks.

Wäraw kõikus kangeste esimese tugewa põraka all. Weel üks niisugune mõjus hoop, ja ta pidi langema. Ülewalt wisati küll raskeid kiwa ja tuld kaitsekatuse peale, aga see oli tugewast okstest ehitud ja mulla ning mätastega kaetud, ni et ta kahju ei kartnud.

„Meie peame wäljalangema," kiristas Oodo, kes rüütel Kuuno seltsis müüri peal seisis. Wiimane nikutas pead. Oodo käskis sulaseid ja wõeraid hobuste selga istuda. Üks osa jooksis tallidesse. Aga juba langes wäraw koleda mürinaga maha ja Tasuja kannul ajasiwad Eestlased kiságá sisse. Wall jäi tühjaks, kõik tõttasiwad alla, sissetungijatele wastu. Kange wõitlus algas. Esimeste hulgas wõitlesiwad Oodo ja rüütel Kuuno. Tasuja silmas esimest, raius ennast sulastest läbi ja tikkus ta kallale. Oodo nägi teda, kuda ta otsekui wihane sõjajumal wälkuwa mõegaga tema poole tungis, waatas korra ta põlewa silmade sisse, hirmus mäletus sähwis kui wälk ta peaajust läbi — ja häkilise ehmatusega pööris noor rüütel ümber, põgenes omadest läbi, lossitrepist ülesse. Saalis langes ta kahwatand kui surnu maha. Emiilia kummardas tema üle ja kuulis, kuda ta wärisewa huultega hüüdis: „Ma olen waimu näinud, surnu waimu!.."

Hoowis wõitlesiwad lossi mehed meeleäraheitmisega ja oleks karwapealt sissetungijaid, kes kitsast wärawast kõik sisse ei pääsenud, jälle

wäljarõhunud. Aga juba oli Karu-Andres oma meestega üle mahajäetud müüri lossihoowi jõudnud ja nad langesiwad nüüd walju kisaga kõrwalt Sakslaste kaela, kes pikkamisi lossi sisse taganesiwad ja ukse eneste taga kõiksugu riistadega kinnitasiwad. Eestlased hakkasiwad ust lõhkuma.

Kui Tasuja nägi, et Oodo tema käest oli pääsenud, astus ta hobuse seljast maha ja läks mõne mehega lossi lõunapoolsesse otsa, kus madal raudne uks alla lossikeldristesse wiis. Üks sai kangidega lahtimurtud ja Tasuja astus meestega mööda kitsast kiwitreppi alla. Inetu sumbund hais woolas neile wastu. Üks kaasawõetud tõrwalont pisteti põlema ja walgustas kitsast wõlwi, kus kaks meest üksteise kõrwas wõisiwad käija. Wõlwi tagumist poolt kattis hall pimedus. Mõlemal pool ääres wiisiwad mõned madalad ja kitsad paksupuused uksed weikse kongidesse. Need uksed, mis lukus oliwad, lõhuti sisse. Kongid oliwad tühjad. Wõlwi wiimases otsas oli weel üks pisukene, waewalt nähtaw ukseke, enam hauk, kui uks. Tasuja lõi selle kangiga sisse. Kui ta sisse astus, pidi ta sügawaste kummardama — kong oli waewalt neli jalga kõrge. Seinad oliwad niisked ja läikisiwad rohekalt tule paistel. Põrandaks oli haisew pori. Walgus ei pääsenud kusagilt sisse — siin walitses igawene pimedus.

Tagumise seina na'al istus üksi inimese kuju, kõweras maas. Tema riided rippusiwad kaltsudes liikmete külles. Pea oli sügawasse rinna peale waunud, mõlema käega oli ta krampis oma aluse mudasse kinnihakkanud.

Tasuja heitis selle kuju ette põlwili maha ja tõstis ta pea õrnalt üles. Märjad, hallid juuksed rippusiwad libedas salkudes üle silmade. Kui Tasuja juuksed ärapühkis ja tule paiste otsekohe näu peale langes, põrkas tulenäitaja, endine lossitalupoeg, kahwatades tagasi ja karjatas „Metsa Tambet!"

Tambeti nägu ei olnud enam inimese nägu, see oli ühe surnu pealuu, halli, roheka nahaga kaetud. Kustunud silmad olid laiali lahti läinud ja wahtisiwad kangelt, koledalt, liikumata sügawast august wälja...

Kui Tasuja wähä aega seda surnunägu oli uurinud, wautas ta tema silmad õrnalt kinni ja lasi pea jälle tasakeste rinna peale langeda.

„Otsas!" sosistas ta kuulmata isieneses.

Kui ta jälle ülestõusis, oli ta nägu surnu karwa, aga rahuline ja jäekülm. Seltsimehed kohkusiwad teda nähes. See ei olnud inimese päris nägu. Niisuguse silmadega wõiwad mõrtsukaid unenäus nende ohwrite silmad hirmutada. Waikselt astusiwad mehed wõlwist wälja päewawalguselle.

— —

Tasuja tungis omadest läbi, kes tema tulemist rõõmuhõiskamisega teretasiwad. Ka Oodo silmas teda.

„Seia, werine koer!" karjus ta, Tasuja poole püüdes, „näita kas sa suremata oled!"

„Sa ise tahad?" hüüdis Tasuja, eneselle teed wäljakutsuja poole murdes, „olgu siis surm minu käe läbi sulle weikseks nuhtluseks minu isa tapmise eest!"

Nende mõegad kõlisesiwad kokku.

„Jaanus!“ kiljatas Emiilia.

Aga juba wälkus Tasuja mõek kõrges ja waus siis otse wastase südamesse. Oodo langes hingetult rüütli Kuuno jalge ette maha, kes t'ale oli tahtnud appi tulla.

„Üks ohwer on langenud — nüüd langegu teine!“ hüüdis Tasuja ja tungis rüütli Kuuno kallale. Seal langes Emiilia ta jalge ette maha.

„Jaanus, halasta, halasta!“ kiljatas ta, Tasuja põlwede ümbert kinnihakates.

See ootmata juhtumine pani silmapilguks kõik kära waikima. Surmawad käed puhkasiwad, kõik silmad waatasiwad Tasuja poole, kes liikumata seisma oli jäänud.

„Halasta!“ kordas ta karedalt, „kes halastas minu waese isa peale, kui ta haisewas keldris elusalt mädanes?“

„Sa oled ohwri saanud,“ wastas neiu paludes, „süüalune oled sa praegu surmanud. Halasta ilmsüüta peale.“

„Kas see on ilmsüüta, kes minu wendade werd walab?“

„Siis halasta meie endise sõbruse pärast ta peale, mõrtsukas!“ karjatas Emiilia meelt äraheites: „ta on minu peigmees.“

Tume korin kostis Tasuja huulte wahelt, mõek kukkus kõlisedes maha. Sel silmapilgul oli ta nägu niisugune, kui, see, mis ta isa surnukeha juures seltsimehi oli kohutanud. Ta seisis tükk aega külm ja kange kui kiwist kuju paigal, käewarred rippusiwad lõdwalt allapoole, wärin käis läbi terwe keha, külm higi kattis otsaesist... Saalis walitses surma waikus.

Wiimaks tungis takistaw kohin ta rinnust. Ta pigistas mõlemad käed wastu silmi, lasi neid wenitades üle näu allapoole libiseda, kummardas, tõstis mõega üles, pööras ennast oma meeste poole ja ütles ilma kellegi otsa waatamata, sügawa häälega:

„Meie wennad Tallinna all on hädas — lähme neile appi!“

Ilma ennast weel kord ümberpööramata astus ta omadest läbi ja uksest wälja, teised waikselt tema kannul. Sakslased wahtisiwad kui kiwiks kanged nende järele, kuni wiimane uksest wälja oli.

„Mis see tähendäs?“ küsis rüütel Kuuno imestades, kui kõik waikisiwad. „Missugune imelik mees!“

„Missugune imelik mees!“ kordas Emiilia, kes ikka weel põlwili maas oli. „Nüüd ta lähäb surma, ma nägin seda ta näust,“ lisas ta tasaselt juure ja pistis näu mõlema kätte sisse.

Kaks suurt palawat pisarat, haleduse, wõib-olla armastuse pisarat sirisesiwad pikkamisi Emiilia peene, walge sõrmede wahelt...

Jutustuse „Tasuja“ a j a l o o l i n e t a g a p õ h i on laenatud eesti ajaloost. Teose sissejuhatavais märkmeis mainib autor: „Meie tahame selles tükikest eestlaste õnnetusrikkast ajaloost nüüdse eestlase silma ette panna... See oli toore vägivalla, eba-

usu, pimeduse aeg... „Eesti- ja Liivimaal oli mõisnikkude taevas, pappide paradiis, võõraste rahaauk, aga talupoegade põrgu", ütleb kroonikakirjutaja Kelch." — Nähtavasti kasutas Bornhöhe oma teose kirjutamisel eeskätt Kelchi üldtuntud kroonikat „Liefländische Historia" (1695), milles üksikasjaliselt kirjeldatakse, kuidas eestlased pühal jüriööl 1343. a. Harjumaal kõik sakslased ja taanlased ära tapsid ja Paide kloostris 28 munka maha lõid. [1])

„Tasuja" sündmustiku kohta — Lodijärve lossi — tuleb otsida Padise kloostri lähedusest. Arvatavasti vastab Lodijärvele Klooga mõis ja selle lähem ümbrus ühes järvega.

Olgugi et kirjanik lubab kõiki sündmusi jutustada „historia (= ajaloo) põhja peal", siiski ta ei kujuta „Tasujas" peategelastena ajaloolisi isikuid. Ta on jutustuse tüübid oma fantaasia abil loonud. Ajaloolisi andmeid on Bornhöhe esitanud ainult teose algul ja lõpul.

Peale eestlaste vabadusvõitluse arendatakse „Tasujas" Jaanuse ja mõisapreili Emiilia armuintriigi. Juba väikese poisina tutvus Jaanus mõisaõues Emmiga, kes talle naeratades silmi vaatab. Noorpõlves jätkuvad nende sõbralikud kohtamised. Kahekümneaastasena jõuab Jaanus veendumusele, et ta armastab helde ja pehme südamega Emiiliat. Talle valmistab suurt südamevalu teadmine, et Emiilia peigmeheks on rüütel Kuuno. Aga Jaanuse armastustundmused ei haihtu Emiilia vastu. Ta tunneb viimasele kaasa isa surma puhul ja mässuajal ta jätab Emiilia härda palve tõttu Kuuno ja teised Lodijärve lossi elanikud surmamata.

Teose peakangelane Jaanus ehk nn. Tasuja on orjastatud eestlaste vabaduspüüde kehastaja. Teda tiivustab vabadusvõitlusele patriootlik aade: „Isamaa üle kõige!" Oma mehisuse, vapruse ja suuremeelsusega ta õhutab rahvahulki mässule ja äratab vaenlaste seas imestust. Kirjanik on Tasuja tüübis kujutanud eesti muistset rahvuskangelast.

Rüütlitüüpidest paistab silma noor lossiomanik Oodo von Raupen, kes on esitatud Jaanuse vastasena. Oodo suhtub kõrgilt ja alatult eestlastesse. Tema toorusel ja ülbusel pole piire. Lõpuks langeb ta Tasuja käe läbi.

[1]) Kelchi „Liefländische Historia", lk. 115 jj.

Nagu mainitud kaks peategelast osutavad, käsitellakse „Tasujas" kontrastseid tüüpe: ühel pool on idealiseeritud kangelased, teisel pool — negatiivsed kujud. Nii ilmneb tegelaste iseloomustamisel liialdav joon.

Kompositsioonilt moodustab „Tasuja" ühtlase terviku. Jutustus algab Jaanuse kodukoha Metsa talu asutamislooga. Taluasutaja kangelaslik Vahur sureb ja pärandab pojale soovi, et ta varjaks kättevõidetud vabadust. Tambet unustab selle, kuid pojapoeg Jaanus peab seda meeles. Oma kohtamistel mõisalastega ta õpib tundma sakslaste ülekohtust ja halvakspanevat suhtumist talupoegadesse. Jaanuse kokkupõrked Oodoga kord-korralt teravnevad ja suurenevad, jõudes hariastmeni vaba Metsa talu mahapõletamisega ja Tambeti vangistamisega. Kättemaks on möödapääsematu. — Sellest nähtub, et teoses esineb astmeline tõus, mis tekitab tegevustiku jälgimisel põnevust ja selgitab vabadusvõitluse tekkimise põhjusi.

„Tasujas" kasutatakse romantilist kirjeldamisviisi. Sündmusi ja esemeid kirjeldatakse liialdatud toonis, et nad lugejat sügavamini mõjustaksid.

Näiteks: 1) ilutsev kirjeldus Metsa talust:

See üksik õitsew talu waikse, sügawa laane keskel pidi iga rändaja imestust äratama nagu üksik säraw täht pilwisel ööl, meelt rahuga täitma ja kauemale wiibimisele meelitama.

2) Jaanuse õudne nägemus surnud lossihärrast:

Sääl lõhkes pilwe teist korda, wana lossiherra kahwatu kooljanägu wahtis põnewil silmil Jaanuse otsa, kuiwanud käed sirgusid temale ähwardaw'a'l't wastu ja nagu kauge kõuemürin mägede tagant kõmises hääl närtsinud huultelt.

„Tasuja" nõrgemaks küljeks on paiguti vigane ja saksapärane keel. Keeleliste puuduste pärast arvustati seda teost juba ilmumisajal mahategevalt ja ironiseerivalt.

Bornhöhe teine ajalooline jutustus *Villu võitlused* (1890) kujutab teist episoodi 1343. a. vabadusvõitluesst, nimelt toomapäeva sündmusi Viljandi lossis. Ka selleks teoseks on autor ainet saanud Kelchi kroonikast. Tema kolmandas ajaloolises jutus *Vürst Gabriel* ehk *Pirita kloostri viimsed elupäevad* (1893) käsitellakse Pirita kloostri hävimislugu.

Peale mainitud teoste ilmusid Bornhöhe sulest humoristlikud vested *Tallinna narrid ja narrikesed* (1888) ja *Kollid* (1907),

milles kujutatakse pilkeliselt juhtumeid reaalelust. Pealiskaudsuse tõttu ei oma need vestelood erilist kirjanduslikku väärtust.

„Tasujaga" algatas Bornhöhe eesti ajalooliste jutustuste seeria. Tema eeskujul kirjutasid ajaloolisi jutte: Andres Saal, Jaak Järv, August Kitzberg jt. „Bornhöhe enese ajaloolised jutustused olid kirjanduslikult värtuslikumad kui tema järeleaimajate omad .

See kirjanduslik liik mõjus rahvusliku liikumise mõõna ning raskeil venestamis-ajul äratavalt laiadesse hulkadesse ja seda tuleb ühiskondlikult kõrgemalt hinnata kui vahest muis olu des."[1])

Ülesanne 54. Tuletage ajaloost meelde 1343. a. vabadusvõitlusi. Võrrelge „Tasujas" esitatud sündmusi ajalooliste andmetega. Mispärast valis Bornhöhe selle mässu oma kahe ajaloolise jutustuse aineks? Määrake „Tasuja" põhiidee. Iseloomustage „Tasuja" pea- ja kõrvaltegelasi. Kirjutage näiteid romantilise kirjeldamisviisi kohta kirjandusloo vihikusse. Leidke näiteid kõnekujundite kohta. Nimetage keeleliselt võõrailmelisi lauseid.

2. Ballaade, vaime ja lüürikat.

Ajalooliste jutustuste kõrval kujutati venestuspäevil sündmusi rahva minevikust ka ballaadides. Viimaste loomisel peeti eriti silmas välist vormi, mis ärkamisajal jäi puudulikuks. Tähtsamaid ballaadikirjanikke rahvusliku ärkamise järelajal olid Jaan Bergmann ja Jakob Tamm.

A. Jaan Bergmann (1856—1916).

Kirikuõpetaja Jaan Bergmann sündis 17. detsembril 1856. a. Soosaare vallas Niilu taluhütis, Kolga-Jaani kihelkonnas. Tema isa Jakob oli karske ja jumalakartlik mees. Juba väikese lapsena luges Jaan Bergmann hoolikalt piiblit ja muid raamatuid ning õppis loetud palad pähe. Pühapäeviti, kui vanemad olid kirikus, ronis poiss toolile ja pidas jutlust oma õele, kes esindas kogudust. Karjapoisina ta nägi unes, et ta oli tark mees ja töötas õpetajana ühes kirikus, mille tornist võis ida poolt Võrtsjärve näha. Karjas olid tal alati raamatud kaa-

[1]) Fr. Tuglas „Eesti biograafiline leksikon", I, lk. 54.

sas.[1]) Ta luges niivõrd palju, et vanemad tema eest raamatud ära peitsid. [2])

11-aastasena viidi Bergmann talvel Põltsamaa kihelkonnakooli, mille ta lõpetas kahe aasta pärast. Ühes teiste õpilastega ta läks 1870. a. kevadel isa soovil Paistu külakoolmeistri eksamile. Kuid kooliõpetajat temast ei saanud, sest ta ei tulnud toime viiuli ja lauluviisidega. Pettununa oma võimeis ta täiendas oma teadmisi järgneval aastal Põltsamaa saksa koolis. 1871. a. sügisel pääses Bergmann Tallinna kubermangu gümnaasiumi, kus õppisid ainult „suurte mõisnikkude ja auliste

Jaan Bergmann.

linnakodanikkude pojad".[3]) Kuue aasta pärast ta lõpetas gümnaasiumi parima tunnistusega.

1877. a. septembris astus Bergmann Tartu ülikooli usuteaduskonda. Õpinguid ta võis alata alles järgneva aasta jaanuaris, kuna ta vahepeal oli raskesti kõhutüüfuses haige. „Bergmann käis hoolega loenguil, omandas kergesti tarvilikud teadmised ja tegi ruttu lõppeksami, kuid teadusehimu ja teadusejanu polnud tal ohtrasti. Tema peategevus oli: eesti seltsielu ja

[1]) Jaan Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel".
[2]) Ann Sass'ilt saadud teateil.
[3]) Jaan Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel".

eesti luule".[1]) Hoolsa õppimise tõttu vabastati ta loengumaksust ja talle määrati väike stipendium. Ülikooliaastad olid Bergmanni laulukevadeks, millal ta kirjutas oma kunstilisemad luuletused.

Lõpetanud 1882. a. ülikooli usuteaduskonna, ta läks Peterburi J. Hurda juurde valmistuma kirikuõpetajaks. 1884. a. suvel olid Paistus pastori valimised. Peale Bergmanni eestikeelset proovijutlust tungis osa rahvast ta juurde ja avaldas soovi: „Jumal andku, et Teie siia saaksite ja mitte see, kes mineval pühapäeval käis!" (nimelt Hugo Treffner).[2]) Vaatamata et teisel kandidaadil Hugo Treffneril oli veel suurem poolehoid koguduseliikmete seas, valiti Bergmann Paistu kirikuõpetajaks ja ta asus sama aasta lõpul lapsena unes nähtud kirikusse ametisse.

Kirikuõpetajana võitis Bergmann varsti koguduse lugupidamise. Ta oli täppis oma ametitalitustes: mida ta lubas, seda ta täitis korralikult. „Bergmann oli hea jutlustaja... Tema ettekanne oli peenusteni läbi mõeldud... Etteheited tehes ta paukus kui pikne, tänusõnu tuues ta sulas iseeneses ära."[3]) Koolide revideerimisel nõudis Bergmann, et kooliõpetajad õpetaksid õppeaineid peamiselt emakeeles, mitte vene keeles. Seetõttu olid Paistu koolide õpilased teadmiselt teiste kihelkondade õpilastest ees. Selleks aitas palju kaasa ka Bergmanni koostatud „Kodulaste raamat" (1890).

1887. a. algul naitus Bergmann saksa soost Tallinna kaupmehe tütre Adelheid Blumwerk'iga. Abielu jagas talle nii õnnelikke hetki kui ka kannatusi. A. 1904 on raskeim ta perekondlikus elus. Ta peab südamehaigena valvama päeval ja öösel oma poja haigevoodi juures. Üheksa-aastane poeg paraneb, aga tema esimene laps, tütar Klara haigestub veel raskemini ja sureb 15-aastasena.

Bergmanni elutööks oli piibli tõlkimine eesti keelde. See töö nõudis temalt 20 aasta kestel 14 255 töötundi. Paistu kirikumõisa juurest möödasõitjad nägid Bergmanni sageli piibli tõlkimisel oma kirjutuslaua ääres istumas. Kord-korralt läks ta pea hallimaks ja selg vajus küüru. Lõpuks valmis tõlge 1915. a. suvel. Sel puhul korraldatud piiblipüha kõnes lausus Bergmann: „See on suur töö, mis palju higi ja vaeva on maksnud ja mu elujõu on ära kurnanud!... Oh et minu silmad seda päeva näeksid, millal piibel uues tõlkes meie rahvale saab!"[4])

Igatsetud päev jäi nägematuks. Jaan Bergmann suri südame-

[1]) V. Reiman, vt. „Eesti Kirjandus" 1916.
[2]) J. Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel".
[3]) „Sakala" 1916, nr. 89.
[4]) J. Bergmanni „Piiblipüha kõne", 9. VIII 1915.

haigusse 12. juunil 1916. a. ja maeti Paistu kalmistule. Tema hauale püstitati hauasammas 1930. a. suvel.

Isikuna oli Bergmann aus ja õiglane. Oma põhimõtteist ta ei taganenud. Kui keegi julges talle vastu rääkida, siis muutus äkilise loomuga Bergmann väga ägedaks. Majanduslikes küsimusis oli ta abitu. Tulise isamaalasena ta rakendas kogu oma jõu kodumaa teenistusse hoolimata isiklikest raskusist.

Esimesi luuletuskatseid sepitses Bergmann gümnaasiumiõpilasena Tallinnas. Selleks sai ta äratust klassiliste kirjandustoodete lugemisest. Teda paelus eriti klassikute korrapärane ja selge väljendusviis. Homerose eeposte õppimisel tärkas temas soov tõlkida „Ilias" ja „Odysseia" täielikult eesti keelde. Ajapuudusel ta võis hiljemini ainult osaliselt teostada oma südamesoovi, eestistades viis laulu „Odysseiast". Oma esimesed algupärased luuletused ta kirjutas 1873. a. Sellest ajast alates pühendus Bergmann nii ilmalikkude kui ka vaimulikkude laulude loomisele.

Esialgu ta avaldas oma luuletused ajakirjades ja ajalehtede veergudel. Alles 1901. a. ilmus tema luuletuskogu *J. Bergmanni Laulud*. See kogu sisaldab 231 laulu, mis on loodud umbes 25 aasta kestel.

Väärtuslikuma osa tema luuletoodangust moodustavad ballaadid. Neis püüab Bergmann taotleda korrapärast värsimõõtu, stiiliühtlust ja selget keelt. Tema parimate ballaadide hulka kuuluvad „Ustav Ülo", „Salme" ja „Taara pidud taga selja".

Ballaadis *Ustav Ülo* kujutatakse Lembitu võitlusi Sakalas. Väejuht Valdeku ootab vaenlastest piiratud Viljandis Lembitu tulekut. Viimase saabumist tõttab teatama käskjalg Ülo. Ta tabatakse sakslaste poolt ja teda sunnitakse linnarahvale valet kuulutama. Kuid Ülo ei alistu vaenlaste nõuandele, vaid teatab, et Lembitu on lähenemas. Peale kangelaslikku kõnet ta langeb sakslaste käe läbi.

„Ustav Ülo" on rütmiliselt ühtlane ja mõjurikas. Selles kasutatakse värsimõõduna amfibrahhi, mis vastab ballaadi „sisulisele ruttavusele, elevusele ja kärsitusele, nõnda et sõnavaliku ja selle voolu vahel tekib täieline kokkukõla".[1])

---

[1]) H. Visnapuu *Jaan Bergmanni Laulude* eessõna.

Kui Wiljandil waenlane walwas ees,
Ju lootuse lõpetas igamees.
„Oh Lembitu, Lehola wanem, sa
Ju rutta, meid rüütliteſt lunasta!“

Küll Waldeku wahtis, küll ootas ta,
Ei ilmunud iſake aitama;
Ning rüütlite rõngas ja Läti piir
Ju surus nii linna kui surmaw wiir.

Sääl saadiku sammul käis Ülo teed,
Ei kohutand teda ei waen, ei weed,
Waid julgesti astus ta edaſi, —
Kuid tabajaiſt kinni ta püüeti.

„Raud, rändajat jäta sa rahule;
Miks wagurat wangisse weate?“
„„Wõi olgu sa õiglaſem rändaja,
Pead ülema ette nüüd astuma!““

Küll kalk oli kuulda see Ülole,
Kuid rüütlile ruttas ta julgeste.
See küſis: „„Kes on sinu läkitand?
Ei ütle, siis elu sa lõpetand!““

„Ei karda su käsku, mis wõib su piin?
Kuid tunnistan sinule wabalt siin:
Mind läkitas Lehola Lembitu,
Et ütleksin pojale, teel ta ju!

„Ta hulgad on tulemas Paala poolt,
Ka Warbola wanem on kannud hoolt,
Ning Nurmekond Wõrtsjärwe weereni
On kogunud kokku ju täiesti.

„Kõuu kombel nad ilmuwad hulgani,
Ei suuda sa keelda neid sugugi;
Seſt katsu, et minema enne läed,
Kui Lembitult piiratud lõksu jääd!“

Kuid rüütel, ta kostis tall' ülbeste:
„Sa lähed nüüd ütlema linnale:
„„Miks ootate Lembitult abi weel?
Ta täieſt on otsa ju saanud teel!““

„Kui aga sa hakkad siin tõrkuma,
Siis suuremas surmas ju oled sa!
Nüüd täida, mis sinule ütleb meel:
Nii saad sina palga, kui kõlab keel!“

Ja Ülo ei oodanud minemas,
Ta tõttas ja linnale ligistas.
Sääl Waldeku hüüdis ju Wiljandist:
„Oh häda, suur õnnetus ootab wist!“

Kuid kindlasti kuulutas Ülo hääl
„Et wõidelge ustawalt, wennad, sääl!
Ju Lembitu ligi on tulemas,
Ju wastane hirmuga ehmatas.

„Weel enne kui kerkinud päikene
Kolm korda on idapoolt ülesse:
On Wiljandi waenlasteſt puhas ju,
Mu wennad seſt wahwasti wõidelgu!“

Weel wiimane sõna tal oli suus,
Siis timuka mõek oli Ülo luus;
Ta langes, ta pea pandi ridwale
Ja wisati pilgates linnasse.

Sääl Waldeku hüüdis waljuste:
„Sa surid kui ustawam Eeſtlane!
Sa wendade pääſtmiseks surid nüüd:
Sind kiidawad tulewa põlwe hüüd!“

Sama ainet käsitellakse ballaadis „Salme“, aga trohheiliſes värsimõõdus. Raudrüütlid surmavad Lembitu äraolekul tema abikaasa ja hävitavad linna ning küla. Kättemaksutuhinas alustab Lehola vanem Lembitu Paala kaldal vaenlastega otsustava lahingu. Kodus ootab teda tütar Salme. Kuid tütre ootused jäävad asjatuks. Koju ei saabu isa Lembitu ega peigmees Vidamees, nad langevad verises heitluses. Kui kojutulnud onu Unipää lubab Salme sakslastele anda, siis põgeneb Lembitu tütar Emajõe kaldale ja uputab enese.

Salme.

(Katkend)

III

Winge sügiſene wilu
Kaſemetſad kolletas,
Surus hauda aaſu ilu,
Hingeheitmiſt awaldas.

Mikſep taewas tarretanud
Werekarwa koledaſt?
Kesse pilwi palistanud
Loidu jälil jäledaſt?

Sõda sõitis laudaſillal,
Waenukirwes wankuriks,
Wiibis werepulma killal,
Käänis külad kalmetiks.

Praegu paiſtſid puhtekiired
Päraſt pööripäewa ööd.
Loowad wõitu koiduwiired?
Koowad wangistuſe wööd?

Salme õhkas, Salme ootis
Sõjaſt sõna tulewat:
Warjupaigas wõitu lootis,
Peitis ſalapiſarat.

Ehk ju muutſid raudamehed
Wangipõlweks wabaduſt?
Ehk ju ſurid Eesti mehed?
Salme aimas õnnetuſt.

Kesſe tuli kiirel sõidul?
Paalaſt onu Unipää.
Kas ta hõiskas wenna wõidul?
Ei! Ta kandis risti käe.

Murepilwed palgel peitſid
Kahtluſt kawaluſega:
Rüütli käſud teda köitſid,
Sundſid ſugu ſalgama.

Kahtlemata küſis piiga:
„Lell, kus iſa Lembitu?
Kas ju rookis rööwlid Riiga
Widamees ja Waldeku?

„Ära nõua, neitſikene,
Sõjaſõiduſt sõnumeid!“
„Kas ehk, kulla lellekene,
Nägid lipu ligi neid?“

„Kuulſin kaarnaid kakkelema
Paala kaldal pimedas!“
„Nägid kotkaid kaugenema
Manalaſſe malewas?“

„Kuule waikſelt kurba lugu,
Ole kindel, kannata!
Eile oli Eesti ſugu
Terwelt Paala põllula.

„Wahwaſt wõitles nende käſi
Kõikumata kindlaſte,
Aga wõera wõim ei wäſi
Ega raudne raugene.

„Waſtne kilp ei karda nooli,
Kardne kübar kiwikeſt,
Raudamees ei odaſt hooli,
Teras tamme nuiadeſt.

„Oja kombel oowas weri
Meie meeste haawadeſt, —
Laps, nüüd ära enam päri
Otſuſt sõjaſõnumeſt!“

„Kus mu armas iſakene?“
„Pandi mulda magama.“
„Kus mu kuldne peiukene?“
„Suri eile sõjaſſa.“

„Kus mu wirka wennakene?“
„Suigub hauas sügawas.“
„Kesſe kaitſeb, lillekene,
Lapſukeſi Leholas?“

„Lapſi kaitſeb ristikuju,
Kelle pandiks paneme.“
„Minu riiſuks rüütli tuju?“
„Sinu annan Sakstele.“

„Ennem ekſib taewaſt päike!“
„Ei ſa pääſe wõitja käeſt.“
„Kõrgem ſaadab minu käike,
Warjab wägiwalla eeſt!“

Kurwalt kerkis, walwſalt waatis
Pilwerannalt päikene:
Kiirel hoiu käsku ſaatis
Võgewale piigale.

Kunstikaunis ballaad *Taara pidud taga selja* on loodud saksa luuletaja E. Geibel'i ballaadi „Mustlase elu“ („Zigeunerleben“) järele. Lõunamaal pruunistunud mustlasi asendavad Bergmannil ohverdavad orjad, kellel „turja on tuimestand rüütlite roosk“.

Taara pidud taga selja.

Hiis haljendab, tammikus tuhiseb tuul,
See kihab ja kohab ja sosistab huul.
Näe, tuluke tõuseb ja lainetab leek,
Ning leegissa rehitseb roostetand mõõk.

See on ju ohwerdaw orjade parw,
Silm kustund ja kahwatand põskede karw.
Neil turja on tuimestand rüütlite roosk,
Käed, jaladki uimastand armetu joosk.

Kuid süda ei ole weel surutud wang
Ja waimu ei warja weel hooletu hang.
Näe, Taarale tuuakse oinas ja sikk
Ja rahwale tarkadelt palukest tükk.

Siis kõnemees kõneleb Kalewi soost
Ja õitsewaist ajust ning endisest loost
Ja helweti[1]) õelast ja pimedast ööst
Ning Taarala tarkade tugewast tööst.

Ja kuulates kuumendab kuuljate palg
Ja nobedalt keerutab nooruse jalg
Ning ilu ja rõõmuga uhkusel, auul
Küll köliseb kannel, küll heliseb laul.

Siis uinuwad ilud ja suiguwad suud
Ja kustuwad tuled ja kohawad puud
Ning uinuja silmile unede tiib
Kuldaegade ilu ja elugi wiib.

Kui tuhiseb tammikus hommikutuul,
On lõppenud orjade öösine luul.
„Maast üles! maast üles! Ju otsas on öö!“ —
Nii kurjustab kubjas ja tänitab töö.

Bergmanni ballaade hinnati arvustajate poolt kiitvalt. Eriti rõhutati tema laulude vormilist väärtust. „Missugune vahe oli Bergmanni sileda, kõlava keele ja Kreutzwaldi tõmbi ning paiguti ärakärbitud keele vahel! Bergmann tikkus ärkamisaegseid luuletajaid oma keele ilu poolest ära varjama.“[2]) Nii ülistati tema ballaade luuletuskogu ilmumise puhul. Ka tänapäeval tunnustatakse Bergmanni jutustavate luuletuste kunstilist väärtust.

---

[1]) helweti = põrgu.
[2]) „Postimees“ 1901, nr. 219.

Tema ballaade peetakse eesti kirjanduse vormitäiuslikemaiks tooteiks.

Samuti on hästi õnnestunud mõned Bergmanni mõttelaulud ja valmid.

Näiteks mõtteluuletus „Lese silmapisar“ ja valm „Õunapuu“.

Leſe ſilmapiſar.

Üks rikas kaupmees ſeiſis
Kord waekauſi ees
Ja waeſe leſe kuldtükk
Tal waagis kauſi ſees.

See leſe wiimne wara,
Mis mehelt pärinud:
Nüüd laste nutukiſa
Ta ſiia ajanud.

„Kuldtükk on takſiſt kergem,
Ei jookſe enam ta:
Ei või taſt rohkem anda
Kui paljalt poole ma!“

„„Ei ſee wõi õige olla:
Ta terwe täieste!
Ma palun, kulla herra:
Teiſt korda kaaluge!““

Ta palaw piſar weeris
Kuldtüki kauſisſe.
Kuid kaupmees kostis külmalt:
„Waew tühi tõeste!“

Ta ſiiski kaalus jälle
Ja waagis terawalt
Ja waata: kuldtükk wajus
Waepommiſt raskemalt.

Siis makſis täie hinna
Ta ſõnalausmata
Oh leſe ſilmapiſar,
Kui palju kaalud ſa!

Õunapuu.

Kord kaswis metſas õunapuu,
Tal ſülla kõrgus oli ju,
Siis juhtus ſinna tulema
Kord Hiirekene Konnaga.
Puu pääle nemad waataſid,
Kas tema loomu tunnekſid.
Ja esmalt Hiirel' ütles Konn:
„Mu ſõber, remmelgas ſe on!“
„Halp!“ kostis Hiir. „Eks kadakat
Sa tunne metſas kaswawat?“
Siis kangeſt nemad waidleſid,
Ja kaua kestis nende riid.
Ei ſiiski puu ſaand miski muuks,
Waid kaswis kaunis õunapuuks.

Hoopis varju jäävad ärkamisaegse lüürika kõrval Bergmanni lüürilised laulud. Bergmannile kui mõistuspärasele luuletajale oli enam omane jutustav luule, kuna lüürilisi elamusi ta ei suutnud mõjusalt tõlgitseda.

Bergmanni isamaalauludes avaldub pettumus rahvuslikkude lootuste nurjumise tõttu. Siiski ta ei loobu rahvast õhutamast ülesehitavale tööle. Tema parimad isamaalised laulud on sonetid.

Lein ja lootus.

(Katkend.)

III.

„Nüüd tõtke tööle, auusad Eesti pojad,
Ja tütred, armsad, aitke agaralt,
Ja emad, wõtke osa elawalt,
Ning isad, laske joosta higiojad!
„Kel märgas meel ja süda rinnus sojad:
Kõik tulge kokku kaugelt, ligidalt,
Ja wiibimata tööle wagusalt
Ning kinnitage rahwusele kojad!
„Auus tegewus teil' olgu tugewuseks
Ja usukalju kindlaks aluseks
Ning armastus ja üksmeel ühenduseks.
„Siis korda läheb Eesti ettewõte
Ja koda tõuseb koidu kohaseks
Ning päewa tõus wiib laste lootust tõte."

Tema looduslaulud on lihtsad ja pealiskaudsed. Korduvalt esineb neis õhtu-motiiv.

Õhtul.

Armsad õhtu tuuled,
Tasa puhuge,
Hüüdku teie huuled
Oilmed õhtule.
Paista armsal palgel
Taewast maha, kuu,
Et su waiksel walgel
Uinub õunapuu.
Lillekesed, heitke
Rahus magama,
Homme jälle täitke
Aed hää õhuga!

Sama igapäevased ja tundekehvad on Bergmanni armastusluuletused. Arvatakse, et Bergmann on armastuslaulud pühendanud oma armsamale, pärastisele abikaasale Adelheid'ile.

Ta ütles jah!

Ta ütles jah ja mina wõtsin
Ta huulilt pandi palawa
Ning ise tunnistama tõtsin,
Kuis Eedeni mind tõstnud ta.

Ja hella puna kattis pale
Mu õiekesel õrnaste
Ning kallim neiu, noor ja sale,
Mull' langes õndsalt rinnale.

Sa püha tuli taewa telgist,
Arm, põle, põle südames:
Tee heledaks meil oma helgist
Kõik elutunnid iganes!

Kirjanikuna seadis Bergmann esikohale teoste väljendusviisi. Oma kõigis tooteis ta püüdis kasutada võimalikult korrektset ja ehtsat ühiskeelt ning ühtlast ortograafiat[1]). Seetõttu kujunes Bergmann eesti parimaks keeletundjaks ja värsimeistriks 19. sajandi teisel poolel. Tema hoolde usaldati vaimuliku kirjanduse parandamine ja luuletuskogude redigeerimine. Nii avaldas Koidula oma haigevoodis soovi, et tema luuleline pärandus antaks kirikuõpetaja Bergmanni kätte korraldada. Bergmann kogus ja korraldas trükivalmis nii Koidula kui ka M. Veske luuletused.

Lõpuks ei saa mainimata jätta Bergmanni arvukat tõlketoodangut. Ta on eestistanud mitmed üldtuntud luuletooted, nagu: Schilleri „Kellalaul", Goethe „Udumäe kuningas", Chamisso „Küll päike päeva ette toob" jt. Kõrgesti tuleb hinnata tema tõlkeid kreeka keelest, nimelt „Odysseia" 5 laulu ja „Konnade ja hiirte sõda". Viimased on eestistatud heksameetris, millist värsimõõtu polnud eesti keeles kerge käsitada. [1])

Bergmann rajas eesti ballaadi ja arendas edukalt meie värsitehnikat ja luulekeelt. Väärtuslikum osa tema luuletoodangust virgutas nooremaid luuletajaid jätkama ballaadide loomist.

Kirjandusteoreetiliselt väärib tähelepanu Bergmanni kirjutis „Luuletuskunst", mis on ilmunud Eesti Kirjameeste Seltsi albumis (1878).

Luuletuskunst.

I.

Lühikene õpetus luuletuste koorest[2]).

(Katkendeid.)

Kenadest kunstidest kaunim ja lõbusam on luuletuskunst... Temal üksi on keel ja sõnad täielikult osaks, tema üksi suudab igas õnnetuses ning õnnes oma tundmusi ja mõtteid mõnusalt ja ladusalt ilmutada. Seega on luuletuskunst: kenaduse kujutus keele läbi...

Kõige esmalt peame wärsi wähemate osadega, sõnajärkude ehk silpidega algama. sest neis seisab luuletuse lõbu alus... Rõhuga ja rõhuta silpisid wahetades sünnib **weere**[4]) ehk rhythmus ilmale, see

[1]) Jaan Bergman „Kirchenkronik zu Paistel".
[2]) J. Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel".
[3]) Koorest = vormist; [4]) weere — värsimõõt.

alaline hääle-tõusmine ning wajumine, mis läbi kõne otsegu järwe-pind kõheda tuule käes laenetab ning ise kõrwas hästi kõlab...

1. Trochäuse-weere. „Trochäus on tõsine omas elus ja olus, auusal ja mõjusal sammul astub ta oma teed.“ Peab aga kõne elawam olema, siis astuwad daktylised appi, ehk trochäused tehakse hästi elawaist ning kõlawaist sõnadest. Trochäus on Eesti keelele loomulikum weere, sest et rõhk ikka sõna esimese silbi pääl on, kõrwalised rõhud enamasti kolmanda ning wiienda silbi pääl seisawad. Et ta seda on, tunnistab tema tarwitus: meie leiame trochäust kõigis rahwa-luuletustes ning hulgas kunstluulde sünnitustes...

2. Jambuse-weere. „Jambus on nagu tormaja sõjamees: ta rõhub mõjusalt tugewal sammul edasi.“ Eesti keelele ep ole ta aga mitte loomulik weere, rahwa-laulus puuduw ning üksi kunstlikult kunstluuletustes sünnitatud. Üksi ühesilbilise sõnaga on jambuse-wärsil wõimalik alata, sest et sõna-rõhk esimese silbi pääl seisab...

3. Daktyluse-weere. „Daktylus on kerge hüppaja otsegu noor hirw, kes iga sammu pääl jalga korra kõwasti wastu maapinda põrutab ning käiku kinnitab.“ Daktyluse-weere on Eesti keelele loomulikum kui jambus...

4. Anapästuse-weere. Kõige elawam wärsisugu on anapästuse-weerdel. Aga raske on teda meie keeles puhtalt sünnitada, sest et keele loomus mitte hõlpsasti luba ei anna kaht hääleta silpi tõusu ette panna... ..Riimiks nimetatakse täieste sarnaselt kõlawat wärsilõppu, kus üksi wiimse tõusu algus umbhäälelinc ühesugune ep ole...

a) Post-riim on ikka ühesilbiline... näituseks: „sapp ja lapp, mees ja wees...“

b) Kõlaw riim on ikka kahesilbine, kus esimene rasket rõhku peab kandma, teine rõhutu olema... „kana ja wana, meri ja weri...“

d) Libisew riim on ikka kolmesilbiline... Libisewad riimid on näituseks: „palmida ja walmida, pilgutab ja wilgutab...“

c) Sarnane riim ep ole muud, kui ühe ja sellesama sõna ehk riimi-silbi kordamine, kui ka teises sõnas ehk tähenduses.

„Tarwitatakse aga riimi, siis olgu ta õige ja selge, puhas ning lõbus!“ Riimi pärast ei tohita mitte grammatika seadusi jalge alla tallata. Riimiks ei wõi mitte paiksõnu[1]) pruukida, waid üksi niisuguseid, mis midagi ühendawad... Riim peab puhas olema, peawad, pääle algusumbhäälelise, needsamad tähed ehk wähemalt seesama wäljaräägimine olema...

Selges ja puhtas, õiges ja ehitud emakeeles luuletatagu meie laulud ja lood! Ning kui meie luuletajad seda meeles peaksiwad ja

---

[1]) paiksõna = abisõna.

selle järele teeksiwad, küll siis pea luule meie keskel lokkawalt lehitseks ning ta õilmed armast lehke lehwitseks.

Nagu esitatud katkendid osutavad, käsitleb Bergmann „Luuletuskunstis" eesti luuletuste värsimõõtu, kõlalist külge ja luulekeelt. Tema arutlused on piltlikud ja asjalikud. Oma Eesti Kirjameeste Seltsis peetud ettekandega tegi Bergmann esimest katset selgitada eesti keeli kirjandusteoreetilisi küsimusi.

Ülesanne 55. Määrake ballaadide „Ustav Ülo" ja „Salme" värsimõõt. Leidke mõlemast luuletusest näiteid alliteratsioonide ja assonantside kohta. Missugused riimid esinevad neis ballaadides. Kumb ballaad on vormilt parem? Milles avaldub Bergmanni ballaadi tähtsus? Missugust ühiskondlikku mõju nad taotlesid ärkamisajal? Arutlege Bergmanni „Luuletuskunsti".

B. Jakob Tamm (1861–1907).

Luuletaja Jakob Tamm sündis 25. aprillil 1861. a. Tartu lähedal Nõos Mõtsküla mõisas, kus tema isa oli moonamees.

Jakob Tamm.

Lapsepõlve vilets kodu ei pakkunud Tammele peale süngete mälestuste midagi meelt ülendavat. Isa rändava elu tõttu ta pidi

mitmes külakoolis õppima. Esiti ta oli Rannu Koopsi külakoolis, siis Rõngu Kirepi vallakoolis ja lõpuks Tilga vene kirikukoolis. Kõige enam teadmisi ta omandas viimases koolis. Lõpetanud kirikukooli, pääses Tamm 1878. a. sügisel Tartu õpetajateseminari.

Seminaris tärkasid Tamme rahvuslikud huvid. Tema eesti keele õpetajaks oli keelemees Mihkel Veske, kes teda esimesena tutvustas eesti kirjandustoodetega. Kirjanduslikke äratusi ta sai ka oma kaasõpilastelt. Nende õhutusel hakkas Tamm eesti kirjanduse uudisteoseid lugema. Ühes kaasseminaristidega ta katsetas luuletada salmikuid ja avaldas oma esimesed luuletuskatsed käsikirjalises kogus *Seminari sulemehed*.

Näiteks Tamme luuletus *Kurvastus* „Seminari sulemeestest".

Kurvastuses. 1881.

Kui kurwastuse koormad
Mo rinda rõhuwad,
Kui paksud murepilwed
Mo waimu waewawad,
Ja kui ei rõõmu kuskilt
Wõi enam leida ma,
Siis ruttan järwe äärde
Ma üksi kõndima.

Seal waates waikselt kaldalt,
Wee woode woolamist,
Mult läheb mure, kurbtus,
Saab süda kergitust.
Seal wärske tuul mind jälle
Siis lahkest' lahutab
Mo rinnal' rõõmu kingib,
Mo mõtteid jahutab.

Seminari ta lõpetas 1881. a. sügisel kooliõpetaja kutsetunnistusega. Kohe ei saanud Tamm ametisse astuda, sest kodumaal ei leidunud tal vaba teenistuskohta ja tema tervislik olukord oli halb. Alles 1883. a. ta asus kooliõpetaja kohale Pilistverre. Seal jätkusid tema kirjanduslikud katsetused. Tamm tõlkis õige rohkesti vene- ja saksakeelseid luuletusi eesti keelde.

Pilistverest siirdus Tamm 1890. a. Põltsamaa Aleksandrikooli. See tõi tähelepandava muutuse tema ellu. Ta oli varem kõrvale hoidunud seltskonnast, aga Põltsamaal ta astus kooliõpetajate klubisse. Klubielu muutis süngemeelse Tamme ajutiselt rõõmsaloomuliseks. Õpetades Aleksandri kooli vanemais klasses eesti keelt, nõudis Tamm eeskätt loogilisi, mõtteselgeid kirjandeid. Mõttevigade puhul ta ei jätnud õpilasi pilkamata. Tema ainekäsitlus oli klassis asjalik ja loogiline.[1])

1893. a. kutsuti Tamm Väike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks. Uues teenistuskohas ta töötas erilise hoolsuse ja usinusega. „Tamm hoolitses koolis hea õpetue eest, muretsedes kassasse jäänud rahaga õppeabinõusid ja kooli raamatukogusse raamatuid... Ta ei olnud küll muusika- ja kõnemees, aga seltsi elust võttis ta elavalt osa ja astus ka näitelaval raskeis osades

[1]) K. Elkenilt saadud teateil.

hea mõnuga üles.“ [1]) Oma rohkeköitelise raamatukogu kaudu virgutas Tamm õpilasi kirjandust lugema. Selle tagajärjel oli Väike-Maarja õpilaste kirjanduslik huvi väljapaistev. Tamme kirjandusehuvilisemaks õpilaseks oli A. H a n s e n, praegune kirjanik T a m m s a a r e.

Koolitöö kõrval oli Tamm Väike-Maarjas agarasti tegev luuletajana. Ta kirjutas ballaade ja tõlkis Heine luuletusi eesti keelde. Tema kirjanduslikku tegevust elustas sagedane kokkupuutumine sealsete luuletajate Jakob Liiva ja Peeter Jakobsoniga. Ühiseil koosolekuil nad arutlesid, kuidas vabaneda eesti luulekeele konarustest ja tõsta luuletuste vormilist külge. [2])

Väike-Maarjas mõjus masendavalt Tammele kavatsetud naitumise luhtumine. Ta armus oma õpilasse Alma S o o p'a, kes peale koolilõpetamist käis tihti Tamme juures raamatuid laenutamas. Kuid elavaloomulisele A. Soobale ei meeldinud tõsine ja sünge koolijuhataja Tamm, kes oli temast tunduvalt vanem. Ta lükkas tagasi Tamme ettepaneku ja naitus naaberküla vallakirjutajaga. [3]) Pettunud oma armastuses 38. eluaastal, kirjutas Tamm masendunud meeleolus armastusluuletusi.

Vanadusaastail tegeles Tamm spiritismiga ja eestistas Robinsoni. Kohapealsete elanikkudega ta oli heas vahekorras.

Tamm oli õ i g l a n e, t u g e v a t a h t e l i n e ja k i n d l a karakteriga. Oma lubadustest ja otsustest ta ei loobunud, järjekindlasti ta toimis oma vaadete kohaselt. Tal oli tublidust ja paindumatust nagu võimsal tammel. [4])

Koolijuhataja ja kirjanik Jakob Tamm suri neeru- ja südamehaigusse 13. juulil 1907. a. ja ta maeti Väike-Maarja kalmistule. Hauakõnedes iseloomustati teda nii isikuna kui ka rahvusliku tegelasena. J. Tamm oli avalik ja otsekohene mees, kes ainult seda tegi, mis ta õigeks pidas, kes ennast millestki, ei meelitustest, ei hirmutustest ega paljutõotavatest lubamistest kõrvale kangutada ei lasknud. Tema tegevust juhtis palav armastus oma kodumaa ja rahva vastu; oma emakeelt ja usku ta pidas kalliks.“ [5]) — Tema kalmule asetati hiljemini hauasammas.

Jakob Tamme esimesed lugulaulud on loodud B e r g m a n n i ballaadide eeskujul. Viimase luuletoodanguga ta tutvus seminariõpilasena. Tamm sõnanud vaimustusega Bergmanni laulude kohta: „Ma ei uskunud, et eesti keeles niisuguseid laulusid

---

[1]) „Väike-Maarja kihelkonnakool“, lk. 31.
[2]) Jak. Liiv „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 19.
[3]) K. Elkeni teateil.
[4]) J. Blumenfeldtilt saadud teated.
[5]) J. Elkeni kõne „Meie Aastasada“ 1907, nr. 10.

võib teha. See keel, mis neis oli, oli mulle uus („Tamme kodukeel oli Tartu murrak"), aga nii ilus, võimukas ja omane. Bergmanni laulud justkui sundisid mind neile järele tegema." [1])

Tamme luulelooming algas 1881. a. ja kestis kuni vanadusaastateni. Esialgu ilmusid tema luuletused ajakirjades ja ajalehtedes, nagu: „Oma maas", „Meelejahutajas", „Olevikus", „Lindas" jm. Hiljemini ta avaldas oma luuletusi laulukogus „Ärganud hääled" I ja II (1892). Suur hulk tema luuletustest jäi kirjaniku poolt trükis välja andmata. Seni on ilmunud tema jutustavate laulude kogu *Jakob Tamme lugulaulud* (1914). Tamme hilisemad lüürilised laulud on alal hoidunud käsikirjas.

Suurem osa Tamme luuletoodangust on jutustavat laadi. Ta on luuletanud umbes 70 algupärast lugulaulu, mis koosnevad ligikaudu 10.000 laulureast. [2]) Lugulaulude ainestiku on ta laenanud eesti muinasjuttudest, ajaloost ja rahva igapäevasest elust.

Ballaadis „Ahervars" kujutatakse vaese vabadiku elamu hävingut.

Ahirwarfs.[1])

Küla aafa kaldal
Nõmme-nõlwa pääl
Ükfik kafk fee feifab,
Seifab, kaswab fääl.

Pikal ladwal paistab
Nõmme-nõlwalt ta,
Paistab kuni külla
Üle karjamaa.

Wärske hallik woolab
Selle kafe alt,
Woolab walge ette
Wälja wagufalt.

Wäike ahirwarfs fee
Seifab hallikal,
Seifab nagu fuigul
Nõmme-nõlwa all.

Muud küll waate märki
Pole platfi pääl:
Harwa küla karjad
Käiwad joomas fääl.

Siiski tähtfufeta
Pole feegi paik,
Ehk küll praegu paistab
Nõnda furnud, waik. —

Walupilgul waatab
Kafk ju alles fääl,
Waatab nõnda waikfelt
Ahirwarre pääl'.

Waatab, nagu otfiks
Kadun'd fuju ta,
Nagu kannaks meeles
Mõnda murega.

Ja kui tuhifebes
Tõufeb, puhub tuul —
Kudas kurwalt kohab,
Kohab kafehuul.

Kohab, nagu räägiks
Tummal' tuulele
Kõigeft feft, mis kurbtuft
Toonud temale

---

[1]) A. Jürgenstein „Arvustuselised kirjatööd", lk. 16.
[2]) J. V. Veski „Eesti biogr. leks.", IV.
[3]) Ahirwarfs — ahjuware.

Nõndaſama nutul
On ka hallik ſääl:
Miſki halelikku
Awaldab ta hääl.

Ja neil on ka palju
Meeles pidada,
Raskeid mälestuſi
Muljul rääkida.

Küla-aaſa kaldal
Selle kaſe all
Waikne onnikene
Oli hallikal.

Oli nõnda üksi
Sääl, kus ware, ta,
Kui ei oleks tüliks
Kellegile ka:

Eemal uhkeſt mõiſaſt
Ilul hiilgawaſt,
Kaugel ſuureſt külaſt
Hõigis orjawaſt.

Oli üksi, siisgi
Mitte muidu ka
Tuluta ja tühjalt
Sääl ei ſeisnud ta:

Selles onnis elas
Waga wabadik,
Oma naeſe ſeltſis
Nõnda õnnelik.

Auuſalt kätetööga
Ennaſt toitis ta,
Aeda, mis nüüd ſöödis,
Haris hoolega.

Küll ei olnud elu
Kuldne mitte tal,
Siiski mees ei ſeisnud
Kupja-kepi all.

Siisgi ta ei olnud
Tüliks teiste ees, —
Elada wõis waikſelt
Oma onni ſees.

Suwel teiste põllul
Leidis tema tööd,
Ja ka tühjalt tal ei
Läinud talwe-ööd.

Pütiſepa meiſtriks
Eemal hüüti ta;
Nime kandis tema
Õiguſega ka.

Püti-puid ta oſtis
Tegi pütta ſiis,
Müügi tarwis walda
Kelgu pääl neid wiis.

Ja et tal ei olnud
Lapſi toita leel —
Teiſteſt paremini
Ikka elas weel.

Nõnda lendaſiwad
Päewad, aaſtad, reas —
Wabadik ju kandis
Walgeid juukſeid peas.

Nõnda, arwas tema —
Ikka. ikka jääb,
Kuni elu iſe
Hinguſele läeb.

Aga elus petab
Meie ſilm meid pea —
Siis wõib muutus tulla,
Kui ei karta tea!

Rahepilw, kas küſib
Lehk'waiſt lilledeſt? —
Saatus kas ſaab aru
Mõtte mängudeſt?

Mõiſas ſuri ära
Wana herra ſääl,
Keſſe armul waatas,
Ikka waeste pääl':

Kergitas neil elu
Nagu nägi, wõis:
Igas hinges õitſes
Talle tänuõis.

Pääle tema ſurma
Lõõdi teiſeks lood:
Tuli teine herra,
Tuli teine mood.

Teopäewad wallas
Kui ka kümnemaks
Kohe kergitati
Hästi kõrgemaks.

Aga kõige kurwem
Aſub alles ees:
Saunu „uus" ei ſallin'd
Oma walla ſees.

Käſk ſai ſellepäraſt
Wälja ſaadetud:
Sauna-onnid ſaagu
Ära lõhutud.

Palju, palju nuttu,
Palju piſaraid
Selle käſu kannul
Sammus ſedamaid

Aga keſſe küſib
Waeſe ſilmaweeſt?
Keſſe ſeiſab ial
Abituma eeſt?

Pütiſepa kõrwu
Tungis käſk ſääl ka —
Pütiſepp ei tahtnud
Käsku uskuda.

„Teewad tühja juttu!“
Mõtles wanamees,
Süda tukſus ſiisgi
Rahutumalt ſees.

Aga kudas kohkus,
Kudas kohkus ta,
Kui ju mõiſa ſaatis
Sauna lõhkuma.

Ardalt palus tema
Halastuſt ſääl weel, —
Tal ei aga wastuſt
Andnud üksi keel

Tema naene tuimalt
Seiſis tummal ſuul;
Silm ei piſart ſaatnud,
Häält ei andnud huul.

Wiimaks, ſiis kui mehed
Tööd ju tegid ſääl,
Rammetult ta rauges
Waremate pääl...

Selleſt ajaſt aastad
Ajahõlma läin'd —
Ahirwarreſt üle
Mitmed marud käin'd;

Seiſab aga ikka
Nõnda üksi ta,
Kui ei oleks tüliks
Kellegile ka.

Kaſk ſee alles kohab,
Kohab tuulte ees,
Nagu paluks praegu
Waene ſaunamees.

Wäike hallik weereb
Sügawuſe ſeeſt,
Nagu nutaks tema
Nõdra naeſe eeſt.

Ja nad kandwad kurwalt
Oma kaebehäält
Hüüdel üleſpoole
Mullapinna päält.

Kandwad järje elte
Wagaduſe wäes —
Sellele, kes ütles:
„Kohus minu käes!“

Lugulauludes *Odawad orjad* käsitellakse taluperemehe ahnust muinasjutu ainel.

Odawad orjad. 1889.

Eesti rahwa muinasjutt.

Ihnus, ahnus mõlemad
Oelad hinge rikkujad.

J. Bergmann.

„Suur talu mul küll on, kuid miſ taſt tulu,
Kui ſuurem jagu ſaaki kaub käeſt!
Nii hirmus kõrgeks kerkib ikka kulu,
Et kuidagi ei üles jõua mäeſt:
Näed enda tarwituſt, näed laſte ſalka —
Siis kogu waranduſt ja orja-palka!...
Jah, orjadega on küll hirmus lugu:
Ei lepigi nad palja palgaga —
Waid ſööki ihaldab ka nende ſugu —

Ei mõistust wõta muidu malgaga.
Kolm korda päewas täida nendel kõhud —
Mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud!
Kui saada oleks sihukesi orjaks,
Kes teewad tööd ka ilma palgata,
Kes sööwad kassi eest — siis saaki korjaks . . .
Ja sihukesi orje arwata —
Kolm tüdrukut, kolm poissi tuleks waja
Mul kolmeks aastaks, siis saaks korda maja."
Nii rääkis suwe õhtul Saare Tõnu,
Kui põllult oli koju tulemas . . .
Mis sundis aga tema suust neid sõnu:
Kas oli waesus teda waewamas?
Suur oli koht tal — ise tundis seda:
Ei puudus iial pigistanud teda.
Wõis omaga ta ausalt läbi saada —
Kuid ahnus oli teinud ihneks ta;
Tal oli himu ritkust kokku aada
Ja wiisiks — üksi waljult rääkida;
Ei arwand ta, et keegi kuuleb juttu —
Seal sai ta ölast kinni wõetud ruttu.
Ta waatas kõrwa: wõera mehe nägi,
Kes tume nagu sügisene ilm,
Kel selja küiritanud aja wägi,
Ehk kawaluseşt alles kiirgab silm;
Tast mõni teine oleks kartnud paha,
Kuid Tõnu sulas tema ees, kui waha.
Jäi ootma Tõnu . . . Wõeras algas juttu:
„Ma kuulsin sinu kõnet, külamees,
Seepärast awalda sa mulle ruttu:
Kas siis jäeb rahule sul süda sees,
Kas siis wõid kanda rinnas rõõmupärgi,
Kui orjad saadan sulle soowi järgi?
Kolm tüdrukut, kolm poissi tahtsid saada
Sa kolmeks aastaks — seda kuulsin ma —
Neid wõid sa warsti põllu peale saata,
Kui saame aga kokku kaubaga:
Nad sööwad kassi eest, ei palka nõua,
Mis jõudwad teha nad, ei tõised jõua.
Ja kaup, mis ära teeme oma wahel,
On see, et lahti jälle lased nad,
Kui otsa lõpeb kolme aasta ahel —
Nii kauaks neid ju tööle tarwitad . . .
Kui aga kauemaks sa weel neid wõtad,
Siis ise minu woli alla tõttad."

Nii rääkis wõeras ... Tõnu kuulas teda
Ja kostis siis: „Kaup minu poolt on koos.“
Kuid ütlemas ta alles oli seda,
Kui wõeras kadus ära tuulehoos.
„Wist nägin und!“ — nii Tõnu kurwalt sõnus:
„Oh äparduft: kaup oleks olnud mõnus!“

Kuid kui ta aga jõuab kodu õue,
Kolm tüdrukut, kolm poisfi seiswad ees.
Nõõm pani pakitsema temal põue,
Nüüd mõistis mees, et asjal tõfi fees.
Ta wõttis orjad wastu, füüa andis
Ja teisel päewal kohe tööle pandis.

* * *

Aeg kadus käest... Ju wiimse õhtu wari
On kolmandamast aastast ukse ees.
Küll suur on Tõnul koju tulnud kari
Täis falwed wilja Tõnu aida fees,
Hulk raha Tõnul kirstus taba taga —
Kuid tufane on Tõnu täna aga.

Ta istub õhtu-laual mõttes raskes:
Ei lähe toit: rind tungib õhkele;
Ja ennast käsipõsikille laskes
Mees ootab orje pöllult õhtule.
Neil orjaaeg on otsas täna õhtul —
See ongi hoop, mis Tõnule toob ohtu.

Läeb mõte Tõnul läbi wilja wälja,
Läeb läbi metsa, läbi karjamaa,
Läeb läbi oja-äärse luha halja,
Läeb ringi ümber tema talu raa,
Läeb läbi toa, rehe, aida, lauda —
Kuid ohule ei kuskilt leia hauda.

„Mis tulu oli temal“, arwab Tõnu,
„Mind keelda, orje üle pidamast? —
Saab mõni teine tundma neist mõnu,
Kui lahti on nad minu sidemest...
Ei — saab, mis saab — kui orjad tahtwad jääda —
Mis kardan temast — tahaksin ma teada!

Ta ootab orje ... Orjad koju tõtwad
Ja õhtusöögilauda istuwad:
Kolm suutäit leent seal igaüks nad wõtwad,
Siis söönud on ja lauast astuwad;
Nad tahtwad lakka puhkusele minna,
Kuid Tõnu käsib neid weel jääda sinna.

„Et kuulge weel mu sõbralikka sõnu:

Teil orjaaeg on täna otſa ſaanud,"
Nii ütleb ſüdamlikult Saare Tõnu:
„Eks ole hästi meie läbi aand?
Ei tuluud ette iial mingit paha –
Mispäraſt tahate mind jätta maha?
Ei, jääge ſiia — mina ſoowin ſeda,
Kas olgu weel waſt üheks aastaks weel —
Teil pole ära minna mingit häda,
Ei õnne leia keegi hulgu-teel;
Ei weerew kiwi iial ſammalt kanna —
See oli, mis Teil tahtſin ette panna."
Ei ütle orjad ſõnakeſtki wastu,
Kas rahul on wõi pole temaga:
Neil aeg on käes, neil ukſeſt wälja astu,
Ja päewa waewaſt minna puhkama.
Näeb Tõnu nüid, et lähewad nad lakka:
„Noh, eks nad homme jälle tööle hakka!"
Ja teiſel päewal enne koitu juba
On Tõnu ülewal, kuis tema wiis;
Ta kõnnib kärſitumalt mööda tuba
Ja ootab orje; ſõnab järsku ſiis:
„Ma järgi läen: neid tarwis tööle aada —
Wõib ori ükſi käſuſt aru ſaada."
Päew algab juba . . . Üles tõuſis päike —
Ei Tõnu lakaſt tulnud maha weel;
Lõi kärſitumaks toas ſuur ja wäike
Ja halba aimas hirmul iga meel.
Siis lakka tõteti, kus laiſklew pere:
Mis nähti ſeal, ſee külmaks tegi were.
Muud orjadeſt ei olnud enam märki
Kui aga nende magamiſe koht
Ja ſelle peal kuus katkend wana särki
Ning igaühe ſees üks käſe toht . . .
Ja laka nurgas, nendeſt eemal wäha,
Maas oli heintel Tõnu ſurnukeha.

Jakob Tamme mõttetihedamaid ja koondatumaid ballaade on „Vesineitsi". Selles kirjeldatakse inimeste sagedast uppumist jõe neelukohal.

Weſineitſi. 1896.

Kes lunastaks küll jõe wee
Meil weſineitſi käeſt!
Seſt noorimehi nõuab ſee
Ja hukkab kõigeſt wäeſt.

Meil koht on jões nii ſügaw, lai
Kus ſupelda on hea,
Kuid mõni mees ſeal ſurma ſai —
Ei wiimaſeks wiſt jää.

Seal paiſub woolaw wetepind,
Lööb keeru kalda ees,
Ja weſineitſi pea ja rind
Siis kerkib keeru ſees.

Ta kerkib ſeal ja warsti waob,
Jääb ſuliſema woog;
Wiir wiiru kannul kaldal kaob,
Kus kõigub pilliroog.

Ja kohe tuleb külaſt mees
Ja ſuplema ſeal läeb . . .
Kuid waob kohe woolu ſees
Ja wiimaſt walguſt näeb.

Ja ſagedaste kordub ſee:
Woog keerleb kõigeſt wäeſt . . .
Kes lunastaks tüll jõe wee
Meil weſineitſi käeſt!

Võrreldes Tamme ballaade Bergmanni omadega, märkame tunduvat erinevust. Eestlaste vabadusvõitluse asemel käsitleb Tamm muinasloolisi ja rĕalistlikke teemasid. Harukordselt palju ta kasutab muinasjutte oma lugulaulude ainena. Sääraseis ballaades esineb müstiline ja salapärane joon, mis on iseloomulik Tamme jutustavale luuletoodangule. Väljendusviisilt on Tamme lugulaulud puudulikumad Bergmanni omist. Nende faabula areneb sageli liiga pikaldaselt ja puiselt. Värsimõõt pole nii kindlajooneline ja korrapärane nagu Bergmanni ballaadides. Samuti leidub rohkesti ebapuhtaid ja abisõnalisi riime, nagu: *temale — mõttesse; otsijad — tõstsivad; ees — sees; sääl — pääl* jm.

Nii lugulaulude kui ka valmide loomisel jälgis Tamm vene autoreid. Ta oli eriti mõjustatud Lermontovi, Puškini ja Krõlovi tooteist. Lermontov ja Puškin olid talle eeskujuks muinasloolistе, müstiliste ja tõsieluliste ballaadide sepitsemisel, kuna Krõlov julgustas teda valme kirjutama. Oma valmides paljastas Tamm mõistamisi ühiskondlikke väärnähtusi.

Näiteks valmid „Kägu ja pääsuke“ ning „Punik“:

Kägu ja pääsukene. 1888.

Õrn pääsukene tegi pesa
Kord roowi alla talumaja räästasse
Siis juba, kui ei haljendand weel kesa,
Ja pani pehmed suled pesasse.
Ja mõtles warsi mune luua
Ja wiimaks pojad wälja tuua.

Kuid õnnetus — oh, see ei kiwil, kännul käi,
Ka pääsukesele ta pääle tõttis;
Jah, wäeti omast ilma jäi,
Sest warblane talt pesa ära wõttis

Ja hakkas enda mune sisse munema.
Mis pidi pääsuke nüüd tegema?
Liig nõder oli ta, et warblast wälja aada,
Ka abi polnud kuskilt saada:
Ta pidi pesa juurest minema.
Ja seda nägi kägu.
„Noh," ütles ta ja wäänis nägu:
„Nüüd said sa õpetust! Mis tulu tõi sul töö?
Ei, sõber, parem minu wiisi lenda, söö,
Ehk kukku ka, kui pääle tuleb tuju,
Kuid ära luule aate mures uju:
Ei töö, ei kõrged püüded misgit tulu too!"
Ja pääsuke? Mis wastas tema?
Ta pidi estiks päris waikima,
Kuid wastas siisgi: „Soo —
Ja kuhu sina omad munad mõtled panna,
Kui ükski lind hoolt pesa eest ei kanna?"
Ning lendas ära siis.

On inimesi ka, kell käo wiis:
Nad püüdeid kõrgemale ikka naeruks pannud,
Sest et ei kaasas käia taha, ehk ei wõi...
Kuid kes siis ilma siia maale tõi,
Kui tööl ja püüetel ilm poleks asu annud? —

Punik.

Kord Päitsik puskis Punikut, —
Kes teab, mis tulu sellest saada ihkas.
Võib olla, et ta Punikut vast vihkas
Või vaigistas ehk muidu südant võimikut, —
Ta oli Punikust ju kõvem palju.
Ja kus näib teine nõdrem ees,
Sääl iga kergatsgi on mees!
Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta walju —
See oli tarwis kätte tasuda;
Kuid kudas õiendada kangemaga:
Ei või ju vastu hakata!
Ta vaatab ümber: ees tal Kirjak vaga,
See oli nõdrem temast, — seda teadis ta —
Ja selle kallale siis tormas tuhinaga.

Ma ütlen lisaks veel:
Nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
Kus trooni pääl on tõpra meel,
Vaid säälgi juhtub nii, kus inimeste sugu,
Et see, kes kangem, rusub kehvemat,
Ja kehvem jälle — kehvemat.

Peale jutustavate ja mõttelaulude luuletas Tamm ohtrasti lüürilisi luuletusi. Kahjuks on suurim osa tema lüürikast kirjandusloolisest tähtsuseta. Tähelepanu väärivad ainult üksikud loodus- ja armastuslaulud.

Tema parim looduslaul on „Kilin-kõlin“. Kunstilise võluvusega kujutatakse selles kevadisi helinaid ja hõiskeid.

Kilin=kõlin.

Täis õite hiilgust aas on nüüd
Ja igal pool on hõiskehüüd,
Ilm wirwendab ja woogab,
Ma waatan, kuulan aasa pääl:
Kõik õhk on nagu ainus hääl,
Ta helisеb ja hoogab.

Mis kõrw mul kuuleb, silm mul
See lennul hinge sisse läeb: [näeb,
Sääl kilin, kõlin, sära.
See eluküllus rusub mind;
Mul lahti, lahti tikub rind,
Et koormat heita ära.

Hääl hinge põhjast üles keeb,
Waim ilukoorma lauluks teeb —
Laul wälja saata waja . . .
Ja häältega, mis aasa pääl,
Nüüd sulab kokku minu hääl:
Üks kilin, kõlin, kaja.

Tamme armastusluuletustest küünivad nauditavuse tasemeni vaid üksikud sonetid, mis on pühendatud tema armsamale.

Kaks sonetti N. N.=le. 1899.

1.

Su walgejuukseline ilus pea,
Su sõstrasilmad ja su waade lahe,
Su punahuuled ja su hääl nii mahe —
Ei nende sarnaseid ma teisi tea.

Ja Sinu süda, oh ta oli hea
Ei olnud iial minu wastu jahe . . .
Ma unustasin wanaduse wahe:
Mu süda Sinule läks lahti pea.

Oh, see ei olnud mõõdaminew tuju:
Ma igatsesin ikka näha Sind,
Ja Sinuta nii üksik olin mina.

Mu südames said walitsejaks Sina
Ja täiusele ligistasid mind . . .
Mu soowi juhtis Sinu armas kuju.

Küll süda keeb, kuid sulutud on keel:
Su sõna, kallim, rusuks lõi mu rinna;
Kuid Sinu pilt — mis parata võin sinna —
On alles minu mälestuses veel.

Su poole tungib minu süda, meel,
Oh kuidas saaksin veel Su ette minna?
Ma lendan mõttes üle mulla pinna.
Ja liginen Su ette luule teel.

Sonettides, siin on mu lootus, valu,
Oh võta, loe ja ise otsus tee:
Kas päästab mind, või jätab valu kooli.

Oh kallim, ei ma halastust Sult palu,
Ma otsin armastust, kui puudub see,
Siis ära minu hingevalust hooli.

Jakob Tammega algab v e n e m õ j u eesti luuletoodangus ja meie luule vabaneb osaliselt saksa mõjustusest. Seda osutavad tema rohked laulutõlked vene keelest ja vene luuletoodangu eeskujul loodud algupärased ballaadid ja valmid.

Tamme lugulaulud rikastasid eesti luulet uute motiividega, eriti m u i n a s l o o l i s e ainestikuga. Tema algupärased valmid on esimesi paremaid eesti keeles. Nagu tema eelkäija Bergmann, samuti püüdis Tamm eesti luulevormi täiendada ja edendada.

Ü l e s a n n e 56. Missugust värsimõõtu kasutab Tamm oma ballaadides? Jutustage esitatud lugulaulude faabulad. Kelle kurbloolust ja kelle ahnust ta kujutab? Mida õpetavad tema valmid? Leidke onomatopoeetilisi tema luuletusest „Kilin-kõlin". Määrake tema sonettide riimid. Võrrelge J. Tamme ja J. Bergmanni luuletoodangut.

Ülevaade järelromantilisest kirjandusest.

Eesti järelromantiline kirjandus langeb poliitiliselt ja tulunduslikult raskesse venestusaega. See ajajärk oma kitsendustega oli kirjanduslikuks loominguks ebasoodus. Välissurve mõjustusel oli rahvuslik liikumine halvatud. Kirjanikud olid sunnitud varjatud kujul avaldama isamaalisi motiive. Nad käsitlesid oma teoseis peamiselt eestlaste vabadusvõitlusi kauges minevikus,

puudutamata jättes kaasaegset olukorda, ja muinasloolisi aineid.

Jututoodangus kujunes pealiigiks ajalooline jutustus. Selles pöörati peatähelepanu eesti muistsete rahvuskangelaste kujudele. Viimaseid iseloomustati idealiseerivalt kui puhtromantilisi tüüpe. Ajaloolised jutustused tutvustasid rahvale ajaloolisi sündmusi ja hoidsid ärkvel talupoegade rahvuslikku iseteadvust venestuspäevil.

Rahvusliku ärkamise järelajal tegi suuri edusamme jutustav luule. Eesti ballaad sai alguse ja omandas sisulise huvitavuse ning vormilise täiuse. Samuti arendati meie luulekeelt ja -vormi, mis ärkamisajal jäi puudulikuks ja konarlikuks.

Uued kirjandusliigid algatasid sel ajastul Eduard Bornhöhe ja Jaan Bergmann. Nende näidisteosed leidsid rohkesti jäljendamist. Ajaloolisi jutustusi kirjutasid Andres Saal, Jaak Järv ja August Kitzberg. Ballaade sepitsesid Jakob Tamm, Jakob Liiv ja M. J. Eisen.

Romantilise voolu areng.

Eesti romantilise kirjanduse arengus ilmneb kolm perioodi: 1) eelromantiline, 2) romantilise voolu kõrgaja ja 3) järelromantiline kirjandus. Eelromantikute hulka kuuluvad Kr. J. Peterson ja Fr. R. Faehlmann. Nad mõlemad olid haaratud folkloristlikust liikumisest, mis neid virgutas kirjutama romantilisi teoseid.

Kr. J. Petersoni karjastelauludega algab meie eelromantism. Tema pastoraalid sisaldavad loodusromantikat kõige täielikumal kujul. Seal esinevad romantikute lemmikesemed: *ööbik, pääsuke, tamm, kask, päike, teavatähed* jt. Rohkesti tarvitatakse ilustavaid lisandsõnu, nagu: *ilus, armas, sinine, punane* jm. Eelromantilist kirjandust täiendab Faehlmann eeskätt oma kunstmuistenditega, kasutades pidulikku ja pateetilist väljendusviisi.

Koidula luuletustega algab eesti romantilise kirjanduse kõrgaeg. Isamaaline vaimustus tungib lüürikasse. Ka jutu- ja näitekirjanduses väljenduvad rahvuslikud motiivid, näit. J. Pärna ja Koidula proosatooteis. Eriliselt viljeldakse teoste sisulist külge, mille tagajärjel luuletused muutuvad tunde- ja

mõttetihedaks. Püütakse võõrmõjust vabaneda ja läheneda lüürikas rahvalaululaadilisele stiilile. Jutustustes ja näidendeis kajastatakse peamiselt kodumaisi aktuaalsemaid probleeme.

Rahvusliku ärkamise järelajal pääseb romantiline stiil esikohale j u t u s t a v a s toodangus. Üldjoontes jäävad stiilielemendid samaks. Endiselt kasutatakse e r e d a v ä r v i l i s i e p i t e e t e ja kõrvutatakse teineteisega k o n t r a s t s e d tüübid ja maastikupildid.

Lõunaajal paistis päike s e l g e s t i ja a r m s a s t i s i n i s e s t taevast, õhtul läks ta s ä r a d e s looja ja taevaäär ümberringi l õ k e n d a s veel kaua k u l l a s e s, p u n a s e s, r o o s a s ja v i o l e t i s värvides... Hommikul oli taevas h a l l, tuul k ü l m, maa m u d a n e, s o p a s e vee tõkked sirisesid heinamaalt m u s t j a s s e ojasse. (Bornhöhe.)

Ometi on väljendusviis muutunud j õ u l i s e m a k s. Eelromantikale ja romantilise voolu kõrgaja kirjandusele omane idülliline joon on haihtumas kirjandusest. Samuti ei tarvitata nii ohtrasti „hellitava varjundiga diminutiive" (silmakesed, linnuke, põueke jm.), mis olid väga sagedased Kr. J. Petersoni karjastelauludes [1]) ja ärkamisaegsete kirjanikkude lüürikas.

Poeetika ja stiiliõpetuse algeid.

I. Kirjandus, proosa ja luule.

Kirjanduse moodustavad kõik rahva s õ n a s t a t u d vaimutooted, mis on trükis või käsikirjas säilinud. Samuti kuulub kirjanduse hulka suuline *rahvaluule*.

Kunstikavatsuslikke tooteid kutsutakse ilukirjanduseks. Kuna ilukirjandus tarvitab väljendusvahendina sõna, siis nimetatakse teda *sõnakunstiks*.

Sõnastusviisilt jagunevad teosed kahte suurde rühma:

a) *proosa* — *sidumata* kõnes kirjutatud tooted;

Näit.: See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrd madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei mäkke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümnelist meest, kes kõndis vankri kõrval.
(A. H. Tammsaare.)

b) *luule* — *seotud* kõnes loodud tooted.

Näit.: Ja karg ja kihk su rõõmsais tantsujalus,
ja karg ja kihk:
Nüüd mängin tuulispääna terves talus
su elu ihk. (G. Suits.)

[1]) „Lisandusi Kr. J. Petersoni tundmaõppimiseks", lk. 27.

II. Rütm.

1. Värsimõõt.

Luules ehk seotud kõnes järgnevad korrapäraselt rõhulised silbid nõrgarõhulistele. Säärane seadusepärane rõhutõusude ja -languste vaheldus tekitab luules *rütmi*. Ka proosas esineb teatud rütm, kuid mitte nii järjekindlasti kui luules.

Värsimõõt on rõhutõusude ja -languste seaduspärane jäjestamine.

Värsimõõt moodustub *värsijalgadest*. Värsijalad koosnevad eesti luules rõhulistest (_́_) ja nõrgarõhulistest (_◡_) silpidest.

1) *Kahesilbilised* värsijalad:

a) *trohheus*, _́_ ◡: õhtu, tõuseb.

b) *jamb*, ◡ _́_: ma siin, su naer.

c) *spondeus*, _́_ _́_: kuldseid, ootas.

2) *Kolmesilbilised* värsijalad:

a) *daktül*, _́_ ◡ ◡: lapsena, tantsivad.

b) *anapest*, ◡ ◡ _́_: tule nüüd, kadund õnn.

c) *amfibrahh*, ◡ _́_ ◡: oh häda.

Rõhutõusude ja -languste asendilt rühmituvad kahe- ja kolmesilbilised värsijalad järgnevaisse liikidesse:

1) *langevad*, mis algavad rõhutõusuga (*trohheus* ja *daktül*);

2) *tõusvad*, mis algavad rõhulangusega (*jamb* ja *anapest*);

3) *siirduvad*, milles rõhutõus asetseb rõhulanguste vahel (*amfibrahh*).

4) *sarnased*, mis koosnevad ühesugustest silpidest (*spondeus*).

Eesti luulele on omased langevad värsijalad, kuna sõna esimene silp on pearõhuline.

2. Värsse.

Värsijalad ühinedes moodustavad *värsi*. Värsse nimetatakse värsijalgade arvu ja laadi järele.

a) *Neljajalgne trohheiline* värss (esineb eesti rahvalauludes).

Siis on | kuulda | oru | seessa

(Kr. J. Peterson).

b) Kuuejalgne jambiline värss ehk *aleksandriin.*

See pruut | on kau- | nis küll || see i- | sa on | küll ri- | kas

(R. Brocmann).

Pikemad värsid, nagu aleksandriin jt., poolituvad *tsesuuriga* (II) kaheks poolvärsiks.

c) *Heksameeter* ehk kuuejalgne värss koosneb daktüleist ja spondeustest, kusjuures viies värsijalg on alati daktülis ja kuues esineb trohheuses. Peatsesuur asub kolmandas väsijalas.

Kõrgele | tõuseb ta | sinna || kus | siravad | tähtede | astmed

Küll tast | suits siis | tõuseb || ja | keerleb ja | mängib mu | ümber

(„Piibujutt").

d) *Pentameetri* moodustavad kaks ühesugust poolvärssi, millest kumbki koosneb kahest daktülist ja lõpeb rõhulise silbiga

Kasvab, sest | hooletus | tal || hoidjaks ja | toitjaks ju | on

e) Heksameeter ja pentameeter kõrvuti esinedes moodustavad *kaksikvärsi* ehk *distihhoni.*

Ükskord | oli üks | mees || Ta | sündis | kosis ja | suri

Enam ma | temast ei | tea | Aga see | oli üks | mees

(Faehlmann.)

III. Kõlakujundeid.

Kirjanduses kasutatakse kõlaliste kaunistamisvahendeina mitmesuguseid *kõlakujundeid.*

a) *Onomatopoeetilised* sõnad jäljendavad loodushääli ja

avaldavad puhkevaid meeleliigutusi. Näit. mühisema, sulisema; sir-sor; oh! ai-ai, tohoh.

Hiis haljendab, tammikus t u h i s e b tuul,
Sees k i h a b ja k a h a b ja s o s i s t a b huul.

(J. Bergmann.)

b) *Kordusriimiks* ehk *refrääniks* kutsutakse sama laulu salmide lõpul või algul korrapäraselt korduvaid sõnu või värsse. Näit.:

Sapine viirastab kuu
lumiste väljade sõrval.
Varjutab teeääri puu,
Haledalt värava kõrval
koer ulub huu, ulub huu!
Kinni löödud elu uksed,
sõitvad, sõitvad surma suksed...

Sapine viirastab kuu,
tinedaks hõbetab õue.
Varjutab teeääri puu,
maailma mure me põue,
koer ulub huu, ulub huu!
Kinni löödud elu uksed,
sõitvad, sõitvad surma suksed.

(G. Suits.)

c) *Alliteratsioon ja assonants.* Üksikute häälikute vastastikust samakõla kutsutakse alliteratsiooniks ja assonantsiks.

Alliteratsoon on sama *konsonandi* kordamine kahe või mitme sõna algul.

Näit.: **K**e **k**annab **k**urja, **k**annab **k**ulda (Vanasõna 1660.);
Tule **t**enne **T**iterken (Rahvalaul 1702.);
Ja ta **w**ärrawad **w**õtawad ennast kurwastada (Piibel 1739.);
Päsoke lendas kui **P**eiopois (Jutustus 1817.).

Harvemini esineb kaashäälikute samakõla sõnade sees ja lõpul.

Näit.: 1) S i s e a l l i t e r a t s i o o n e:
Ke üxkordt kuriasti on errasurnuth (Jutlus 1603.);
Siis tullit ücht mollembat (Pulmalaul 1638.).

2) L õ p p a l l i t e r a t s i o o n e:
Arman tahtman kaes / medy lehasen kuryan tahtman
(Katekismus 1535.),
Mis aljas metsas (Ood 1818.).

Assonantsiks nimetatakse pearõhulist v o k a a l i d e samakõla ehk kordumist.

Näit.: Och olcko Meele sees (Kirikulaul 1656.);
Tulle Home Homikulla (Rahvalaul 1695.);
Jubba tulleb issane kas tuppa (Valm 1787.);
Südda hüppab römustades (Looduslaul 1798.).

Sise- ja lõppassonantse:

Kristus meie Önnistus
Nähti Werre Higgi (Kirikulaul 1694.).
Kaljo süllesta tulles
Taeva illusa silma (Oodid 1818.).

IV. Riim.

Riim on kahe või mitme sõna sise- ja lõpphäälikute *kokkukõla* värsside lõpul. Riime nimetatakse silpide arvu ja asukoha järele.

I. Silpide arvu alusel kutsutakse riime:

1) Ühesilbilised ehk meesriimid: *vend, end;* tuli *ju,* õnne*tu*; projekts*ioon, soon.*

2) Kahesilbilised ehk naisriimid: *valu, talu; virre, kirre; su kruus,* mi*nu suus.*

3) Kolmesilbilised ehk libisevad riimid: *hukkunuid, tukkunuid; tumestab, jumestab; ilmale, silmale.*

4) Neljasilbilised ehk ülilibisevad riimid: *kisendada, sisendada; künkalisi, rünkalisi.*

II. Asukoha järele jagunevad riimid järgnevalt:

1) *Paarisriim,* a a b b, näit.:

Ke sääl laulap mulle **sisse,**
Aknest mino maga**misse**?
Vesitsirk nink laulu räs tas.
Keda ärä minnä kästas. (A. Adson.)

2) *Ristriim,* a b a b, näit.:

Küll see tund on tuska **täis:**
Räitsakrõske, rahe ras ke.
Lind, kes säälpool aida **käis,**
Peksab tiibu: „Laske, las ke!" (M. Under.)

3) *Süliriim,* a b b a, näit.:

Veel ruskab puna lääne taeva **rajal.**
Õhk hämar, põuaaurune ja sume,
ja aru kadarik on videv, tume;
vaid laulurästas hõiskab surnu**aial.** (V. Ridala.)

4) *Segariim,* a b c d d c e f a, jne, näit.:

Äratage **mind,**
äratage mind vara,
varem veel,
et mina Marssi näen Maokandja täht**kujun,**
et mina kauniman **tujun**
olen ju teel,
kui veel varjutab maad
hommikune vine
ning magab **lind.** (H. Visnapuu.)

Riime: *suid — puid, piir — viir, raske — laske, tumestab — jumestab* jt., nimetatakse *puhtaiks* ehk *täisriimideks*. Neis korduvad kõik häälikud peale esimese. *Puudulikud* ja *ebatäpsad* on riimid: *ülbeste — linnale, edasi — püüeti, ööl — teel* jne.

Sonetis esinevad süliriimid: a b b a, a b b a, c d c, d c d.

Näit.:

Tule!

Täis ahastust ja sõda sinu süli, (a)
Mu isamaa! Ja halastust ei **jaksa** (b)
Su haavul leida kümme kohtu**saksa,** (b)
Kes kõik sul loovad uue õnne küli, (a)
Vaid kannatavad tulisemat tüli! (a)
Ei vihast üksigi nad nihku **vaksa,** (b)
Kui tahaksivad sulle kätte **maksa,** (b)
Mis maha murdku sinu luude lüli! (a)
Oh, Kalev, Kalev, kus su mõega **tera**? (c)
Kus, kangelane, sinu välgud käes, (d)
Et tegevuseks ärkaks sõna**kära**? (c)
Oh tule! Juhata meid vanas väes, (d)
Su hulgad sinu lipust pöörvad **ära,** (c)
Kui ise sa ei kõnni meie ees! (d)

(Koidula.)

V. Kõnekujundeid.

Keelel kui väljendusvahendil on kolm põhilist ülesannet: praktiline, teaduslik ja kunstiline. Praktilist keelt tarvitatakse igapäevasel läbikäimisel, teaduslikku — uurimustöis ja kunstilist ehk *luulekeelt* — kirjanduslikes teoseis. Luulekeel erineb praktilisest ja teaduslikust keelest oma kujukuse ja varjundirikkusega. Kujukuse ja piltlikkuse omandab luulekeel enne kõike kõne- ja lausekujundite kaudu. Tarvitatavamaid kõnekujundeid on: *võrdlus, metafoor, epiteet* ja *personifikatsioon.*

a) *Võrdluses* kõrvutatakse teineteisega esemed või olukorrad, mis kuidagi on sarnased. Võrdlused algavad sageli sõnadega: *kui, nagu, otsekui* jne., kuid võivad esineda ka sidesõnata võrdlused. Enamasti piirdub võrdlus üksikute sõnade või lausetega, aga harukorril moodustab ta kogu luuletuse ülesehituse, nagu Kr. J. Petersoni oodis „Laulja".

Näit.:

Kuu paistis otsekui küünal (Holtz);
Läks peiupoiss nagu tuul (Mannteuffel);
Pime öö laotas kui kaaren oma mustad tiivad üle mere (Suve Jaan);
Sinu aastakesed olid kui kullerkupu kõikumised ja sinu suremine ühe õispuult mahavarisevate õilmete sarnane (Kreutzwald):

Viisu küla oli ebausku täis nagu koer kirpe (Jannsen);
Lodijärve lossi valgustatud aknad särasid kui kassisilmad metsa mustavast põhjast välja (Bornhöhe);
Kõu kombel nad ilmuvad hulgani (Bergmann);
Su hele naer mu raamatute nukrust läbi lõikas kui järve aer (Suits);
Nagu liblik hõljub naeratus sul ümber huuli (Under).

b) *Metafoor* ehk *ülekanne.* Metafooris jäetakse kujutatav ese või tegevus ära ja asendatakse mõne teise eseme või tegevusega, mis sisaldab sarnaseid jooni eelmisega. Metafoori võib käsitada kui lühendatud ja kaudset võrdlust. Sõnaliikide alusel jaotatud metafooridest on tähtsamad — *nimisõnalised* ja *verbaalsed* ülekanded.

Näit.: 1) *Nimisõnalisi metafoore:*

Looja minemas... oled sa, sinitaeva silm (Kr. J. Peterson);
Ikka mu tuvike veel armas ja kallis mul on (Faehlmann);
Lootuselille ma kuskil ei tea (Koidula);
Minu mõttekangas katki kärisend (Juh. Liiv);
Kui tühjaks, lagedaks ka jääb mu elu-nurm (Suits).

2) *Verbaalseid metafoore:*

See jutt kohe üle küla veeres (Holtz);
Taevas naeratab lootust (Faehlmann);
Venis külakari üle mäe kodu poole (Suve Jaan);
Igatsus õitseb, viletsus lehkab (Koidula);
Lumi jalaste all ei kisenda enam, ta heliseb kui kannel; viimaks laulab kui kogudus kauges, kauges kirikus (Vilde).

c) *Epiteet* on kaunistav lisandsõna, mis piltlikult ja meeleoluliselt kirjeldab asja põhilisi omadusi. Näit.:

Näit.:
Päev ju looja minemas tulipunase väravasse (Kr. J. Peterson);
Kui tuleb piibuke meelde... igavest head (Faehlmann);
Kus selle maikuu kuldne päike (Kreutzwald);
Mu õitsev Eesti rada, mu lõhnav isamaa (Koidula);
Priius tõusis kui see päike koidu kuldse kaisu seest (Veske);
Kaks kaugemeelset silma (Suits);
Punaõhetavad künkad (Tuglas).

d) *Personifikatsioon* ehk *isikustamine.* Personifikatsioonis kujutatakse elutuid esemeid elavate olenditena. Rohkesti kasutatakse personifikatsioone rahvalauludes, milles püütakse elustada kogu loodust.

Näit: Jäit siis nõmmed nuttemaie,
Põllud silmi pühkimaie,
Väljad vaikselt vaatamaie,
Lepik lasta leinamaie. (Rahvalaul.)
Miks sa nutad, lillekene?
Nupud sul täis pisaraid?..
Ons sull' Eesti pind ka rääkind,
Vaikne öö sull' teada ann'd?
Tõsta pead, oh, õiekene! (Koidula).

VI. Lausekujundeid.

Lausekujundid on kirjanduses meeleolustamise vahendeiks. Nad moodustuvad ebatavalise ja tundepärase lauseehituse kaudu. Iseloomulisemaid lausekujundeid on: *sõnakordus, parallelism, tunderõhulised küsi-* ja *hüüdlaused* ning *kliimaks.*

a) *Sõnakordus* suurendab väljenduse jõulisust ja intensiivsust. Sõnakordused võivad lauses esineda mitmesuguses asendis.

Näit.: L a u l a, l a u l a linnukene (Kr. J. Peterson);
T u l e t a g a s i v e e l — t a g a s i t u l e v e e l (Faehlmann);
E e s t i m a a, E e s t i m a a! kes mind võtnud üles kasvata (Koidula);
P r i i o n j ä l l e meie maa, p r i i o n j ä l l e meie rahvas (Veske);
Üks laevuke l ä ä b ü l e v e e, l ä ä b ü l e v e e ja lainete (Juh. Liiv);
O h o l e k s kujur nüüd, o h o l e k s sõnad värv (Suits).

b) *Parallelism* ehk *mõtteriim* on sama mõtte kordus teiste sõnadega. Mõtteriim esineb sagedasti eesti rahvalauludes.

Näit.: Siis hakkas kannel kumama
K a n n e l k e e l e d k a i k u m a i e (Rahvalaul);
Ilusasti paistab Kui ta taevastagi
Kuu meil öö ajal, P i l v e p õ u e s t a g i,
Oma palet mõseb... (Kr. J. Peterson);
Kuhu läksid pääsukene,
L e n d a s i d s a, l i n n u k e n e? (Veske).

c) *Tunderõhulised küsi-* ja *hüüdlaused* väljendavad eriliselt hoogsaid tundeliigutusi. Küsilauseile on omane kahtlev toon, kusjuures nad eeldavad jaatavat vastust. Tunderõhulised hüüdlaused algavad harilikult hüüdsõnadega:ah, oh jt.

Näit.: 1) *Tunderõhulisi küsilauseid:*

Kas siis selle maa keel Laulutules ei või
Taevani tõusta üles Igavikku endale otsida? (Kr. J. Peterson.)

Kas tunned kätt, mis kustunud päikese jälle süütab ja paneb ta uut teed taevatelgil käima? (Faehlmann.)

Võivad ohjad jõge hoida,
Kui ta kohab kevadel?
Kes võib priiust paelu panna
Kui ta paisub paistusel? (Veske.)

2) *Tunderõhulisi hüüdlauseid:*

Oh! ma ei või kõik öelda, mis ma mõtlen... (Luce);
O, õpetatud maailm! (Kr. J. Peterson);
Oh priius, priius! sulle olin laulnud (Kreutzwald);
Soomi, Soomi, ei sa kao meelest ega südamest (Koidula).

d) *Kliimaks* kujutab väljenduse astmelist tõusu vähemalt suuremale.

Näit.: Lilleke on ilus, **Ilusam** on minu
Roosike on kaunis, Armsa Alo pale,
Kui ta pääle paistab Kui ta roosihuuled
Päeva silmakene... Laskvad laulu kuulda.
(Kr. J. Peterson.)

Naised õppisid meestelt ametit... m e k k i s i d esmalt, **rüüpasid** pärast, **lakkusid** viimaks nagu veised (Jannsen).

VII. Temaatiline ülesehitus.

Teema valik. Igal kirjanduslikul teosel nagu igal kirjatöölgi on oma kindel *teema,* mis juhib teose sündmustikku ja liidab üksikud osad tervikuks. Teema valikul peab kirjanik arvestama eeskätt lugejat. Et kirjandusteos hästi leviks lugejaskonna seas, selleks olgu tema h u v i t a v. Ta äratagu publikus huvi ja võitku laialdast tähelepanu. Lugejaskonda rahuldavad suurel määral a k t u a a l s e d teemad, mis käsitlevad põletavamaid päevasündmusi. Näiteks pakkusid ärkamisajal suurt huvi J. Pärna külanovell „Oma tuba, oma luba" ja Koidula lustmäng „Säärane mulk", kuna mõlemas teoses kujutati tolle aja aktuaalsemaid probleeme, nimelt talukohtade ostmist ning mulkide ja tartlaste vahelist tüli. Mida laiaulastulikuma tähtsusega teemat käsitellakse teoses, seda kauemini ta köidab publiku tähelepanu. Tühised anekdoodilised teemad kaotavad oma huvitavuse kiiresti, aga põhilised üldinimlikud probleemid, nagu rahvusaade ja kodukoha-armastus, püsivad lugejaskonnas huviäratavatena aastakümneid ja sajandeid.

Aine. Teema käsiteluks vajab kirjanik elamust ja ainet, s. o. tooresmaterjali. Aine ammutavad luulekunstnikud mitmesuguseist allikaist, nagu: isiklikest läbielamustest, igapäevasest elust, kunstiteoste ja looduse vaatlemisest, ajaloolisist kroonikaist jne. Kirjandusliku teose väärtus ei olene valitud aine päritolust, vaid sellest, kuivõrd omapärase ja kunstilise kuju on kirjanik vastavale ainele andnud oma loomingu kaudu.

Motiivid. Teose teema on tervik, mis koosneb väikestest üksustest. V ä h i m a i d, jagamatuid temaatilisi üksusi nimetatakse teose *motiivideks.* Näiteks on motiivid: „Oli ilus kevadine ilm", „Luhasaare Andres läks kosja", „Kergu Kadri tõotas

kasulapse võtta", „Saabus sügis" jne. Neist näiteist selgub, et igas lauses avaldub oma motiiv.

Võrreldes kirjandustooteid üksteisega märkame, et samad peamotiivid esinevad mitmes teoses, kuid teisendatud kujul. Näiteks motiiv tõotusest ja selle mittetäitmises leidub Mülleri laevuri loos, Koidula „Loigu perenaises" ja Juh. Liiva jutus „Peipsil", peale selle veel paljudes teostes) väliskirjanduses. Sellest nähtub, et motiivid rändavad.

Eesti vanemas kirjanduses on tuntumaid *rändmotiive* joobnud talupoja lugu (Willmann, Steinsberg ja Jannsen) ja Porkuni preili (Masing, Kreutzwald). Viimane motiiv omab ühiseid jooni Barbara v. Tisenhuseni looga.

Märkmeid Porkuni preili ja Barbara von Tisenhuseni motiivistiku rännakust.

a. Porkuni preili.

Nagu O. W. Masingi jututoodangu puhul mainitud, kirjeldatakse Porkuni preili õnnetut elukäiku esimesena Kelchi kroonikas (1695. a). Järgmisena jutustab Masing selle traagilise loo oma „Maarahva Nädalalehe" veergudel (1825). Sama ainet käsitleb Fr. R. Kreutzwald kaks korda oma toodangus. Esiti ta loob saksakeelse ballaadi „Das Fräulein von Borkholm" (1836) ja hiljem avaldab vanarauga jutustuse Porkuni preilist muinasjutu vormis (1866). Nüüdisajal on Marie Under luuletanud kauni ballaadi „Porkuni preili" (kogus „Õnnevarjutus" 1929.).

M. Underi ballaad „Porkuni preili."

(Kaks esimest salmi näitena.)

Mis valgus sääl Porkuni tiigi pääl
Käib heitlevalt üles ja alla,
Veeroosest suvel ja talvel jääl
Kui põlev süda lööb valla?

See valgus on Porkuni preili hing,
Mis vee all ei leia rahu:
Võib puhata tiigis küll kuub ja king,
Kuid neitsihing sinna ei mahu!..

b. Barbara v. Tisenhusen ja Bonnius.

Rõngu lossi aadlik Barbara v. Tisenhusen sai sama saatuse osaliseks kui Porkuni preili. Juba aastal 1559 teatas dr. Matthäus Friesner hertsogile Tallinna, et keegi kaubasell Franz ‚Bonies' on sõbrustanud Tisenhuseni noore neiuga ja seetõttu sattunud vaenujalale kogu Tisenhusenite suguvõsaga. Hiljem kirjeldati Barbara v. Tisenhuseni ja Bonniuse armastussuhet ja selle traagilist lõppu mitmes ajaloolises teoses [1]). Lõpuks koostas Pantenius mainitud aineil laiaulatusliku romaani „Die von Kelles" (1885), mille tõlkis eesti keelde J. Bergmann pealkirjaga „Kelleste omad". Selle romaani ilmumise puhul tutvustati Barbara v. Tisenhuseni õnnetut saatust ajakirjas „Oma maa" ka eesti lugejaile, nagu allpool esitatud katkendid

[1]) Vt. C. Schirren „Baltische Monatschrift" 28 (1881), lk. 7—9.

viitavad. Viimasel ajal on mainitud lugu üldtuttavaks saanud Aino Kalda novelli „Barbara v. Tisenhuseni" kaudu, mille tõlkis arhailisse eesti keelde Fr. Tuglas.

Üks hale lugu meie maa endistest aegadest. 1885.

1553-dal aastal elas Tartu maakonnas, Rõngu lossis, kes sell korral von Tiesenhausen'ite sugu päralt oli, üks noor kaubasell wist mõisa kirjutaja ammetit pidades. Tema nimi oli Franz Bonnius... Rüitli sugu neidude seast... hakkas keegi Tiesenhausenite sugu wõsast, nimega Barbara seda noort meest armastama... Pruut ja peigmees põgenesiwad uhkete sugulaste eest kaugelle, sest et neil nende poolt hirmust wiha karta oli. Sügise 1553 saadeti neile taga-ajajad järele... Aga üksnes õnnetu preili langes taga-ajajate küisi... Tema sugulased aga pidasivad tiutatud suguwõsa auu nimel tema üle kohut, mille otsus hirmus oli. Barbara enese kolm wenda sõitsiwad temaga ühe järwe ehk tiigi peale, raiusiwad augu jää sisse, ja uputasiwad oma õe, kes elusalt enne kotti oli aetud, sinna paika ära... Põgenenud kaubasell Bonnius aga wandus kurjategu kätte tasuda ja laskis Tiesenhauseni suguwõsale waenu ja sõda kuulutada... Sellega tema kiusas ilma armuta kõiki taga, kes Tiesenhauseni nime kandsiwad ehk nendega sõprust pidasiwad...

Rannu Jürgen von Tiesenhausen sai oma terwe... polguga... Ubagalu külas, Paidi ligi, surma, kus neid jaust surnuks löödi, jaust ära käkistati, jaust ühes talutubadega ära põletati. „Seal sai siis Jürgen von Tiesenhausenille" — nõnda pajatab üks ajaluo kirjutaja — „kätte tasutud ja maksetud... et tema oma lihase õe, kõigest wennalikust armastusest hoolimata oli kotti pista ja ära uputada lasknud, üksnes selle süü pärast, et õde ühte kirjutajat oli armastama hakanud."

Faabula. Kirjandusteose motiivid ehk üksiksündmused on vastastikku seotud ajaliselt ja põhjuslikult. Mõned juhtumid esinevad varem, teised hiljem. Seejuures varasemad sündmused põhjustavad hilisemaid. Nii moodustab teos üksiksündmuste tervikulise ühendi.

Teose sündmustik algab tavaliselt tegelaste esitamisega, kes on üksteisega teatud suhtumuses. Tegelate vastastikust vahekorda igal antud hetkel nimetatakse *situatsiooniks* [1]). Näiteks, „Säärases mulgis" armastas Erastu Enn Maiet, aga Maie on armunud Märdisse. Need kolm tegelast on vastuolulises vahekorras, mis on iseloomulikumaid situatsioone näidendis. Tegelased püüavad seda situatsiooni muuta. Erastu Enn teeb katseid Peeter Pindi kaasabil naituda Maiega, aga viimane hoidub Ennust eemale ja läheneb Männiku Märdile. Ühes tegelaste toimimisega tekivad uued situatsioonid. Nõnda areneb teose sündmustik ajalises ja põhjuslikus järjekorras, siirdudes ühest situatsioonist teise. Säärast sündmuste järk-järgulist arengut kutsutakse teose *faabulaks*.

[1]) Tomaševski „Teorija literatury", lk. 184.

Kuna peategelased suhtuvad teineteisesse vastuoluliste eesmärkidega, siis tekivad nende vahel kokkupõrked, kusjuures ühed kõrvaltegelased toetavad esimest kangelast, teised jälle tema vastast. Seda tegelaste vastastikust võitlust nimetatakse teose *intriigiks* ehk *sõlmituseks*. Intriigi areng kas tasandab vastuolud või suurendab neid.

Teose faabula moodustub nii situatsioonide vaheldusest kui ka intriigide arengust. Kui tahame jutustada antud teose faabula, peame edasi andma kõik selle tähtsamad sündmustikud ajalis-põhjuslikus seoses.

Kangelasloo kompositsioon. Eepose ülesehituse vaatlusel tuleb jälgida nelja põhilist küsimust: 1) *ühtlust*, 2) *antiteese*, 3) tegevuse *astmelist tõusu* ja 4) *lõpplahendust*.

Jutustavas ehk eepilises teoses valitsegu ühtlus tegevustiku arengus. Eepose üksiklugu moodustagu ühe vahelüli kogu sündmustikust ja olgu tihedasti ühendatud teiste lugudega, nii et tegevus areneks algusest lõpuni suhteliselt samas tempos ja ulatuses. Midagi ei tohi ühtlases teoses olla ülearust. Kõik teosmotiivid peavad üksteisest sõltuma ja ühinedes kujundama organismi-taolise üksuse.

Faabula arengus vahelduvad teineteisega laineliselt vastandsündmused: rõõmule järgneb mure („Rõõm ja mure kaksikvennad"), õnnelik juhtum vaheldub ebaõnnestumisega, võidulaul — kaebusega jne. Antiteeside tõttu muutub sündmustik elavaks, kunstiliselt nauditavaks.

Eepose laiaulatuslik sündmustik muutuks üksluiseks, kui korduvad teosmotiivid esineksid samas intensiivsuse astmes. Et vältida monotoonsust ja tekitada põnevust, kasutatakse teoses astmelist tõusu. Korduv tegevus esitatakse järk-järguliselt suuremana, kõrgemas astmes.

Eepilise teose sündmustik areneb üldjoontes pikaldaselt ja rahulikult. Tegelased saavutavad oma eesmärgi püsiva ja kauaaegse teotsemise tulemusena. Vastavalt sellele laheneb eepiline sündmustik vaikselt, lepitavalt.

Näidendi ülesehitus. Näidend jaguneb vaatusteks ja etteasteiks ehk stseenideks. Tavalisemad on kolme- ja viievaatuselised näitemängud. Kolmevaatuselises näidendis:

I vaatus moodustab *alguse* ehk *ekspositsiooni;*
II „ „ *arenduse* „ *dispositsiooni;*
III „ „ *lõpplahenduse* „ *konklusiooni.*

Ekspositsioonis tutvustatakse meid tegelastega ning olukorraga, kus tegevus sünnib, ja asetatakse tegelased vastastikuseisse suhteisse.

Arendus ehk *dispositsioon.* Tegevustik nihkub paigast. Tegelased hakkavad toimima. Kuna teoses esinevad vastuoluliste püüete ja huvidega kangelased, siis tekivad nende vahel kokkupõrked ja konfliktid, s. o. *intriig* ehk sõlmitus. Sekeldused kord-korralt süvenevad ja muutuvad keerukamaiks ning põnevamaiks, jõudes lõpuks hariastmeni ehk kulminatsioonipunkti.

Lõpplahendus ehk *konklusioon.* Teose lõpul pinev sündmustik laheneb ja tegelaste üle mõistetakse kohut. Ühed kangelased saavutavad oma eesmärgi, teised hääbuvad. On ka võimalik leplik, nn. õnnelik lahendus.

Näitemängu ettekandmisel põnevuse loovad tegelaste sihipüüdlik toimimine ja vastaspoolte kokkupõrked.

Näidendi tegevus võib areneda kolmesuguselt: 1) ajaliselt *edasisammuvalt,* 2) ajaliselt *tagasihaaravalt* ja 3) *tõkendatult.* Edasisammuvas tegevustikus on iga järgnev sündmus ajaliselt hilisem eelnevast. Ajaliselt tagasihaaravas tegevuskäigus tuletatakse meelde kangelaste minevikku ja varem sündinud juhtumeid. Sündmustiku tõkendamine tekitab näidendis põnevust. Tõkendamine seisab selles, et tegelaste toimimisteele veeretatakse komistuskive ja takistusi.

VIII. Tegelased ja looduskirjeldused.

Tegelased. Teoses esinevad pea- ja kõrvaltegelased. Neid iseloomustab kirjanik kas *otseselt* või *kaudselt.* Otsene karakteristika on vanem ja lihtsam, aga kaudne — keerukam ja kunstipärasem. Kui autor kirjeldab oma kangelast, või mõni teine tegelane iseloomustab teatud kaastegelast, siis kutsutakse seda otseseks karakteristikaks. Samuti võib tegelane ise end otseselt iseloomustada. Kaudne iseloomustus väljendub kangelase kõnestiilis ja tegudes.

Tihti kõrvutatakse teoses teineteisega kontrastsed tegelased, et nende iseloomujooned reljeefsemalt silma paistaksid.

Looduskirjeldused. Looduskirjeldustel on kirjanduslikus teoses mitmesugune otstarve. Kunstiline käsitlusviis nõuab, et nad oleksid tihedalt ühendatud teose tegevustikuga ning ei tunduks ülearustena.

1) Loodus on sündmustikule *tagaseinaks*, s. o. iga sündmus toimub temale vastavas looduslikus ümbruses, kusjuures viimane kujuneb tihti tegelaste tunnete ja meeleolude saatjaks.

Näiteks Holtzi jutus „Jutt on see kooruke“: tekib armastus kevadel, suvel süveneb, sügisel kositakse, talvel peetakse pulmi. Sellega arvatavasti teadlikult märgitakse aastaaegade mõju inimese hingeellu. (Vt. ka „Luige Laose“ loodusekirjeldusi.)

2) Et tegevuspaigaga lugejat lähemalt tutvustada, kirjeldatakse enamasti teose algusel üksikasjaliselt vastavat *maastikku*. Need loodusepildid on tavalisesti ilma tundelise toonita. (Vt. Ed. Bornhöhe „Tasuja“ algus).

3) Loodus etendab teoses saatuslikku ja juhtivat osa, tegevuse arengut tõkendades või edasi viies. Näiteks „Luige Laoses“ kujuneb tormine öö võimsa sõjalaeva hukkumisretkeks.

IX. Romantiline ja klassiline vool.

Kuna ühiskondlikus ja kultuurilises elus valitseb alatine muutumine ja uuenemine, vahelduvad ka kirjanduslikud nähtused, mis on tihedas seoses rahva poliitilise ja tulundusliku seisundi ning ajavaimuga. Näiteks, kirjandusteosed, mis pakkusid huvi ärkamisajal, ei vaimusta enam nüüdisaegset lugejat. Vastavalt muutunud olukorrale vajatakse tänapäev kaasaja ideaale ja vaateid tõlgitsevaid tooteid. Kirjandus peab järelikult aegajalt teisenema ja uuenema. Erisuunalisi kirjanduslikke ajajärke nimetatakse kirjandusvooludeks. Vanemaid kirjandusvoole on *romantism* ja *klassitsism*.

Romantilises kirjanduses taotellakse enne kõike *erakordsust*. Igapäevane elu tundub romantikuile liiga lameda ja tühisena. Seepärast nad põlgavad tõsielu ja siirduvad kaugesse minevikku, et elustada *endisi kuldseid aegu*. Rahvaste muistsest põlvest on romantilised kirjanikud vaimustatud, sest *minevikusündmused* tunduvad neile *ideaalsetena*. Fantaasia abil nad kujutavad *ülistavalt* möödunud aegu.

Tundmused ja elamused moodustavad romantismi põhiaine. Romantiline kirjanik tahab tõlgitseda eeskätt *omi* tundmusi publikule. Oma tundeerksa hingega ta tunneb oleviku raskusi, aga oma tahtejõuetuses ta ei suuda paremaid elutingimusi luua. Seetõttu tekib temas pessimism, nn. *maailmavalu*, mis kajastub romantilises toodangus. Pettunud kaasinimesis ja kultuuris,

põgeneb romantik *looduserüppe*, et tunda end üksinduses õnnelikuna. Õnnehetked näivad romantikule kiiresti mööduvatena, *üürikestena*. Seepärast on talle omane kurvameelsus ja kaduvuse meeleolu.

Romantikuid huvitab kõik, mis on *salapärane, hämar* ja *müstiline*. Selle saavutamiseks nad käsitlevad sageli muinasloolisi aineid ja meelsasti kasutavad sõnu: *uni, ööpimedus, vari, udu, varemed* jm. Nende lemmikaasta-ajaks on *sügis*.

Romantiline kirjandus sisaldab rohkesti *antiteese*. Teineteisega kõrvutatakse ilmsesti erinevad äärmused, nagu: *liikumatu järvepind — vahutav kosk, päikesepaisteline hommik — õudne öö, rõõm — tusk jne*. Üldse püütakse romantismis kujutada *ülivõimsaid nähtusi* (pikne, torm, lainetav meri jt.), et sügavamaid tundmusi tekitada.

Pisiasju, detaile ei riivata romantilistes teostes, need jäävad täiesti kõrvale. Romantikud kujutavad sündmusi, tüüpe ja loodust üldjoontes. Seetõttu on romantilised kujud üldlaadilised, neil puudub isikuline joon, ja maastikud on kohalise varjundita.

Oma aadete ja kõrgelennuliste igatsuste väljendamiseks kasutavad romantikud *paatost*. Nende tooteis esineb rohkesti *retoorilisi ehk tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid*, mille abil nad tõlgitsevad oma pateetilisi tundepuhanguid.

Ainestikku ei esita romantikud oma toodangus tõetruult, vaid neil on harjumuseks ilustada oma lemmikesemeid — minevikusündmusi ja loodusnähtusi. Ilustusvahendina nad tarvitavad *eredavärvilisi epiteete*, nagu: *kuld, hõbe, punane, sinine, violett jt*. Loodust nad käsitlevad tihti ülekantavas tähenduses ja elava olendina, kasutades *metafoore ja personifikatsioone*.

Hoopis vastupidiseid eesmärke taotleb klassiline kirjanduslik toodang, mille hälliks on kreeka kirjandus. Romantikute võimsad elamused on võõrad klassikuile. Neile on omane *vaikne vaatlemine*. Nende püüdeks on harrastada *ilusat* ning selget *stiili* ja piinlikult *seaduspärast keelt*.

Klassikute kirjanduslik leksikon erineb reljeefselt romantikute omast. Näiteks tarvitatakse klassilises kirjanduses sõnu: *rahu, vaikne, selge, kirgas, org, keskpäeva päike*, Nimetatud lemmiksõnu asendavad romantismis: *igatsus, tormine, sünge, hämar, mägi, ehatäht*.

Samuti ei poolda romantikud klassilist korrapärast väljendusviisi. Nad ei vali ka nii hoolikalt sõnu nagu klassikud, sest romantiliste kirjanikkude peaülesandeks on väljendada oma tundmusi. Teoste vormiline ilu jääb romantismis tagaplaanile.

Eesti kirjanduses võib klassilist stiili osaliselt märgata Kr. J. Petersoni ja Faehlmanni oodides ning Kreutzwaldi luuletustes.

X. Kirjandusliike.

Kirjanduslikke tooteid jaotatakse kolme liiki: 1) lüürilised, 2) eepilised ja 3) dramaatilised teosed. *Lüürika* tähendab tundeluulet, milles luuletaja tõlgitseb oma elamusi. Lüürilised tooted on kirjutatud seotud kõnes. *Eepikas* ehk *jutustavas* toodangus jutustatakse asjalikult sündmusi ja kirjeldatakse näiliku erapooletusega ümbrust ja tegelasi. Kirjaniku isiklikud elamused jäävad eepilisis teoseis tagaplaanile. Eepikale on omane sidumata kõne. *Draama* ehk *näitekirjandus* esitab kaasakiskuvat ja põnevat tegevust, mida etendatakse näitelaval. Näidendi sündmustik ei arene ajalises kauguses nagu jututoodangus, vaid toimub olevikus, vaatleja silmade ees.

1. Antiikseid lüürika liike.

Ood. Algselt tähendas ood kreeka kirjanduses lauldavat laulu. Seepärast on juhuluuletaja Brocmann oma pulmalauludki nimetanud oodideks. Kuid hiljem oodi mõiste kitsenes ja teda hakati käsitama kui *ülistavat kiidulaulu.* Esimesi oode kirjutas kreeka kirjanik Pindaros Olympia mängude kangelaste auks.

Karjastelaulus e. pastoraalis ülistatakse suurima ideaalina vaikset ja lihtsat karjuste elu kaunis looduserüpes. Karjastelaulude isaks on kreeka lüürik Theokritos, kuna nende sisu täiendas ja edasi arendas kuulus rooma kirjanik Vergilius.

Epigramm on vanim lüürika liik. Algul esines epigramm pealkirja e. mälestislausena kalmukivil, hiljem ta kujunes lühikeseks *mõttesalmiks.* Epigrammile on omane tabav ja kokkusurutud mõtteavaldus.

2. Eepilisi tooteid.

Muistend ja muinasjutt. Muistendi ehk *saaga* all mõistetakse luulelise fantaasiaga loodud juttu imelistest asjadest, mis põhinevad ajaloolistel, mütoloogilistel ja kohalistel andmeil. Muistendit tuleb eraldada tavalisest muinasjutust ehk jutundist. *Muinasjutt* pole seotud ajalooliste ja kohaliste sündmustega, vaid on vaba fantaasia sünnitis.

Nii muistendi kui ka muinasjutu kompositsioon on lihtne. Tegelaste arv on piiratud ühe, kahe või kolme isikuga. Huvi ja tähelepanu on koondunud naistegelaste ümber. Esinevad sageli vastandtüübid, näiteks: rikas ja vaene, väike ja suur, Koit ja Hämarik jne. Tegevus sünnib enamasti minevikus.

Eepos. Eepos on suurema ulatusega jutustava sisuga teos. Kangelas- ehk rahvaeeposes kujutatakse muinas-

aega, s. o. rahva muistset elu ja kombeid. Tegelastena esinevad kangelasloos rahvuskangelased, jumalad ja vaimud. Eepose laiaulatuslik tegevus on koondunud peategelase ümber. Sündmusi jutustatakse kangelasloos üksikasjaliselt ja aeglaselt, seejuures esitades rohkesti vahelugusid ehk episoode. Eepos on loodud üksikkirjaniku poolt rahvasuust kogutud ainestiku alusel. Tähtsamaid kangelaslugusid väliskirjanduses on: „Ilias" ja „Odysseia" (kreeka), „Rolandi laul" (prantsuse), „Nibelungenlied" (saksa) ja „Kalevala" (soome).

Valm kujutab mõistu inimeste elu-olu ja peidab endas moraali ja õpetust. Valmis tavaliselt esinevad tegelastena loomad. Tuntumaid valmikirjanikke on: Aisopos (kreeka), La Fontaine (prantsuse) ja Krõlov (vene).

Ballaad. Ballaadiks nimetatakse säärast jutustavat luuletust, mis sisaldab lüürilist elamust. Lugulaulu e. ballaadi aine on enamasti muinasloolist ja müstilist laadi. Saksas on kirjutanud parimaid ballaade Goethe, Schiller ja Uhland, venes — Puškin ja Lermontov.

Raamatujutustuses esineb jutustajana isik, kes ise pole olnud sündmuse osaliseks, vaid kõrvaltvaatajaks. Raamatujutustuse algul tutvustatakse jutustajat ja luuakse eeldusi jutustamiseks. Sellesse üldisse juturaami põimitakse jutustaja poolt esitatud lugu. Jutustajana võib esineda kas üks isik või mitu.

Novell e. *uudisjutt.* Novelliks nimetatakse säärast lühemat jutustust, mis esitab kitsapiirilist ja haaravat sündmustikku. Uudisjutus esineb vähe tegelasi, nende iseloomud jäävad tegevustiku arengu kestel muutumatuks. Tavaliselt kujutatakse novellis mõnd huvitavat episoodi olevikust. Uudisjutule on iseloomulik kokkusurutud tegevus ja püüe üllatusliku ja järsu lõpplahenduse poole. Novellikirjanduse algatajaks peetakse itaalia kirjanikku Boccaccio't.

Sisukord.

Lk.

A. Kirikukirjandus ja ilmaliku kirjanduse algus . . . 5

1. Kirikukirjandus (1535—1739) . . . 5
   Esimesi eestikeelseid palveid ja katekismusi . . . 5
   Vanimaid jutlusi . . . 7
   Kodu-, kiriku- ja lauluraamatuid . . . 8
   Esimesed eesti grammatikad . . . 11
   Trükitud rahvaluuletooteid . . . 12
   Uued testamendid ja piibli tõlkimiskatsed . . . 13
   Piibel . . . 15
2. Ilmaliku kirjanduse algus . . . 18
   A. Luuletused . . . 18
   Juhuluuletused . . . 18
   Käsu Hansu nutulaul . . . 21
   Armastuslaule 18. sajandi lõpul . . . 23
   Frey vaimulikud laulud . . . 25
   Winkleri sõjalaulud . . . 26
   Lõunaeestilisi looduslaule . . . 26
   B. Õpetlikud jutud . . . 28
   „Hansu ja Mardi" jutt . . . 28
   Rahvavalgustusliku kirjanduse algus . . . 30
   Arveliuse jutud . . . 30
   Willmanni valmid ja jutustused . . . 34
   Luce Saaremaa juturaamat . . . 38
   Holtzi õpetlikud lugemised . . . 40
   Ülevaade jututoodangust . . . 44
   C. Näitekirjanduse algus . . . 45
   „Permi Jago unenäggu" . . . 45
   D. Kalendrid ja nädalalehed . . . 49

B. Eelromantiline kirjandus . . . 53
   A. Jututoodang . . . 56
   1. Otto Wilhelm Masing . . . 57
   2. Krahv Mannteuffeli jutud . . . 64
   Sentimentaalsete rahvaraamatute tõlked . . . 66
   3. Suve Jaan . . . 67
4. Johann Voldemar Jannsen . . . 71
   A. Jannsen kösterkoolmeistrina ja ajakirjanikuna . . . 71
   B. Kirjandustooted . . . 77
   B. Luuletoodang . . . 91
   1. Kristian Jaak Peterson . . . 91
   Oodid . . . 94
   Karjastelaulud . . . 98
   2. Friedrich Robert Faehlmann . . . 101
   Epigrammid ja „Piibujutt" . . . 104
   Humoristlikud jutud . . . 107
   Faehlmann „Kalevipoja" alustajana . . . 109
   Müüdid . . . 112
3. Friedrich Reinhold Kreutzwald . . . 117
   A. Kreutzwald isikuna ja arstina . . . 117
   B. Kreutzwaldi toodang . . . 121

Lk.

1. Saksakeelne luuletoodang . . . 121
Rahvavalgustuse-kirjandus . . . 122
2. „Paar sammukest rändamisteed" . . . 123
3. „Kalevipoeg" . . . 128
Ainestik . . . 129
„Soovituseks" . . . 131
Kolmas lugu . . . 132
Sündmustik . . . 142
Kangelaseepose üldine käsitlus . . . 149
4. Ennemuistsed jutud . . . 152
5. Lüürilisi luuletusi . . . 154
6. Kreutzwaldi vaated ja tähtsus . . . 159

C. Romantilise kirjanduse kõrgaeg . . . 163

1. Lydia Koidula . . . 164
A. Elukäik . . . 164
Kirjavahetus Kreutzwaldiga . . . 174
B. Koidula looming . . . 178
1. Lüürika . . . 178
Ülevaade esimesest luuleperioodist . . . 189
Teine luuleperiood . . . 190
2. Näidendid . . . 196
„Säärane mulk" . . . 196
3. Jutud . . . 205
„Ainuke" . . . 209

2. Fr. Kuhlbarsi ja M. Veske lüürika . . . 210
A. Friedrich Kuhlbars . . . 210
B. Mihkel Veske . . . 217

2. Jakob Pärn . . . 227
„Oma tuba, oma luba" . . . 230

3. Rahvaluule kogumine . . . 240
A. Jakob Hurt rahvaluuleurijana . . . 240
B. Eesti rahvaluulekogud . . . 245

Tagasivaade ärkamisaegsele kirjandusele . . . 247

D. Järelromantiline kirjandus . . . 252

1. Ajaloolisi jutustusi . . . 253
Ed. Bornhöhe . . . 253
„Tasuja" . . . 255
2. Ballaade, valme ja lüürikat . . . 268
A. Jaan Bergmann . . . 268
B. Jakob Tamm . . . 280
Ülevaade järelromantilisest kirjandusest . . . 292

Poeetika ja stiiliõpetuse aigeid . . . 293

I. Kirjandus, proosa ja luule . . . 294
II. Rütm . . . 295
III. Kõlakujundeid . . . 296
IV. Riim . . . 298
V. Kõnekujundeid . . . 299
VI. Lausekujundeid . . . 301
VII. Temaatiline ülesehitus . . . 302
VIII. Tegelased ja looduskirjeldused . . . 306
IX. Romantiline ja klassiline vool . . . 307
X. Kirjandusliike . . . 308

Koolidele

Hasomini poolt tarvitada lubatud õpperaamatuid:

1. **K. Mihkla**: Eesti kirjanduse ülevaade II . . . . Kr. 2.75
2. „ Eesti kirjanduse ülevaade III 1. vihk „ 2.—
3. „ Eesti kirjanduse ülevaade III 2. vihk „ 1.15
4. „ Lühike eesti kirjanduslugu kutsekoolidele I . . . . . „ 1.40
5. „ Lühike eesti kirjanduslugu kutsekoolidele II . . . . . „ 1.40
6. **K. Mihkla** ja **O. Parlo**: Lühijutte, mälestusi ja reisikirjeldusi . . . . . „ 1.50
7. **K. Mihkla, O. Parlo, R. Viidalepp**: Kirjandusloo-line valimik I . . . . . „ 2.—
8. **K. Mihkla** ja **O. Parlo**: Kirjandusloo-line valimik II „ 2.—
9. **R. Viidebaum, O. Parlo, K. Mihkla**: Eesti muinasjutte ja muistendeid. Lugemik kesk- ja kutsekoolidele. 2. trükk „ 1.35

Köites on raamatud 20 senti kallimad.

O.-ü. „Noor-Eesti Kirjastus“ Tartus.

Hind kr. 2.65